

STEPHEN KINZER

HİLÂL VE YILDIZ

İKİ DÜNYA ARASINDA TÜRKİYE

I L E T İ Ş İ M

İÇİNDEKİLER

Türkçe Baskıya önsöz 11

Meze 15

1. Türkiye Rüyası 23

Meze 49

2. Kahraman 55

Meze 75

3. İbadete Çağrı 81

Meze 111

4. Hayaletler 117

Meze 137

5. Kürt Bilmecesi 143

Meze 177

6. Yükselen özgürlük 185

Meze 203

7. Koruyucular 209

Meze 227

8. Depremde Ölmek 233

Meze 247

9. Ege Şafağı 253

Meze 273

10. Ödül 279

Meze 297

Dış haberler muhabirliği kariyerim sırasında dört kıtaya yayılmış 50'den fazla ülkeyi tanıdım. Bunların arasında en büyüleyici olan Türkiye'dir. Hayallerden ye çeşitli etkilerden oluşan bir kaleydoskop gibidir, aynı zamanda hem delirtir hem de baştan çıkarır.

1995 yılında *New York Times*'in ilk bürosunu açmak üzere İstanbul'a geldim. Bundan sonraki dört yıl boyunca, ülkenin hemen hemen her yerini gezdim. Amerikalıların, Türklerin nasıl yaşadığını, neye inandığını ve umutlarını anlamasına katkıda bulunacağını umduğum makaleler yazdım.

Ancak güncel habercilik muhabirin gördüklerinin ve öğrendiklerinin tümünü yazmasına her zaman imkan tanımaz. Bu kitap, olaylara bir bakış açısı sağlama ve deneyimlerimi, gazete haberciliğinden daha ahenkli, bir şekilde bir araya getirme çabasıdır. Aynı zamanda, Türkiye'nin değişik yüzlerini gösteren, benim de içinde yer aldığım bazı hikâyelerin de anlatılma çabasıdır.

Yıllarca dış basında yer alan Türkiye haberleri düzensiz ve güvenilmezdi. Bu durum değişmeye başladığında Türkiye'de değişmeye başladı. Bazı eski alışkanlıkları yok edememekle beraber, istikrarlı bir biçimde, ekonomik ve politik olduğu kadar psikolojik olarak da daha modern hale gelmektedir.

Aynı zamanda, bazıları Türkiye'nin dünya işlerinde daha fazla rol üstlenmesini istemektedirler. Dünyanın Türkiye'ye her zamankinden daha çok ihtiyacı vardır çünkü dünyanın laik demokrasi ile yönetilen-bir Müslüman ülke modeline ihtiyacı vardır. Eğer Türkiye bu amaca ulaşabilirse dünya özgürlüğünün büyük bir gücü haline gelecektir. Eğer ulaşamazsa soylu bir rüya gerçekleşmemiş olacaktır.

Bu kitapta Türklerin kendilerini ifade etmelerini sağlamaya çalıştım. Bazı görüşlere daha yakınsam ve bazılarına da karşıysam bunun sebebi Trabzon, Kars ve Diyarbakır'dan Ankara, İstanbul ve Edirne'ye kadar birçok yerde karşılaştığım ve konuştuğum binlerce insandan duyduklarımdır. *Hilâl ve Yıldız*, onların kitabıdır.

Bu kitap politik sorunlarla ilgilenmektedir çünkü Türkler kendi aralarında yoğun bir biçimde bu sorunları tartışmaktadırlar. Fakat politik bir kitaptan daha fazlası olmasını da ümit ediyorum. Bu, Türkiye'yle, onun tarihsel ve kültürel zenginliğiyle ve geleceğe bakışıyla bir yüzleşmedir. Bu kitap basitçe bir ülke hakkında değil, bir insanın o ülke için duyduklarıyla ilgilidir.

Birçok Türk hayal kırıklığı içerisinde çünkü ülkeleri dev kaynaklarına rağmen potansiyelini gerçekleştirememiştir. Doğal olarak, bunun sebeplerini ve değişim için neler yapılması gerektiğini tartışmaktadırlar. Bu değişim için reçete vermek bir yabancı için işi değil. Ancak bu kitap, Türklerin son derece önemli olan bu tartışmayı tabular olmaksızın yapmak istediği inancına dayanmaktadır. Ülkelerinin nasıl gelişeceği konusunda değişik görüşlere sahipler ve bu görüşleri açıkça, dürüstçe tartışmak istiyorlar.

ne de geleceğe ilişkin umutlarını bilen insanlar için yazıldı. Türkler için de bir değer taşıdığını umuyorum. Hiç değilse kendilerini anlamaya yıllarını vermiş bir yabancının gözünden nasıl göründüklerini fark edeceklerdir.

Ellerini bana dostlukla uzatan, ülkelerini öğreten ve bu kitabı hazırlamama yardımcı olan bütün Türklerin adını saymam imkânsız ve mantıksız olur. Onlar, kim olduklarını biliyorlar. Her birine teşekkür ediyor, yüksek demokrasi ve toplumsal adalet standartlarını benimsemiş bir Türkiye umutlarını paylaşıyorum.

13

Bir kraliyet habercisi, efendisi Venedik Dükü'nün diğer Venedikli Lordl'arla toplantı halinde olduğunu ve derhal kendisini görmek istediğini söylemek üzere Othello'yu evlilik yatağından kaldırdığında gecenin geç bir saatidir. Othello hızla saraya doğru yürürken bu "en güçlü, ciddi ve saygıdeğer beyleri" böyle olağandışı bir saatte bir araya getirecek kadar acil ne olabileceğini merak eder. Saraya ulaştığında onları kendisini beklerken bulur. Daha sorunun ne olduğunu sorma fırsatını bile bulamadan Dük konuşur: "Cesur Othello, hemen görevlendirmek zorundayız seni Ortak düşmanımız Osmanlılara karşı"

Shakespeare'in zamanında ve sonraki yüzyıllarda. Avrupalı Hıristiyanlar bundan daha adi bir çağrıyla karşılaşamazlardı. Kuşaklar boyunca Hıristiyanlar" daha çok sadece "Türk" diye bilinen "ortak düşmanımız Osmanlı"yı uygarlığın başındaki bela olarak gördü. Önde gelen özelliklerinin yalancılık kontrolsüz şehvet, ani hiddet ve mantıksız zalimliğe karşı düşkünlük olduğu düşünülürdü. Çok az Avrupalı islam hakkında herhangi bir şey bilir,

15

Ama neredeyse hepsi İslamı, bir Hıristiyan'ın kutsal bildiği her şeye karşı şeytanca bir hakaret olarak kabul ederdi

Araplar Kutsal Topraklar'ı yedinci yüzyılda fethetmişlerdi, daha sonra ise onların yerini 11. yüzyılda Orta Asya'dan bölgeye sürüklenen bir başka Müslüman halk, Türkler almıştı. Şövalyelik çağı başlarken, binlerce Avrupalı İsa'nın doğup öldüğü yerlerin İslam'ın kontrolü altında olmasından dolayı o kadar kızgındı ki, bu toprakları yeniden ele geçirmek için Haçlı Seferleri'ne katıldılar. Bu seferler, tüm kıtada Müslümanların özellikle Müslüman Türklerin Tanrı'nın düşmanı olduğu imajını yaygınlaştıran kanlı seferlerdi. İlk Haçlı Seferi Papa II. Urban'ın çağrısı üzerinde 1095'te başladı; iki yüzyıl sonra sonuncusu bittiğinde Türkler halen yükseliyordu, siyasi ve dini güç dengesi temelde değişmemişti. Ancak bu savaşlar devam ettikçe Avrupalılar Türkleri kötülüğün somut bir örneği olarak algılamaya başladılar. Türklerin yalnızca Hıristiyanlığı yok etmekle kalmayıp aynı zamanda Hıristiyan Dünyası'ndaki bütün erkek, kadın ve çocukları öldürmeye ya da köle yapmaya kararlı olduklarına da inanılıyordu. Martin Luther "Türkler Tanrı'nın gazabının halkıdır" demiştir.

Eğer Türkler uzaktaki bir kötülük odağından ibaret olsalardı Avrupalıların kalbinde dinsiz Çinlilerin yarattığı korkudan daha fazla bir korku yaratamazlardı. Onlar hakkında düşünmeyi bile bu kadar korkunç yapan şey, Türk güçlerinin Avrupa'nın kapılarını yumruklamakta olmasıydı. Sultan Osman tarafından kurulan ve İngiltere'de Ottomans olarak bilinen en başarılı Türk kabilesi 1453'te Konstantinapolis

fethetti. Böylece bir zamanlar Roma imparatorluğunun başkenti olan ve ondan sonra da bin yıldan daha uzun bir süre boyunca Bizans imparatorluğu'nun başkentliğini yapan bir Hıristiyan kentinin sahipliğini elde etmiş oldu. Bu fetih Türkleri tüm insanlık tarihinin en güçlü kültürel olarak en etkili iki kıralığının en azından coğrafi mirasçısı haline getirdi. Yalnızca bir zamanlar

16

Bizans'ı yöneten Yunanlılar değil, sayısız diğer Avrupalı ve Ortadoğulu Hıristiyan bu gerçeği kabul etmekte büyük zorluk çekmiştir. Bunların birçoğu halen Türklerin "istanbul" olarak yeniden adlandırdığı Konstantinopolis'i düşman bir halkın üzücü ama belki de geçici işgali altında görmektedir.

Bu paha biçilmez ödülle sahip olan Osmanlı Türkleri, bundan sonra kendilerine ait büyük bir imparatorluk kurmaya başladılar. 1458'de Atina'yı, 1514'te Tebriz'i, 1516'da Şam'ı, 1517'de Kahire'yi, 1521'de Belgrad'ı, 1522'de Rodos'u, 1534'te Bağdat'ı, 1541'de Buda'yı, 1551'de Trablus'u ve 1571'de Kıbrıs'ı ele geçirdiler. 1529'da neredeyse Viyana'yı da ele geçiriyorlardı ve bundan sonraki bir yüzyıl boyunca bu kenti tehdit etmeye devam ettiler. Müslüman korsanlar Akdeniz'deki Avrupalı denizcileri tutsak etmekle kalmayıp İtalya, İspanya, Fransa ve hatta İngiltere'deki kasabalara saldırdılar. Uzun yıllar boyunca Avrupa'yı tehdit eden büyük soru, Protestanlığın mı yoksa Katolikliğin mi üstün geleceği değil, Osmanlıların Paris'e kadar tüm kıtayı ele geçirerek İslama kazandırıp kazandıramayacağı sorusuydu. Bunu hiçbir zaman yapmadılar ama bazıları iki tarafın da gösterdiği barbarca zalimlik örnekleri nedeniyle dikkat çeken askeri şeflerin yarattığı korkular Avrupa'nın bilincinde derin bir iz bıraktı.

Türkler Osmanlı dönemini, etnik uyum ve kültürel çeşitliliğin altın çağı olarak görürler. Pek çok açıdan öyledir de. Osmanlı sultanları, tebaası olan milletlere neredeyse tam dinsel özgürlük ve büyük ölçüde siyasi özerklik tanımıştır. Avrupa'nın büyük bir kısmı Yahudi karşıtı sistemli hareketlerle sarsılırken Osmanlılar İspanya'dan ve diğer baskıcı uluslardan kaçan binlerce Yahudi'yi kabul etmiş ve onlara yalnızca barış içinde yaşama değil, aynı zamanda zenginlik ve güç sağlayan görevlere yükselme şansı da tanımıştır. Ancak Osmanlı dönemi aynı zamanda neredeyse kesintisiz bir savaş dönemidir. Türkler önce Avrupa'da toprak elde etmek, sonra da bu toprakları

17

kaybetmemek için savaşmıştır ilk Osmanlı sultanının taç giydiği 1300 yılı civarından sonuncusunun tahtı kaybettiği 1922'ye kadar, altı yüzyılı aşan dönem boyunca en uzun barış dönemi yalnızca 24 yıl sürmüştür. Avrupa'nın bazı bölgelerindeki yaşlı insanlar; çocukken eğer terbiyeli olmazlarsa Türklerin gelip onları alacağı söylenerek korkutuldukları halen hatırlamaktadır.

Avrupa edebiyatında da yüzyıllar boyunca Türk tehlikesine karşı ciddi uyarılar yer almıştır. Daha sonra İngiltere Kralı I. James olan İskoçya Kralı VI. James dünyayı "vaftiz edilmiş ırk ile sünnet edilmiş türbanlı Türkler arasında" bir çatışmaya kilitlemiş olarak tasvir ettiği canlı bir şiir yazmıştır. 16. yüzyıldan İtalyan tarihçi Augustino Curio "hatta kapımızda ve evlerimize girmeye hazır, bu gururlu ve böbürlenmiş zebani var" diye uyandı bulunmaktadır. Christopher Marlowe da Büyük Timur'un adlı oyununda Avrupa'nın halkları için aynı tehlikeyi görmektedir: "işte Türkler ve Tatarlar kılıçlarını sana doğru sallıyorlar/ Bütün ülkeni parçalamak istiyorlar."

Avrupalılar tarihin akışı onların aleyhine döndükten sonra bile Osmanlıları zalim günahkârlar olarak gördü. Voltaire Prusya Kralı II. Frederick'e şöyle yazmaktadır: "Türklerden her zaman ne/ret edeceğim. Ne kötü barbarlar!" Jane

Austen da romanlarından birinde "dünyaya tepeden bakan türbanlı Türk" hakkında derin düşüncelere dalar Karamazov Kardeşler'de bir kardeş diğerine anlatır: "Türkler, başka şeylerin yanı sıra çocuklara işkence yapmaktan da zevk alıyorlar Onları annelerinin rahminden kesip çıkararak başlıyorlar; sonra annelerinin gözü önünde bebeği havaya fırlatarak ve süngüleriyle yakalayarak bitiriyorlar Zevkin büyük kısmı bunu annelerinin gözü önünde yapmaktan geliyor."

Batılılar, Türk'ün vahşi ve kutsal olmayan her şeyi içerdiğini düşündükleri uzun dönem boyunca, aynı zamanda ona karşı çok büyük bir ilgi de duymuşlardır En canlı biçimiyle bir

18

ahlaksızlık yuvası ama aynı zamanda da zevk mekânı olarak görülen haremde kendisini ortaya koyan tamamıyla farklı bir hayat görüşüne sahip olduğu görülmektedir, işte burada Batılıların Türklere ilişkin görüşlerinde ikilik ortaya çıkmaktadır; bütün vahşiliğine karşın Hıristiyan dünyasına öğretebilecekleri birşeyler olabileceğinin ürpertici şüphesi.

Bu görüş, giderek daha çok Avrupalının, İstanbul'u ve Osmanlı ülkelerini ziyaret etmeye başlamasıyla daha da yaygınlık kazandı. Birçoğu şaşkıncı ölçüde olumlu görüşlerle döndüler. 1652'de bir Fransız seyyah "Hıristiyan Dünyası'nda Türklerin büyük şeytanlar; barbarlar, inançsız bir halk olduğuna inanan birçok kişi vardır ama onları tanıyanlar, onlarla konuşanlar tamamen farklı bir görüşe sahiptir" diye yazar "Türkler; doğanın bize verdiği, başkalarına ancak bize davranılmasını istediğimiz gibi davranmamız gerektiği emrini çok iyi uygulayan bir halktır"

Bir başka Fransız, filozof Jean Bodin onlarca yıl sonra kendi insanlarına Türk sultanının "kimseye yasak koymadığını, tam aksine herkesin kendi vicdanının emrettiği gibi yaşamasına izin verdiğini" söylemek üzere yurduna geri döner. "Daha da ötesi, Peru'daki sarayında bile dört farklı dinin; Yahudiliğin, hem Roma hem de Yunan ritüellerine göre Hıristiyanlığın ve İslâmın uygulanmasına izin vermektedir."

Türk yaşamı hakkında yazanlar arasında belki de en kavrayışlı olanı, 1716'da kocası Osmanlı sarayına İngiliz büyükelçisi olarak atanan Lady Mary Wortley Montagu'dür Lady Montagu kendisini "yeni dünya"sma kaptırdı, izlenimlerini 1763'te İngiltere'de yayımlanan ve bugün hâla okunan bir dizi nükteli ve konuya nüfuz eden mektupta anlattı.

Bir mektubunun sonunda "Görüyorsunuz ki beyefendi, bu insanlar onları gösterdiğimiz kadar kaba değiller" diye yazar. "Onların ihtişamı bizimkilerden farklı ve belki de daha iyi. Hatta onların yaşama ilişkin daha doğru bir kavrayışları olduğuna

19

neredeyse inanıyorum; onlar yaşamı müzik, bahçeler, şarap ve mutfak zevki ile tüketirken biz siyaset planları ile veya hiçbir zaman öğrenemeyeceğimiz ya da öğrenecek bile insanları bizim kadar değer vermeye ikna edemeyeceğimiz bilimlerini çalışarak beyinlerimize işkence yapıyoruz... Bana gülmenizi de göze alarak, bütün cehaletiyle zengin bir Efendi olmayı, bütün bilgisiyse Sir Isaac Newton olmaya tercih ettiğimi ilan ediyorum."

Lady Mary'nin mektuplarından etkilenenler arasında, onları okuduktan sonra haremi saf ve coşku veren güzelliğın barınağı olarak gösteren çok parlak resimler yapan Fransız ressam Ingres de vardır. Kısa bir süre sonra Mozart, içeriği genel

kabul gören basmakalıp görüşlere aynı derecede aykırı olan Saraydan Kız Kaçırma operasını yazdı. Heyecanın doruğa ulaştığı sahnede, Türk sultanı Avrupalılar tarafından büyük ölçüde kötüye kullanılmasına rağmen sıcak ve iyi huylu olarak çizilmiştir.

İmajlardaki bu karışıklık tüm 19. yüzyıl boyunca sürmüştür. Lord Byron'ın Yunanlıların bağımsızlığı için Yunanistan'da Osmanlı güçlerine karşı savaşırken romantik bir şekilde ölmesi, özellikle Türklerin bu savaş sırasında katliamlar gerçekleştirdiği haberlerinin de etkisiyle, tüm Avrupa'da yeni bir Türk-karşıtı dalganın başlamasına neden oldu. Ancak Byron'ın ölümünden yalnızca beş yıl sonra, gelecekteki İngiliz başbakanı Benjamin Disraeli İstanbul'u Türkleri dünya üzerindeki en uygar ulus gösterecek terimlerle betimleyebiliyordu.

Disraeli ülkesindeki bir arkadaşına "Türkler hakkındaki önyargılarımın Türkiye'deki ikametim sırasında büyük ölçüde doğrulandığını itiraf etmek zorundayım" diye yazmaktadır. "Bu insanların doğal olarak bir şekilde uyuşuk ve melankolik olan yaşamı benim zevklerimle büyük ölçüde uyuşuyor ve sizin de bundan nefret edeceğinizi sanmıyorum. Rahat sedirlerin üzerine uzanmak ve olağanüstü pipolar içmek, her gün

20

mükemmel olması için yarım düzine hizmetçi gerektiren bir banyonun lüksüne kendini kaptırmak, sürekli olarak güzel bir manzaranın bulunduğu kıyı boyunca kavisli bir kayıkla hava almak ve bir Arap atıyla rahvan gitmekten daha fazla bir gayret sarf etmemek; bence kulüplerin tüm telaşından ve salonların tüm can sıkıcılığından çok daha makul bir yaşam. Hiçbir abartı veya renklendirme olmaksızın, binlerce sakin zevk kaynağı ve binlerce yumuşak eğlence biçiminin bunlara eşlik ettiği bir yaşam sürdürülebilir burada. Ama bunları anlatmak sizi yorabilir, bu yüzden onları sizin kendi canlı hayal gücünüze bırakıyorum."

Bir barbarlık cehennemi mi yoksa bilgelik ve hoşgörü merkezi mi? 20. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı imparatorluğu çökerek Türkiye Cumhuriyeti 'ne yolu açınca, dış dünya bu ikisinden hangisine inanacağı konusunda kararsız kaldı. Hâlâ da kararsız. Bazı devlet adamları da dahil olmak üzere sayısı hiç de az olmayan birçok insan, çağdaş Türkiye'yi büyük toplumsal eşitsizliklerden, garip insan hakları ihlallerinden, katı, yozlaşmış ve askeri bir rejimden bunalan geri bir ülke olarak görür. Türklerin uygarlığı yıkmaya çalışmayıp aksine ona katkıda bulunduğu inanan diğerleri ise sorunlarının üstesinden geleceklerini ve kısa sürede güçlü bir çağdaş ulus olarak ortaya çıkacaklarını ümit etmektedir. Ya Türklerin kendileri? Yüzyıllar boyunca dünya tarihini şekillendirdiler ve Osmanlı ihtişamının çok da uzak olmayan anısı, bunu yeniden yapabileceklerine inanmalarını sağlamaktadır.

21

1

TÜRKİYE RÜYASI

Türkçe'de en sevdiğim sözcük istiklal sözcüğüdür. Sözlük bu sözcüğün "bağımsızlık" anlamına geldiğini söylüyor ki sadece bu bile, sözcüğe her dilde özel bir yer kazandırmak için yeterlidir. Türkiye'de ise bu sözcük özel bir tınıya sahiptir çünkü Türkiye bağımsız olabilmek için fazlasıyla mücadele etmektedir. Otokratik geçmişinden, dünyadaki siyasi ana koldan uzak olan konumundan ve korkutucu Türk şeklindeki basmakalıp düşünce ve bu düşüncenin güçlendirdiği soyutlanmışlıktan kurtulmayı istemektedir. Her şeyden önce, kendisini korkularından -özgürlük korkusundan, dış dünya korkusundan ve kendi kendisine karşı duyduğu korkudan- kurtarmaya çalışmaktadır.

Ama istiklal sözcüğünü duymaktan zevk almamın asıl nedeni, bunun Türkiye'nin en etkileyici caddesinin adı olmasıdır. Gün boyunca ve gece geç saatlere kadar insanlarla dolu olan, iki yanında kafelerin, kitapçıların, sinemaların ve her çeşit mağazanın sıralandığı bu cadde, yalnızca İstanbul'un değil tüm Türk ulusunun atmakta olan kalbidir. Türkiye hakkındaki şüphelerin altında ezildiğim

23

zamanlarda buraya giderim, istiklal Caddesi'nin yüzler ve kıyafetler geçidinde birkaç dakikalığına kendimi kaybetmek, küçük konuşma parçalarını duymak ve 2 km boyunca kendini duyuran enerjiyi içime çekmek Türkiye'nin geleceğine olan inancımı yenilemeye her zaman yeter, İstanbul ülkenin diğer bölgelerinden gelen milyonlarca göçmeni kendisine çektiğinden -her gün birkaç yüz tanesi gelmektedir- bu cadde nihai erime potasını oluşturur. Eğer buradan insanlar rastgele seçilip Ankara'ya milletvekillerinin yerine gönderilebilseydi. Ülke kesinlikle .ileriye doğru büyük bir adım atardı, istiklal bu cadde için mükemmel bir isimdir çünkü insan panoraması, Türkiye'nin klostrofobi yaratan taşralılıktan kurtulma ve; insanların olağanüstü çeşitliliğini ifade etmesine izin verme Dürtüsünü yansıtmaktadır.

Bu dürtü ancak kısmen başarılı olmuştur. Çeşitlilik kavramının kendisindeki birşeyler Türkiye'nin yönetici seçkinlerini korkutmaktadır. Bu kavram, Cumhuriyet 1923'te kurulduğundan beri Türk yöneticilere yapışmış olan derin güvensizliği ateşlemektedir ve bu güvensizlik halen Türkiye'yi çağdaş dünyada hak ettiği yeri almaktan alıkoymaktadır.

Tarihte hiçbir ulus., Türkiye Cumhuriyeti'nden daha büyük bir devrimci çabayla kurulmamış ve bu kadar kısa sürede bu kadar geniş çaplı bir değişimden geçmemiştir. Mustafa Kemal Atatürk 1923'ten sonraki birkaç yıl içinde, parçalanmış ve şaşkın durumdaki bir ulustan ilerlemeyi amaç edinen bir ulus yaratmıştır. Atatürk'ün devrimi, yukarıdan yönetilen ve zorla uygulanan bir tek adam devrimiydi. Atatürk Türklerin geçmişlerinden bu kadar şiddetle kopmaya, çağdaşlığı benimsemeye ve kesin olarak Batı'ya dönmeye hazır olmadığını biliyordu. Ancak aynı zamanda, bunun kendileri ve ulusları adına yeni bir kader çizmek için tek yol olduğunu da biliyordu. Dolayısıyla, eski

24

düzenin sesi giderek yükselen protestolarıyla karşılaşmasına rağmen onları zorladı.

Atatürk'ün Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntısı üzerinde kurduğu yeni ulus asla demokratik yollardan kurulamazdı. Kapsamlı reformlarının bir tanesinin bile bir plebisitte onaylanmasına imkân yoktu. Aslında plebisit fikrinin kendisi, yani bir siyasi sistemi halkın iradesine göre şekillendirme fikri, bu dönemde yasayan birçok Türk'e sadece yabancı değil, aynı zamanda komik de gelirdi^ j^\

O zamandan beri geçen kuşaklar içinde Türkiye tamamıyla farklı bir ulus haline gelmiştir. Artık dünyadaki her ulus kadar enerjik ve demokrasiye susamış bir ulus durumundadır. Ama kendilerini Atatürk'ün mirasçısı olarak gören liderleri bu değişime büyük bir güçle karşı koymaktadırlar. Bu liderler, kendi kaderlerinin henüz Türklerin kendi ellerine bırakılamayacağına, halk bunu yapacak kadar olgun olmadığından bir seçkinler grubunun bütün önemli kararları almaya devam etmesi gerektiğine inanmaktadırlar.

Atatürk'ün yeni doğmuş Türkiye Cumhuriyeti son derece kırılıyordu. Şeyhler ve tarikat liderleri cumhuriyetin laikliğe olan bağlılığını, kendilerinin yüzyıllar boyunca kutsal bildikleri her şeye karşı yapılmış doğrudan bir saldırı olarak görüyorlardı. Kabile şefleri ve eşkiyalar, güçlü bir merkezi devletin, otoritelerini zayıflatacağını anlamışlardı. Doğu bölgelerinde baskın olan Kürtler, askeri ayaklanmalar düzenleyerek yeni devletin zayıflığından yararlanmaya çalıştılar. Avrupalı güçler bu devletin yıkılacağı ve böylece onun topraklarını kendi aralarında paylaşabileceklerini umuyordu. Yeni Sovyetler Birliği ise onu etkisi altına almaya ve mümkünse dost hatta bağlı devlet haline getirmeye çalıştı.

Bu düşmanca ortamda, Atatürk ve arkadaşları kendilerini düşmanlarla dolu bir dünyada, yollarını açmaya çalışan haklı mücadeleçiler olarak görmeye başladılar. Eleştiriyi vatana

25

ihanelle eş tuttular. Ülkeyi kararnameler ve tek işi onların kararlarını onaylamaktan ibaret olan bir Meclis ile yönettiler, iktidardaki ilk yıllarında, gerçek ya da hayali muhaliflerin kaderi, tutuklanma ve idam oldu.

O zamandan beri 75 yıl geçti ve bu arada Türkiye tanınmayacak ölçüde değişti. Atatürk iktidarı ele geçirdiğinde karşı karşıya olduğu ulus, yalnızca yıkıntılar içinde değil, aynı zamanda tam anlamıyla ilkeldi. Ortalama yaşam süresi acınacak kadar kısaydı, salgınlar yaşamın ayrılmaz bir parçasıydı ve tıbbi bakım yok sayılırdı. Ülkeyi terk eden Yunanlılar ve Ermenilerle birlikte yok olan ticaret, zanaat ve mühendislik hiç bilinmiyordu. Hemen hemen herkesin geçim kaynağı tarımdı, İran'dan Yunanistan'a kadar uzanan topraklar üzerinde çok az kaldırımlı yol vardı. Her şeyden önemlisi, Türk halkı itaat etmekten başka hiçbir şey bilmiyordu. Artık unutulmuş olan eski zamanlardan beri onlara otoritenin uzakta ve karşı konulamaz olduğu, bireyin toplumdaki rolünün boyun eğmekten başka bir şey olmadığı öğretilmişti.

Eğer Atatürk ulusuna ne olduğunu görmek için geri gele-bilseydi, ne kadar ileri gitmiş olduğuna kesinlikle çok şaşırırdı. Çamurlu köyler hareketli kentlere, patikalar otoyollara dönüştü. En ücra köşelerde bile üniversiteler ve devlet hastaneleri kuruldu. Ekonomi dengesiz olmakla birlikte canlılık patlamaları göstermektedir. Türk işletmeleri ve şirketleri büyük miktarlarda para kazanmakta ve dünyanın dört bir köşesinde rekabet edebilmektedir. Her yıl binlerce genç insan yurtdışında eğitim gördükten sonra ülkesine geri dönmektedir, insanlar eğitilmiş, kendine güvenli, demokrasi ve insan hakları ideallerini hayata geçirmiş bir ulus yaratmaya isteklidirler.

Ancak yönetici seçkinler sınıfı bu yeni ulusu benimsemeyi, hatta var olduğunu bile kabullenmeyi reddetmektedir.

26

Askeri komutanlar, savcılar, güvenlik görevlileri, dar kafalı bürokratlar, güdümlü gazete editörleri, katı bir şekilde tutucu olan politikacılar ve bu felçli kadronun diğer üyeleri, psikolojik olarak halen 1920'lerde yaşamaktadırlar. Türkiye'nin sekiz sınırının ötesindeki herkesten, en tehlikelisi de ülke içinden tehdit algılamaktadırlar. Onların zihinlerinde Türkiye halen kuşatma altındaki bir ülkedir ve onu ölümcül tehlikeden korumanın tek yolunun, ülkeyi kendilerinin yönetmesi olduğuna inanmaktadırlar. Ülkelerinin zincirlerinden kurtularak Atatürk'ün rüyası olan demokrasiye doğru ilerleyişini tamamlamasını isteyen eğitilmiş ve dünyaya açık Türkleri görmezden gelmekle kalmayıp, onların giderek yoğunlaşan baskısına da aktif bir şekilde direnmektedirler.

Bu uyumsuzluk, kökleşmiş seçkinlerin istekleri ile giderek sayıları artan Türklerin istekleri arasındaki bu çatışma, çağdaş Türkiye'deki yaşamın en önemli gerçeğidir. Ülkenin büyük ulusal ikilemini ifade etmektedir. Bu ikilem bir şekilde çözülmedikçe, Türkiye özgürlüğe doğru yarım adımlar atan yarım bir demokrasi ve kaderinin ancak yarısını gerçekleştirmiş bir ülke olarak, hep bir belirsizlik içinde yaşayacaktır.

Bu çatışmanın en olağandışı yönü ise iki tarafın da aynı şeyi amaçlaması ya da amaçlıyor görünmesidir: Tam anlamıyla çağdaş bir Türkiye. Komutanlar ve sivil müttefikleri, özellikle de iller ve kentlerde özgürlüğün sınırlarını çizen atanmış savcılar, hâkimler ve valiler, kendilerini çağdaşlığın büyük ve ayrılmaz koruyucuları olarak görmektedirler. Demokrasiden ilke olarak değil ama Türkiye'yi yeniden cehalet ve karmaşaya iteceğine inandıkları güçlerin ortaya çıkmasına izin vereceğinden emin oldukları için korkmaktadırlar. Onlara göre, Türklerin özgürce konuşmasına, tartışmasına ve seçmesine izin vermek ulusu kesin bir felakete

27

götürecektir. Bu felaketi önlemek için de nihai siyasi gücü kendi ellerinde tutmakta ve her türlü karşı çıkışı nerede görülürse görülsün ezmekte ısrar etmektedirler.

Ancak bunun uygulamadaki anlamı, devlet gücünün tam da toplumdaki gerçek çağdaşlığı temsil eden güçlere karşı amansızca kullanılıyor olmasıdır. Statükoyu eleştiren yazarlar gazeteciler ve politikacılar, söyledikleri ya da yazdıklarından ötürü Laik düzene karşı yıkıcı saldırılar olarak görülmektedir. Etnik ya da kültürel kimlik ifadeleri ise ayrılıkçı hareketlere neden olacakları ve sonunda ülkeyi parçalayacakları korkusuyla yasaklanmıştır. yabancı liderler Türk hükümeti bu şekilde davrandığı sürece Türkiye'nin asla dünya toplumunun tam bir üyesi olamayacağını hatırlattıkları zaman, nihai amacı Türkleri tarih sahnesinden silmek olan gizli emeller gütmekle suçlanmaktadırlar.

Bu tavırlar, Türkiye'nin yönetici seçkinlerini, onlara hayat veren idealin düşmanı haline getirmiştir. Başlangıçta bir ulusu dogmadan kurtarmaya kendini adanmış olan bu seçkinler gurubunun artık kendisi bu dogmayı savunmaktadır. Bir zamanlar zihinleri özgürleştirmek için çabalarken, bugün akıllan kendilerini yasak olan bölgelere götürünlere saldırmaktadırlar. Bu seçkinler grubu artık, manevi ataları olan Jön Türklerin 19. yüzyılda kendisine karşı ayaklandığı "hükümdar" haline gelmiştir.

1897'de, Jön Türklerin kuramcısı Abdullah Cevdet "Hükümdarımız ve hükümetimiz ülkemize ışığın girmesini istememektedir" diye yazıyor, "insanların cahil kalmalarını, sefalet ve perişanlık içinde olmalarını istiyorlar; vatandaşlarımızın kalbinde hiçbir uyanış dokunuşu yanamaz. Hükümet, insanların hayvanlar gibi olmalarını, koyun gibi boyun eğmelerini ve köpek gibi yaltaklanmalarını ve köle ruhlu olmalarını istemektedir. Hiçbir samimi yüce fikir

duymasınlar. Tam aksine, bırakın cahil jandarmaların kırbaçları ile yüz­süz, kaba ve zalim görevlilerin saldırısı altında acı çöksinler."

Jön Türkler 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında Osmanlı yönetiminin mutlakıyetçiliğine karşı başkaldıran asi grupların üyeleriydiler. Bu gruplar, geç Osmanlı döneminin entelektüel ve siyasi yaşamını biçimlendirmiş ve Atatürk'ün devrimi için temelleri atmış olan zengin bir muhalefet geleneği oluşturdular, ilkeleri takdire değerdi, fakat liderlerinin çoğu içgüdüsel olarak toplumsal ve siyasi değişimi sağlayacak aracın, halkın iradesi değil devlet olduğuna inanıyordu. Türk reformcularının, devlet gücünü ele geçirmesi ve merkezi devleti zayıflatabilecek olan toplumu demokratikleştirme işine hiç girişmeksizin, bu gücü kendi amaçları için acımasızca kullanması gerektiği düşüncesini Atatürk'e onlar miras bırakmıştır.

Türkiye'nin kendisini bu otoriter kafa yapısından kurtarma çabası zor olmuş ve travmalarla yara almıştır. Atatürk'ün yeni sınıfının öncüsü olan komutanlar, 1950'ye kadar çok partili serbest seçim yapılmasına izin vermediler. Bugün de politikacıları dikkatle izlemektedirler. Seçilmiş hükümetleri devirmek için üç kez darbe düzenlediler. 1980'deki sonuncusunun ardından ülkeyi üç yıl boyunca yönettiler. Ve kışlarına dönmeden önce yeni bir anayasa hazırlayarak bunu onaylanmak üzere referanduma sundular. Bu anayasayı eleştirmek ya da "hayır" oyu verilmesi yönünde propaganda yapmak yasaktı. Sonunda seçmenler %91 oyla anayasayı onayladılar. Halen yürürlükte olan bu anayasa, Türkiye'nin askerlerin egemen olduğu seçkinler sınıfının gereksinimlerini karşılamak üzere yazılmıştı. Görüş açıklama ve basın özgürlüğünü güvence altına alan madde "Bu hürriyetlerin kullanılması, suçların önlenmesi... amaçlarıyla sınırlanabilir" demektir. Bir başka madde

"Devletin iç ve dış güvenliğini tehdit eden... her türlü haber veya yazıyı" yasaklamaktadır. Bir başkası ise "Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile ve ayrıca Anayasanın ilgili maddelerinde öngörülen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak kanunla sınırlanabilir" demektir.

Aslında Türk demokrasisini güçlendirmek için kabul edilen bu maddeler ve başka bir dizi yasa, tam aksine gelişmekte olan demokrasiyi engellemek için etkin bir şekilde kullanıldı. Ancak 1990'larda açıkça ortaya çıktı ki, anayasanın en önemli hükmü, beş seçilmiş görevli/cumhurbaşkanı, başbakan, savunma bakanı, içişleri bakanı ve dışişleri bakanı) ile beş generalden (genelkurmay başkanı ve kara, hava, deniz ve jandarma komutanları) oluşan Milli Güvenlik Kurulu adında bir organ kuran maddesiydi. 118. maddesiydi. 118. madde bu kurulun kararlarının hükümet tarafından "öncelikle dikkate alınacağını" öngörmektedir

Ayrılmakta olan generallerin, iktidara gelişini engellemeye çalıştıkları, ileriye görme gücüne sahip ve enerjik bir insan olan Turgut Özal, 1980'lerin büyük kısmında Türkiye'ye hâkim oldu. Silahlı kuvvetler üzerinde belirli bir sivil denetim kurmayı başardı ve kendisinin başbakan, daha sonra da cumhurbaşkanı olduğu dönemde Milli Güvenlik Kurulu geri planda kaldı. Ancak Özal'ın 1993'teki ölümünden sonra, ülke toplumsal ve siyasi parçalanmaya doğru sürüklenirken ve doğu bölgelerinde yeni bir Kürt ayaklanması tehlikeli noktaya gelirken, Türkiye dar kafalı politikacıların birbiriyle

çekişip durduğu siyasi karışıklık dönemine girdi. Politikacıların bu sorunlara çözüm üretmekte başarısız olması bir boşluk yarattı ve birçok Türk'ü rahatlatan bir

30

şekilde komutanlar bu boşluğu doldurdular. Onaylamadıkları her hükümet politikasını geçersiz kılacak gücü elde ederek Türkiye'nin gerçek yöneticileri oldular. Bu gücü kullanmak için geçmişte ve halen başvurdukları araç Mili Güvenlik Kuruludur. Bu kurul bir tartışma ya da görüşme forumu değil, generallerin Türkiye'nin seçilmiş liderlerine ne yapacaklarını söyledikleri bir platformdur.

Kurul genellikle ayda bir kez toplanır. Görüşmeler gizli olmakla birlikte, televizyon habercileri üyeleri gelirken ve yerlerine otururken filme almak için birkaç dakikalığına kabul edilirler. Aldıkları görüntüler kurul içindeki güç dengesini tam olarak ortaya koymaktadır. Uzun bir masanın bir tarafında seçilmiş hükümet liderleri suçlu okul çocukları gibi rahatsız bir şekilde kıpırdanarak otururlar. Şeritlerle süslü uniformalar giyen ve hiç gülümsemeyen askeri komutanlar ise onların karşısında otururlar ve çantalarından dosyalarını çıkarıp kararlarını açıklamaya hazırlanırken sorumlulukları altındaki bu kişilere ters ters bakarlar. Her zaman tek bir ağızdan konuşurlar ve onların iradesinin yerine getirilmesi gerektiği her zaman bilinir

1997'de Muhammed Hatemi'yi İran'ın cumhurbaşkanlığına getiren seçimleri izlemek üzere İran İslâm Cumhuriyeti'ne gittim. Türkiye'ye geri dönüş yolculuğunda İran'ın yönetildiği garip sistemi düşündüm, İran'da seçilmiş bir cumhurbaşkanının başında bulunduğu, bir parlamentoya çeşitli yerel otoriteleri içeren ve tam anlamıyla işleyen bir hükümet vardır. Ancak Koruyucular Konseyi adındaki ikinci bir güç merkezi daha mevcuttur ve bu konsey, hayat boyu seçilen bir mollanın başkanlık ettiği din adamlarından oluşur. Hükümeti, insanlardan oluşan ve dolayısıyla yanılma ihtimali olan halk seçer; Koruyucular Konseyi ise yanılmaz olan Allah tarafından yönlendirilir. Dolayısıyla bu iki kol arasında ne zaman bir çatışma olsa .Koruyucular Konseyi

31

Haklı olmalıdır. Halk veya onun seçilmiş temsilcileri ne isterlerse istesin, konseyin kararı uygulanır.

Uçağım Türk hava sahasına girerken düşüncelerim de yavaşça ayrıldığıım ülkeden, geri dönmekte olduğum ülkeye kaydı, İran'ın siyasi sistemini Türkiye'nin siyasi sistemi ile karşılaştırdımca dikkate değer bir benzerlik gördüm. Türkiye'de serbest seçimlerin sonucuna göre bir başbakan seçen, farklılıklarla dolu ve çoğu zaman kavgacı bir parlamentonun yanı sıra bir de hükümet ve bürokratik bir devletin tüm tuzakları mevcuttur. Ancak nihai güç, sadece birbirlerine hesap veren komutanların egemen olduğu Milli Güvenlik Kurulundadır. Komutanlar bu gücü, uzun zaman önce ölmesine rağmen Türkiye'nin laik ilahı olarak kalan Atatürk'ten alırlar. Atatürk ilkelerini savunduktan ve onun çeşitli durumlarda ne yapacağını içgüdüsel olarak bildiklerine inandıkları için, onların kararları yanılığlara açık olan politikacıların kararlarının önünde yer almalıdır. Sivillerin onların kararlarını reddetmesine izin vermenin, hem göreve hem de ulusun kutsa yol gösterici ruhuna karşı affedilemez bir ihanet olacağına inanırlar.

Doğal olarak İranlı mollaların rolleri ile Türk generallerin rolleri arasında göze çarpan çok önemli bir farklılık vardır. Mollalar güçlerini, çağdaş dünyadan nefret etmeye dayanan gerici bir teokratik düzeni kabul ettirmek için kullanılmaktadırlar Türk subaylar ise bu düzenden nefret ederler ve güçlerini bu düzenin kendi ülkelerinde kesinlikle uygulanmamasını sağlamaya yönelik sürekli bir, savaşta kullanırlar, Çoğu Türk'ün

istediğini istemektedirler onlar da: Özgür, demokratik ve laik bir toplum. Şimdi bir soruyla karşı karşıyadırlar: Bu idealleri gerçekleştirmek amacıyla dört kuşaktır uygulamakta oldukları yöntemler hâlâ geçerli midir? Yoksa artık kontrollerini gevşetip sivil toplumun gelişmesine izin verme zamanı gelmiş midir?

32

Türkiye'nin siyasi sistemini, askeri diktatörlüğün bir biçimi olarak göstermek haksızlık olur. Tıpkı birçok güçlü sivil gibi komutanlarda halka karşı derin bir güvensizlik duymaktadırlar. Eğer kendilerine bu fırsat verilirse halkın felakete sonuçlanacak hatalar yapacağından ve Atatürk'ün muhteşem eserini yerle bir edeceğinden korkmaktadırlar. Ancak bu Komutanlar ve güçlerini kullandıkları sistem, Türk politikacılarının sunamadıkları bir istikrar da sağlamaktadır. Güçlü bir anayasal gelenek ya da uzun sürede yerleşmiş bir toplumsal konsensüs olmadığı için, İslâmî kökten dinciliğe ve Atatürk'ün çağdaş devletine yönelen diğer tehditlere karşı onlar siper olmaktadır. Türkler bu rahatsızlık verici gerçeğin farkındadır ve birçoğu, işlerin çok kötü gitmesine generallerin izin vermeyeceğini bildikleri için rahat uyumaktadır.

Türk subaylar, silahlı kuvvetleri ülkenin en çok güvenilen kurumu olarak gösteren kamuoyu araştırmalarından dolayı büyük gurur duymaktadır. Bu aslında ilk bakışta görüldüğü kadar büyük bir iltifat değildir. Silahlı güçleri eleştirmek yasaya aykırıdır. Dolayısıyla israfı, yozlaşmayı, acımasızlığı, gücün kötüye kullanılmasını ve askeri yaşamın diğer kötü yönlerini anlatan öyküleri hiçbir gazete yayımlamamaktadır. Bu şekilde korunan askeri kurumlar, diğerlerinden daha üstün bir ahlaki düzlemde gibi görünmektedir. Ancak yine de birçok Türk kalbinin derinliklerinde üniformalı adamlara karşı içten saygı, hayranlık ve hatta sevgi besler.

Bunun nedeni kısmen tarihseldir. Sonuçta, ulusu yaklaşan kötü kaderden kurtarmak üzere Atatürk'ün arkasında toplanarak, Avrupalı güçlerin iradesine rağmen Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran güç ordudur. Cumhuriyet'in ilk liderleri askeri saflardan gelirler. Bu insanların birlikte gerçekleştirdiği eylem sonucunda, Türkler eski alışkanlıklarından

33

kopmuş, bir halk olarak gerilemeleri durup ilerlemeye geçmiş, özgürlük ve refah yoluna girmişlerdir. Ordunun etkisi olmasaydı bugünkü Türkiye'nin nasıl olacağını düşünmek bile korkutucudur. Büyük bir olasılıkla, vatandaşları tarafından demokrasi ve insan hakları kavramları hayal bile edilemeyen Suriye, Irak ve diğer Ortadoğu ülkeleri gibi uyuklayan ve yalıtılmış bir durumda olurdu.

Bütün genç Türk erkekleri orduda hizmet etmek zorundadır ve bu, bütün yetişkin erkeklerin birer eski asker olduğu, ailelerin çoğunun oğullarını üniforma içinde gördükleri anlamına gelmektedir. Türkler, zalim askeri diktatörlüklerin topluma hâkim olduğu dönemlerde Afrikalıların ya da Latin Amerikalıların hissettiği gibi ordularından korkmamakta veya onu baskıcı olarak değerlendirmemektedir. Çoğunluk orduyu, Türkiye'yi dış ve iç düşmanlara karşı başarıyla savunmuş ve kalbinde ulusal çıkardan başka bir şey bulunmayan iyilikçi bir güç olarak görmektedir.

1960'taki askeri darbeden sonra, Başbakan Adnan Menderes'i ve diğer iki bakanı suçlu bulup darağacına yollayan mahkemenin kurulması karan gibi ordunun gerçekleştirdiği bazı eylemler toplumun geneli tarafından trajik hatalar olarak değerlendirilmektedir. 1980 darbesinden sonra binlerce siyasi eylemcinin hapsedilmesi ve onlara işkence yapılması ya da 1990'larda Kürt ayaklanmacıları bastırmak için

kullanılan zalim yöntemler gibi geçmişindeki diğer lekeler, entelektüel çevreler dışında pek fazla tartışılmamak-tadır. İnsanlar bunların olduğunu bilmekte ama ya bunların üzerinde durmamayı ya da ulusu korumak için gerekli olduğuna inanmayı tercih etmektedir. Türk toplumunun büyük bir kısmında, silahlı güçler ve komutanları hakkında en iyi şeylere inanma isteği vardır.

Türkler, uluslarının içinden doğduğu kaosa ilişkin olarak son derece canlı bir ortak hafızaya sahiptir. Ayrıca, geçen

34

yıllar içinde etraflarındaki çeşitli ülkelerin -Yugoslavya, Sovyetler Birliği, Lübnan, Irak, Afganistan- kardeş kavgasına düştüklerini de izlemişlerdir. Bu deneyimler istikrarın üstün değerine inanmalarını sağlamıştır. Türkiye'de, ülkelerinin henüz tam demokrasi için hazır olmadığına inanan düşünceli ve çağdaş insanlar bulmak zor değildir. Bir kez Türklere özgürce konuşmak ve yazmak, genel kabul görmeyen fikirleri savunmak ve kamuoyunda genel kabul gören ilkelere karşı çıkmak amacıyla siyasi parti kurmak izni verilirse, Türkiye'nin daha da çok karışacağını bilmektedirler. Bu onları çok korkutan bir düşüncedir. Toplumlarının, demokratik yaşamın özü olan fikirlerin çatışmasına dayanabileceğinden şüphe duymaktadırlar.

Bir keresinde Ankara'daki Dışişleri Bakanlığı'nın sessiz bir koridorunda yürürken bir Türk diplomatı bana "Siz de Batı'da uzun geri kalmışlık ve hoşgörüsüzlük dönemleri yaşadınız" dedi. "Diktatörlükler, iç savaşlar, dinsel fanatizm, Engizisyon, her türlü korkunç şeyi yaşadınız. Sonra, yüzyıllar içinde bu delikten çıktınız. Aydınlanma'yı yaşadınız. Demokrasi hakkında yazan filozoflarınız oldu. Yavaş yavaş insanlar bu fikirleri anladılar ve kabul ettiler. Artık tüm bunları geride bıraktığınız için halkınıza tam özgürlük verebiliyorsunuz. Toplumlarınız bununla başa çıkabilecek kadar dengeli durumda. Ama burası aynı değil. Bizim Aydınlanma'mız yalnızca 75 yıl önce başladı. Bütün kısıtlamaları kaldırmak için henüz çok erken. Tehlike çok büyük. Her şeyi kaybedebiliriz."

Bu mantık, demokrasiyi kısıtlamanın nedeni olarak Türkiye'de devamlı tekrarlanmaktadır. Bir süre sonra, insanın kulağına aşırı koruyucu bir annenin çocuğu için söyleyebileceği sözlerden çok farklı gelmemeye başlıyor. Hiçbir anne dört yaşındaki çocuğunun bir caddeyi tek başına geçmesine, bıçağa dokunmasına ya da kibritle oynamasına izin vermez;

35

ama ne kadar isteksizce olursa olsun, çocuğunun büyüdüğünü ve bir yetişkinin sorumluluklarını üstlenebileceğini kabul edeceği bir zaman gelir. Türkiye'nin siyasi sistemini belirleyen halk iradesi korkusu, çoğu 15' i, sonra 18' i, hatta 25' i geçen ama onun hâlâ evden tek başına ayrılmasına izin vermeyen bir annenin korkusuna benzemektedir,

Diplomat arkadaşşıma, Türklerin özgürlüğün getirdiği sorumlulukları üstlenecek duruma gelmelerinin daha ne kadar süreceğini düşündüğünü sorduğumda durdu ve yüzünde son derece ciddi bir ifadeyle bana döndü. Belliydi ki bu konuda daha önce düşünmüştü. "Bu süreç başladığından beri bir yüzyılın üçte ikisi geçti" dedi. "Belki bir yüzyıl geçtikten sonra yeterince yol almış olacağız." Sonra, bir kez daha durup anahtar kelimeyi vurgulayarak tekrarladı. "Belki."

Başta sabırsız genç kuşak olmak üzere birçok Türk, akıllarına karşı gösterilen bu küçümsemeden dolayı kendilerini hakarete uğramış hissetmektedir. O halde

neden ordunun siyasi sistemi yönlendirmekteki ısrarına karşı ayâklanmıyorlar en azından 1990'larda geçerli olan bir neden, bu güçlü askeri el olmazsa Kürt isyancıların ve dinsel fanatiklerin ülkeyi krize sürükleyeceğine duyulan yaygın inançtır. Ancak isyan geride kalmış ve kökten dinciler de gerileme içindeyken, bir başka hoş olmayan gerçek, siyaset kurumunu tehdit etmektedir, insan demokratik ilkelere ne kadar bağlı olursa olsun, Türkiye'de siyasi sınıfın sahip olduğu kötü ünü hak ediyor olması görmezden gelinemeyecek bir gerçektir. Askeri okullar sivillerin gittiği okullara göre çok daha iyi olduğundan, ortalama bir subayın ortalama bir politikacıya göre daha iyi tarih bilmesi, daha iyi yabancı dil konuşması ve etkin hükümetin ilkelerini daha iyi kavramış olması ihtimali yüksektir. Dolayısıyla birçok Türk'ün devletin dümeninde askeri ellerin bulunması fikrinden hoşnut olması şaşkırtıcı değildir.

36

Gelişmiş ülkelerde meclis üyesi ya da yönetici olarak hizmet etme yeteneğine sahip insan sayısı çok fazladır. Dolayısıyla bu ülkeler göreceli olarak daha iyi yönetilirler. Yelpazenin diğer ucunda ise, eğitim ve toplumsal sistemleri herhangi bir nedenle yetenekli bir siyasi sınıf üretemeyen ülkeler yer alır. Türkiye bu iki aşırı uç arasında bir yerde sıkışmıştır. Yazarları, düşünürleri, üniversite profesörleri ve iş adamları dünyadaki benzerleri kadar yetenekli, iyi eğitilmiş ve tecrübe sahibidir. Ancak siyasi sistem bu insanları son derece etkin bir şekilde iktidar konumlarından uzak tutacak şekilde tasarlanmıştır ve bunun doğal sonucu olarak Türk demokrasisi engellenmiş durumdadır. Başka hiçbir ülkede, eğitilmiş seçkinlerin kalitesi ile siyasi sınıfın kalitesi arasındaki fark, Türkiye'deki kadar büyük değildir.

Onlarca yıl boyunca Türkiye'nin önemli siyasi partileri bir tek kişi ya kimi zaman küçük bir iş birliği içindeki . grup tarafından yönetilmiştir./bu kişiler ise adaylar arasında kamu görevi için yalnızca bir tek kriteri kullanarak seçim yaparlar. Kör bir itaat. Yalnızca dalkavuklar kabul edilir, bağımsız düşünürlerden ise sanki ölümcül bir salgının virüsünü taşıyorlarmış gibi kaçılır. Yalnızca statükoya bağlı olan bir avuç soğukkanlı tutucunun hâkim olduğu siyasi sistem böylece kemikleşmiştir.

Her demokraside olduğu gibi Türkiye'de de savunma bakanının sivil liderlere karşı sorumlu olması beklenir. Ancak bir savunma bakanıyla görüşme yapmak pek çok şeyi açığa vuran bir deneyimdir. Türkiye'de yaşadığım yıllarda bunu sadece bir kez yapabildim ve bunun ne kadar saçma olduğu hemen ortaya çıktı. Bakanın bürosu, Ankara'daki genelkurmay karargâhının bulunduğu yüksek duyarlı bir kompleksin içindedir ve bu da son derece canlı bir şekilde bakanın kendi generallerinin tutsağı olduğunu simgelemektedir. Askeri politikayı, çoğu zaman kendilerinin unvan olarak üstü

37

durumunda olan sivillere danışmaksızın belirleyenler generallerdir. Benim görüştüğüm savunma bakanı neredeyse mutluluk verecek ölçüde cahildi ve üniformalı efendilerini kızdıracak bir şey söylememek için büyük çaba sarf etti. Yanında, yalnızca eşlik ve not almak amacıyla değil, aynı zamanda doğru cevaplar verilmesini sağlamak görevini de yerine getirmek üzere bir albay oturuyordu. Ne zaman önemli bir soru sorsam bakan başını albaya doğru eğiyor ve onun fısıltıyla yaptığı tavsiyeleri dinliyordu. Sonra da doğrulup kendisine söylenenleri tekrarlıyordu.

Genelkurmay başkanıyla birlikte Türk kara, deniz, hava ve jandarma kuvvet komutanları belirli süreler için atanırlar ve süre dolunca da, daima ağustos ayında,

görevi kendilerinden sonraki komutana bırakırlar. En önemli kriter kurulu düzene tam sadakat olmak üzere kendi haleflerini kendileri seçerler. Her grubun basma karşı kendine özgü bir tutumu vardır. Dolayısıyla gazetecileri iyi karşıladıkları kısa dönemler ve bizi cüzzamlı ya da daha kötü bir şey olarak gördükleri yıllarca süren uzun dönemler vardır. Açıklığın geçerli olduğu ara dönemlerden birinde onlarla düzenli olarak görüşebiliyordum. Bir keresinde, üst düzey bir komutanın politikacılara ve onların sistemlerine karşı küçümsemeyle dolu, şaşırtıcı derecede içten bir monologunu dinlerken dehşet içinde kaldım.

Kafasını sağa sola sallayarak ve öfkeli olduğu kadar da üzgün bir şekilde "Aptallar" diye başladı. "Meclis'teki adamların hepsi aptal! Hükümet, Türkiye ya da dünya hakkında hiçbir şey bilmiyorlar. Bildikleri tek şey kendi küçük yöntemleriyle para çalmak, kendi küçük imparatorluklarını kurmak. Kamu yararı? Unut gitsin. Gelecek için plan yapmak? Düşünme bile. Görev veya onur? Hiç bilmezler. Bize yolladıkları savunma bakanlarını görmelisiniz! Bir tankı uçaktan zor ayırırlar. Üstelik bunlar bakan olanlar! Geri kalanları

38

daha da kötü. Entelektüel düzeyleri inanılmaz derecede düşük. Böyle insanlardan emir almamızı nasıl beklerler? Eğer bunu yaparsak Türkiye bizi asla affetmez."

Bu konuşmaya ilk tepkim, bu ülkenin daha uzun süre askeri hâkimiyet altında yaşamaya mahkûm olduğu şeklindeki moral bozucu duygunun ikiye katladığı dehşetti. Ama kırılganlığım ve öfkem kısa sürede hiç de hoş olmayan düşüncelerin ortaya çıkışıyla silindi. Kendi irademe karşı bu generalin söylediklerinin büyük kısmının doğru olduğunu kabul etmek zorundaydım. Doğal olarak Meclis'te ve diğer seçilmiş organlarda zekâ ve karakter sahibi insanlar vardır ama sayılan yeterli değildir.

Generallerin bu talihsiz durumdan şikâyet etmeleri haklı olmakla birlikte öfkeleri bir parça da samimiyetsizdir. Siyasi sistemin ana hatlarını, partilerin de askeri düzen ve disiplin fikirlerini yansıtacakları şekilde kendileri belirlemişlerdir. Eğitimlerinin bir sonucu olarak bir avuç otokratla uğraşmayı tercih etmekte, açık politikanın kavgacı düzensizliğinden hoşlanmamaktadırlar. Parti liderlerine karşı koymayı ve onları devirmeyi imkânsız hale getirenler de dahil olmak üzere, Türk siyasi partilerini yöneten yasaları onlar belirlemiştir. Bu durum, anayasanın, programın "demokratik ve laik düzenle" çatışan partilerin kapatılmasına izin veren 68. maddesi için de geçerlidir. Bu yasaların da ötesinde, ordu tarafından düzenlenen üç darbe, bir başbakanın idam edilmesi, yüzlerce politikacının hapse atılması ve küçük düşürülmesinin anısı yer alır. Yönetici seçkinlerin intikamına karşı muhaliflerin çok az hukuksal korumaya sahip olduğu da iyi bilinmektedir. Açıkça söylenen ve söylenmeyen yasalarıyla, bu sistem generallere politikacıları kontrol etme ve nihai olarak da ulusun ilerlediği yolu belirleme imkânını tanımaktadır.

Kamuoyunun yönetici seçkinlerin ideolojisinden çok da fazla sapmamasını sağlamak için yalnızca siyasi sistemin değil,

39

basının da hizaya getirilmesi gerekmektedir. Devletin elindeki en etkili silah, eğer hâkim dogmanın herhangi bir yönüne karşı çıkarlarsa gazeteci ve editörlerin hapsedilmesine, gazetelerin kapatılmasına ve radyo-TV istasyonlarının

susturulmasına imkân sağlayan bir dizi yasadır. Bu yasaların ötesinde, hâkim sistemin bağımsız bir gözcüsü ya da eleştirmeni olarak değil de bilinçli bir parçası olarak işleyen basının kendi yapısı yer alır. Yayıncılar, generallerin şikâyetçi oldukları köşe yazarlarının yazılarına ara verme ya da onları işten atma noktasına kadar, devletin neyin yayımlanıp neyin yayımlanamayacağı konusundaki yol göstericiliğini kabul etmeye hazırdır.

Türk gazetelerinin yüzde sekseni ve TV istasyonlarının da çoğu, geleneksel olarak, birlikte bir kartel niteliğinde olan iki endüstri grubunun elindedir. Bu iki grup arasındaki anlaşma gereği, birinden atılan hiçbir muhabir ya da köşe yazarı diğerine alınmaz. Birbirleriyle ve yönetici seçkinlerle işbirliği yapmaları yalnızca yanlış yönlendirilmiş bir vatanseverlikten değil, aynı zamanda basit ekonomik çıkarlardan da kaynaklanır. Haber işini yürüten kartel, gayri menkulden elektrik üretimine kadar uzanan ve Ankara'nın kaprisine göre başarılı ya da başarısız olan bir dizi başka girişimin de içindedir. Böylece basın patronları da statükonun korunması işinde generallere ve parti liderlerine katılırlar.

Türkler durmaksızın orduyu ve müttefiklerini politikadan nasıl uzaklaştıracaklarını sorarak kendilerine işkence etmezler. Cevabı bilmektedirler. Bütün yapmaları gereken, sivil gücü yeniden kuracak becerikli ve bütünlük içinde bir hükümet seçmektir. Böyle bir hükümet fazla bir direniş olmadan hareket edebilir. Ordunun anahtar kararları alma gücünden vazgeçmek istemediği kesindir ve bu durum bir gün bir çatışmaya neden olabilir. Ancak bugün komutanlar siyasi güçlerinin büyük bir kısmını hiçbir mücadele olmaksızın

40

bırakmaya hazırdır. Askeri diktatörlük altındaki ülkelerin komutanlarının aksine, toplumun her yönüne hükmetme arzusu içinde değildirler. Bu kadar sık müdahale etmek zorunda kalmaktan dolayı gerçekten üzülmüyor görünmektedirler ve askeri konular üzerinde yoğunlaşmalarını sağlayacak güçlü bir sivil rejimi memnuniyetle karşılayabilirler. Böyle bir rejim ancak yeni yeni şekil almaktadır.

Türkiye'nin siyasi sisteminin yapısal zayıflığının ötesinde, bu durumun asıl nedeni ulusun kendi kimliği ve geleceği hakkında duyduğu derin kararsızlıkta yatmaktadır. Doğu'ya mı yoksa Batı'ya mı bakmalıdır, Asya mirasına mı yoksa Avrupa mirasına mı dönmelidir, demokrasi riskini göze almalı mıdır yoksa rahat ataerkillik içinde mi kalmalı'dır? Türkiye'nin bugünkü liderlerinin pek çoğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun, devletten özel ayrıcalıklar koparmak ya da ondan tamamen kopmak için yabancı güçlerle işbirliği yapan hain vatandaşlar nedeniyle yıkıldığına inanmaktadır. Eğer Türkiye'nin siyasi, toplumsal, dinsel ve etnik çeşitliliğini kabul ederlerse, Cumhuriyet'in sonunda tıpkı imparatorluğun yıkılması gibi parçalanacağından ve yıkılacağından korkmaktadırlar.

Bir gün, özellikle de Türkiye Avrupa Birliği'ne katılma durumuna gelirse, yönetici seçkinler demokrasiyi tam olarak ve hiçbir çekince olmaksızın kabul etmek zorunda kalacaklar. Bu, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana ülkenin yönetildiği sistemin terk edilmesi anlamına gelecektir. En önemlisi ise, komutanların politika üzerindeki etkilerinden vazgeçmeleri ve bunun uzantısı olarak, Türkiye için neyin doğru olduğunu en iyi kendilerinin bildiği inancını terk etmeleri gerekecektir. Bundan önce, Türklerin bunca zamandır ulaşamadıkları iç konsensüsü sağlamaları şarttır. Eğer bunu yapabilirlerse, kendi kaderlerini belirleme hakkını talep etmelerini sağlayacak siyasi ve ahlaki otoriteye de sahip olacaklardır.

41

Bu herhangi bir ülke için çok büyük iş demektir. Ama Türkiye'nin başarılı olması özellikle önemlidir, çünkü bu basan Avrupa, Ortadoğu ve ötesinde büyük etki yapabilir. Her ne kadar Türkiye kısa yaşamı boyunca çoğunlukla içeriye baktıysa da, kültürel zenginliklerini paylaşmaya, jeopolitik ve dünya ekonomisi alanlarında ciddi bir iz bırakmaya başladı. .Hukukun üstünlüğü ile yönetilen tam anlamıyla çağdaş bir Türkiye, Türk halkını daha önce hiç görmediği bir refah ve kendine güven düzeyine yükseltebilir. Siyasi ve psikolojik az gelişmişliğine rağmen ülke çok büyük bir güç olmasını sağlayacak kaynaklara sahiptir. Kendisini felç eden korkulardan kurtulup tam demokrasiyi kucaklayabilirse, özgürlük idealinin nasıl dev engelleri aşabileceğini gösteren çekici bir örnek de olacaktır. Askeri gücüne moral gücü de ekleyen TürkiyeOrtadoğuda barışı teşvik eden ve Arap ülkelerini halen içinde buldukları toplumsal geri kalmışlıktan ve feodal diktatörlüklerden kurtaran başat bir güç olabilir. Batıya doğru Balkanlar'a ve doğuya doğru Kafkaslar'a güçlü ve istikrar sağlayıcı bir etki yapabilir Böylece stratejik olarak yaşamsal olan petrol ve diğer kaynaklar yönünden son derece zengin ve şu anda bölgeyi kaosa doğru sürükleyen zorbalardan yönettiği bir coğrafyada anahtar güç olabilir.

Coğrafyanın ve Osmanlı geçmişinin bir sonucu olarak Türkler islâm bilincinde özel bir konuma sahiptir. Eğer bir, ülke Islâmın çağdaşlık ve demokrasiyle birlikte yaşayabileceğini kanıtlayacaksa, bu ülkenin Türkiye olması en yüksek olasılıktır. Bu başarı Türkiye'yi dünyanın her yerindeki dinsel köktendinciliğe karşı paha biçilmez bir karşı denge haline getirecektir Gerçek bir demokrasiye sahip olan bir Türkiye, yalnızca çevresindeki Müslümanlar için değil bütün islâm dünyası için bir yol gösterici olacaktır. Onun ortaya koyacağı örnek, Fas'tan Endonezya'ya uzanan bir coğrafyada

42

ağırlıklı olarak Müslüman olan 51 ülkede yaşayan bir milyardan fazla insan için son derece önemli olacaktır. Eğer Türkiye bu ülkeleri demokrasiye doğru yönlendirebilirse tüm dünyayı yeniden şekillendirecektir.

Demokratik ilkeleri benimseyen bir Türkiye Avrupa Birliği'ne tam üyelik için de kabul edilebilir ve bu Türkiye'nin kendisi için tarihi bir başarı olurken Avrupa'ya da, fazlasıyla gereksinim duyduğu gençlik enerjisini aşılacaktır. Etnik çeşitliliğini inkâr etmek yerine kabul etse, tıpkı ABD'nin gösterdiği gibi, çeşitlilik içeren toplumlarda ne kadar büyük zenginlik oluştuğunu tüm dünyaya gösterebilir Osmanlı döneminde olduğu gibi, bir kez daha iki kıtanın birleştiği noktada bir dev gibi durabilir, her iki kıtadan da zenginlikleri kendisine çekebilir ve uygarlıkların buluşma noktası olabilir. Aksi halde, felaketle sonuçlanacak çatışmalar ortaya çıkabilir.

Ne zaman Boğaz'da bir kafede otursam Türkiye'nin coğrafyasının gücünü hissederim. Arkamda Paris, Berlin ve Londra vardır. Dar suyolunun karşısında ise, İstanbul'un sokaklarından Bağdat'a, Delhi'ye ve Beijing'e uzanan kesintisiz kara kitleleri, Asya yer alır. Rusya ve Slav dünyasına açılan kapı olan Karadeniz birkaç mil kuzeydedir. Güneyde ise denizlerin öykülere en çok konu olanı, Avrupa ve Afrika kıyılarını yalayan şarap kıvılcı Akdeniz uzanır. Türkiye'nin kalbi olan Anadolu ise rüya gibi kıyıların ve koyların, geniş meyve bahçelerinin, yoğun ormanların, derin göllerin, azgın nehirlerin ve yükseklerle uzanan sıradağların cennetidir. Bu ülke Doğu ile Batı, Kuzey ile Güney arasındaki büyük köprüdür. Başka bir şekilde bakarsak, Avrupa'yı siyasi karmaşa ve dinsel aşırılık dalgalarından koruyan bir engeldir.

Türkiye'nin değerini anlamak kolay ama ona yardım etmek son derece zordur.

Liderleri gururlu, alıngan ve çabuk sinirlenir yapıdadır. Dostları için işleri kolaylaştırmazlar.

43

Dolayısıyla Amerikalıların ve Türkiye'ye yakınlık duyan başkalarının karşısındaki büyük soru şudur: Türkiye'nin hiçbir çekince olmaksızın yardım edebileceğimiz türde bir ülke haline gelmesini nasıl teşvik edebiliriz?

Dışarıdan baskı yapmak etkili bir yöntem olduğunu gösterdi. ABD, bir taraftan hoşgörü ve özgür seçim değerlerinin gelişmesine yardımcı olurken diğer taraftan da güçlü bir askeri ilişki sürdürerek baskı yöntemini son derece dikkatli bir şekilde kullandı. Avrupalı liderler Türkiye'nin insan hakları ihlallerini ve çağdaş demokratik standartları yakalamadaki başarısızlığını açıkça eleştirerek daha doğrudan bir yaklaşım sergilediler. Bu yöntem uzun yıllar boyunca sonuç vermedi ancak artık Türkiye resmen Avrupa Birliği üyeliğine aday olarak kabul edilmiştir ve ortada liderlerinin bunları dinlemesi için son derece somut bir neden mevcuttur. Avrupa'nın yüksek standartlarını karşılayabilirlerse, kuşaklar boyunca özgürlük ve doyumu garanti edecek olan büyük bir ödül onları beklemektedir.

Türkiye'nin, dünyanın geleneksel olarak çok az demokrasi bulunan bir bölgesinde gerçekten demokratik olan bir alan yaratmış olması tarihsel bir başarıdır. Ancak bu iş henüz tamamlanmamıştır. Türkiye eğer kaderini gerçekleştirecekse, yalnızca bölgenin standartlarıyla değil, aynı zamanda dünya standartlarıyla da işildayan bir demokrasi yaratmak zorundadır.

Bu dönüşüm yalnızca siyasi reformdan daha fazlasını gerektirmektedir. Türklerin kendilerine ve toplumla olan ilişkilerine bakış açılarını değiştirmelerini gerektirmektedir. Türkiye'de birey, ortak olandan daha önemsiz görülmektedir. Ancak ortak olan da ulus değildir; aile, köy ya da aşirettir. Kentsel ya da çevresel bilinç son derece azdır. Çok az insan toplumda bir çıkarı olduğunu hisseder ya da ona katkıda bulunmakla ilgilidir.

44

Sık sık çirkin veya kirli bir sokaktan yürüyüp bir kapıdan geçtim ve tertemiz, iyi bakılan bir eve girdim. Aradaki çelişki çarpıcı, çoğunlukla da şaşırtıcıdır. Ya Orta Asya'daki göçebe geçmişleri nedeniyle ya da otokratik bir yönetim altında geçirdikleri yüzyıllar yüzünden, birçok Türk halen hayatın aile ya da aşiret içinde yaşandığına inanır. Birçoğu ulusal amaçlara ve beklentilere ^er^ek

Klasik bir Türk köyünün merkezi bir meydanı yoktur. Dünyanın başka yerlerinde bu tür yerler, insanları düşüncelerini berraklaştırmak ve ortak güçlerini kullanmak, konuşmak, tartışmak ve protesto etmek için bir araya gelmeleri yönünde teşvik eden kamusal bölgelerdir. Ancak Türkiye'de insanların bunu yapmasına izin vermek az da olsa tehlikeli görülmüştür. Türkler yemek, içmek, sigara içmek, kimi zaman yerel cami önünde sohbet etmek için bir araya gelirler ama çoğunluğu dünyanın başka yerlerinde toplumsal hareketlerin beşiği olan kamusal alandan hoşlanmaz.

Türk liderler halklarını Devlet denilen bir kavram yaratarak bir arada tutmaya çalıştılar. Yıllar içinde bu sözcük benim en az sevdiğim sözcük haline geldi. Sözlüğe göre bu sözcük "devlet" anlamına gelmektedir ama aynı zamanda bundan çok daha çirkin bir anlama sahiptir. Devlet bütün vatandaşların ve kurumların üzerinde yer alan ve her şeye gücü yeten varlıktır. Bu kavrama sadakat her Türk'ün temel görevi olarak

kabul edilir. Sorgulamak ise vatana ihanet demektir. hiç kimse bu kavramı tanımlamaz; herkesin bildiği varsayıp Savunucuları ise kendi varlığını sürdürmeyi amaçlayan seçkinler grubudur; yani devletlin vatandaşlar-dan ne istediğine karar veren generaller, polis müdürleri, savcılar, hâkimler, siyasi ve basın patronlarıdır Bu seçkinler grubu kendi görevi olarak gördüğü şeyleri yapabilmesini sağlayacak birçok yasayı hazırlamış ve gerek gördüklerinde hukukun dışına da çıkmıştır. Onların ortak zihninde devlete

45

hizmet etmek, yasaların bile engellemesine izin verilemeyecek ölçüde üstün ve yüce bir sorumluluktur.

Özgür düşünürlerin hapsedilmesinin nedeni de yalnızca içi boş ilkelere karşı çıkmaları değil, devleti tehdit etmeleridir. Bu devlet soyut bir kavramdan ya da ulusal birliğin odak noktası olmaktan çok daha fazla bir şeydir. Türkiye'nin kıyametidir; yurttaşları ezen, daraltan ve boğan baskıcı kafa yapısıdır.

Devlet'e hizmet eden birçok Türk, bencillikten gerçekten de uzaktır. Kendilerini Atatürk'ün mirasçıları ve hizmetkârları olarak görürler. Türkiye'nin bir felakete uğramasının önündeki tek engelin, kendilerinin sürekli tetikte durması olduğuna tam anlamıyla inanmışlardır. 1990'ların büyük kısmında ülkenin en gayretli savcısı olan Vural Savaş'a bir keresinde siyasi partileri kapatmak ve siyasetçilerle gazetecileri hapse atmak için neden bu kadar çok çalıştığı soruldu, "insan hayır demeyi bilmelidir" diye yanıt verdi. Bu çok iyi bir cevaptı çünkü devlet'in asıl görevi hayır demektir. Devlet'e evet demek; muhalefete, putkırılığa, yeni fikirlere ve Atatürk'ü büyüklüğe taşıyan cesaret ve yiğitliğe hayır demek anlamına gelir. Sonuçta, Türkiye'nin büyük bir tarihsel görevi yerine getirmesi olasılığına da hayır demektir.

Bu laik rahipliğin bir başka ateşli üyesi de General Doğu Silahçioğlu'dur. General bir keresinde Karadeniz kıyısında bir kent olan Samsun'a gelir. Kentte ulusal bir kutlama için planlar yapılmaktadır. Belediye meclisi üyelerinden biri, Samsun'un çeşitli etnik grupların ve farklı mezheplerden Müslümanların bir arada yaşadıkları bir kent olmasından dolayı hoşgörünün önemini vurgulayan bir kutlama önerir. Bu öneri generalin sinirine dokunur.

"Hoşgörü," diye bağırır. "Hoşgörü belirli bir ideolojiye mensup olan insanların şifre kelimesidir. Bu kelimeyi burada kullanamazsınız!"

46

Bu da devlet'in çok açık bir ifadesidir. Savunucuları hoşgörü kavramından nefret ederler çünkü hoşgörünün sonunda Türkiye'yi öldürecek olan fikirlerin yayılmasına imkân tanıyacağına inanırlar. Gece gündüz demokrasiyi yok etmek isteyen fikirleri, güçleri ve insanları bastırmak için çalıştıklarından, kendilerini Türk demokrasisinin gerçek muhafızları olarak görürler, itaat etmeye, karşı çıkmamaya şartlanmış birçok Türk, devlet'in keyfi ve çoğu zaman adil olmayan bir kurum olduğunu kabul etmekle birlikte, vazgeçilmez olduğuna da inanırlar.

Bugünün Türkiye'sinde hiçbir iki sözcük istiklal ve dev/et kadar birbiriyle temelden çatışmaz, istiklal yalnızca ulusal bağımsızlığı değil, aynı zamanda bağımsız düşüncenin kendisini teşvik eden her topluma getirdiği özgürlük ve ilerlemeyi de ifade eder. Devlet

ise korku, güvensizlik ve kibri temsil eden kara bir güçtür. Türkiye'yi zincirlerle bağlı halde tutmaktadır Türkiye'nin yaşaması için devlet ölmelidir.

Türkiye kendine özgü kimliğini yitirmeden, siyasi durağanlığını kırarak bir yol bulmak zorundadır. Berlin Duvarı'nın yıkılmasından bu yana dünya radikal bir şekilde değişmiştir. Birçok yönden Türkiye de öyle. Bir kuşak öncesiyle karşılaştırılmayacak ölçüde özgür ve açık bir toplumdur. Ancak halen kendisinin doğal dostları ve müttefikleri olan ülkelerin gerisindedir. Giderek daha fazla vatandaş, ulus olarak ilerlemelerini engelleyen bu kısıtlayıcı düzenin altında ezilmektedir. Özgür kalacak bir yol bulabilirse, Türkiye 21. yüzyılın en kendine özgü şekilde başarıya ulaşan ulusu olarak dünyayı şaşırtacaktır.

47

Türkiye'de edindiğim ilk arkadaşlarım bana eğer gerçekten ülkelerini anlamayı istiyorsam bol miktarda rakı içmem gerektiğini söylediler Bunu söyleyenler akıllı insanlardı, dolayısıyla ben de tavsiyelerine uydum. Her yıl Türkiye'deki yıllık rakı tüketimi bir milyon litreden biraz daha/azla artmaktadır ve bu artışa benim katkım hiç de az olmadı.

Rakı şişedeysen tamamen saydamdır ama nadiren o haliyle içilir Rakı suyla karıştırılır ve bu işlem rakıyı yarı şeffaf hale getirir Bunu içmek insanın Türkiye'yi kavrayışı üzerinde de aynı etkiyi yapar Bir ya da iki kadeh sonra ilk başta açık görünen şeyler belirsizleşir Şişe boşaldığında ise her şey bulanık ve karmaşıktır Ama yine de Türkiye hakkındaki gerçekler en iyi şekilde bu uyarıcı sis yoluyla anlaşılabilir

Birçok ülkenin ulusal içkisi vardır ama rakı ulusal içkiden daha/azla bir şeydir çünkü Türkiye kavramını içinde barındırır. Bir Müslüman ülkenin güçlü bir damıtılmış içkinin büyüüne yenik düşmesi gerçeği bile bu ulusun beklenmedik ve ilgi uyandıran çekimini görmeye yeter Bir Türk'e uzodan ya da başka toprakların karakterini yansıttığı düşünülen diğer anasonlu

49

içkilerden bahsetmeyin. Rakıdaki doğal maddelerin özenli karışımının ve damıtıldığı sevgi dolu sürecin onu, bütün şanıyla dünyada biricik yaptığına inanırlar.

Tarih kitapları Mustafa Kemal Atatürk'ün rakıya aşın düşkünlüğünün etkilerinden dolayı öldüğünü yazar. Bu ancak kısmen doğrudur. Aslında kendisi aşırı dozda Türkiye'den ölmüştür. Tıpkı rakıya olan ilgisi gibi Türkiye'ye olan ilgisi de öyle şiddetli ve güçlüydü ki sonunda kendini yiyip bitirdi.

Aynı şey neredeyse bana da oluyordu. Türkiye'ye uzaktan hayrandım ama ancak dostlarla rakı içilen uzun gecelerden sonra Türk düşüncesinin ne kadar gözüpük olduğunu anlamaya başladım. Görkemi ve güzelliği beni müthiş derecede etkiledi. Her kadehle Türkiye'nin dünyayla paylaşacağı, dünyaya vereceği, öğreteceği ne kadar çok şey olduğunu fark ettikçe heyecanım biraz daha arttı.

Burada durmalıydım ama bunu rakıyla asla yapamıyorsunuz. Bu onun hem iyi hem de kötü tarafı. Aylar yıllar geçerken, rakı zihnimde çok ince bir biçimde çalışıyordu. Türkiye'yi keşfetmekten duyduğum zevk yavaş yavaş daha başka, daha belirsiz duygularla karışmaya başladı. Artık akşamlarım, büyüklüğe ulaşmanın bir adım ötesinde duran cevher niteliğinde bir ülke bulduğum şeklindeki o keyif verici duyguyla sona ermiyordu. Rakı beni şaşmaz bir şekilde hayal kırıklığı ve şüpheye doğru sürükledi. Türkiye'nin sınırsız potansiyele sahip bir ülke olduğuna duyduğum inancı asla sarsmadı ama neden bu potansiyelin bu kadar büyük bir

kısmının gerçeğe dönüştürülemeden kaldığı konusunda düşünmeme neden oldu. Türkiye kesinlikle geleceğin ülkesidir ama hep böyle mi kalacaktır? Umutlarını bir gün gerçekleştirebilecek mi yoksa gerçekleştirilememiş bir rüya, kendi içinde başarısızlık tohumlarını da taşıyan zarif bir fantezi olarak kalmaya mı mahkûm?

Henüz bu soruların yanıtı yoktur ve Türklerin ikilemi de burada yatmaktadır. Bu ulus halen oluşum halindedir, birbiriyle

50

rekabet içindeki imgelerin ve fikirlerin oluşturduğu göz kamaştırıcı bir kaleydoskopdur. Bir travma ve büyük değişim sonrası doğmuş olduğundan. hem de eski korkularla çevrili ve hangi yöne gitmesi gerektiği konusunda da kararsız durumdadır

Kimlik krizi rakı geleneğinin 1960 ve 1970' lerde neredeyse yok olmasına neden oluyordu. Türkiye dünyaya açılıyordu, yeni bir eğitilmiş ve kültürlü Türkler sınıfı doğuyordu. Bu Türkler rakı temasını, köylülerin ilkel kafa yapısının bir simgesi olarak gördüler. Eğer cahil köylüler yıkık dökük kulübelerinde rakı içmek istiyorlarsa bu kendi bilecekleri bir şeydi ama hiçbir çağdaş Türk insanı bunu yapamazdı; ancak şarap, konyak veya başka bir Avrupa kökenli içki içebilirdi.

Neyse ki bu günler geride kaldı. Türkler artık kendi miras ve kimliklerini benimsemekten utanmıyorlar. Rakı içmek, yüce bir zevkin tadını çıkarırken bu kimlik ve mirası benimsediğini göstermenin en iyi bir yoludur.

Rakı, yalnızca içkinin kendisi dolayısıyla değil, aynı zamanda içildiği koşullar açısından da Türkiye'nin anahtarıdır. Tek başına düşünmek için uygun olan viskiye benzemez; gürültülü bir barda çubuk kraker yerken içmeye uygun olan biraya benzemez; kokteyl partilerde sohbeti sağlayan cin ya da votkaya da benzemez. Aslında Türk içki geleneğinin baş düşmanları, barlar ve kokteyl partilerdir. Bu zararlı etkilere karşı direniş ise özellikle rakı içmek için kurulmuş bir tür bistro olan meyhanelerin etrafında toplanmıştır. Meyhaneler Türk mutfağının tapınakları olmanın yanı sıra, insanların bir araya geldiği, konuştuğu, tartıştığı, kucaklaştığı ve şikâyetlerini dile getirdiği yerlerdir. Türkiye'nin çeşitliliği en somut şekilde meyhanelerde görülür çünkü herkesin görmesi için masaya serilmiştir.

Meyhanede gecenin odak noktası rakıdır ama rakı asla tek başına değildir. Rakı son derece stilize olmuş bir ritüelin ayrılmaz

51

olmakla birlikte sadece tek bir parçasıdır. Rakıyla birlikte her defasında küçük tabaklarda tabaklarda birkaç çeşit meze gelir.

Kuramsal olarak meze ana yemekten önce alınan iştah açıcılardır ama ana yemek zaman gelmez. Kimse bundan şikâyetçi de olmaz çünkü rakı içerken meze yemek büyük bir zevktir. Ana yemeğe giden yol o kadar mutluluk vericidir ki hedef düşüncesi bir küfür gibi görünür

Meze çoğunlukla dalgalar halinde gelir, tik dalgada salata, beyaz peynir, patlıcan salatası ve kavun bulunur. Bundan sonra ne geleceği şefin kapisine bağlıdır. Her biri kendi küçük tabağında sunulan ve pişirilip soğutulmuş sebzelerden oluşan zeytinyağlı yemekler ya da piriç, üzüm ve fıstıkla doldurulmuş biberlerden yapılan küçük dolma ve asma veya lahanaya yaprağından yapılan sarma olabilir. Sonraki aranın ardından, baharatlı kırmızı mercimek köftesi, midye dolması, limon soslu ezilmiş bakla, ezilmiş

balık yumurtası, sarımsak ve naneyle tatlandırılmış yoğurt, ton balığı, fındık ezmesi uskumru ve özellikle lezzetli bir yemek olan sarımsak, domates, doğranmış soğan ve maydanozla doldurulmuş minik patlıcanlar gelebilir.

Bundan sonra, arasına beyaz peynir ya da bazen ıspanak, doğranmış tavuk, kuzu ya da dana eti, fındık, ceviz ve mutfakta ne varsa onlardan konulmuş çok lezzetli bir hamur işi olan sıcak börek gelir. Bunların bazıları kat kattır, bazıları üçgen, bazıları da yuvarlak ya da ay şeklindedir. Çoğunlukla hafif sulu bir hamura bulanarak kızartılmış, sirke, zeytinyağı ve sarımsaktan oluşan beyaz bir sosa batırılarak yenilen kalamar tava ile birlikte sunulurlar.

Gece ilerledikçe Türkiye'nin etnik canlılığı kendini gösterir. Kebaplar ve diğer etli mezeler, göçebe Türk kabilelerinin bin yıl önce geride bırakıp şimdi Anadolu denilen Küçük Asya'ya göç ettikleri Orta Asya steplerini hatırlatır. Onlarla birlikte Arabistan'dan humus, Kafkasya'dan cevizli kıyılmış tavuk,

52

Arnavutluk'tan doğranmış ciğer ve Karadeniz'in kıyı köylerinden mısır ununa bulanarak pişirilen peynir gelmiştir. Daha sonra ise, bin yıl boyunca bugün Türkiye'nin Ege kıyılarını oluşturan bölgedeki bütün aşçılık işlerini yapan Yunanlıların bir armağanı olan en büyük zafer, deniz ürünleri gelir. Rakı bütün yiyeceklerin tadını keskinleştirir ama asıl büyüğü balıkla birlikte olduğu zaman ortaya çıkar. Eski bir atasözü rakının, balık ile insanı aşk eyleminde bir araya getiren aracı olduğunu söyler.

Türkiye'deki balık çeşitliliği sonsuzdur. En yakındaki su kütesine ve mevsime göre değişir. Balık her zaman çok tazedir, her zaman çok basit bir şekilde ızgarada ya da kızartılarak pişirilir ve sossuz, yalnızca bir dilim limonla veya belki bir dilim soğan ya da bir demet maydanozla sunulur.

Böyle bir öğün Türkiye'nin de küçük bir örneğidir. Şaşırtıcı ölçüde zengin bir deneyim olmasına karşın gizlerini yavaş yavaş açığa vurur. Bütün Türkler gibi meyhanedeki patronlar da sürekli değişen bir mozaikle, bir tema üzerindeki sonsuz çeşitlemelerle karşı karşıya olurlar. Her mezenin tadı farklıdır, rengi, kokusu, dokusu ve karakteri kendine özgüdür. Genel etki ise, melodileri, farklı ritimleri, hızı ve virtüözlük gösterilerinin hepsi bir bütünün içinde yer alan bir senfoninin etkisine benzetilebilir.

Meze bir şölendir ama onlarla birlikte rakı içmek, bu deneyimi yücelik düzeyine ulaştırır. Tanıştığımız sırada 60 yıldır rakı içmekte olan ve iyi yaşamayı seven bir insan olan dostum mimar Aydın Boysan, Boğaz'a bakan bir meyhanede geçirdiğimiz uzun gece sırasında "Bütün duyular için içindedir," dedi. "Önce suyun bardağa dökülmesini ve rakıyla karışmasını seyredersin. Sonra bardağı alırsın, kokuyu içine çekersin, içerken küçük bir yudum alırsın, boğazından aşağı akmasının zevkini çıkarırsın, sonra bir küçük yudum daha ve bardağı bırakırsın."

Aydın bu ritüeli bana gösterdi. Bundan hâlâ yarım yüzyıl

53

önce aldığı kadar zevk alıyor gibi görünüyordu. Sonra gözlerini bir an için kapattı. "En iyi kısmı boğazından aşağı gidişini hissetmek" dedi sevgiyle. "Rakıyı en iyi takdir edecek hayvan Zürafa olurdu."

Meyhane kültürü Türkiye hakkında pek çok şey anlatmaktadır. Ülke gibi meyhane kültürü de birçok farklı halkın mirasını içerdiğinden neredeyse sınırsız seçenekler sunar. Konuşmayı teşvik eder ve dostluğu derinleştirir ama yiyecekler

bir menüden ısmarlanmak yerine istemeye gerek kalmadan bir garson tarafından getirildiği için, insanın hoşlanmadığı bir yiyeceği geri çevirmesinden başka hiçbir hareket, karar veya seçme eylemi gerektirmez. Rakı kararlılık da uyandırabilir, boyun eğme de, isyan isteği de getirebilir, itaatın kaçınılmazlığının kabullenilmesini de.

Bir meyhanede dünya içeri de alınabilir, dışarıda da bırakılabilir. Türkler henüz hangisinin en akılcı yol olduğuna karar vermemişlerdir. Son bardaklarını da bitirip karanlığa adım atmadan önce çoğunlukla ya ülkelerinin dünyayı şekillendirecek bir "altın ulus" olduğu ya da sefil bir vasatlık içinde kalacağı kesin, umutsuz bir karmaşa olduğu sonucuna varmışlardır.

54

2

KAHRAMAN

Türk arkadaşlarımdan birisi, oğlunun yazdığı ilk denemeyi saklayan gururlu bir babadır. Çocuk üçüncü sınıftayken, öğretmen sınıfa denemenin ne demek olduğunu açıklayıp birkaç basit örnek okur ve öğrencilerine ilk denemeleri için konu olarak "sevgi"yi verir. Denemesi şöyle başlıyor: "Sevgi Atatürk'ü sevmek demektir. Sevgi Atatürk'ün annesi Zübey'de Hanım'ı sevmek demektir. Sevgi Atatürk'ün babası Ali Rıza Bey'i sevmek demektir."

Bu çocuk, insanların hissedebileceği en derin duyguyu Mustafa Kemal Atatürk'le birleştirerek, Türklerin kutsal inancını ne kadar iyi özümsemiş olduğunu göstermiştir. Anayasasına göre Türkiye resmi dini olmayan laik bir devlettir. Ancak, aslında Türkler yaşamlarının her yönünü kaplayan ve belirleyen son derece gelişmiş bir inanca sahiptir ve sahip olmak zorundadır. Bu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve artık neredeyse bir ilah konumunda olan Atatürk inancıdır.

Kemalizm diye bilinen Atatürk inancının, Büyük Adam'ın uyuduğu, konuştuğu veya yemek yediği ülke çapına

55

yayılmış onlarca ev ve oda şeklinde karşımıza çıkan tapınakları vardır; kahramanlıklarının anlatıldığı yüzlerce kitap, şiir ve film şeklinde karşımıza çıkan kutsal yazıları vardır; ülkenin en uzak köşelerinde bile görülen portreleri, büstleri, tabelaları ve heykelleri biçiminde karşımıza çıkan ikonları vardır; her türlü ölçünün ötesinde sadık olan ve sürekli olarak sapkınları izleyen askeri ve siyasi seçkinler şeklinde karşımıza çıkan bir ruhban sınıfı vardır. Kendi kutsal merkezi, Vatikan'ı, Mekke'si de mevcuttur. Ankara'nın merkezine yakın bir tepenin üstünde, yüksek dörtgen sütunların oluşturduğu bir duvarın arkasında yer alan büyük ve kasvetli bir mozole, müze ve Atatürk'ün altına defnedildiği mermer zeminli bir katedralden oluşan bir binalar bütünü bulunur. En ciddisi 10 Kasım, yani Atatürk'ün bu dünyadan ayrıldığı gün olan ulusal günlerde, büyük kalabalıklar gözyaşlarıyla onun anısına saygılarını sunmak ve onun amacına sonsuza kadar sürecek sadakatlerini bir kez daha tekrarlamak amacıyla burada toplanırlar. Ziyarete bulunan devlet başkanlarının, resmi ziyaretlerine başlamadan önce buraya gelerek çelenk bırakmaları

beklenir. Generaller Kemalizm'in en yüksek rahipleri rolüne olan adanmışlıklarım bir kez daha tekrarlamak için düzenli olarak gelirler. Üzerlerine sapkınlık kuşkusu düşen politikacılar ve diğerleri, aslında kendilerinin de gerçek imana sahip olduklarını ispatlamanın bir yolu olarak mutlaka burayı ziyaret ederler.

Türkiye'ye gidişimden bir süre sonra genç bir adam bana, bu ülkede Allah hakkında kötü eyer söylemeye izin var" dedi. "Ama Atatürk hakkında kötü şeyler söylemeye izin yok."

Türkiye'nin Atatürk'e duyduğu derin saygıyı haklı çıkaran birçok şey vardır. Türkiye'nin, yenilginin küllerinden yeniden doğup, yaşam dolu yeni bir devlet olarak ortaya

56

çıkmasını sağlayan güç, Atatürk'tür. Onun ileriye görüşü, hırsı ve enerjisi, yüzyıllar boyunca yerleşmiş olan gelenekleri hızla bir kenara atmakta gösterdiği hayret uyandırıcı cesaret olmasaydı, bugünün Türkiye'si var olamazdı ve bu durum dünya için büyük bir eksiklik olurdu.

Kemalizm, 1914-18 Birinci Dünya Savaşı'nın kırıp geçirdiği bir dünyanın enkazından yeni ideolojilerin doğduğu bir zamanda ortaya çıktı. Faşizm, nazizm ve bolşevizm, geride büyük bir ıstırap ve acı mirası bırakarak tarihten silindiler ama Kemalizm halen yaşamaktadır ve çağdaş Türkiye onun en mükemmel zaferidir. Atatürk'ü anlamadan Türkiye'yi anlamaya çalışmak, Hıristiyanlığı göz önünde tutmadan Avrupa tarihi çalışmaya benzer.

Ancak Atatürk'ün iktidara yükselmesinin üzerinden bir yüzyıl geçmişken, Kemalist inanç krize girmiştir, ilk başlarda o kadar canlı bir şekilde gerçekleştirilmiş olan özgürlük vaadi ortadan kaybolmaktadır. Bir zamanlar Kemalizm Aydınlanma'nın en saf ilkeleri olan akıl ve ilerlemeyi içeriyordu. Atatürk çok ünlü bir konuşmasında, "Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, basan için, en hakiki mürşit bilimdir, fendir" demişti.. Oysa bugün bilgi pekinde koşan birçok Türk kendisini Kemalizm'i en iyi yansıtan örnekler .olarak değil Onun kurbanları durumunda bulmaktadırlar.

Bu ateşli inancın kaynağı olan insan ise kendi ülkesi dışında hemen hemen hiç tanınmamaktadır. Bunun nedeni, iktidarı ele geçirdikten sonra fetih değil de kendi ulusunu kurma çabaları üzerinde yoğunlaşması olabilir. Belki de bunun nedeni sadece Türkiye'nin çok uzun süre dünyanın farkında olmadığı bir ülke konumunda kalmış olmasıdır. Sebebi ne olursa olsun, Atatürk'ün bu tanınmamışlığı üzücüdür. 20. yüzyılın en başarılı devrimcilerinden birisi olarak tanınmayı ve kutlanmayı hak etmektedir. Yaşam öyküsü ve mirasının gösterdiği gelişim, Türkiye'nin en büyük

57

zaferlerini ve karşılaştığı en korkutucu tehditleri içinde barındırmaktadır.

Bu dev kişilik, çöküş durumundaki Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırında bulunan ve gelişme halindeki bir liman kenti olan Selanik'te (bugün Yunanistan'da Thessaloniki), orta halli bir ailenin çocuğu olarak 1880 ya da 1881'de doğdu. Babası devlet hizmetinde küçük bir memurdu, genç ve mutsuz öldü. Ailede yol gösterici güç anneydi ve birçok Türk anne gibi Zübey'de Hanım da oğlunu çok seviyordu, ilk başlarda zor bir çocuk gibi göründü; kavgacıydı, isyankârdı ve okulda başı sık sık derde giriyordu. Zamanının çoğunu evde geçiren geleneksel bir Müslüman kadını olan

ve başörtüsüz kimsenin görmediği Zübeyde, onun bir din hocası ya da hafız olacağını umuyordu. Genç Mustafa bu yolu izlemek yönünde en küçük bir ilgi göstermedi. Dayısı askeri bir kariyer önerdi ve babasının arkadaşı olan emekli bir subayın yardımıyla sonunda yerel akademiye kabul edilmesini sağlayan sınava girmesi ayarlandı. Burada Kemal ismini ikinci isim olarak aldı. Bu ismin, beyitleri onu eyleme geçmeye teşvik eden 19. yüzyılın radikal şairi Namık Kemal'den alındığı sanılmaktadır.

"Vatanın bağına düşman dayadı hançerini

Yoğmuş kurtaracak bahtı kara maderini"

Mustafa askeri rütbeleri teker teker alırken, gerilemekte olan Osmanlı monarşisi de ölüm sancılan içindeydi. Tahttaki Sultan II. Abdülhamit reform sözüne bile izin vermeyen hoşgörüsüz ve dar kafalı bir zorbaydı, imparatorluğu sürekli olarak küçülüyordu ve 1912'de Mustafa Kemal, Balkan isyancılarının, kendilerinin iki katı büyüklüğündeki morali bozuk Türk güçlerini kolayca yenerek bağımsızlıklarını almalarını izledi. Doğduğu kent bile, "İsa yeniden doğdu!" diye bağırarak ilerleyen Yunanlı vatanseverlerin eline geçti.

58

Mustafa Kemal, hem İstanbul, Trablus, Kahire, Şam ve Sofya'daki görevleri hem de Almanya ve Avusturya'ya yaptığı gezileri sırasında, etrafındaki dünyanın ve onu dalgalandıran akıntıların farkına vardı. Fransızca öğrendi, Voltaire ve Rousseau ile Thomas Hobbes ve John Stuart Mill'in çevirilerini okudu. Bunlar, yaşamını biçimlendirecek olan meydan okumanın bilincine varmasına yardımcı oldu. Balkanlar'da tanıştığı bir Alman subaya "Türk ulusu Batı'nın çok gerisinde kaldı" dedi. "Asıl amaç onu çağdaş uygarlığa yöneltmek olmalıdır."

Mustafa Kemal henüz genç bir subayken, 1890'larda kurulan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak da bilinen ama dünyanın Jön Türkler olarak tanıdığı yıkıcı bir grubun gizli üyesi oldu. 1913'te İttihat ve Terakki Osmanlı rejimindeki en önemli görevleri ele geçirmeyi başardı ama ciddi bir şekilde çalışmalara başlayamadan savaş patladı. Bazı Jön Türkler, eğer Almanya ile ittifak yaparlarsa, imparatorluk hayallerini gerçekleştirebilecekleri bir yeniden sömürgeleştirme sürecini başlatabileceklerine inanıyordu. Bu Jön Türklerden olan ve daha sonra yayılmacı arzulan Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkıma, kendisini ise Orta Asya'yı yeniden ele geçirmek amacıyla savaşırken onursuz bir ölüme götüren Savunma Bakanı Enver Paşa, Alman elçileri ile Boğaz kıyısında bir konakta buluştu ve bir ittifak antlaşması imzaladı.

Türkiye'nin Kaiser Wilhelm Almanya'sı ile olan ittifak deneyimi, bir tek istisna hariç felaketlerle doluydu. Avrupa'nın ve bütün dünyanın şaşkın bakışları altında, 1915'te bir Türk gücü, savaş planları Amirallik Birinci Lordu Winston Churchill tarafından hazırlanan İngiltere liderliğindeki işgalcileri önce durdurdu, sonra da geri püskürttü. Savaş, İstanbul'u ve Karadeniz'i kontrol etmek isteyen İtilaf devletlerinin ele geçirmek zorunda oldukları hayati önemdeki Çanakkale Boğazı'na bakan Gelibolu Yarımadası'nda yapıldı

59

Sekiz ay süren ve on binlerce askerin yaşamına mal olan şiddetli savaşta Türk askerleri yarımadaalarında tutundular, boğazı ellerinde tuttular ve sonunda İtilaf

devletlerinin seferberlik gücünü yendiler. Bunu başaran, dolayısıyla da savaştaki önemli Türk zaferlerinden birini elde eden komutan Mustafa Kemal'di. Türk subayları içinden yalnızca o kahraman olarak öne çıktı.

Birinci Dünya Savaşı Almanların ve Türk müttefiklerinin yenilgisiyle sona erince, Alman monarşisi yıkıldı. Bir zamanlar görkemli olan Osmanlı imparatorluğu ise bitkindi. Muzaffer itilaf devletleri böylece, onun güneydoğu Avrupa'dan dondurucu Kafkasya'ya ve güneşten kavrulan Arap çöllerine kadar uzanan dev toprakların oluşturduğu zengin cenazesini diledikleri gibi bölüşme hakkını kazandıklarını düşündüler, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un liderliğinde, Avrupa'daki tüm Türk topraklarını ve bin yıl önce Yunan uygarlığının yeşerdiği, verimli Ege kıyılarının büyük bir kısmını Yunanistan'a verdiler. Ermenilere ve Kürtlere doğuda yeni devletler kurma şansı verilecekti. Fransa'ya, bugünkü Suriye'yi oluşturan topraklarına bitişik güneydeki geniş bölge "etki alanı" olarak verildi, İtalya, bütün Akdeniz kıyısını ve içeriye doğru binlerce kilometre kareyi kapsayan daha da büyük bir alan elde etti. Mustafa Kemal'in korumak için parlak bir şekilde savaştığı İstanbul ise, İstanbul ve Çanakkale Boğazı da dahil olmak üzere, uluslararası kontrol altına girecekti. Türklere kalan toprak, Orta Anadolu'da çoğu dağlık ve barınılması güç olan bir alandı. Bu düzenleme, Versay'da Almanya'ya zorla kabul ettirilenden bile daha öldürücüydü. Sultanın üç temsilcisi, 10 Ağustos 1920'de bu belgeyi Paris'in bir banliyösü olan Sevr'de, hiçbir protestoda bulunmaksızın imzaladılar.

Türkler için direnme şansı yok gibi görünüyordu. Orduları yenilmiş ve liderden yoksundu, sultanları umutsuzdu

60

ve galip itilaf devletlerinin her emrini kabul etmeye razıydı. En eski kentlerini yabancı askerler işgal etmişti. Bir Fransız komutan, tıpkı 500 yıl kadar önce İstanbul'u fethettiğinde Fatih Sultan Mehmet'in yaptığı gibi beyaz bir at üzerinde İstanbul'a girmişti, İtalyan güçleri, Türkiye'nin Akdeniz bölgesinin kapısı olan Antalya'ya gelmişti, Yunan ordusu ise Türkiye'nin Ege kıyılarının mücevheri İzmir'i işgal etmiş ve etrafındaki toprakları ele geçirmeye başlamıştı.

Yenilmiş olan ulusun etrafında toplanabileceği mantıklı tek kişilik, savaşta büyük bir zafer elde etmiş ve bunu mükemmel bir şekilde yapmış tek Türk komutanı olan Mustafa Kemal'di. O da bu kurtarıcı rolünü hevesle kabul ederek subayların sadakatini yeniden kazandı ve ölmekte olan rejimi, mahkemelerinin kendisini giyabında ölüme mahkûm etmelerine neden olacak kadar aşağılayıcı terimlerle reddetti. Osmanlı içişleri bakanına çektiği bir telgrafta, "Korkaklar, hainler! Düşmanla birlikte ulusa karşı vatana ihanet anlamına gelen komplolar düzenliyorsunuz" diyordu. "Ulusun gücünü ve iradesini takdir etme yeteneğiniz olmadığından kuşku duymuyorum; ama anavatana ve ulusa karşı bu kadar haince ve canice davranabileceğinize inanmak istemiyorum."

Vatanlarını parçalanmanın eşiğinde gören Türkler, büyük gruplar halinde Mustafa Kemal'in saflarına katıldılar. Mustafa Kemal, bir Milli Meclis ve kendisine ait bir hükümet oluşturdu, hevesli gönüllülerden oluşan bir ordu kurdu ve Anadolu'yu işgal eden yabancı güçlere karşı savaş ilan etti. Aklı başına gelen Winston Churchill daha sonra şöyle yazmaktadır:

Bir sürü aptallık yapmış, suçlarla lekelenmiş, kötü yönetim yüzünden çürümüş, savaşlarla parçalanmış, uzun ve felaketli savaşlar sonucunda bitkin düşmüş, imparatorluğu etrafında dağılıyorken, Türk hâlâ yaşıyordu. Göğsünde

61

tüm dünyaya meydan okumuş ve yüzyıllar boyunca karşısına çıkanların hepsiyle başıyla mücadele etmiş bir halkın kalbi atıyordu. Bir kez daha elinde çağdaş bir ordunun sahip olabileceği bütün teçhizat ve başında da kendisi hakkında sadece büyük felaketin dört ya da beş büyük kişisinden biri olduğu dışında hiçbir şey bilinmeyen bir Kaptan vardı. Paris'in duvar halılarıyla dolu ve yıldızlı odalarında dünyanın yasa koyucuları toplanmıştı, İstanbul'da ise Türkiye'nin kukla hükümeti itilaf devletleri donanmasının toplan altında çalışıyordu. Ama Anadolu'daki "Türk anavatanının" haşin tepeleri ve vadileri arasında, bu çözümü kabul etmeyen...fakir insanlar yaşıyordu; Adil Oyun Ruhu bu kez onların çadırsız ateşlerinin başında bir mültecinin eski püskü giysileriyle oturuyordu.

Mustafa Kemal'in baş düşmanları olan Yunanlıların tuttuğu mevkilere yaptığı ilk saldırılar iyi gitmedi. Daha sonra kendisi ve bu kez daha iyi silahlanmış ve örgütlenmiş olup giderek büyüyen gücü geri döndüler ve önemli zaferler kazandılar. Sonunda, 1922 yazında işler kesin olarak onların lehine döndü. Yetenekli komutanlarının bir tür vatansever coşku içine soktuğu Türk askerleri Anadolu'nun iç kısımlarından Ege'ye doğru hızla ilerlediler ve önlerindeki Yunan gücünü önce çalınca bir geri çekilmeye zorlayıp sonra da denize döktüler. Çanakkale'de mevzilenen itilaf birlikleri bu yeni ve kendine güvenli orduyla karşılaşmaktansa geri çekilmeyi tercih etti. Akdeniz kıyısındaki Fransız ve İtalyan birlikleri de onları izledi. Çağdaş tarihteki en şaşırtıcı askeri başarılarından birini kazanan Mustafa Kemal kesin yenilgiyi parlak bir zafere dönüştürdü ve çağdaş Türkiye'yi daha doğmadan öldüren Sevr Antlaşması'nı yırtıp attı.

Sevr'de zorla kabul ettirilen antlaşmanın yerine artık yeni gerçekleri kabul eden bir antlaşma yapılması gerekiyordu.

62

Bu yeni antlaşmanın 1923'te Lozan'da imzalanması, dünya sahnesine iki yeni güçlü olgunun girdiğini gösteriyordu: Türkiye Cumhuriyeti ve Mustafa Kemal. Türkiye, Sevr Antlaşması'nın Yunanistan'a, İtalya'ya, Kürtlere ve Ermenilere verdiği tüm topraklara ve Fransız bölgesi olarak kabul edilmiş bölgenin büyük kısmına sahip olarak doğmuştu. Mustafa Kemal birçoğu Yunanistan'dan çok uzakta bulunan ve Türk kıyılarından görülebilen Yunan adalarını almakta ısrar etmedi ama Boğaz'ın batısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir zamanlar çok daha fazla toprağa sahip olduğu Avrupa'da, yeni ulusa sağlam bir konum sağlayacak kadar büyük bir toprak elde etti. Yönetimini aldığı ülke yıkıntı içindeydi; yalnızca savaş nedeniyle değil, aynı zamanda Yunanlı ve Türk liderlerin kabul ettiği ve yüz binlerce Rumun sahip oldukları becerilerle birlikte Türkiye'deki evlerini bırakmaya zorlandığı "nüfus mübadelesi"nin korkunç sonuçları nedeniyle de harap durumdaydı. Ama Lozan'dan sonra Türkler çalışabilecekleri, inşa edebilecekleri ve yeniden yükselebilecekleri bir anavatanına sahip oldular.

Bu şaşırtıcı zaferle Mustafa Kemal ulusunu gömülmek üzere olduğu mezardan çıkardı. Yalnızca bu bile ona tarihte emin bir yer sağlamaya yeterdi. Ama Türkiye'nin kurtarıcısı olduktan sonra daha da olağanüstü başarılar elde etmeyi sürdürdü. Bunların birincisi, yaptığı değil yapmamayı seçtiği bir şeydir: Anadolu'daki zaferine dayanarak daha fazla ilerlememek. Eski imparatorluğun Avrupa'daki topraklarını yeniden ele geçirmeye, en azından doğduğu kenti tükenmiş Yunanlılardan geri almaya çalışabilirdi. Doğuya dönerek, yeni doğan Sovyetler Birliği'ne katılmamak için

direnen Orta Asya'daki Müslümanlara katılabilirdi. Bunun yerine islamcı ve Turancı ideolojileri reddetti. Birçok liderin düşmesine neden olan genişleme isteğinin çekim gücüne karşı koydu ve üniformasını kesin olarak çıkardı. Etrafına baktığında,

63

yoksulluk ve cehalet içinde olan 12 milyonluk geri kalmış bir ulus görüyordu, ilk defa henüz bir öğrenciyken dile getirdiği görüşü tekrarlayarak "Uygar dünya bizim çok ilerimizde," dedi. "Yetişmekten başka şansımız yok."

Türkiye'de ve hatta dünyada, belki de yalnızca Mustafa Kemal Türklerin daha önce asla olmadıkları bir konuma gelebileceğine inanıyordu: Çağdaş, laik, refah içinde ve her şeyden önce tam olarak Avrupalı. Kafası karışan ve kimi zaman da direnen ulusu, kendi hayalinde yaşayan radikal değişime doğru zorlayan ve sürükleyen Mustafa Kemal, tek kişilik bir devrim haline geldi. Deprem, bomba, hortum, kasırga, tornado, gelgit dalgası, ne dersiniz deyin, bu benzetmelerin hiçbirisi Mustafa Kemal'in kendi ulusu üzerinde yaptığı etkiyi tam olarak anlatamaz.

Hiçbir resmi güce sahip olmaksızın, tamamen savaş alanında kazandığı moral gücüne dayanarak, 1922'de her dediğini kabul eden Millet Meclisi'ne Osmanlı monarşisini kaldırmasını emretti. En yakın dava arkadaşları bile böyle bir adımı düşünmemişlerdi. Şaşkın Meclis'e, "Osmanoğulları Türk Milletinin hâkimiyet ve saltanatına zorla el koymuşlardı" dedi. "Bu tasallutlarını altı asırdan beri idame ettirmişlerdir. Şimdi de, Türk milleti bu mütecevizlerin hadlerini ihtar ederek hâkimiyet ve saltanatını kendi eline bilfiil almış bulunuyor."

29 Ekim 1923'te Meclis Türkiye Cumhuriyeti'ni ilan etti ve Mustafa Kemal'i ilk cumhurbaşkanı olarak seçti. 42 yaşındaydı, sarı saçı ve delici mavi gözleriyle enerjik bir kişiydi. Fiyakalı kravatından ithal malı Fransız iç çamaşırlarına kadar her zaman mükemmel giyinirdi. Tıpkı politikası gibi zevkleri de Batılıydı: Dans etmek, içmek, sigara içmek, restoranlara ve gece kulüplerine gitmek, yüzmek, yelkencilik ve kadınlar. Büyük bir insan olacağına çocukluğundan beri tam olarak inanmıştı, iktidarı aldıktan sonra "... tarih,

64

gayrikabili itiraz bir surette ispat etmiştir ki, büyük meselelerde muvaffakiyet için kabiliyet ve kudreti layetezelzel bir reisin vücudu elzemdir" dedi.

Bir kalem darbesiyle Osmanlı rejimine son veren Mustafa Kemal, gözlerini daha da kutsal bir kuruma, islâm! halifelğe dikti. Yüzyıllar boyunca halifeler "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" olarak Müslümanlardan saygı gördü ve onlar da bu gücü dinsel olduğu kadar siyasi amaçlar için de kullandılar. Uzun yıllar boyunca sultan aynı zamanda halifeydi ve böylece Osmanlı teokrasisini ve yönetimini dünyevi olduğu kadar dinsel otorite ile de birleştirmişti. Ancak 3 Mart 1924'ün geç bir saatinde, son sultan VI. Mehmet Vahdettin'in bir ingiliz savaş gemisi ile istanbul'dan kaçmasından sadece 16 ay sonra, Atatürk'ün temsilcileri Vahdettin'in yerine halife olan kuzeni Abdülmecit'i ziyaret ederek, Millet Meclisi'nin halifelği kaldırdığını haber verdiler ve onu bir trene bindirerek sürgüne yolladılar. Dinsel güce indirilen bu ağır darbeyi kısa bir süre sonra Islâmî mahkemelerin kaldırılması ve tarikatların yasaklanması izledi. Mustafa Kemal, savaş alanında gösterdiği aynı pervasızlıkla, Osmanlı siyasi ve dinsel geleneğinin üzerinde yükseldiği temelleri yerle bir etti.

Mustafa Kemal, yeni hükümetini İstanbul'un eğlence mekânlarından uzakta ve adlarına yönetimi üstlendiği kitlelere çok daha yakın olan küçük Anadolu kenti Ankara'ya taşıdıktan sonra, ortadan kaldırma işine devam etti. Bir sonraki hedefi, seccadeye benzer şekilde tasarlanmış düz bir tepesi ve tepesindeki Cennet'e uçma umudunu temsil eden püskülüyle kırmızı bir başlık olan festi. Fes, Osmanlı dünyasında Müslüman kimliğinin sembolüydü ama Mustafa Kemal'e göre fes "cehaletin, ihmalkârlığın, fanatizmin, ilerleme ve uygarlığa karşı duyulan nefretin simgesi" idi. Her zaman olduğu gibi onun iradesi hızla yasalaştırıldı ve Kasım 1925'te fes yasaklandı.

65

Mustafa Kemal, "Medeni ve beynelmilel kıyafet milletimize layık bir kıyafettir, onu giyeceğiz," dedi. "Ayaklarımızda bot ya da ayakkabı, bacaklarımızda pantolon, gömlek ve kravat, ceket ve yelek, doğal olarak bunları tamamlamak için de başımızda siperlikli bir başlık. Bunu açıkça söyleyelim. Bu başlığa 'şapka' denir Beyler."

Bu eylemin yarattığı şok dalgaları Türkiye'ye ve ötesindeki Müslüman dünyaya yayıldı. Halifeliğin kaldırılmasından beri İslam'ın lider sesi olan Mısır baş müftüsü, şapka giyen Müslümanların dinsiz ve günahkâr olacağını iddia etti ve şapka giymenin "kimliğimizin yok olmasına" yol açacağını söyledi. Bu tür karşı çıkışlar Mustafa Kemal'in daha da ileri gitmesine neden oldu. Neden Müslüman erkeklerin yüzyıllardır giydiği kıyafetleri yasaklamakla yetinecekti? Peçe de gitmeliydi ve onunla birlikte kadınların boyun eğmişliği de.

Mustafa Kemal bir konuşmasında, "Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki başına bir bez veya bir peştemal veya buna benzer birşeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın anlamı ve işareti nedir? Baylar uygar bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi duruma girer mi? Bu durum, milleti çok gülünç gösteren bir görüntüdür. Derhal düzeltilmesi gerekir."

Her ne kadar peçe birkaç yıl daha resmen yasaklanmadıysa da, peçeye saldırmakla Mustafa Kemal, hiçbir şeyi sırf uzun süredir uygulanıyor diye kutsal görmediğini açıkça ortaya koydu. 1925 sonunda Müslüman takviminin yerine, İsa'nın doğumunu başlangıç alan Avrupa takviminin kabul edilmesini emretti. Ertesi yıl, erkeklerin birden çok kadınla evlenmesini yasaklayan, Müslüman olmayan erkeklerle evlenmeye izin veren, bütün yetişkinlere dinini değiştirme hakkı tanıyan ve (her ne kadar kendi karısına "boş ol" demeden önce değilse de) İslâmî "boş ol" uygulamasının yerine

66

medeni boşanmayı getiren İsviçre medeni yasasını kabul ettirdi. Daha sonra haftalık izin gününü cumadan pazara kaydırды. Son olarak da, hâlâ durumu anlamayanlar için, Mustafa Kemal'in Meclis'i, anayasanın "Türk devletinin dini İslâm'dır" hükmünü feshetti.

Türkiye'yi Osmanlı geçmişine ve Müslüman dünyanın geri kalanına bağlayıp Batı'dan ayıran son somut bağlardan biri, Arap alfabesiydi. Türkler her zaman kendi dillerine sahip oldular ama yüzyıllar boyunca bu dili Arap harfleriyle yazdılar. Bu uygulamaya son vermek, Türklerin kendi şairlerini, bilim adamlarını ve filozoflarını okumasını imkânsız hale getirip atalarının bıraktığı zengin kültürel mirasla bağlarını koparmak anlamına geliyordu. Bu durum Mustafa Kemal'i biraz olsun rahatsız etmedi. Türk dilini Latin harflerine uyarlayan bir grup uzman topladı ve yeni alfabeyi ülkenin

önde gelen kişilerini davet ettiği bir galayla tanıttı.

Onlara, "Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak mecburiyetindedesiniz" dedi. "Milletimiz yazısıyla, kafasıyla bütün medeniyet aleminin yanında olduğunu gösterecektir."

Türklerin yaşam biçimini belirleyen gelenekler yüzyıllar içinde oluşmuştu ama Mustafa Kemal bu gelenekleri çok kısa bir süre içinde ortadan kaldırdı. Metrik sistemi kabul etmesi ve Alman besteci Paul Hindemith yönetiminde bir konservatuvar kurması gibi kimi adımları nispeten masumdu. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermesi gibi kimi değişiklikler çok önemliydi ama gönülsüzce de olsa kabul edildi. Doğu müziğinin yasaklanması ve ibadete çağrı anlamına gelen ezanın Arapça değil de Türkçe okunması gibi değişiklikler ise, o kadar şiddetli bir direnişle karşılaştı ki sonunda yürürlükten kaldırıldı. Ancak eğer Türkiye demokratik bir ülke olsaydı, bunların hiçbirisi yapılamazdı.

67

Mustafa Kemal'in kişisel prestiji ne kadar büyük olursa olsun, devrimini sadece o prestijle gerçekleştiremezdi. Eski bir ulusun mirasının aniden yok edilmesi ve bunun üzerine tamamıyla yeni bir düzen kurulması fazlasıyla kaba güç kullanılmasını gerektirdi. Mustafa Kemal bunu yapmaktan kaçınmadı.

İstiklal Savaşı sırasında, Mustafa Kemal'in Sevr Antlaşması'na karşı ayaklandığı duyuldukça, yabancı işgalcilere karşı savaşmak isteyen herkes devrim ordusuna kabul edildi. Ancak savaş kazanıldıktan sonra, Mustafa Kemal radikal programına karşı çıkan eski müttefiklerini ezmekte tereddüt etmedi, ilk karşı koyuş 1925'te, islâm adına ayaklanan ve Ankara'daki dinsizleri kovmak için Allah'ı yardıma çağıran Kürt aşiretlerinden geldi. Millet Meclisi'nden derhal "takrir-i sükun kanunu" çıkarıldı. Bu kanunla Mustafa Kemal'in hükümetine diktatörlük yetkileri tanınıyor ve kısa yoldan infaz yetkisine sahip "istiklal mahkemeleri" kuruluyordu, ilk kurbanlar arasında Kürt ayaklanmasının liderleri vardı: Bunların 47'si en büyük Kürt kenti olan Diyarbakır'da yakalandı, yargılandı ve idam edildi. Bir yıl sonra, eski adı Smyrna olan Ege'nin liman kenti İzmir'de Mustafa Kemal'e karşı suikast hazırlayan komplocular aynı yöntemle yargılandı ve idam edildi. Daha sonra bu ağ, barışçı muhaliflere de yayıldı, "istiklal mahkemeleri" rejimin yüzlerce düşmanını ve muhalifini yok etti. Bazı kurbanlar bu mahkemelerin kuşkulu yargısından bile yararlanamadılar. Türkiye Komünist Partisi'nin 18 lideri, sınır dışı edilmek üzere Trabzon'dan gemiye bindirildiler ve Sovyetler Birliği'ne giderken yolda bir yerlerde kayboldular. 1927'de Kemalizm'in bütün muhalifleri ezilmişti.

Mustafa Kemal, arkadaşlarına iki kez muhalefet partisi kurdu ama her ikisinde de bu partiler gerçek birer muhalefet gibi davranarak onu hayal kırıklığına uğrattılar

68

Kendi reformlarının tartışılmayacak ya da geciktirilemeyecek kadar önemli olduğuna inanan ve birçok Türk'ü korkuttuğunun da farkında olan Mustafa Kemal, bu partileri tabana yayılmadan yasakladı. Benzer şekilde, özgürlüğün köşe taşları olarak basın özgürlüğünü övdü ama eleştirel tavırlar alan gazetecileri susturmakta ve gazetelerini kapatmakta tereddüt etmedi. Mustafa Kemal'in biyografisini yazan ilk yazarlarından olan İngiliz tarihçi H.C. Armstrong "Onun iyilikçi, eğitimci ve yol gösteren nitelikteki diktatörlüğü, o zaman için mümkün olan tek hükümet şekliydi" diye

yazmaktadır. Daha sonra tarihçi Bernard Lewis biraz daha ayrıntılı olsa da aynı sonuca varmaktadır:

Kişisel ve mesleki eğilim olarak bir otokrat, mizaç olarak hükmedici ve otoriter olmakla birlikte, Mustafa Kemal doğruluğa ve meşruluğa, insancıl ve siyasi standartlara saygı göstermiştir. Bu durum küçük ve kendini beğenmiş adamların tavrıyla çarpıcı bir tezat oluşturmaktadır. Onun yönetimi, omuz üstünden tedirgin bakışın, kapı zili korkusunun ve toplama kampı tehlikesinin bulunmadığı bir diktatörlüktü. Baskı ve güç, devrimci nitelikteki değişimlerin gerçekleştirildiği dönemde Cumhuriyet'i korumak için kullanılmıştı ama daha sonra kullanılmamıştı; 1926'daki infazlardan sonra, yaşam ve kişisel özgürlüğe karşı çok daha az tehlike vardı...Kemalist devrim, tarihlerinin en kara noktasında Türk halkına yeniden yaşam ve umut getirmişti, enerjilerini ve kendine güvenlerini yeniden sağlamıştı, onları yalnızca bağımsızlık değil, daha nadir ve değerli olan özgürlük yoluna da sokmuştu.

Hayatının sonuna doğru Mustafa Kemal, Türk milletinin yaşamında, ona nefret ettiği geçmişi hatırlatan bir başka unsur daha keşfetti. Çok eski zamanlardan beri Türkler, her birinde bir tek Ahmet, Hikmet ya da Fatma'nın olacağı

69

Kadar küçük köyler ve kabileler halinde yaşıyorlardı. Bu günler artık geride kalmıştı ve Batılılaşma güdüsünün mantıksal sonucu olarak Mustafa Kemal, her vatandaşın mutlaka bir soyadına sahip olması gerektiğine karar verdi. Her ailenin reisi bir soyadı seçecekti. Bazıları ilk önce babalarını düşündüler, böylece bugün Berberoğlu, Karamemetoğlu ve hatta Yarımbyıkoğlu gibi isimler vardır. Kimileri Eraslan veya Demirci gibi savaşla ilgili isimler seçtiler. Seçme sorunu yaşayanlar için, her hükümet konağına isim kitapları yollandı. Birçok kişi Sarıgül veya Akyıldız gibi lirik isimler seçti. Bir tek isim yasaktı: Atatürk. Bu, Mustafa Kemal'in kendisi için seçtiği isimdi. Soyadını içtenlikle benimsedi, hatta kulağa çok Arapça geldiğini düşündüğü için ilk ismi olan Mustafa'yı da bıraktı. Bu andan itibaren, 1938'de sirozdan ölümüne kadar kendisini Kemal Atatürk olarak adlandırdı. Bu isim altında, iyi ya da kötü, Türk yaşamının her yönünde çok büyük bir varlık kazandı.

Atatürk'ün 58 yaşındaki erken ölümünden sonra, ardından gelenler zor bir seçimle karşı karşıya kaldılar: Onun programına kutsal bir dogma olarak sadık kalmak ya da değişen zaman ve yeni kuşakların taleplerini karşılayacak şekilde uyarlamak. Kahraman'ın ilkelerini açıkça ortaya koyduğu ve bütün yaşamı boyunca onlar için savaştığı tartışılmaz bir gerçektir. Ancak temelde akıl ve ilerlemeye inanıyordu. Ardıllarının 1920'li ve 1930'lu yıllar boyunca Türkleri bir siyasi deli gömleği içinde tutmak için yaptıkları sonu gelmez arka saf hareketleri içinde olmalarını değil, insanlığın ön saflarında ilerleyeceklerini umuyordu.

Atatürk'ün arkasından gelenler 1950'de çok partili demokrasiyi kabul ederek, belediye başkanları ve il meclislerinin yanı sıra (halen Ankara'dan atanan valiler hariç), parlamentoyu ve dolayısıyla başbakanı seçme hakkını da halka tanıdılar. Bu adımla birlikte Türkiye, Atatürk'ün ait

70

olmasını çok istediği Batı dünyasının inancını benimsemeye başladı. Bu inancın temelinde ise insan hakları, hoşgörü, düşüncelerini açıklama hakkı ve çeşitlilik içinde

birlik yatar. Türkiye'nin Kemalist inancı, ülkeyi bu ilkeleri benimsemeye doğru yönlendirmeliydi. Ama bütün Kemalistler böyle değildir. Yönetici seçkinler grubunun bazı üyeleri, tam demokrasinin etnik gerilim, dinsel bağlılık ve her türlü toplumsal çatışmada artışa neden olacağını düşünmektedir. Daha da ötesi, bunun Türkiye'yi yeniden Kemalizm öncesi döneme sürükleyip, köktendinci teokraziye çevirmek isteyenlerin elinde bir silah olacağına inanmaktadırlar. Tehlike bu kadar büyük olunca da demokrasiyi sınırlandırmayı ve bunu kendilerine göre sindirilebilir ölçülerde vermeyi tercih etmektedirler. Bu şekilde Türkiye'yi istedikleri gibi tutmakta ve iktidarlarının devamını garanti altına almaktadırlar.

Ancak Türkiye ,dış dünyadan gelen akımlara çok açık olduğu için Avrupa ve Amerikan tarzı demokrasiye olan talep artmaktadır. Sivil toplum etkili bir güç olarak gelişmektedir. Yeni kuşak, eski kısıtlama ve tabulara sinirlenmektedir. Eğer güç yapısı bu itirazlara çözüm üretmekte başarısız olursa ülkenin kutuplara bölünmesi riski vardır.

Çağdaş Türk yaşamının en büyük ironilerinden biri, yaşamını tabuları yıkmaya adanmış kahramanın adının, şimdi tabuları uygulatmak için kullanılıyor olmasıdır. Türkiye'yi Batı'dan uzaklaştıran politikaları açıklamak için, Batılılaşma yanlısı büyük liderin otoritesi ileri sürülmektedir. Atatürk yaşamı boyunca, Türkiye'yi dünyanın ön safında yer alan ülkeler içine sokmak için çalıştı. Ama kendisini onun mirasçısı ilan eden bazı kişiler bu rüyanın gerçekleşmesini engellemektedirler. Bu şekilde Atatürk'ün ilerlemeye olan büyük inancını reddetmekte ve onun son isteklerinden birini görmezden gelmektedirler.

Ölümünden kısa bir süre önce "Hiçbir vaaz ya da dogma bırakmıyorum; hiçbir sözümü zaman içinde donmuş veya taşa yazılmış olarak bırakmıyorum," dedi. "Ülkeler, halklar ve bireyler için refah kavranılan değişiyor. Böyle bir dünyada asla değişmeyecek kurallardan bahsetmek, bilimsel bilgi ve mantıksal düşüncede yer alan gerçekleri reddetmek olur."

Atatürk'ü bir tür laik azizliğe yükselten kahramana tapınma olgusu, kendisi henüz hayattayken ve onun rızasıyla başladı, iktidardaki ilk yıllarında, aslında onun için dikilen anıtları, bağımsızlık için dikilmiş anıtlar olarak onayladı. 1920'lerin sonunda, Ankara, İstanbul, İzmir, Konya ve Samsun'un önemli yerlerine, onu at üzerinde ya da diğer savaş pozlarında gösteren heykeller yerleştirilmişti. Sonraki yıllarda, özellikle de ölümünden sonra, bunlar manzaranın o kadar ayrılmaz bir parçası oldular ki artık dikkat bile çekmiyorlar. Böyle bir heykeli olmayan hiçbir kasaba, köy ya da yerleşim merkezi yoktur. Ülkedeki her okulda yeni bir gün, öğrencilerin bu ikonlardan birisinin önünde toplanıp Kemalizme sonsuz bağlılık yemini etmesiyle başlar. Bu kült, onu dünyaya getirdiği için bugün ideal Türk kadını olarak kabul edilen annesini de kapsayacak şekilde genişlemiştir.

Atatürk'ün kişiliğinin kutsallığı yalnızca gelenek ve toplumsal baskıyla değil, aynı zamanda yasayla da korunur. 5816 sayılı yasa "Atatürk'ün anısına küfretmeyi" suç olarak belirlemekte ve üç yıla kadar hapis cezası öngörmektedir; heykel ve büstlerini yok etmek ya da onlara zarar vermek de beş yıla kadar ağır hapis ile cezalandırılır. Atatürk'ün alışkanlıkları düşünüldüğünde garip olmakla birlikte, polis birçok yerde onun heykellerinin yakınında alkol satılmasını yasaklayan yönetmelikleri de uygular.

Atatürk'ün Türkiye'deki imgelerini saymaya kalkmak, gökteki yıldızları saymak

kadar aptalca olur. Hiç abartısız,

72

onun bakışından kaçmak imkânsızdır. Her bozuk para ve banknottan, her dükkânın, büronun, restoranın, meyhanenin, otel lobisinin, bankanın, sinemanın ve kahvehanenin duvarından o bakar. Hâkimler, savcılar, taşra bürokratları, komutanlar, okul müdürleri ve kendisini Kemalist öncülerin bir parçası olarak kabul eden diğerleri, çoğu zaman yalnızca fotoğraf değil aynı zamanda tablo, gravür, büst, kâğıt ağırlığı, seramik tabaklar ve başka akla gelebilecek her şekildeki Atatürk imgesine beşer onar sahiptirler. Saygı gösterme yöntemlerinin hiçbiri, çok aşın ya da zevksiz olarak nitelendirilmez. Ermenistan sınırının yakınında bulunan Kars'ta, Atatürk'ün dev boyuttaki silueti 12. yüzyıldan kalma kalenin yıkıntılarında yukarıdan bakar. Anadolu kenti Erzurum yakınlarındaki dağın bir yüzünde, bu siluet beyaza boyanmış olarak karşımıza çıkar. Güneyde bir taşra kenti olan Gaziantep'te, valinin konferans odasındaki resimlerinin sayısı 50'den az değildir; gerçekten de göz kamaştırıcı bir görüntü.

Bu aşırılıkta hem gülünç bir nitelik hem de karanlık bir yön vardır. Çünkü bu gösterişe katılmayan herkesin daha az vatan sever ya da daha beteri olduğu düşünülür. Ancak Türklerin kendilerini bu imgelerle çevirmelerinin tek nedeni, resmi ideolojiye uyma baskısı değildir. Atatürk'e karşı duyulan saygı ve şükran içeren hayranlık, hatta sevgiye yakın derecedeki mistik bağlılık, tüm ülkede yaygın ve samimidir.

Bu duygulara ben de yenildim ve Kemalist inancın bazı ilkelerini sorgulamakla birlikte, büromda bu büyük adamın iki resmini bulunduruyorum. Bunlar, onu çoğu zaman katı bir öğretmen gibi gösteren bildik portrelerinden değil. Bir tanesinde Atatürk, üzerinde şık bir üç parçalı takım elbise ama yüzünde muzip bir gülümsemeyle, bacaklarını öne doğru uzatmış bir şekilde dans ediyor. Onu genç bir adam

73

olarak bir kıyafet balosunda gösteren diğeri ise daha da yıkıcı. Bu baloda, Osmanlı sultanlarını korumakla görevli seçkin askerler olan Yeniçerilerin kıyafetini giymiş. Başında süslü bir başlık ve üzerinde iki tane işli yelek var. Sağ elinde, en küçük bir kışkırtmada kınından çıkarmaya hazır gibi görüldüğü bir kılıcın kabzasını tutuyor.

Bu resimlerin ikisi de Atatürk'ü, kafamda canlandırmayı sevdiğim şekilde göstermektedir: Sınırları aşan, maceracı, hayatı seven biri. Bugün onun mirasçısı olduğunu iddia edenlerin çoğunun aksine, Atatürk hızla değişen dünyanın sunduğu fırsatları büyük bir hevesle değerlendirdi. Türkiye'nin çağdaş olabilmesi için çağdaş değerleri benimsemesi gerektiğini anlamıştı. Yeni Türkiye, bugünkü Kemalist seçkinlerin sunduğu çarpıtılmış imgeye göre değil, Atatürk'ün gerçek imgesine göre şekillendirilmelidir.

74

Türkiye'nin Ege kıyılarındaki bir arazide bulunan yıkık dökük duvara elimi dayadığımda bir duygu dalgası vücudumu sardı. Poseidon bu duvarı kendisinin yaptığını söyler: "Truvalılar için bir duvar yaptım kentlerinin çevresine, geniş ve güzel bir duvar, kenti ele geçirilmez kılmak için." Öfkeli Akhilleus Hektor'u öldürmeden önce, bu duvarın altında, "Priamos'un kentinin çevresinde üç kez" kovalamıştı. Sonra Priamos ve diğer Truvalı kahramanlar korku içinde izlerken Hektor'un vücudunu arabasına bağladı ve kentin etrafında sürükledi. Batı uygarlığının kaynağı olan olaylar bu duvarın etrafında gelişti. Duvarın yanında durduğum gün, Homeros'un "geniş,

ekilmemiş ve dağlarla çevrili ovasında hiç kimse yoktu. Elimi duvardan çekebilme birkaç dakikamı aldı.

Şüpheler, Homeros'un anlattıklarının kurgu olduğunu ileri sürmüşlerdir. 1796'da Cambridge Üniversitesinden bir profesör "Böyle Bir Seferin Asla Gerçekleşmediği ve Frigya'da Böyle Bir Kent Bulunmadığını Göstermek Üzere, Homeros'un Anlattığı Şekliyle Truva Savaşı ve Yunanlıların Seferi Üzerine Bir Deneme" adını taşıyan bir çalışma yayımladı. Ancak arkeoloji

75

bilimi geliştikçe, meraklılar yavaş yavaş ipuçları için Homeros'un epik şiirini taramaya başladılar ve buldukları ile bugünkü Türkiye'nin kuzeybatı kıyılarının yer yapısını karşılaştırdılar. Kazı yapmaktaki tek deneyimini Kaliforniya'daki altına hücum sırasında edinmiş olan amatör arkeolog Heinrich Schliemann adında bir Alman iş adamı, 1870'lerde Truva kenti olduğuna inandığı bir yer buldu. Hatta "Priamos'un Hazinesi" diye adlandırdığı mücevherler ve diğer el yapımı eşyaları da meydana çıkardı. Hazine de dahil olmak üzere Schliemann'ın ortaya çıkardıklarının çoğu, bulunduğu inandığı şeyler değildi ama Truva'yı gerçekten de bulmuştu.

Daha sonra Schliemann'ın çalışmalarına dayanılarak birçok kazı yapıldı. 1988'de ise Amerikalı ve Alman arkeologlar bölgede yeni bir kazı projesi başlattılar. Kazı alanına yaptığım ziyaretler sırasında, onları Homeros'un epik şiirinin tarihsel doğruluğu konusundaki sorularımı yanıtlamakta isteksiz buldum. Sonuçta, bilim adamları olarak işleri, edebiyat ile gerçek arasındaki ilişki üzerine spekülasyon yapmak değil, geçmişin ispatlanabilir gizlerini bulmaktı. Buna rağmen, kazı yaptıkları yerleşim merkezinin herhangi bir yer olmadığını da farkındaydılar. Hem onların hem de daha önce bu bölgede kazı yapmış olanların çalışmaları, gerçekten de bir Truva olduğunu ve orayı bulmuş olduklarını ispatlamıştı. Bu çalışmalar, M.Ö. 1250 yılı civarında, Homeros'un anlattığı Truva Savaşı ile tam olarak aynı dönemde, burada büyük bir savaş yapılmış olduğunu da gösteriyordu. Kendime bilim adamlarının kabul edeceğinden daha fazla sonuçlar çıkarma izni verdim ve binyıllar boyunca birçok insanın hissettiği gibi ben de Homeros'un epik şiirinden heyecan duydum. Dolayısıyla bu bulgular, Akhilleus, Odysseus, Agamemnon ve diğer soylu kader arkadaşlarının, dokunduğum duvara bakmış olduklarına beni ikna etti.

27 yüzyıl önce, Homeros'un epik şiirini yazdığı zamandan bu yana, onun sözünü ettiği "Asya çayırlarının" Çanakkale'nin

76

(o zamanki adıyla Hellespont) güney girişine bakan bir burnun ucunda bulunduğu, "yüksek duvarlı kent Truva'nın" ise kıyı yakınındaki bir deltada yer aldığı, bazı karşı çıkanlar olmuşsa da, genel olarak kabul edilmiştir. Kentten ve orada yapılan büyük bir savaştan hem Herodot hem de Thukydides bahsetmiştir. Her ne kadar kentin tam yerini kimse bilmiyorsa da, uzun süreden beri Truva Savaşı'nın tarihsel bir gerçek olmakla kalmayıp Asya ile Avrupa arasındaki eski çatışmayı da açıkça ortaya koyduğu kabul edilmektedir.

M.Ö. 480'de, Pers ordusunu Yunanistan üzerine yürütmeden önce Kserkses, Truva'nın eskiden bulunduğu yarımada durmuş ve seferini kutsaması dileğiyle Athena'ya bin öküz kurban etmişti. Çıktığı seferler sırasında Ilyada'nın bir kopyasını üzerinde taşıdığı söylenen Büyük İskender, M.Ö. 334'te Pers istilasını durdurmak

için Makedonya'dan yola çıkmış ve en büyük kahramanı olarak örnek aldığı kişi olan Akhilleus'un ruhuna dua etmek için aynı yeri ziyaret etmiştir. Jul Sezar, başkentini Roma'dan buraya taşımayı düşünmüş ama bu düşüncesini gerçekleştirilmeden öldürülmüştür. Konstantin de kendi onuruna Konstantinopolis adını verdiği Bizans'ı seçmeden önce Truva'yı imparatorluğunun başkenti yapmayı düşünmüştür.

Haçlılar daha sonra seferlerini, kısmen de olsa Truva'yı ya da bir zamanlar üzerinde bulunduğu toprağı, yeniden Avrupa kontrolü altına katmak isteğıyle açıklamışlardır. 1202-1204 yılları arasında yapılan Dördüncü Haçlı Seferi sırasında Bracheaux'lu Peter muhalif kumandana şöyle der: "Truva bizim atalarımıza aitti, sonra kaçtılar ve yaşamak için bizim şimdi yaşadığımız topraklara gittiler. Onlar bizim atalarımız olduğu için, onların topraklarını fethetmeye geldik." 250 yıl sonra, 1453'te İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet Truva'ya gitti ve zaferini, Truva yenilgisinin Asya tarafından alınan geç kalmış intikamı olarak ilan etti. Arkeologlar bu "mağrur tepelerde" 3000 yıldan daha uzun

77

bir döneme yayılmış dokuz ayrı kent bulunduğunu belirlediler. Truva Savaşı yapıldığı sırada var olan, büyük bir olasılıkla onların Truva IV dedikleri kenttir. Truva IV kazılarında yıllarını geçiren arkeolog Wilhelm Dörpfeld, 1902 gibi erken bir tarihte bu kentin "düşman eliyle tamamen yıkılmış olduğuna" inanmasını sağlayacak deliller bulmuştu. Daha sonra elde edilen bulgular da onun görüşünü desteklemektedir. Elimi dayadığım duvar, Truva IV'ün 1995'te gün ışığına çıkarılan duvarıydı.

Kimileri, Truva Savaşı'nın küçük bir korsan saldırısından başka bir şey olmadığını veya Homeros'un bir tek büyük çatışma yaratmak için çeşitli çatışmalara ilişkin anlatıları kullandığını ileri sürdüler. Buna inanmamayı tercih ettim ama nedenlerimin bilimsel olmaktan çok duygusal olduğunu da kabul ediyorum. Birçok romantik gibi ben de bir Truva Savaşı olmasını istiyorum ve olduğunu gösteren kanıtlar ortaya çıktıkça da mutlu oluyorum. Kazı alanına yaptığım gezilerde bana yol gösteren Manfred Korfmann, Brian Rose ve burada çalışan diğer arkeologların, kesin kanıtlar bulacaklarım umuyorum.

Türkiye'de bulunan diğer antik sitelerle karşılaştırıldığında, Truva ancak orta derecede etkileyicidir. Homeros'un ona verdiği sonsuz ışık olmasaydı, belki de en ilgi çekici yüz site arasına bile giremezdi. Ancak Homeros hiç yazmamış olsa bile, Çanakkale Boğazı'nın girişi olağandışı bir niteliğe sahiptir. Bu boğaz, kuzeydeki İstanbul Boğazı'yla birlikte ulusların ele geçirmek için yüzyıllarca savaştığı bir bölgede, en büyük stratejik kazanımdır. Antik zamanlarda denizciler, uygun rüzgâr beklemek için Çanakkale Boğazı'nın güney girişinde kıyıya çıkmak zorundaydılar. O sıralarda Truva kenti, şimdi olduğu gibi 4 km içeride değil, tam kıyıda yer alıyordu ve burayı kontrol edenler denizcilerin Karadeniz'e geçmesine izin vermek için diledikleri haracı alabiliyordu. Neden Çanakkale Boğazı için bu kadar çok savaş yapıldığını temel coğrafya bilgisi

78

açıkça ortaya koymaktadır. Truva Savaşı da o savaşıardan birisi olabilir.

Truva'yı her ziyaret ettişimde, Boğaz'ın diğer yakasında bulunan aynı derecede savaş, ölüm ve kahramanlık anılarıyla yüklü bir başka yere daha uğrarım. Burası, Birinci Dünya Savaşı'nın en şiddetli savaşlarından biri sırasında kandan oluşan nehirlerin aktığı Gelibolu'dur. Buradaki çatışmaların büyük bir kısmı yalnızca dört ya da beş kilometrekarelik bir bölgede gerçekleşmiş olduğu için, ziyaretçinin ayak bastığı her

yerin bir asker mezarı olması ihtimali çok yüksektir. Bu küçük alanda 31 tane mezarlık vardır ve her bir mezar taşında şöyle yazılar bulunmaktadır: "Süvari Eri G.R. Seager, 7 Ağustos 1915. Yaş 17. Bir Erkek Olarak Öldü ve Yaşamının Kısa Gününü Henüz Yeni Başlamışken Bitirdi."

Winston Churchill'in Gelibolu'ya yapılan itilaf devletleri saldırısını planlarken, kesin zafere inanmak için her türlü nedeni vardı. Yarımada'yı elinde bulunduran perişan Türkler tükenmekte olan Osmanlı gücünün son soluğundayken, İngiltere sömürgeci gücünün en üst noktasındaydı. Ancak Avustralya ve Yeni Zelanda'dan birçok askerin de yer aldığı işgal güçleri, Türk savunmasını şaşkıncı derecede güçlü ve her türlü kaybı göze almaya hazır durumda buldular, iki ordu 1915'in büyük bir kısmını, çoğu zaman birbirinden yalnızca 10 metre uzakta bulunan siperlerde savaşarak geçirdi. Sonunda işgalciler yenilerek geri çekilmek zorunda kaldılar. Birçoğu, savaşın Türklere karşı duydukları saygıyı mektuplara ve günlüklere kaydetmişlerdi.

Bugün birçok Avustralyalı ve Yeni Zelandalı, Gelibolu'yu, genç uluslarının kimliğinin olduğu demir örs olarak görür. Bu ülkelerden gelen ziyaretçilerin Gelibolu'nun alçak tepelerinde ciddiyetle yürümediği pek az gün vardır, itilaf devletleri çıkarmasının yapıldığı 25 Nisan'ın yıldönümünde ise, her yıl Avustralya, Yeni Zelanda, İngiltere ve Türkiye'den diplomatlar

79

ciddi anma törenleri için burada toplanırlar. Ancak bu seferin belki de en önemli sonucu, daha sonra Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk olan Mustafa Kemal'in ön plana çıkmasıdır.

1934'te Atatürk, burada ölmüş olan itilaf devletleri askerlerinin akrabalarını taşıyan bir geminin Gelibolu yakınlarında demirlediğini ve yolcularının bölgede dua ettiğini öğrendi. Onlara, daha sonra İngilizce çevirisi buradaki anıtlardan birine kazınmış olan dokunaklı bir mesaj yolladı: "Bu memleketin toprakları üstüne kanlarını döken kahramanlar.. Burada bir dost vatanın toprağında-sınız. Huzur ve sükun içinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız-Uzak diyarlardan evlatlarım harbe gönderen analar...Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız, bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat uyuyacaklardır Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra, artık bizim evlatlarımız olmuşlardır "

Truva Savaşı ile Gelibolu Savaşı, neredeyse birbirini gören alanlarda yapıldı. Churchill'in Çanakkale Boğazı'nı istemesinin nedeni, Rusya'nın Karadeniz limanlarına yardıma giden itilaf devletleri savaş gemilerinin geçişini sağlamak ve muhtemelen de Rusya'nın Avusturya-Macaristan'a doğudan saldırıya geçmesine yardımcı olacak gücü Rusya'ya gönderebilmektir. Bence Yunanlılar da bir kraliçenin kaçırılmasının intikamını almak için değil, Churchill ile aynı nedenden dolayı Truva'ya saldırmıştı: Boğazın kontrolünü ele geçirmek. 3000 yıldan daha/azla arayla yapılan bu savaşlar, tarihin sık sık karşımıza çıkan kalıplarını, simetrilerini ve tekrarlarını yansıtmaktadır Tarih bunları başka hiçbir yerde, bugün Türkiye denilen ülkede yaptığı kadar zevkle tekrarlamaz.

80

İBADETE ÇAĞRI

Bir Frankfurt-Ankara uçuşunda, etkileyici görünümüne sahip bir Türk yanımda

oturuyordu. Yemek servisi yoktu ama kalkıştan hemen sonra Alman uçuş görevlileri her yolcuya selofanla kaplanmış peynir ve soğuk et tabağı getirdi. Yol arkadaşım tabağa şüpheyle baktı.

Görevliye "Bu ne tür bir et?" diye sordu. Görevli bir an için şaşırıdıysa da bir anlık tereddütten sonra kesin olarak bilmediğim söyledi.

"Yani bu tabakta domuz eti olabilir mi?" Yanlış cevap vermek istemeyen görevli bir kez daha duraksadı.

"Evet, sanırım olabilir," diye kabul etti.

Yolcu ürpererek "Hemen alın bunu," dedi. "Yalnızca tabağı değil, bütün tepsiyi."

Yolcuyu memnun etmek isteyen görevli istediğini yaptı ve sordu: "Size en azından bir içki getirebilir miyim?"

Yolcunun yüzü aydınlandı ve "Evet, kırmızı şarap lütfen" dedi.

O gün, islamcı eğilimli bir partinin şaşkırtıcı ölçüde güçlü görüldüğü ulusal seçim kampanyasını izlemek üzere Ankara'ya

81

gidiyordum. Müslüman ülkelerin en laik olanında köktendinciliğin yükseliyor olması düşüncesi, birçok Türk'ü ve bazı yabancı liderleri korkutmuştu. Ancak ben az önce Türk Müslümanlığı hakkında güven verici bir ders almıştım. Yanımda oturan beyin inançlı bir insan olduğu açıktı, yoksa domuz eti düşüncesinden o kadar çok ürpermezdi. Ancak domuz etini yasaklayan Kuran, Şarabı da yasaklamaktadır Buna rağmen bu beyin inancını uygun gördüğü gibi yorumlamakta kendisini özgür hissettiği açıktı Türkiye Cumhuriyeti'ni hayal eden ve kuran heyecanlı subaylar, dinin emirle yumuşatılabileceğine inanıyorlardı. Resmi tarih, Atatürk'ün geniş içerikli laik reformlarının Türkler tarafından "kabul edildiğini ve hızla özümsemişini" belirtmektedir. Ancak bugün, çıkarılan bu sonuç şüpheli görünmektedir. Dini inanç, ülkenin orta bölgelerinde gücünü korumaktadır. Camiler doludur, kadınlar başını örtmektedir ve imamlar büyük ahlaki otoriteye sahiptir.

Bu tutuculuk, özünde Cumhuriyet'in laik temelini tehdit etmemektedir. Islâmın bir zamanlar Türk yaşam tarzında sahip olduğu başat role yeniden kavuşmasını isteyenler kesinlikle mevcuttur. Kemalist liderler onları yenilgiye uğratmakta karardır ve bunda haklıdır. Ancak bunu, sonu felakete gidecek kadar basit bir şekilde yapmışlardır. Nitekim birçok dindar Müslüman, devletin, dini ve onu uygulayan herkesi hor gördüğü sonucuna varmıştır. Bu da dini aşırılığı yatıştırmak yerine ateşleyen bir düşünce olmuştur.

Hiçbir şey, hatta ülkelerinin yabancı düşmanlar ya da etnik ayrılıkçılar tarafından parçalanması korkusu bile, yönetici Türk seçkinlerini Islâmî köktendincilik korkusu kadar derinden etkilememektedir. Bunu anlamak zor değildir. Türkler yüzyıllar boyunca bir çeşit dini yönetim altında yaşadılar ve Atatürk'ün 1920'lerdeki devrimine kadar bundan kurtulamadılar. Komşularından biri olan İran, halen baskıcı

82

mollalar tarafından yönetilmektedir ve yakındaki Basra Körfezi'nde bulunan devletler de, bazı yönlerden daha radikal islamcı olan şeyhlerin idaresi altındadır. Afganistan coğrafi olarak uzakta olmakla birlikte, yeteri kadar uzak değildir. Bu ülkelerdeki güçlü kişiler, Türkiye'yi Islâmî köklerine ihanet etmiş ve bir şekilde mutlaka sürüye geri getirilmesi gereken sapkın bir devlet olarak görmektedirler. Dolayısıyla Türkiye'nin köktendinciliğe

karşı kendini koruması makul ve gereklidir.

Devlet, köktendinciliğe karşı birçok önlem alarak tetikte durmaktadır. Güçlü ve iyi finanse edilen bir devlet kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın izni olmadan cami yapılamaz. Bu kurum imamların maaşlarını ödemekte, vaazlarında neler söylediklerini yakından izlemekte ve sık sık da onlara cemaatlerine okumaları için metinler yollamaktadır. Dini okulları düzenleyen ve dinin öğretildiği tüm metinleri sağlayan Milli Eğitim Bakanlığı'yla da yakın işbirliği içinde çalışır. Bir grup arkadaş dini konularda tartışmak üzere düzenli toplantılar yapmaya başlarsa, polis baskınına uğramaları ve "yasadışı Kuran kursu" düzenlemekten dolayı yargılanmaları şaşırtıcı olmaz. Savcılar da, kamuoyu önünde dinin ulusal yaşamda daha büyük bir rol oynaması gerektiğini söyleyenleri mahkemeye vermek üzere hızla harekete geçerler. Kurban Bayramı sırasında koyun kurban eden ve bunların derisini hayır kuruluşlarına vererek geleneği takip eden Müslümanlar, bu derileri hükümet tarafından desteklenen belirli bir kuruluşa vermek zorundadırlar. Aksi takdirde bu derilerin, şüpheli projeler için para toplamak amacıyla kullanılacak olan dini gruplara verilmesinden korkulur.

Türkiye hükümeti, ülke gerçek demokrasiye doğru ilerledikçe bu tür uygulamaları bırakmak ya da düzeltmek zorunda kalacaktır. Bu uygulamaların, özgürce seçebilme ve

83

dini inancın gizliliği kavramlarını ihlal ediyor olması yeterince kötüdür. Bundan daha kötüsü ise, en temel insan güdülerinden birine karşı gelmeye ya da onu geçersiz kılmaya çalıştıkları için aslında dini tutkuyu besliyor olmalarıdır.

İnsan uygarlığının başından itibaren ortaya çıkan her kültürde, insanlar var olmanın büyük gizemine yanıt aramış ve şaşmaz bir şekilde dine dönmüştür. Hükümetler sık sık din ile devlet politikasını birbirinden ayırmanın yollarını aramıştır ama onu yok etmeyi asla düşünemezler bile. En ateist olanları da dahil olmak üzere akıllı liderler, toplumlarındaki laik ve dini güdülerini dengelemek zorunda olduklarını bilirler. Türkiye'yi yönetenler henüz bu dengeyi kuramamışlardır. Birçok Müslümana dini inançları ile devlete olan bağlılıkları arasında bir seçim yapmaları gerektiği duygusu aşılanmıştır. Bugüne kadar böyle bir çatışmayı kazanan hiçbir devlet yoktur.

Bu çatışma için ortamı, Atatürk'ün dini güce karşı yürüttüğü temizlik hareketi hazırladı. Öğrencilerin Kuran'dan uzun bölümler ezberlemek zorunda oldukları ve cübbeli imamların hata yapanları falakaya yatırdığı bir Müslüman ilkokuluna ilişkin, çocukluğundan kalma kötü anılan vardı. Tıpkı yazılarını çok dikkatle okuduğu pozitivist Türk düşünürleri gibi gençlik yıllarında keşfettiği Avrupalı yazarlar da ruhban sınıfına şiddetle karşıydılar. Öğrenciyken katıldığı Jön Türk çevresi ise ne kadar çağdaş olduklarını göstermek için içki içen ve jambon yiyenlerle doluydu.

Sultan'ın daha bağımsızlık için savaşanları sapkın ilan edip onları öldürmenin bütün gerçek Müslümanların görevi olduğu açıklamasını yapmadan önce Birinci Dünya Savaşından sonra yabancı güçlere karşı gösterdiği boyun eğmişlik, Atatürk'ün geleneksel İslâmın hem akla hem de ulusal onura karşı olduğu sonucuna varmasına yetti. "Hiç uygar bir ulus, şeyhler, dervişler vb. tarafından körcesine yönlendirilmez."

84

dirilmeye razı olan ve inancıyla yaşamını falcılara, büyücülere, şifacılara ve muskacılara emanet eden bir insan kalabalığına tahammül edebilir mi?" dedi.

Atatürk iktidarı aldıktan kısa bir süre sonra Türkiye'yi "uygarlık yoluna" sokmak istediğini ilan ederken, bu yolun kesinlikle devlet tarafından korunan bir dinden uzak olmasını istiyordu İslamla bağlarını açık bir şekilde koparacak kadar ihtiyatsız veya aptal değildi Hatta istiklal Savaşı sırasında halkın arasında dua ederken çekilmiş resimleri vardır. Ancak cumhurbaşkanı olduğu zaman tarikatları kapattı, dini kıyafet giyilmesini yasakladı ve "insanların zihinlerine musallat olan batıl inançları" reddetti. Dini otoriteye Luther'in saldırısına benzer bir şekilde saldırarak, sıradan insanların hocaların yorumuna bağlı kalmaktan kurtulup kendilerinin de okuyabilmeleri için Kuran'ın Türkçe'ye çevrilmesini emretti. Bir İngiliz gazeteci ona kendi inancını sorduğu zaman "Benim dinim yok" dedi. "Ayrıca kimi zaman bütün dinlerin denizin dibini boylamasını istiyorum."

Türkiye, Atatürk'ün ölümünden sonraki yıllarda demokrasiye doğru ilerlerken, onun örgütlenmiş din üzerinde uyguladığı aşırı sert önlemlerin bir kısmının hafiflemesi de kaçınılmazdı. Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi, Kuran kurslarına izin vererek, imam yetiştirilmesi için okullar açarak ve Ankara Üniversitesi'nde bir İlahiyat fakültesi kurarak bu süreci başlattı. 1950'deki ilk serbest genel seçimlerde bu parti ezici bir, yenilgiye uğrayınca, süreç daha da hızlandı. O yıl başbakan seçilen Adnan Menderes bir laikti ama birçok Kemalistin aksine dini uygulamalardan nefret etmiyor ya da korkmuyordu, Seçilmesinden kısa bir süre sonra bir çok kentte dini okullar ve akademiler açıldı. İslami kitaplar ve süreli yayınlar yeniden görülmeye başladı Müslümanlara ibadete çağıran ezanın Türkçe okunması zorunluluğu kaldırıldı ve herkesin bunu orijinal Arapça haliyle

85

camilere hoparlörler yerleştirildi. Dini kişiliklerden biri ne zaman herhangi bir kısıtlamayı ihmal etmekten dolayı yargı önüne getirilse, yığınlar bunu protesto etmek için toplandılar. Mekke'ye Hacca giden insanların sayısı düzenli bir şekilde arttı.

Birkaç yıl içinde popülerliğini kaybeden yeni rejim, çareyi İslamı daha fazla yakınlaştırmakta buldu. Bu çözüm geleneğin daha güçlü olduğu kırsal bölgeler başta olmak üzere belirli bir ölçüde başarılı oldu. Yeni rejimin Kemalist ilkelere sadakatsizliği olarak görüldüğü uygulamalardan olduğu kadar, giderek artan siyasi ve ekonomik sorunlardan dolayı da rahatsız olan komutanların huzursuzlukları artmaya başladı. 1960'da düzenledikleri darbeyle Menderes'i devirdiler ve genç subaylardan oluşan bir rejim kurdular. Sokaklarda sevinç gösterileri yaşandı. Ama bu sevinç, Menderes ve onunla birlikte görevden atılan iki bakanın tutuklanıp askeri mahkemede yargılanması ve vatana ihanetten suçlu bulunarak asılması sonucunda korkuya dönüştü. Pek çok Türk onları inançları için şehit olmuş kişiler olarak gördü.

Menderes'in dindar Müslümanları harekete geçirmekte gösterdiği başarı, yeni politikacıların bundan sonra İslami önemli bir siyasi güç olarak görmelerini de kaçınılmaz kıldı. Bu politikacıların ilki, genç bir mühendis olan Necmettin Erbakan'dı. Kemalizme son derece bağlı bir yargıcın oğlu olan Erbakan, Almanya'da eğitim gördü. Daha sonra köklü bir merkez-sağ partinin listesinden milletvekili adayı olmak istediysen de kabul edilmedi. Bu reddedilmeden duyduğu kızgınlıkla, 1970'de Milli Nizam Partisi adını verdiği kendi partisini kurdu. Kısa bir süre sonra tüm Türkiye'de en küçük kasabalara ve köylere kadar giderek propaganda yapmaya ve inananların dini değerlere geri dönüş çağrısıyla ayağa kaldırmaya başladı. 1971'de ordu ikinci darbesini

86

yaptığında, Erbakan ve diğer Milli Nizam Partisi liderleri, solcu partilerin liderleri gibi tutuklanmadılar. Ancak daha sonra mahkeme, partiyi köktendinciliği yaydığı gerekçesiyle yasakladı ve Erbakan geçici bir süre için İsviçre'ye gitti.

Bir süre sonra Erbakan'a, Ankara'daki tutucu politikacıların ve hatta bazı komutanların onu geri istediği iletildi. Bu arada ABD'yi ve birçok Avrupa ülkesini sarsmış olan öğrenci hareketleri Türkiye'ye de girmişti. Marksist ideolojiler ya-yılıyordu. (^Generaller 1973'teki seçimlerin istedikleri şekilde sonuçlanmayacağından korktular ve inananlara hitap edebilen Erbakan'ın, komutanların güvenmediği Süleyman Demirel'in ve popülist partilerin oylarını böleceğini umdular.

Kemalistler, Erbakan'la işbirliği yapmakla yalnızca dini politikayı benimsemiş olmayıp, bilinçli olarak birçok Türk'ün bağlı olduğu ve Erbakan'ın öncü konumunda bulunduğu Sünni İslâmı, hoşgörölü ve heterodoks Alevi geleneğine de tercih etmiş oldular. Bütün dini eğitimin Sünni İslama göre yapılmasını karara bağladılar Bu durum o zamandan beri değişmemiştir. Ayrıca başka birçok yoldan daha Sünnileri Alevilere tercih ettiklerini gösterdiler. Bu durum Türk nüfusunun dörtte birini oluşturan Alevileri öfkelenirdi ve halen öfkelenmektedir Çünkü onlar kendilerini Türkiye'nin gerçek demokratları olarak görmektedirler. Alkole olan hoşgörölüleriyle camilerde ibadet etmek zorunluluğuna inanmamaları. Ramazan'da oruç tutmamaları ve insanın kendi yüreğine ulaşmasının Mekke'ye hacca gitmesinden daha önemli olduğunu düşünmeleri. Atatürk'ün Sünni inançlara tercih edebileceği özelliklerdir^ Gerçekten de Aleviler sultanlara karşı direndikleri için yüzyıllar boyu çok acı çekmişlerdi ve Atatürk isyan ettiğinde hevesle onun yanında yer almışlardı. Bugünün Kemalistleri onları ne yapacaklarını bilememektedirler. Alevileri laik devletin garantisi olarak görmelerine rağmen çoğunun otoriteye

karşı direnmesi ve yapılan gereği şüpheli, bireyci ve özgür düşünen kişiler olmaları onları korkutmaktadırlar.

Ülkelerinin kendi içinde tutarlı kimliklere sahip cemaatlerden oluştuğu gerçeğini körçesine reddetmelerinin bir yansıması olarak, Türk liderler yıllar boyunca Alevi kimliğini reddettiler. Bu durum Alevileri ana siyaset sahnesinden solcu siyasi hareketlere doğru itmiştir. Bunun yanında, Sünnilerin Alevilere kimi zaman şiddet içerecek şekilde saldırması sonucunu da doğurmuştur. 1970'lerdeki kısımları resmi olarak sağcılar ile solcular arasındaki çatışmalar olarak gösterilse de, aslında Sünnilerin Alevileri katletmesi olaylarıdır. Bunların en korkuncu, 1978'de bir şiddet patlaması olarak gerçekleşen, Türkiye'nin güneyindeki Kahramanmaraş'ta birçok Alevinin öldürülmesi olayıdır. 1993'te ise Sünni köktendincilerden oluşan bir kalabalık, güvenlik güçleri bir kenarda seyrederken, Sivas'ta Alevileri destekleyen entelektüellerin toplantı yaptıkları oteli yakıp 35 kişiyi " öldürdü.

Kemalistlerin bir zamanlar Türkleri solculuktan uzaklaştırmasını bekledikleri politikacı Necmettin Erbakan ise tam anlamıyla bir Sünnidir. Kamu yaşamında geçirdiği 30 yıldan uzun süre, onu tarihsel bir kişilik yapmıştır. Türkiye'deki dini politikaların öyküsü aynı zamanda onun da öyküsüdür. Hem kader hem de kendi çabası ona, çağdaşlık ile tutucu dini değerler arasında bir senteze ulaşarak, Türkiye'ye yeni bir biçim verme şansı tanımıştır. Ancak kötü bir şekilde başarısız olmuştur ve ülkesi halen bunun bedelini ödemeye devam etmektedir.

Erbakan, İsviçre'deki sürgünden geri döndükten sonra giderek daha popüler oldu. Milli Selamet Partisi adını verdiği yeni partisi hiçbir zaman çok geniş bir destek

elde edemedi ama seçimlerde onun anahtar kişi olmasını sağlayacak kadar başarılı oldu. 1970'lerde iki koalisyon hükümetinde

88

başbakan yardımcısı olarak yer aldı. inanılmaz derecede kısa bir süre içinde, bir yabancı ve kaçak olma durumundan devlet gücünün kalesi konumuna yükseldi.

Yıllar geçtikçe Milli Selamet Partisi giderek daha radikal olmaya başladı, iran'daki 1979 islâm devrimi parti üyelerine ilham kaynağı oldu. Mitinglerinde "iran'da Humeyni, Türkiye'de Erbakan!" diye bağırmaya başladılar. Eylül 1980'de, Konya'da düzenlediği bir miting şiddete dönüştü. Saldırganlar turistik otellerin camlarını kırıp alkol satan dükkânları yağmaladılar. Şeriat isteyen sloganlar atıldılar ve bir bando ulusal marşı çalmaya başladığı zaman "Kuran istiyoruz!" diye bağırarak susturdular.

Bu durum otoriteler için çok fazlaydı. Çok sayıda isyancı tutuklandı ve Erbakan da söylemini daha ılımlı hale getirmesi için uyarıldı. Ancak bu olay kısa bir süre sonra daha önemli başka bir olayla gölgelendi: 12 Eylül 1980 darbesi. Darbenin liderleri, bütün siyasi partileri fesheden bir kararname yayınladılar. Ancak Erbakan, artık islamcı siyasi hareketin tartışılmaz lideri olmuştu. Türkiye'de başka ne olursa olsun, bir inananlar ordusunun kendi emrini beklediğini biliyordu.

Eylül 1980'de iktidarı ele geçiren katı generaller, Islâmı Türkiye'de güç kazanan laik liberal ve radikal ideolojilere karşı bir çeşit karşı ağırlık olarak kullanabileceklerini düşündüler. Daha fazla imam yetiştirilmesine ve dini üniversite açılmasına izin verdiler. Bu uygulamalar, dar görüşlü Kemalistlerin dine yönelik olarak köktendinciliği zayıflatmak yerine güçlendirecek politikalar izlemelerinin ne ilk ne de son örneği idi.

Subaylar 3 yıl iktidarda kaldılar. Darbeden önceki siyasi liderlere koydukları yasak 1987'ye kadar devam etti. Yasak kaldırıldığı zaman, Erbakan Refah Partisi'nin başına geçerek tekrar politikaya girdi. Onu mücahit olarak gören

89

Müslümanlar hararetli bir biçimde siyasi mücadeleye atıldılar. Ülke çapında birçok yerde belediye başkanı seçildiler ve bu başarılarını, istanbul ve Ankara'daki zaferleriyle taçlandılar. Refahlı belediye başkanlarının çoğu, yeni dürüstlük standartları getirerek ve toplu taşıma, çöp toplama gibi kronik sorunlara ve tüm dünyada kentlerin karşı karşıya bulunduğu diğer sorunlara ciddi çözümler üreterek gerçekten de iyi çalıştılar.

Refah Partisi aynı zamanda, Türkiye'de sıradan insanların oluşturduğu siyasi örgütlenmeyi ön plana çıkaran ilk parti oldu. Partiye son derece bağlı ve çoğunluğu kadın olan gönüllüler, yalnızca seçim zamanında oy istemek için kapılara gitmediler. Partiden yardım isteyenleri geri çevirmemeyi ve komşularının ihtiyaçlarını her zaman takip etmeyi kendilerine iş edindiler. Bu çabalar sonucunda binlerce aç insan doyuruldu, evsizlere bir çatı sağlandı ve hastalara ilaç dağıtıldı. Büyük kentlerdeki partililer, iş ve geçim peşine düşerek kırsal bölgelerdeki sıkıntılı yaşamlarını terk edip kente gelen göçmenleri karşılamak üzere otobüs istasyonlarında beklediler. Bu insanların birçoğu nereden başlayacaklarını bilmeden geliyorlardı. Refah Partisi onlara yatacak yer ve dindar işadamlarının fabrikalarında iş buldu. Doğal olarak onların minnettarlığı da sınırsız oldu ve birçoğu yalnızca Refah Partisi'ne oy vermekle kalmayıp hevesli örgütçüler haline geldiler.

Erbakan Türkiye'ye, Arjantin'deki Peron'dan Chicago'daki belediye başkanı

Richard J. Daley"e kadar birçok insanın işine yaramış olan kampanya tekniklerini getirdi. Aynı zamanda kendisini izleyenlerin dini şevklerini seçimlerde ne kadar etkin bir şekilde oya dönüştürebildiğini göstererek kurulu düzeni korkutmaya başladı. Sahip olduğu desteğin çekirdeğini her zaman siyasi islamcılar oluşturmuştur ancak birçok tahmine göre bunların sayısı Türk seçmenlerinin

90

yüzde yedi ya da sekizini geçmez. Ancak Erbakan'ın partisi bundan çok daha fazla oy almıştı. Özellikle dindar olmayan kişilerin oylarını da almakta olduğu açıktı. Bu seçmenlerin ortak noktası ise, yalnızca kendi çıkan için çalışan siyasi düzene karşı hissettikleri tiksintiydi.

Domuz eti yemeyen ama şarap içen beyle birlikte Ankara'ya uçtuğum gün, 1995 seçim kampanyasını takip ediyordum. Erbakan o sırada 69 yaşındaydı ve din öğretmenlerinin tarzına benzer, babacan ve didaktik bir siyasi tarza sahipti. Aslında kendisi de, çoğunlukla bu öğretmenlere verilen lâkap olan "Hoca" ismiyle tanınıyordu.

Ankara'da küçük bir antika dükkânına uğradım ve hoşuma giden gümüş çerçeveli bir ayna için pazarlık ederken, dükkân sahibi hakkında da biraz bilgi edindim. Yirmili yaşların ortalarındaydı. Hırslı ve zeki biri olduğu belliydi. Kız arkadaşı Avusturyalıydı, ne zaman uçak parasını bir araya getirirse Viyana'ya onu görmeye gidiyordu. Kız arkadaşını hayal etmek dışında en çok sevdiği uğraşlar, rakı içmek ve sabaha kadar diskoda dans etmektir. Kime oy vereceğini sorduğumda hemen yanıtladı: "Refah."

Şaşırdım ve bunu kendisine de söyledim. Bu genç adam, Hıristiyan bir kız arkadaşı olan, boş vakitlerini içerek ve dans ederek geçiren, büyüyen bir kapitalistti. Ama, dini şovenizmi savunan, alkolü şeytanın bir aracı olarak gören ve Türkiye'yi Batı'dan koparıp islâm devletleriyle yeni bir kardeşliğe yöneltmek isteyen bir partiye oy vermek üzereydi. Bu nasıl olabilirdi? Yanıt beni şaşırtan derecede yoğun bir konuşmayla geldi.

Parmağını yüzüme sallayarak "Bu ülkede siyaset tamamen yozlaşmış durumda" dedi. "Siyasetçiler yalnızca kendi ayrıcalıklarıyla ve iktidarda kalmakla ilgileniyorlar. Bu ülkenin sorunlarını herkes biliyor ama kimse onları çözmek için bir şey yapmıyor. Çünkü bu, güç yapısını bozmak anlamına

91

geliyor. Kendi köyümde bir dükkân açmayı denedim ama o kadar çok insan rüşvet istedi ki sonunda vazgeçmek zorunda kaldım. Kimse bu ülkenin isviçre gibi yönetilmesini beklemiyor ama artık işler çok ileri gitti. Ben bıktım. Refah tek dürüst parti. Birşeyler çalmak için siyasette değiller. Gerçekten de hizmet etmek istiyorlar. Ben onların gelmesini istiyorum."

O sırada Türkiye'nin büyük bir kısmı, Refah'ın gerçek yapısını ve laikliğe karşı oluşturduğu tehdidin boyutlarını tartışıyordu. Tüm ülkedeki belediyelerde yaptıkları işlerin etkileyici olduğu ve bazı liderlerinin güven verdiği kesindi. Ancak içlerinden bazıları, Kemalizmin başardıklarını yıkmak konusunda kimseden gizlemedikleri birtakım isteklere sahip olan gerçek köktendincilerdi. Dükkân sahibine, eğer Refah'a karşı uyarıda bulunanlar haklıysa ne olacağını sordum. Ya Refah iktidara gelip onun gibi insanlara, sahip olduğu Batı tarzı yaşam biçimine saldırırsa ve Türkiye'yi geri kalmış bir Ortadoğu ülkesine çevirirse?

Bana hemen garanti verdi. "Merak etmeyin, bu asla olamaz," dedi. "Eğer böyle

bir şey yapmaya kalkarlarsa ordu onları iktidardan uzaklaştıracaktır.

Birçok Türk bu görüşü paylaşıyordu. Ana siyasi partilerden hiç hoşlanmıyorlardı ve Refah'ı denemek konusunda istekliydi. Ortada gerçek bir risk bulunmadığına inanıyorlardı, çünkü ordu işlerin kötüye gitmesini engellerdi.

Bir anlamda bu son derece güven verici bir sistemdir çünkü eğer seçmenler hata yaparsa generaller araya girecek ve işleri yoluna koyacaktır, Ancak aynı zamanda, tıpkı büyükleri her zaman ortalığı topladığı için yemekleri yere dökmeye devam edebileceğini bilen çocuklar gibi Türk seçmenlerinin de hiçbir zaman olgunlaşmamasına yol açmaktadır. Sistem, Türk seçmenlerine oylarının sorumluluğunu almaktan kaçınma şansını vermektedir. Daha kötüsü,

92

reform baskısının çok fazla yoğunlaşmasını engelleyen bir tür güvenlik sübabı oluşturmaktadır. Ordu sistemin pis işlerini yaptığı sürece, seçmenler siyasi değişim ihtiyacının ne kadar acil olduğunu kabul etmekten kaçınabilirler. Bu sistem, siyasi sınıfa yaramaktadır çünkü onlara, dostlarına kamu fonlarını aktarmak hakkı da dahil olmak üzere birçok ayrıcalığı ellerinde tutma şansını vermektedir. Dini partilere yaramaktadır, çünkü onlara kahraman savaşçılar imajını sağlamaktadır. Orduya yaramaktadır, çünkü siyasi gücün nihai sahibi rolünü sürdürmesini sağlamaktadır. Ancak bu durum bir tek demokrasiye yaramamaktadır.

Miting alanlarına sanki Olympos'tan iner gibi helikopterle gelip destekçilerine birkaç dakika görünüp onlarla konuşmaya tenezzül ettikten sonra yeniden bulutlara yükselen laik rakiplerine oranla, Erbakan çok etkili bir kampanya yürüttü. Erbakan için bir kent mitingi, yakın köylere ziyaret, saygı duyulan yaşlılarla çay, "adil düzen" in geleceği şeklindeki mest edici sözlerle süslenmiş bir konuşma, sonra da bebekleri öpüp kişisel şikâyetleri dinlediği birkaç saatten oluşan yarım günlük bir olaydı. Sıradan insanları önemseyen izlenimini veren tek adaydı. Daha da önemlisi, bir fikir için direnen tek aday Erbakan'dı. Bu anlamda, Türkiye'deki ideolojinin tükenişine ve politikacıların artık hiçbir şeye inanmadığı, sadece kişisel güç için yarıştığı sisteme karşı çok farklı bir tepki ortaya koyuyordu. Ancak ne yazık ki, görüşleri, gününe göre hayalci, aptalca ya da doğrudan doğruya korkutucu geliyordu.

Seçimden birkaç hafta önceki ateşli bir konuşmasında "İslâmî bir para çıkaracağız," diyordu. Bir başka konuşmasında, "İslâmî bir Birleşmiş Milletler, İslâmî bir NATO ve Avrupa Birliği'nin İslâmî bir biçimini" vaat edecek kadar ileri gitti. Bir başkasında ise Kudüs'ü yeniden ele geçirmek için cihat ilan etmeye, Türkiye'yi "Avrupa'nın dinsizlerinden"

93

kurtarmaya ve şu anda "emperyalizmin ve Siyonizmin olduğu kadar israil'in ve onu besleyen büyük şirketlerdeki bir avuç şampanya için işbirlikçilerinin" elinde olan dünya gücünün dizginlerini ele geçirmeye söz verdi. Büyük heyecan içindeki kalabalıklar onu çılgınca alkışladılar.

1995 seçimleri, ilk üç partinin yüzde ikiden daha az farkla sıralanmasıyla Türkiye tarihinin birbirine en yakın sonuçlarla biten seçimi oldu ama büyük haber bu değildi. Refah Partisi, oyların %21'inden biraz daha fazlasını alıp herkesi şaşkırtarak birinci parti oldu. Bu zaferini, her ikisi de %20 oy almış olan eski başbakanlar Tansu Çiller ile Mesut Yılmaz'a, ahlaki açıdan iflas etmiş iki merkez-sağ liderine borçlu. Laik Türkler büyük bir sarsıntı geçirdiler. Sonuçlar açıklandıktan sonra bir gazetenin köşe yazarı bana umutsuzca "Bu olabilecek en kötü senaryo," dedi.

Erbakan'ı başbakanlık koltuğuna oturtmamak için, komutanlar ve diğer Kemalist seçkinler çılgın gibi bir yol aramaya başladılar. Çiller ile Yılmaz'ı bir koalisyona ikna ettiler ama iktidardaki ilk günlerinden itibaren bu iki ortak akrep gibi birbirini soktu ve hükümetleri kısa sürede düştü. Erbakan yeniden sahnedeydi.

Refah Partisi seçimleri birinci sırada tamamlamıştı ama %21'lik oy oranı onlara Meclis'teki sandalyelerin üçte birinden daha azını sağlamıştı. Hiçbir laik lider ona katılmak istemedi ama Erbakan, ikna edebileceği tek kişinin ahlaki değerleri tamamen bir kenara atan Tansu Çiller olduğunu tahmin etti. İlk bakışta imkânsız olarak görünmese de bu garip bir evlilikti. Çünkü bir Refah hükümetinin "Türkiye'yi karanlığa gömeceğini" söyleyen Çiller, bütün adaylar içinde en saldırgan islâm karşıtı kampanyayı yürüten kişiydi. Hatta Erbakan'ın, başında olduğu hareketi eroin kaçakçılığı yoluyla finanse ettiği şeklindeki eski bir suçlamayı bile, kamuoyu önünde yeniden dile getirdi. Ancak mevcut

94

koşullar altında, bu iki çıkarıcının birbirine ihtiyacı vardı. Erbakan onu iktidara getirecek her türlü pazarlığa girmeye hazır; Çiller ise yolsuzluk suçlamalarına karşı korunmaya gereksinim duyuyordu. Erbakan Çiller'e, Meclis'teki oylarının bana verilmesini sağla, bu çirkin suçlamaları ortadan kaldıracak bir koalisyon kuralım, dedi.

Çiller önerinin üzerine atladı ve kötü kokular yayan bu anlaşma yapıldı. Sandıktaki zaferinden altı ay sonra bir haziran akşamı, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Ankara'daki resmi konutundan gülümseyen bir Erbakan çıktı. Bekleyen gazetecilere "Size çok iyi haberlerim var" dedi. "Yeni bir hükümet kuruldu."

Artık bütün gözler Erbakan'ın üzerindeydi. Ulusun kutsal bir değer kazanmış olan laik ilkelerine bağlı olduğuna^ Türkleri inandırabilirse sivil otoriteyi güçlendirebilir, ordunun politikadaki etkisini azaltabilir ve her inançtan politikacının, Kemalizmin şemsiyesi altında rekabet edebileceğini gösterebilirdi. Türkiye'nin sık sık sözünü ettiği "adil düzen"! benimsemesi gerektiğine inanıyor olsa bile, ilk adımın insanların güvenini kazanmak olduğunu kabul etmek zorundaydı. Türk seçmenlerin yaklaşık %80'i laik partilere oy vermişti ve Erbakan'dan hem korkuyor hem de nefret ediyordu. Artık dini fanatizmi değil, basit Anadolu tutuculuğunu temsil ettiğini gösterme şansına sahipti. Bunu yapabilseydi Islama, Türkiye'ye ve demokrasi inancına karşı çok önemli bir görevi yerine getirmiş olurdu.

Erbakan'ın bu görevde başarısız olacağını ilk işareti, Cumhurbaşkanı Demirel'in yeni hükümeti onayladığı gün geldi. Erbakan ulusun güvenini tazelemek yerine ütöpik bir düşünce biçimi göstermeye başladı. Demirel'in konutundan çıktığında, gazetecilere yalnızca hükümeti kurmakla kalmayıp Türkiye'yi yeniden kurduğunu söyledi.

"Diğer partiler tükenmiştir" dedi. "Her şeyden önce, bir

95

kimlikleri, kişilikleri yok. Yalnızca Batı'yı taklit etmek istiyorlar. Bu bir hastalıktır, ikinci hataları ise küçük bir gruba hizmet edip halkın geri kalanını sefalet içinde bırakan aşın kapitalist ekonomik programlar uygulamalarıdır. Üçüncü hataları da dine karşı olmalarıdır. Bu partiler 50 yıldır dine düşmandırlar. Dini yok saymaktadırlar."

Artık Türkiye dayanılması güç bir gerilim içindeydi. Bütün ulus, yeni liderlerinin ülkeyi hangi yöne götüreceği konusunda bir işaret bekliyordu. Çok fazla beklmeleri gerekmedi. Göreve geldikten birkaç hafta sonra Erbakan, o sırada baskıcı ve fanatik

derecede Batı düşmanı mollalar tarafından yönetilen iran'a da uğrayacağı bir dış geziye çıkacağını açıkladı, iran'da, uzun zamandır haber alınmamış bir kardeş gibi karşılandı.

Ülkesine döndüğünde Erbakan, iran'a yaptığı gezinin dünyadaki tüm Müslümanlar arasında dayanışmayı sağlayacak bir kampanyanın yalnızca başlangıcı olduğunu söyledi. Böylece Türkiye, istanbul'un halifeliğın merkezi olduğu yüzyıllardaki gibi, islâm dünyasının liderliğine yeniden yükselebilecekti. Erbakan, çok açıklı ki, Türkiye'yi Batı'ya olan yöneliminden ayırmakta özgür olduğuna kendini inandırmıştı. Bu tamamıyla yanlış bir hesaptı.

Merkez-sağ Anavatan Partisi'nin lideri Mesut Yılmaz, "Oyların yalnızca %21'ini almış bir partinin Türk dış politikasını değiştirmeye hakkı yoktur" diye itiraz etti. "Türkiye'de böyle bir değişiklik yönünde konsensüs yoktur." Erbakan, bu ve benzeri uyarıları dikkate almak yerine bildiği yolda ilerlemeye devam etti.

Tahran'dan döndükten kısa bir süre sonra, Libya'nın zorba lideri Muammer Kaddafi'yle kucaklaşmak üzere yeniden yola çıktı ama Kaddafi'yi kötü bir ruh halinde buldu. Dünyanın reddettiği bu devlete yaptığı gezi nedeniyle Batılı güçlerin gazabıyla yüzleşmek zorunda kalacağından dolayı

96

Erbakan'a minnet duyması beklenirken, bir dakikası diğerine uymayan Bedevi, bu ziyareti Türkiye'nin savunduğu bütün ilkelere olan nefretini boşaltmak için fırsat bildi. Erbakan ve maiyetini Trablus yakınlarındaki bir çadırdaki kabul etti ve oturdukları anda zehir zemberek bir nutuk başladı. Konuşmasına, "Türkiye'nin dış politikası A'dan Z'ye yanlıştır" diyerek başladı. "Amerika'nın güdümü altındaki Türkiye, topraklarını Amerikan üslerine açtı. Bu yetmezmiş gibi, Islâm'ın düşmanı israil'le bir anlaşma yaptı ve askeri işbirliğine girdi." Türkiye'yi, Batılı güçlerin "işgali altında" olduğunu söyleyerek küçümsedi, NATO'ya üyeliğinden dolayı suçladı ve Kürtlerin kendi devletlerini kurmaları için ülkenin bölünmesi çağrısında bulundu. "Türkiye iradesini kaybetmiştir. Türkiye'nin geleceği NATO'da, ABD üslerinde ve Kürtleri bastırmakta değildir, soyluluğunda ve geçmişindedir. Kürdistan kurulmalıdır. Kürt ulusundan bahsediyorum. Bu ulus Ortadoğu güneşi altındaki yerini almalıdır."

Bu monolog tek başına bile yeterince sarsıcıydı ama Erbakan'ın yanıtı, daha doğrusu yanıt vermemesi dostlarını bile kızdırdı. Dinlerken, karşı çıkmak yerine yüzünde sakin ve mutlu bir gülümsemeyle sessizce havaya bakmıştı. Sanki söylemek isteyip de cesaret edemediği bu sözleri duymaktan memnun olmuş gibiydi.

Geleneksel olarak Arapları cahil ve medeni olmayan bir halk olarak gören Türkler, çok öfkeleniler. En çok satılan gazeteler, LİBYA'DA FELAKET, UTANÇ GECESİ ve KADDAFİ'NİN SAYIKLAMALARI manşetleriyle çıktı. Laik bir gazete olan Sabah'ta bir haber şöyle başlıyordu: "Dün gece çıplak ayaklı bir Bedevi, Erbakan'ın ve Türk heyetinin karşısına çıkıp Türkiye'ye hakaretler yağdırdı." islamcı eğilime sahip Zaman bile öfkeliydi. Muhabiri şöyle yazıyor: "Kaddafi'nin ağır sözleri Erbakan üzerinde bir makinalı tüfeğin etkisini yarattı. Sanki çadıra bir atom bombası düşmüş gibiydi

97

Erbakan'ın kendi kabine üyelerinden biri, Kaddafi'nin sözlerini "deli saçması" olarak tanımladı.

Erbakan, ev sahibinin sözlerini onaylamadığı yönünde en küçük bir işaret bile vermedi. Eleştirilerden dolayı hiçbir rahatsızlık belirtisi olmadan, Kemalistleri deliye

çevirmek için yapılmış gibi görünen bir dizi iç projeye girişti. Öncelikle, kadın devlet memurlarının başörtüsü takmasına izin verilmesini teklif etti. Bu kabul edilirse, Atatürk'ün yıllar önce yasakladığı kıyafetler, devlet çalışanları ve hâkimler tarafından bile giyilebilecekti. Sonra, gençleri devlet okulları yerine dini liselere gitmeleri yönünde cesaretlendiren konuşmalar yaptı ve bu liselerden mezun olanların subay olabileceklerini ilan etti. Kamuoyunun önüne, devletin resmi görevlilerinden daha çok güveniyormuş gibi görüldüğü Refah Partisi'nin korumalarıyla çıkmaya başladı. Neredeyse her gün bir Kemalisti ya da başka birini bürokrasideki görevinden alıyor ve boşalan yere Refah takipçilerinden birini atıyordu. Dini bir bayram gününde, Islâmî tarikatların kimisi cüppe giymiş olan liderlerini resmi ikametgâhında kabul etti. Kemalizme karşı yaptığı en güçlü sembolik saldırı ise, biri İstanbul'un merkezinde her zaman kalabalık olan İstiklal Caddesi'ne bakan, diğeri ise Ankara'da cumhurbaşkanının resmi ikametgâhının bulunduğu Çankaya'da, iki büyük cami yaptıracaklarını açıklaması oldu. Atatürk'ün mozolesine bitişik bir cami yaptıracaklarını söyleseydi, bundan daha büyük bir saldırı olmazdı.

Türkiye'nin her yerindeki İslamcı belediye başkanları, Erbakan'ın Türk yaşam biçiminde yerleşmiş olan uzlaşılara aldırmamakta gösterdiği aşırı gayretten cesaret alarak kendi yerel kampanyalarını başlattı. Bir tanesi, dine aykırı düşüncelerin propagandasının yapıldığı gerekçesiyle sinemaları kapattı. Bir başkası, Hıristiyan bayramlarında yeniyor gerekçesiyle hindi satışını yasakladı. Bir diğeri ise vitrinini ahlaka

98

aykırı bulduğu için bir kadın iç çamaşırını dükkânını kapattı. Birçoğu, köktendinci eğilimleri nedeniyle ordudan atılan kişileri yönetimlerine almaya başladı. Kimisi de esnafı ibadet zamanında dükkânlarını kapatmaya zorladı ve Ramazan sırasında restoranların gün boyunca kapatılmasını emretti.

Erbakan'ın başbakan olmasından kısa bir süre sonra onunla görüşmek için randevu istedim. Benim ve diğer Batılı gazetecilerin istekleri kibarca görmezden gelindi. Bu da Türkiye'nin liderinin, Hıristiyan emperyalizminin temsilcileriyle görüşmek istemediği sonucuna varmamıza neden oldu. Aylar geçtikçe daha fazla hayal kırıklığına kapılarak yardım etmeleri için Erbakan'a yakın olan insanlara telefon etmeye başladım. Sonunda görüşme ayarlayabileceğim söyleyen birini buldum. Aralık ayında bir gün olağandışı bir mesaj aldım. Erbakan ancak Noel gününde gidersem beni görmeye tenezzül edebilirdi.

Bu bilerek yapılmış bir saldırıydı ve Erbakan'ın hoşgörüsüzlüğünü gösteriyordu ama son derece kaba bulmama rağmen kabul ettim. Randevu saatinde, Ankara'da betondan yapılmış çirkin başbakanlık konutuna ulaştım, içeride, küçük bir asansörden inmekte olan Erbakan'la çarpıştık. Ayakkabılarımızı çıkarmak için aynı anda eğildik.

Erbakan görünüşü olarak şaşırtıcı derecede zarif, beyaz saçlı ve büyükbabaya benzer bir insandı. Hareketleri zarif, jestleri sakin ve konuşması yumuşaktı. Birlikte geçirdiğimiz iki saatin büyük bir kısmında, bir klişeden öbürüne geçerken hoşgörülü bir şekilde gülümsedi. Görüşme boyunca analitik güç veya yoğun bir zekâ örneği göstermedi. Konuşması, tutucu İslamcılık ile solcu anti-emperyalizmin garip bir karışımıydı. İsrarlı bir şekilde, bütün istediğinin dünyayı değiştirmek olduğunu söylüyordu. Küçük bir fincandan kahve içerken bana "Batılı güçler ve

99

Rusya, ikinci Dünya Savaşı'nın sonunda Yalta'da buluşup yeni dönemin kurallarını

belirlediler" dedi. "Ama artık Batı ve Rusya kuralları tek başlarına koyamazlar. Yeni bir düzen kurmak için, geliştirmekte olan ülkelerle anlaşmak zorundalar. Dünyanın ikinci bir Yaka konferansına ihtiyacı var. Birinci Yalta görevini yaptı ama onun dönemi geride kaldı. Artık dünyanın yeniden biçimlendirilmesi gerekiyor."

Bu yeniden yapılanmanın başını hangi ülkenin çekeceğini sormama gerek yoktu. Erbakan "Türkiye dünyanın merkezindedir" dedi. "Dünyadaki çifte standarta ve adaletsizliğe son vermek için ilk adımı Türkiye atacaktır."

Erbakan'ın dünya çapındaki Müslüman dayanışması rüyası, gerçekçilikten tam anlamıyla uzaktı. Kemalist yapılanmayı kızdırma amacına yönelik gibi görünen bir hayalin peşindeydi. Hatta Avrupa'yı ve ideallerini küçümseyerek, Atatürk'ün en temel ilkelerinden birine karşı çıkmakta kendisini özgür hissetti. O akşam Erbakan, "Türkiye yüzyıllardan beri bir Avrupa ülkesi olmuştur ve halen de öyledir" dedi. "500 yıl önce topraklarımız Viyana'nın dış mahallelerine kadar uzanıyordu ve İstanbul Avrupa'daki en büyük kentti. Bugün topraklarımızın bir kısmı coğrafi olarak Avrupa'da bulunuyor. Ancak ne yazık ki Avrupa'nın Türkiye politikası uzun süreden beri son derece yanlıştır. Türkiye 40 yıldan beri NATO üyesidir ama Batı bizi sürekli olarak geri itmektedir. Bize adil olmayan bir şekilde davranıyor, sonra da bizi suçluyorlar."

Erbakan'ın son derece yıkıcı olan mesajı açıktı: Avrupa bizi istemediğine göre, dost ve müttefik bulmak için başka yerlere bakmalıyız. Ancak diğer konularda Erbakan da ulusal konsensüsü benimsemişti ve böylece gerçek bir radikal olmadığını gösteriyordu. Ordunun, doğu bölgelerindeki Kürt gerillalara karşı gösterdiği tavır, bunun "bir savaş değil, teröristlere karşı bir mücadele" olduğu şeklindeki resmi

100

görüşü tekrarlayarak şiddetle savundu, insan hakları ihlallerini sorduğum zaman ise başını üzüntüyle salladı. Yanlış cevap vermiş olan bir öğrencinin hatasını düzeltiyormuş gibi yüzünde hoşgörülü bir gülümsemeyle "Türkiye'de özellikle bir insan hakları sorunu yoktur" dedi. "Batılılar bize insan hakları ihlallerinden bahsetmemeli. Bu eski bir plağa benziyor. Batılı diplomatlar veya bakanlar ziyarete geldiklerinde bu eski plağı çıkarıp yeniden çalıyorlar. Bunun hiçbir anlamı yok."

Bu görüşme bana, Erbakan'ın eylemlerinden ve konuşmalarından açıkça ortaya çıkan bir düşüncenin doğru olduğunu gösterdi: Yalnızca çılgın olmakla kalmayıp, aynı zamanda son derece kışkırtıcı bir şekilde çılgındı. Kalıplaşmış, katı düşüncelerden ayrılıp demokrasi inancını benimseyebilecekken bunu yapmayı seçmiyordu ve yerleşik düzenin bir parçası olduğu yıllar boyunca sürekli tekrarladığı uygun cevapları veriyordu. Onu kutsal bir savaşçı olarak gören ve siyasi konulardaki görüşlerine hiç aldırmayan Anadolu kitleleri ve kentli yoksullar için bunun hiçbir önemi yoktu. Ancak çağdaş Türkiye'nin en büyük sorunu olan Kemalizm ile daha fazla demokrasi isteği arasındaki dengeyi kurmak söz konusu olduğunda, Erbakan her iki tarafı da yabancılaştıracak en kötü yolu seçmişti. Kemalistler için Erbakan vatan haini bir köktendinci idi, demokratlar için ise eski düzenin iç sıkıcı bir havarisiydi. Noel karanlığına çıkarken, Erbakan'ın uzun süre iktidarda kalamayacak kadar kötü bir siyasi cambaz olduğuna inanıyordum.

Birkaç hafta sonra, Ankara yakınlarındaki zor hayat koşullarına sahip bir kasaba olan Sincan'ın belediye başkanı, 1980'lerde İran'da Ayetullah Humeyni'nin ilan ettiği bir gün olan "Kudüs Günü"nü kutlamak üzere bir gece toplantısı düzenledi. Yüzlerce insan, yapılacak olan cihatta İslâmın elde edeceği zaferi anlatan kısa oyunu izlemek üzere bölgedeki

ki bir salonu doldurdu. Onur konuğu olan İran Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri geldiğinde hepsi deli gibi alkışladılar: "Kahrolsun israil! Kahrolsun Arafat!"

Büyükelçi Bagheri, Türkiye'nin Kuran'ın hukuku olan şeriat'a dönmesini isteyen ateşli bir konuşma yaparak kalabalığı kendinden geçirdi. "Dünyadaki bütün Müslümanlar adına söylüyorum ki artık daha fazla bekleyemeyiz" dedi. Çılgın alkışlar arasından sesini duyurmak için bağıyordu. "Kendinizi köktendinci olarak adlandırmaktan korkmayın! Köktendinciler, Peygamberin sözünü ve eylemlerini takip edenlerdir. Allah onlara nihai zaferi vaat etmiştir!"

Türk generaller için, bardağı taşıran son damla bu oldu. Birkaç gün sonra bir grup tankı Sincan caddelerine gönderdiler. Her ne kadar daha sonra tankların sadece "yanlış bir dönüş yaptığını" iddia ettilerse de, vermek istedikleri mesaj çok açıktı. Belediye başkanı saklandı ama kısa sürede bulundu, tutuklandı, laik devlete saldırıyı yasaklayan yasaları ihlal etmekle suçlandı, yargılandı ve hapse atıldı. Büyükelçi Bagheri ise ülkesine gönderildi.

Ertesi hafta sonu, feminist gruplar Ankara sokaklarında bir protesto düzenlediler. Binlerce kadın, Erbakan yönetimini protesto etmek ve Erbakan ile takipçilerinin kendilerine uygun gördüğü toplumsal konumu kabul etmeyeceklerini ilan etmek için bu gösteriye katıldı. Kalabalık arasında dolaşırken, birçok kadının neredeyse panik durumunda olduğunu gördüm. Onlara göre, Erbakan'ın başörtüsü takılmasını destekleme önerisi, dilediğini özgürce seçme yönünde bir adım değil, sonunda bütün kadınları örtünmek zorunda bırakacak bir baskı kampanyasının başlangıcıydı. Üzerine Atatürk portresi iğnelenmiş bir Türk bayrağı giyen yaşlıca bir kadın gördüm ve ona yürüyüşe neden katıldığını sordum. "Kara çarşaf altında yaşamak istemiyorum," dedi. "Gerçek Müslümanlar bizim, zamanı geri çevirmek isteyenler değil."

Atmosfer bu kadar gergin olunca, politika günlük yaşamın her yönüne girdi. Gazeteler ve televizyonlardaki programlar, giderek yoğunlaşan siyasi çatışma haberleriyle doluydu. Kültür, temel savaş alanlarından biri haline geldi. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası Beethoven'in 9. Senfonisini çalacağını açıklayınca, kentin islamcı belediye başkanı Avrupa'nın düşük değerlerini yansıtan bu örneği dinleyecek sapkınlara engel çıkarmak amacıyla senfoninin çalınacağı toplantı salonunun yakınlarında inşaat işi başlattı. Bu meydan okumayı görünce, büyük bir kalabalık parçalanmış asfalt arasından kendisine yol bularak gösteriyi izlemeye geldi, içeride ise, daha önce Müslüman kültürünün Batı kültüründen üstün olduğuna ilişkin konuşmalar yapmış olan kültür bakanına hakaretler yağdırdılar. Başbakanın birçok dini okul açan ama diğer Kemalist seçkinler gibi rüzgâra göre yön değiştirerek islamcı militanlığın yayılmasını kınayan Cumhurbaşkanı Demirel görünce çılgınca alkışladılar. Bundan etkilenmiş görünen Demirel bir mikrofonu uzandı ve "Bu muhteşem görüntü, modern Türkiye'nin görüntüsüdür!" dedi. Kalabalık ise "Türkiye laiktir, laik kalacak!" diye bağıarak karşılık verdi.

Türk toplumunda tehlikeli bir uçurum açılmıştı. Kahvelerde ve meyhanelerde insanlar başka bir şey konuşmaz oldular. Erbakan ne şiddet kullanmıştı ne de bir fanatikti ama dini duyguları siyasi amaçlar için kullanması son derece tehlikeli görünüyordu. Genel hava açıkça ona karşı dönmüştü ama ne yapılabildi? Cevap ne yazık ki çok açıktı. Ordu müdahale etmek zorundaydı ve öyle de yaptı.

Bu kez generaller, NATO'ya üye olan ve demokrasi kuralları içinde yaşadığını

iddia eden bir ülkede eski stilde bir darbe yapmanın mümkün olmadığını anladıkları için bu yola başvurmazdılar. Ayrıca ülkeyi yönetmeyi de istemiyorlardı. Amaçları Erbakan'ı indirmek ve iktidarı yeniden Kemalizmin

103

ilkelerine saygılı olan geleneksel politikacılara vermektir.

Generaller zaten Milli Güvenlik Kurulu yoluyla Erbakan'a yolunu değiştirmesini resmen emretmişlerdi ama Erbakan onları göz ardı etmişti. Böylece 1997 ilkbaharında Erbakan'ın günahlarını sıralayan "memorandumlar" yayımlamaya başladılar. Hâkimler, memurlar, gazeteciler gibi çeşitli grupları Ankara'ya "brifing" vermek için davet ettiler ve çok yakındaki tehdit hakkında onlara uyanlarda bulundular. Hiçbir zaman açıkça Erbakan'ın istifasını istemediler ama baskıları kısa bir süre içinde karşı konulamaz hale geldi. Erbakan görevde tam 12 ay kaldıktan sonra Türkiye'nin ilk postmodern darbesinin kurbanı olarak istifa etti.

Gerçek demokrasilerde böyle bir darbe düşünülemez. Oysa Türklerin çoğu gözle görülür şekilde rahatladı. Generaller Türk ulusu adına hareket etmiş ve insanların korktuğu ama baş edemeyeceği bir gücü durdurmuştu. Bir kez daha vazgeçilmez olduklarını ispatlamışlardı. Erbakan'ın iktidardaki yılı tam bir felaketti. Türkiye'yi Batı'dan uzaklaştırma niyetine izin verileceğine inanması, bu kadar uzun süreden beri Türk siyasetinde kalmış biri için şaşırtıcı bir safıktı. Daha da önemlisi, şüphe içindeki ulusa ve onun yönetici seçkinlerine, dindar Müslüman politikacıların da cumhuriyet Türkiye'sinin ideallerini kabul edebileceğini gösterme fırsatını heba etti. Tam aksine, hareketinin çok önem verilen ilkelere karşı bir tehdit oluşturduğu imajını kamuoyunun gözünde netleştirdi.

iktidardan uzaklaştırılmak, Erbakan'ın cezasının yalnızca başlangıcıydı. Daha sonra Refah Partisi kapatıldı (böylece 1980'deki darbeden sonra mahkeme kararıyla feshedilen 21. parti oldu) ve Erbakan'a da siyaset yasağı getirildi. Daha sonra, hiç de hoş olmayan intikam duygusuyla bir savcı, Erbakan'ın başbakan olmadan çok önce yapmış olduğu bir

104

konuşmayı bulup çıkardı ve hâkimi bu konuşmanın yıkıcı nitelikte olduğuna ikna etti. Çıkan bir aflu hapse girmekten kurtulduysa da, Erbakan bir yıl hapse mahkûm edildi.

Oyların %99'unu almış olsalar bile hoşlanmadığı partileri yasaklatma yönündeki çalışmalarından vazgeçmeyeceğini açıklayan ve çok saygı duyulan bir insan olan Vural Savaş gibi savcılar yoluyla hareket eden Kemalistler, Erbakan'ı cezalandırmakla yetinmediler. Refah Partisi kapatıldıktan sonra birbirinden kopmayan ve Fazilet Partisi adında yeni bir islamcı parti kuran takipçilerini sistemli bir şekilde hedef almaya başladılar, ilk kurbanları, Türkiye'nin orta bölgesindeki 600 bin nüfuslu bir kent olan Kayseri'nin belediye başkanı Şükrü Karatepe'ydı. Karatepe, partinin en ılımlı ve eşitürban kullanmayan nadir kişilerindendi. Ancak Atatürk'ün onuruna yapılan kutlamalardan bıktığını söylediği iddia edildi (kendisi bunu reddetmiştir) ve yıkıcılıktan dolayı suçlu bulunarak beş ay hapis yattı. Sonra daha büyük bir balık ağı takıldı: İstanbul'un belediye başkanı Recep Tayyip Erdoğan. O da aşağıdaki satırları içeren eski bir şiiri okuduğu için yıkıcılıktan suçlu bulundu ve dört ay hapis yattı: "Camiler kışlamız kubbeler miğferimiz müminler askerimiz minareler süngümüz"

Erbakan politikadan uzaklaştırıldıktan sonra akıllıca bir intikam aldı. 1999 seçimlerinde Fazilet Partisi'nden aday olacakların listesinin hazırlanmasına yardım ederken, 31 yaşındaki bilgisayar mühendisi Merve Kavakçı'nın adını da yazdırdı.

Kavakçı seçimi kazandı ve Meclis binasına gelince Erbakan'ın neden onu seçmiş olduğu ortaya çıktı: Kavakçı Müslümanlığın gereklerini yerine getiren biri olmakla kalmayıp aynı zamanda türban kullanan biriydi ve yemin töreninde bu örtüyü çıkarmayı reddetti. Meclis salonunda büyük bir gürültü koptu. Kemalizmin bu kalesine daha önce hiçbir kadın başı örtülü olarak girmemişti ve Kavakçı'nın

105

bunu yapma kararı, hoşgörülmesi imkânsız bir kışkırtma olarak değerlendirildi. Gazeteler onu köktendinciliğin ajanı olmakla suçladılar, politikacılar hakaretler yağdırmakta birbirleriyle yarıştılar ve her zaman tetikte olan Vural Savaş, "halkı kin ve isyana teşvik" etmek suçlamasıyla onun hakkında, daha sonra ölüm cezası istemeye kadar gideceği bir dava açtı. Sonunda düzen onu Meclis dışında bırakmanın yolunu buldu, izin almadan başka bir devletin vatandaşlığını elde eden kişilerin Türk vatandaşlığını elinden alma yetkisini hükümete tanımakta olan ve çok az başvurulan bir yasa kullanıldı. Kavakçı'nın bir Amerikan pasaportu vardı. Türk vatandaşlığı ve onunla birlikte Meclis üyeliği elinden alınınca, Kavakçı sessizce üniversiteye devam ettiği ve türbanın hiç de dikkat çekmediği Teksas'a döndü. Erbakan bu duruma çok gülmüş olsa gerek. Kavakçı, onun zaman ayarlı bombasıydı ve tüm kamuoyunun gözü önünde patladı. Erbakan'ın umduğu gibi bu olay inananlara şu yıkıcı mesajı iletti: Kemalistler ne derlerse desinler, gerçekte İslâmı hatırlatan her şeyden nefret etmektedirler.

Kavakçı gittiyse de türban konusu bitmedi. Tam aksine, Kemalist seçkinlerin üniversite kampüslerinde türbanı yasaklayan unutulmuş bir kuralı ortaya çıkarıp sıkı bir şekilde uygulanmasını istemelerine neden olacak kadar büyük bir sembolik önem kazandı. Bir kez daha inananları kucaklamanın bir yolunu bulmaya çalışmak yerine, onlara karşı bir savaş başlatmışlardı.

Başörtüsü Türkiye'de hoşgörüsüyle karşılaşır çünkü geleneksel kadın giyiminin bir parçasıdır ve mutlaka dini bağlılığı göstermez. 1990'larda, kendine güvenli ve özgür olmakla birlikte dini yönden hâlâ tutucu olan bir genç kadınlar kuşağı, annelerinin ve büyükannelerinin asla sahip olmadığı ama Kemalizm sayesinde kendilerinin faydalanabileceği fırsatları kullanmaya başladı. Türk devletinin onlara

106

sunduğu eğitim şansını hevesle değerlendirerek binlercesi ülkedeki üniversitelere kaydoldu. Aynı zamanda türbanlarını da kullanmakta ısrar ettiler, içlerinden bazılarının, düzeni tedirgin etmek isteyen köktendinciler tarafından bilinçli ya da bilinçsiz olarak yönlendirilmiş olduğu kuşku götürmez. Ancak devlet üniversitelerim vergi ödeyenler finanse etmektedir ve onlara kaydolan genç kızlar, nasıl giyinmiş olurlarsa olsunlar buralara gitme hakkına sahip olduklarına inanmaktaydılar. Yanlış düşünüyorlardı.

Bir zamanlar Osmanlı savunma bakanlığına ait olan binalara yerleşmiş olan İstanbul Üniversitesi bugün Kemalizmin kalesidir. Bir gün caddenin karşısındaki McDonalds'ta iki tıp öğrencisiyle karşılaştım. Her ikisi de türbanlarını çıkarmayı reddettikleri için tıp fakültesinden atılmışlardı.

Onları "Merhaba, Ben Stepnen," diyerek selamladım ve elimi uzattım. Elimi görmezden geldiler ama gülümseyip başlarını salladılar. Bu kadınlar bir erkeğin elini sıkmayı bile günah olarak görüyorlardı. Bundan nefret ettim ama yine de onlara sempati duyuyordum.

Bunlardan biri, Tülay Erdoğan (İstanbul'un görevden alınan belediye başkanı ile akrabalığı yoktur) 23 yaşındaydı ve çocukluğundan beri doktor olmayı istemişti. Ama

birkaç gün önce bir sınava girmek üzere gelmiş ve kendisine ancak türbanını çıkarırsa sınıfa girebileceği söylenmişti. Birdenbire o ve yüzlerce sınıf arkadaşı beklenmedik bir meydan okumayla karşılaşmışlardı. Neredeyse hepsi, türbanını çıkarmak yerine okuldan ayrılmayı tercih ederek bu isteği reddetmişti.

"Allah'ı seviyoruz, Kuran okuyoruz, dinimize inanıyoruz ve bu dine göre yaşamak istiyoruz," dedi Tülay Erdoğan hamburgerini ve patates kızartmalarını yerken. "Son birkaç haftadır olanlar beni çok öfkeliyor. Yapabildiğim kadar karşı çıkıyorum çünkü doktor olmayı gerçekten çok istiyorum.

107

Fanatik olmak kötü bir şey ama bizi fanatizme doğru itiyorlar."

Bu genç bayanı çok zeki ve belki tam olarak Atatürk'ün aklındaki gibi değilse de Kemalist devrimin bir ürünü olarak gördüm. Türk laisizminin zaferi sayesinde, Suudi Arabistan, Kuveyt ya da Afganistan'daki kızların hayal bile edemeyeceği bir kariyere yönelmek onun için mümkün olmuştu. Cesaretine hayran oldum. Ona her iki yanağından da öperek geleneksel Türk yöntemiyle veda etmek isterdim ama tabii ki mevcut koşullar altında bunu yapmak imkânsızdı.

Türban konusunun İstanbul Üniversitesi gibi laikliğin kalelerinden birine bu şekilde girmiş olması, Atatürk'ün büyük olasılıkla hiç düşünmediği bir karşı çıkıştı. Belki de onu son derece öfkeliyor. Ancak ben, kadınların doktor olmak için bu kadar gürültü çıkarmasını, Atatürk'ün, rüyasının gerçekleşmesi olarak göreceğine inanmayı tercih ediyorum. Türk laisizmi devlet hastanelerindeki doktorların, hâkimlerin, avukatların, memurların, diplomatların ve ulusal havayolu hosteslerinin türban kullanmasını yasaklayabilir. Ama neden üniversite öğrencileri?

Bu soruyu yönelttiğim zaman, İstanbul Üniversitesi yönetim kurulu üyelerinden Toker Dereli adlı ekonomist bana "Türban bir ideolojinin sembolüdür" dedi. "Türban kullanan insanların çoğu İran'daki gibi bir rejim isterler. Bu totaliter bir yaklaşım demektir" dedi.

Bu şekilde davranması için üniversitenin baskı görüp görmediğini sorduğumda, Dereli rahatsız oldu. "Sivillerin aksine, askerler amaçları gerçekleştirilene kadar onu takip ederler" dedi. "Ben kişisel olarak birinin başına taktığı bir şey için okuldan yasaklanmasını garip buluyorum. Ancak mutlakıyetçilik ve dini yönetime geri döndürülmekten duyduğumuz korkuyu anlamak için, birçok ideolojik savaş arasında

108

parçalanmış olduğumuz 1930 ve 1940'ların Türkiye'sinde yetişmiş olmalıydınız."

Devletin islamcı politikacıları bezdirmek, yargılamak ve hapsetmek yönünde izlediği amansız kampanyayla birlikte türban üzerinde yaşanan çatışma, bu politikacıların zihninde dikkate değer bir değişim yarattı. Erbakan'ın liderliği altındayken, seçkinlerin demokrasiden duyduğu kuşkuyu paylaşıyorlardı. Örneğin 1994'te Meclis'teki kimi fazla açık sözlü Kürt milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması yönünde oy kullanmışlardı. Böylece bu milletvekilleri Meclis'ten uzaklaştırılarak hapse atılmışlardı. Oysa yüzyılın sonunda savcılar, islamcı liderleri bazı yasak şeyleri söyledikleri için hapse yollamaya başlayınca, bu konsensüsü bozdular ve insan hakları söylemini benimseyerek ifade özgürlüğünü kısıtlayan yasaların kaldırılmasını istediler. Böylece, kendilerini köktendinci bir yönetim kurmak ve demokrasiyi yıkmak için gizli planlar yapmakla suçlayan düşmanlarına karşı korumaya çalışırken, daha fazla demokrasi isteyen bir parti görüntüsü doğdu. Bu da oldukça

garip bir görüntüydü.

Türkiye'nin önde gelen gazetecilerinden Fehmi Kuru'nun bana anlattığına göre, MIT'de okurken karısının başörtüsü takmasına ve hatta sınavları Müslümanların kutsal günlerine denk gelirse bu sınavlara başka günlerde girmesine izin verilmişti. Fakat Türkiye'ye döndüğünde başörtüsü yüzünden öğretmenlik başvurusu reddedilmişti. Dindar arkadaşlarımdan bir diğeri olan, Fazilet Partisi'nin genç liderlerinin en kültürlüsü Abdullah Gül'ün eşi de benzer bir deneyim yaşadı. 1998 yılında, çocukları büyüdükten sonra üniversite sınavına girip kazandı fakat başörtüsü yüzünden kaydını yaptıramadı.

Gül'den hoşlandım ve bir gün taşradaki savcılardan biri, yıkıcı olduğu düşündüğü bir şey söylemiş olan bir islamcı

politikacıya karşı dava açtığında yorum yapması için onu aradım. Çok ılımlı kalan bir yorum yaptı. Ben de ısrar ettim. "Lütfen benden başka bir şey söylememi istemeyin" dedi. "Eğer ne düşündüğümü söylersem, benim hakkımda da dava açarlar."Kemalistler, bu uygulamalar sayesinde müslümanların kalplerine böyle bir korku salmakla zafer kazandıklarını düşünebilirler ama uzun vadede bu kesinlikle bir zafer değildir. islamcı siyasi hareketle anlaşarak köktendincilikle çok daha etkin bir şekilde mücadele edebilirlerdi Açıkça laik yönetimi kabul etmeleri karşılığında inananlara, dinlerini özgürce uygulama, inceleme ve tartışma izni veren tarihi bir uzlaşma Erbakan fiyaskosundan beri Türk islamcıları büyük ölçüde olgunlaşmıştır ve yeni ortaya çıkan genç liderler böyle bir uzlaşmaya isteklidir Bu uzlaşma, islamcı hareketi şeytanca göstermek, köşeye sıkıştırmak ve yarada tehlikeli bir şekilde iltihap toplanmasına izin verme yerine ılımlılığı sağlayarak Türkiyenin çıkarlarına da hizmet edecektir. kemalistler Türkiye'de dini inancın büyük bir güç olduğunu ve bunu asla bastıramayacaklarını kabul etmek zorundadırlar.

Hareketsiz kalmış, toplumlarının evrimini kabul edemeyen ve her yaprağın altında düşman görmeye alışmış olan resmi ideolojinin koruyucuları, henüz bu büyük adımı atacak durumda değildir. Bunun yerine, islamcı politikacıların en iyi huylu olanları üzerinde bile amansızca baskı uygulayarak ülkelerinin demokrasi yolunda ilerlemesini yavaşlatmakta, kendilerini tutucu kitlelerden uzaklaştırmakta ve Türk toplumunda kutuplaşmayı beslemektedirler. Beceriksizce yürüttükleri bu kampanya, onları nefret ettiklerini söyledikleri hoşgörüsüzlüğün bir örneği haline getirmiştir.

110

Türklerin bir araya gelip nargile içtikleri salona ilk gittiğim sıralarda, ismet Ertep adında 71 yaşındaki bir emekliyle tanıştım. Boğaz kıyısındaki bu salonda her öğleden sonra toplanan o ve birkaç kadınla birlikte diğerleri, bu yüzyıllarca geriye giden geleneğin mirasçısıydılar. Dünyaları, fokurdayan suyun sesi, uzun kıvrımlı tüplerden gelen filtre edilmiş tütün dumanını çekmenin verdiği duygu, derin düşüncelere dalış ve çok fazla vurgulanmayan yoldaşlık duygusu etrafında döner.

Yeni arkadaşıma bu kötü alışkanlığın nasıl bir çekime sahip olduğunu açıklamasını istediğimde "Nargile içmek sigara içmeye benzemez" dedi. "Sigara sınırları gergin, rekabet içindeki, zamanı az insanlar içindir. Nargile içerken düşünecek zamanın olur. insana sabrı ve hoşgörüyü öğretir ve iyi arkadaşların değerini takdir etmeyi gösterir. Nargile içenlerin yaşam görüşü sigara içenlere göre çok daha dengelidir."

Türkiye'deki seyahatlerim bu gözlemleri doğrulamaktadır, ilk kez gittiğim kentlerde öncelikle bir nargile salonu ararım. Nargile salonu, etrafta neler olduğunu ve o yörenin insanların neler düşündüğünü keşfetmek için berber salonundan bile

111

daha iyi bir yerdir. Bu salonlardaki hız düşüktür, zaman boldur. Çoğunlukla pek fazla ses yoktur. Konuşmalar arada sırada yapılır, her zaman yavaş ve uzun aralarla bölünmüştür. Çoğu zaman boruların lıkırtısıyla rekabet eden tek ses, oynanan dominoların ya da hareket ettirilen tavla taşlarının sesidir. Bazı salon sahipleri dalgın dalgın bulmaca çözer, kimisi de düşlere dalmış görünür. Alkol yoktur, yalnızca çay ve kahve servisi vardır. Açık pencereler havayı hep taze tutar.

Bir süre sonra, nargile salonlarından yalnızca yörenin nabzını tutmak için uygun yerler oldukları için değil, nargile içme duygusu son derece baştan çıkartıcı ve tatmin edici olduğu için de hoşlandığımı fark ettim. Bu duygu, ince işlenmiş nargile

önünüze koyulup lülesi yumuşak bir bezle temizlenip ıslak tütünle doldurulunca başlar. Bazı salon sahipleri Suriye sınırı yakınındaki tarlalarda yetişen güçlü Türk tütününü seçer ama ben Mısır ve Bahreyn'den ithal edilen aromatik elmaya da kiraz harmanlarını tercih ediyorum. Bir görevli lüleyi istediğiniz türdeki otlarla doldurduktan sonra yanan kömürlerle dolu bakır bir tepsiyle geri gelir. Metal maşalarla bunlardan birkaç tanesini tütün kasesinin üstüne koyar. Birkaç nefes çektikten sonra artık hazırsınızdır.

Meyveli tütünle dolu bir nargilenin tamamını içmek en az yarım saat, daha güçlü tütünle bundan da uzun sürer. Nargilenin dumanı, sigara dumanından çok daha hafif ve daha az zehirlidir. Çok zaman geçmeden su kahverengiye dönmeye başlar; içenler suyun normalde içlerine çekecekleri birçok zehirli maddeyi süzdüğünü söylerler.

Belki de hiçbir alışkanlık sigara içmekten daha çok Türklerle özdeşleştirilmiş değildir. Herman Mehille "Türklerin sihirbazlar gibi tütün içerek oturdukları" küfelerin sıralanmış olduğu istanbul sokaklarında yürüdüğünü anlatır. Onun istanbul'a geldiği 19. yüzyılda artık nargileler önemli statü sembolleri haline gelmiştir. Bir konuya nargile içmeyi önermek önemli

112

bir güven göstergesidir ve bunu yapmamak da ağır bir hakaret olarak görülebilir. 1841'de, Fransız büyükelçisi saraya yaptığı bir ziyaret sırasında sultanla nargile içmesi teklif edilmediği için resmi bir özür dileme talep ettiğinde Fransa ile diplomatik bir kriz yaşanmıştır.

Bugün tütün içmek Türkiye'de özellikle erkekler için yalnızca kabul edilebilir değil, neredeyse zorunludur. Toplumsal tarihçi Arın Bayraktaroğlu Türk ruhu üzerine yazdığı bilimsel incelemesinde "erkek adam"ın cesur, abartılı, güçlü, inandıkları için kavga etmekte tereddüt etmeyen, duygularını göstermeyen veya ağlamayan, korku bilmeyen" biri olduğunu yazıyor. "Genellikle bıyığı vardır, çok miktarda içki ve sigara içer."

Nargile ilk olarak Hindistan'da kullanılmıştır ama bunlar hindistancevizi kabağından yapılmış ilkel nargilelerdir. Bu alışkanlık Hindistan'dan iran'a ve oradan da asıl serpildiği yer olan Türkiye'ye yayılmıştır. Nargilenin parçalarından her-birini yapmak için ayrı bir esnaf loncası kurulmuştur. Ağızlığı geleneksel olarak kehribardan yapılır, iyi deriden tüpü farklı renklerde boyanır ve suyun konulduğu küre cam, kristal veya gümüşten üretilir ve bazen çiçek motifleri veya benzer motiflerle süslenir. Eskiden su da parfüm veya baharatlarla kokulandınlardı ama bu âdet ortadan kalkmıştır.

Türkler 1601 'de Amerika'dan ilk tütün yaprakları geldikten sonra nargile içmeye başladılar. Tütün içmek kısa sürede bir çılgınlık halini aldı. İnsanlar evde, işte ya da küfelerde tütün içmeye kendilerini iyice kaptırdılar. Dönemin tarihçilerinden İbrahim Peçevi "Birbirlerinin yüzüne dumanını üfleyerek caddelerin ve pazarların kötü kokmasına neden oluyorlar" diyordu.

Yetkililer bu gelişmeden dolayı hiç de memnun değildi. Tıpkı şimdi olduğu gibi o zaman da insanlar nargile salonlarında yalnızca tütün içmekle kalmıyorlar, aynı zamanda konuşuyorlardı. Sultan'ın mutlak olan siyasi gücüne itaat etmenin sorgulanmadığı bir toplumda, güncel konuların rahat bir şekilde

113

konusulabileceği ve tartışılabilir olduğu ortamların oluşması dicesi bile huzur kaçıyordu. Osmanlı hükümdarları huzurlarının bozulmasından hiç hoşlanmazlardı. 1633'te Sultan W. Murat tütün içmeyi yasakladı. Yasağa uymamanın cezasıydı. Derhal bir yeraltı teşkilatlanması ortaya çıktı. Tütün kokusu yüzünden yakalanmaktan korkanlar, ince ince kıyılmış yaprakların kokusunu içlerine çekme yoluna gittiler. Yıllar sonra yasak kalktı. Kısa sürede tütün, imparatorluğun temel ihraç maddelerinden biri haline geldi. Peçevi tütünün, kahve, şarap ve afyonla birlikte "zevk sedirinin dört yastığı" biri olduğu sonucuna varır

Hiç kimse artık nargilenin, tütün dünyasındaki üstün konuma yeniden kavuşabileceğine inanmamaktadır. Gerçekte ise mantiken, nargile salonları Türkiye'de kaybolması gereken bir gelenektir, içerideki atmosfer Doğuludur ve yaşam hızı derecesinde yavaştır. Bugün giderek daha fazla Avrupa ve çağdaşlığa yönelen Türklerin bu tür mekânlardan uzak durması beklenir. Ancak salonların sayısı yavaş yavaş azalmakla birlikte bu gelenek ölmeyecektir. Her yeni yıl, emekliliklerini sessiz düşünceler içinde geçirmeye istekli olan başka bir grup getirmektedir. Bazı akşamlar, üniversite öğrencileri dahil birçok genç insanı bile nargile tütürürken gördüğüm yalnızlığın hem de birlikteliğin tadını aynı anda yaşatabilen bir deneyimi paylaşmaktadırlar. Bu deneyim, nostalji uyandırmasının yanı sıra, aynı zamanda eğer Türkiye'nin halklığı noktaya gelmesini istiyorlarsa Türklerin mutlaka öğrenmek zorunda oldukları bansın, diyalogun ve hoşgörünün değerini de öğretmektedir.

Geçmiş günlerde, kimi tiryakiler nargilelerini uyuşturularla doldururlardı. Bazıları bunu halâ yapmaktadır, İstanbul'da, sahibinin dostları ve özel müşterileri için düzenlediği gizli bir odası bulunan küçük bir otel biliyorum. Burada, süslü Osmanlı giysileri içinde işlemeli kadife yastıklarda oturup

114

meyveli tütün ile esrarın bir karışımını içiyorlar. Günlük yaşamdaki bu küçük değişikliğin verdiği zevk, sultanların afyortüsü ve ezilmiş inciden oluşan özel karışımı içerken yaşadığı zevk kadar büyüktür.

Salonlardan birinde karşılaştığım bir denizci, "Önemli olan nargileye ne koyduğunuz değil, kiminle birlikte içtiğinizdir" dedi. "Bu deneyim bir bütündür. Bunun gibi bir kahvede iyi insanlar, yaşlı insanlar, ilginç insanlar bulursunuz, insanlık dostluk ve arkadaşlığa gereksinim duyduğu ve durup düşünmek istediği sürece, nargile salonları da olacaktır."

115

HAYALETLER

İstanbul'un 1300 km doğusunda bulunan ama kültürel ve psikolojik açıdan daha da uzakta olan görkemli Van Gölü'nün kıyısı, oturup tarihin cilveleri üzerinde düşünmek için çok uygun bir yerdir. Bu göl, Lüksemburg'dan veya Rhode Island'dan daha büyük olan yüzölçümüyle Türkiye'nin en büyük gölüdür. Etrafında, ilkbahar ve yaz aylarında vahşi çiçeklerin doldurduğu geniş ve güzel kokulu çayırılara doğru inen engebeli zirvelerin oluşturduğu muhteşem bir manzara vardır. Antik şato ve kalelerin harap durumdaki yıkıntıları, bölgeye egzotik hatta doğaüstü bir ışık verir. Sonsuz görünen dağların ve kayalık bozkırın ortasında manzaraya uymayan büyük bir deniz gibi karşımıza çıkan göl, insanı alt üst edecek derecede güzeldir. İran, Irak ve Ermenistan sınırları Van Gölü'ne çok yakındır.

Mağara resimleri, yazıtlar ve sayısız antik eser, bölgenin zengin tarihine tanıklık

etmektedir. Bin yıl boyunca, bugün artık bazıları insanlığın hafızasından silinmiş olan birçok halk bu bölgede yaşadı veya buradan geçti. M.Ö. 840 yılında, gölün doğu yakasında bulunan Van kenti, Asurluların

117

saldırılarına karşı koymak amacıyla kurulmuş bir konfederasyon olan Urartu krallığının başkenti oldu. 200 yıl boyunca da, bugünkü Kürtlerin atası olduğu söylenen Medler tarafından ele geçirilene kadar, bu konumda kaldı. Daha sonra Medler yönetimi altında Ermenilerin merkezi olduysa da bugün nüfus neredeyse tamamen Kürttür. En popüler noktalarından biri, kıyının hemen açığındaki, antik kilise kalıntılarının bulunduğu adadır. Sıcak günlerde aileler küçük sandallarla adaya gider ve gölgeli korularında piknik yaparlar.

Van'a yaptığım ilk gezi sırasında, bölgeyi tanıtan tek rehber kitaptan bir tane aldım. Bu kitapta, adadaki kilisenin "915-921 yılları arasında, Bizans egemenliği altındayken, Kral Gagik döneminde, bir keşiş olan Manuel adındaki mimar tarafından" yapıldığı söylenmektedir. Kitapta, duvar süslerinin resimleri dışında hiçbir şey yoktu. Okuyucu Kral Gagik'in kim olduğunu ve halkının başına neler geldiğini boşuna arar. Bu bir tesadüf değildir. Gagik bir Ermenidir ve kilisenin inşa edildiği dönem de dahil olmak üzere, Van'da yüzyıllardan beri Ermeniler yaşamaktadır. Türkiye'nin doğusundaki Ermeniler için felaket yılı olan 1915'e kadar da öyle kalmıştır. Ancak Ermenistan ve Ermeni kelimeleri aldığım rehber kitapta geçmez. Türkiye'nin büyük gazetelerinden birinin verdiği tarih atlasında da, bir zamanlar Ermenilerin bu bölgede çoğunluğu oluşturduğuna ilişkin hiçbir bilgi yoktur. Tarih Türkler için her zaman hoş bir konu değildir. Geçmişlerindeki zaferlerle haklı olarak gurur duymaktadırlar ancak karanlık ve tehlikeli görünen yönlerini göz ardı etmeyi tercih etmektedirler. Tarih konusundaki tavırları seçicidir. Acı verici dersleriyle yüzleşmek yerine, bunları görmezden gelmeyi tercih ederler.

1915'te, bölgedeki Ermeniler, doğu Anadolu'yu ele geçirip bir Rus-Ermeni eyaleti haline getirmeyi amaçlayan Rus-

118

Rusya'daki Ortodoks kuzenleri ile işbirliği yaptılar. Doğal olarak alarma geçen Osmanlı yetkilileri, "vatana ihanet ya da casusluk yaptıklarından şüphelenilen" insanların tehcir edilmesini emretti. Kısa bir süre içinde Osmanlı askerleriyle Kürt aşiret mensupları, Ermeni köylerine hücum ederek orada yaşayan insanları atalarının topraklarından kaçmaya zorladılar ve bir etnik şiddet uygulamasıyla yüz binlercesini öldürdüler Görgü tanıklarından biri olan van da görevli bir Amerikan diplomatı, bu grupların "tüm kırsal bölgeyi tarayarak erkek, kadın ve çocukları öldürüp evleri yaktıklarını" haber verdi. "Bebekler annelerinin kollarında ördürülüyor, küçük çocuklar korkunç bir şekilde sakatlanıyor ve kadınlar soyularak dövülüyorlar."

Türkiye'deki resmi ders kitapları bu trajediden hemen hemen hiç bahsetmez. Dolayısıyla, tarihlerini okulda öğrenen Türkler, bu trajedinin boyutlarını anlamadıkları için mazur görülebilirler. Neredeyse tamamen Urartu eserlerinin sergilendiği Van'daki küçük müzede, 1915'te Ermeniler tarafından öldürülen Müslümanlara ait olduğu söylenen iskelet parçaları vardır Bu sergi, gerçekleşen olayları iki tarafın da üzücü sivil kayıplar verdiği bir silahlı çatışma olarak gösterme çabasının bir parçasıdır. Birçok Türk bunun doğru olduğuna içtenlikle inanmaktadır.

1915'teki bu trajedide Ermenilerin de suçu olabilir. Hatta bazılarının o dönemde

Türkleri öldürdüğü kesindir. Ancak gerçek tam olarak bu değildir. Çok sayıda masum Ermeni, Osmanlı yetkililerinin onayıyla silahlı gruplar tarafından korkunç bir şekilde öldürülmüştür. Hiç kimse ya da hiçbir ulus, onurunu kaybetmeyi göze almadan bu gerçeği reddedemez.

Nefis bir yaz akşamında, Van Gölü parıldayan bir turkuvaz halı gibi önümüzde uzanırken, birkaç Kürt ile bir kıyı kahvesinde otuyordum. Aralarında bir doktor, bir şair ve

119

bir mühendis olan bu insanlar, yüzyılın ortalarında doğmuş olan eğitilmiş profesyonellerdi. Garson, kebaplarımızdan arta kalanları uzun bir süre önce temizlemişti ve ikinci şişe rakımızı içmekteydik. Uzun saatler boyunca, Türkiye'nin doğusunda yıllardır sohbetlerin baş konusunu oluşturan Kürt tarihini, Kürt kimliğini, Kürtlerin yaşadığı hayal kırıklıklarını ve umutlarını konuştuk. Güneşin batışıyla ortam yumuşamaya başlayınca konuyu değiştirme arzusu duydum. Bu insanlar dosttu ve tatsız da olsa herhangi bir konuyu gündeme getirmek için en uygun zamandı.

Onları kızdırmamak için kelimelerimi dikkatle seçerek, "Size bir şey sormama izin verin arkadaşlar," dedim, Bu bölgede birçok Ermeni yaşıyordu. 1915 'ten sonra gittiler. Onlara ne olduğuna dair birbirinden farklı açıklamalar var. Bazıları çoğunun öldürüldüğünü söylüyor. Siz bu konuda bir şey duydunuz mu? "

Bir anlık sessizlikten sonra, arkadaşlarım rahatsız gülümsemelerle birbirlerine bakmaya başladılar. Bu insanların "Kürt olduğu ve dolayısıyla kendi vatanlarında yabancı konumunda buldukları düşünülürse resmi Türk görüşlerinden şüphe" duyacaklarını varsaymışım. Ancak yine de birkaç saniye için, Türk söyleminin ürünü olan bir başka yalan ya da yanlış bilgi içeren nutuk dinleyeceğimden korktum. Korkmama gerek kalmadı.

Mühendis arkadaşım başladı. "Bu konuyu yalnızca duymakla .kalmadık, ne olduğunu biliyoruz dedi Öldürenler bizim büyükbabalarımızdı. Bize her şeyi anlattılar büyükbabam komutanlık merkezine götürdüğü her Ermeni kafası için askerlerin ona para . verdiklerini söyledi. Gittiği her yer de, yol kenarlarında cesetler olduğunu söyledi. Kürtlere, eğer Ermenilerden kurtulurlarsa bu toprağın onlara verileceği vaat edilmişti. Sonunda öyle olmadı ama o sırada büyükbabalarımız Ermenilerin öldürülmesine yardım etmekten

120

hoşnuttular. Bunun asla gerçekleşmediği, küçük bir olay olduğu veya iki tarafın da eşit şekilde acı çektiği sözlerine inanmayın. Bu oldu. Türkler ve Kürtler bunu yaptılar ve kurbanlar da Ermenilerdi. Bir sürü Ermeni bir sürü, bir sürü, bir sürü."

Ortam kasvetli bir hale dönmüştü, güneşin henüz batmamış olmasına rağmen ürperdiğimi hissettim. Mühendis konuşurken, masadaki diğer konuklar başlarını onaylar bir şekilde salladılar. Bir başkası, "Ailemin doğudaki şu tepelerde bir çiftliği var," dedi. "Birkaç yıl önce babam çift sürüyordu ve bazı kemikler buldu. Polisi çağırdık. Ertesi gün bir kamyon dolusu asker ne bulduğumuzu görmek için geldi. Kazmaya başladılar ve beş altı iskelet buldular. Bazı kafatasları parçalanmıştı. Bir tanesinde bir kurşun deliği vardı. Çukurda Ermeni haçları ve simgeleri vardı. Kemikleri ve diğer her şeyi kamyonla yükleyip götürdüler. Bu konuda daha sonra başka bir şey duymadık. Ancak eğer onlar Müslüman cesetleri olsaydı, gazetelerde Ermenilerin

Türkleri katlettiği yolunda yeni deliller bulunduğu ilişkin hikâyeler çıkacağından emin olabilirsiniz. Kemikler de müzede cam mahfazada sergilenirdi. Ancak bulduklarımız tarihin Türk versiyonuna uymuyordu ve dolayısıyla görmezden gelinmek zorundaydı. Olayları bu şekilde reddetme tavrı bizim için çok önemlidir. Asla yaşanmamış gibi yaptığımız çok fazla şey var."

Türk hükümetleri, Ermenistan'ın değil de yurtdışında yaşayan Ermeni cemaatlerinin yürüttüğü ve Ermenilere karşı gerçekleştirilen Osmanlı katliamlarının kendilerine kabul ettirilmesi amacını taşıyan kampanyalara karşı direnmiştir. Ermenistan'da sıradan insanların, sonsuza kadar komşuları olarak kalacak Türkiye ile ilişkilerini yeniden kurmayı ve iki halk için de daha iyi bir gelecek istediklerini gördüm. Ancak Ermeni diasporasında Türk karşıtı duygular hâlâ

121

yoğun bir şekilde yaşamaktadır. ABD'deki ve başka ülkelerdeki Ermeni cemaatlerinin bazı liderleri, Ermenistan'da yaşayan Ermenilerden daha milliyetçi olmuşlardır. Birçoğu, yalnızca 1915 olaylarında yaşananlara ışık tutmayı değil, aynı zamanda gecikmiş bir intikam olarak çağdaş Türkiye'yi dize getirmeyi de istemektedir. Bu radikaller, Türkiye 1915 katliamını kabul ettikten sonra, Ermenilerin kayıpları için tazminat, son olarak da topraklarının ve tüm doğu Anadolu'nun Ermeni yönetimine geri verilmesi gerektiğini söylemektedir.

1970 ve 1980' li yıllarda, kendilerine Ermeni Soykırımı Komandoları adını veren teröristler, ABD ve Avrupa'daki Türk diplomatlarını öldürmeye ve Paris'teki Orly havaalanında bulunan Türk Hava Yolları bürosu gibi hedefleri bombalamaya başladı. Özellikle diplomatların öldürülmesi -böylesine küçük ve kaynaşmış bir grup için büyük bir sayı olan 34 diplomat- birçok Türk'ü üzdü ve öfkelenirdi. Başka türlü olsa Ermenistan'a doğru açılmayı destekleyecek olan Dışişleri Bakanlığı, bugün bile bu travmanın yaralarının acısını çekmektedir. Bakanlığın, çoğunluğu diasporadan olan bazı Ermenilerin, 1915 olayların tarihsel içeriğinden koparıp sebepsiz bir soykırım olarak gösterme çabalarından dolayı öfke duyması anlaşılabilir. Ancak Türkiye, bu tarihsel tezi başka bir tarihsel tez ile çürütmeye çalışmamaktadır. Bu trajediyle yüz yüze gelmeyi tamamıyla reddetmektedir.

Türkler de Ermeniler de ne derse desin, 1915'te olanların büyük bir kısmı hâlâ net değildir. Açık görüşlü tarihçiler, belki karanlıkta kalan soruların birçoğuna yanıt bulabilirler. Ama belli ki böyle bir araştırmanın çıkarabileceği sonuçlardan korkan Türk yetkililer, bu tür çalışmaları önlemek için Osmanlı arşivlerine girişleri kısıtlamak da dahil olmak üzere ellerinden geleni yapmaktadırlar. Bu durum, kendi anlattıklarının

122

doğruluğuna inanan iki taraf için değil, ama dünyanın geri kalanı için düş kırıklığı niteliğindedir.

Ermeniler başkentleri olan Erivan'da bir Soykırım Müzesi kurdular. Tıpkı Türkiye'ye gelen konuklardan Atatürk'ün mozolesine çelenk koymasının beklendiği gibi, Erivan'a gelen devlet konuklarının da bu müzeyi ziyaret etmesi beklenir. Osmanlı liderlerinin, doğu eyaletlerindeki komutanlarına mümkün olduğu kadar çok Ermeni'yi öldürüp geri kalanlarının da kovulmalarını emrettiği 1915'e ait telgrafın bir kopyası da bu müzede bulunmaktadır. Türkler bu belgenin sahte olduğunu ve böyle bir telgrafın mevcut olmadığını iddia etmektedirler. Hitler'den bir alıntı üzerine yapılan başka bir

tartışma ise daha yaygın olarak bilinmektedir. Hitler, Yahudilere karşı soykırımın hiçbir sorun olmadan yapılabileceğine yandaşlarını inandırmak için, "Bugün kim Ermenilerin yok edilmesini hatırlıyor?" demiştir. Ermeni tarihçiler Hitler'in bu sözünü ispatlayacak notlar olduğunu söylerken, Türkler de bunun kötü düzenlenmiş başka bir uydurma olduğunu savunmaktadır. Tarihçilerin, Osmanlı hükümeti tarafından verilen önemli bir emrin ya da tarihsel bir kişilik tarafından söylenen bir sözün gerçekliğini ispatlaması, nispeten kolay olmalıdır ama bu olayda öyle değildir. Ulusal şovenizmin bir yansıması olarak, iki taraf da bu tür araştırmaları engellemektedir. Çünkü bu tür araştırmalar, akademik gibi görünse de, aslında geçmiş için olduğu kadar gelecek için de birtakım sonuçlar doğurabilecek niteliktedir.

Türkiye olgunlaştıkça, hem liderleri hem de Türk halkı tarihleriyle daha dürüst bir şekilde yüzleşmek zorunda kalacaktır. Türklerin, Ermeni katliamları sorunu için, o dönemde iktidarda bulunan Osmanlı rejimi çoktan tarihin sayfalarına gömülmüş olduğuna göre, 1915'te her ne olursa, bunu kendilerinin değil atalarının yaptığını ileri sürmeye hakları vardır. Ancak dürüst olmak gerekirse, böyle bir

123

iddia, bu olayların Ermeni ruhunda yarattığı sınırsız acının da kabul edilmesi ve bütün görüşlere açık bir şekilde yapılacak tarihsel araştırmaların başlatılmasıyla birlikte ileri sürülmelidir. Eğer Ermeniler Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı kötülük düşünmediklerine Türkleri ikna edebilirlerse, Türkler inkârla geçen yıllardan kurtulup geçmişlerine daha soğukkanlı bir şekilde bakabilirler.

Türkiye'nin komşuları da dahil olmak üzere bazı uluslar bunu yapmaya başlamışlardır. Örneğin Bulgaristan'ın, komünizm sonrası ilk başbakanı olan Philip Dimitrov, seçildikten kısa bir süre sonra Türkiye'ye geldi. Bulgaristan tarihindeki tatsız olgularla yüzleşmeye hazırды. Komünist dönemde binlerce Bulgar Müslümana acımasızca davranılmış, malları ellerinden alınmış ve Türkiye'ye kaçmaya zorlanmışlardı. Dimitrov'un İstanbul'da düzenlediği basın toplantısında ilk soru, Türkiye'de bir gazetenin muhabiri olan bu mültecilerden birinden geldi. Soru, Türk diplomatlarının da Ermenilerden dinlediklerine benzer şekilde, uzun bir söylev biçimindeydi. Dimitrov'un yanıtı şaşırtıcıydı.

"Haklısınız," dedi. "Bulgaristan adına özür diliyorum. Bu bizim değil komünistlerin suçuymuş. Ayrıca geri dönmek isteyen vatandaşlarımızın bunu yapabileceğini ve devletten mümkün olan her türlü yardımı alacaklarını eklemek isterim." Bu birkaç sözle Dimitrov Bulgaristan ile Türkiye'yi dostluk yoluna soktu.

Bir Türk lideri tarafından yapılacak benzer bir açıklamanın, Ermenileri, özellikle de diasporadaki Türkiye'den nefret eden aşın bağınazları yatıştırabileceğini ileri sürmek saflık olur. Ancak Türkiye'nin tarihiyle yüzleşmesinin nedeni Ermenileri memnun etmek değil, tam bir ulus olmak, güvensizlik kozasından çıkmak ve tarihi, sadece iyi yönleriyle değil kötü yönleriyle de kabul etmek olmalıdır. Giderek daha fazla Türk bunu anlamakta ve yetiştirilme tarzlarına rağmen

124

bu katliamlara daha çok ilgi duymaktadır. 1999-2001 döneminde, Komşularımız Ermeniler ve Ermeni Tabusu gibi başlıklar taşıyan on kadar kitap yayımlanmıştır. Bu kitaplar, yeni kuşağın gerçeğe olan susamışlığını ortaya koymaktadır.

1915 hakkındaki gerçeği kabul etmek bu sürecin sadece bir parçasıdır. Bir gün mutlaka olacağı gibi, 1915 katliamları hiçbir kısıtlama olmaksızın araştırılmaya,

konuşulmaya ve tartışılmaya başlandığı zaman, başka taşlan, halıları da kaldırmak ve karanlık köşelere bakmak mümkün olacaktır. Bu süreç hiçbir zaman kolay değildir. Birçok Avrupalı, ailelerinin Nazi işgalcileriyle işbirliği yaptığı gerçeğini yeni yeni görmeye başlamıştır. Kimisi de, atalarının deniz aşın kolonilerdeki insanlara uyguladığı vahşiliği ancak kabul etmektedir. ABD'de bile, hâlâ kölelik sistemi ve yerlilerin yok edilmesi sırasında işlenen suçların kabul edilme süreci tamamlanmış değildir. Ancak tıpkı bireyler gibi ülkeler de, geçmişleri ve bugünleriyle yüzleşmeden bir bütün olamazlar.

Arjantin, bu süreçten başarıyla çıkmış ülkelere bir örnektir. Bir zamanların en uygar halklarından olan Arjantin, 1970'lerde fanatik subayların yönetimi ile dünyanın en barbar uluslarından biri haline getirildi. Askeri mangalar yasalara saygılı binlerce vatandaşa üslerde ölene kadar işkence ederken, Arjantinliler gözlerini kaçırarak utançları içinde gizlendiler. Diktatörlük devrildikten sonra, yeni seçilen liderler Arjantin'in en ünlü romancısını bir araştırma komisyonunun başkanı olarak atadı. Komisyon raporunda birçok soru yanıtsız kalmıştı. Hatta hükümet, hem generallere hem de işkencecilere yönelik genel af uygulayacak kadar ileri gitti. Ancak yine de rapor, askeri baskı çarkının nasıl işlediğini büyük ölçüde belgeledi ve böylelikle Arjantin dünyadaki konumunu yeniden düzeltme imkânı buldu. Eğer gerçekten olgunlaşmak istiyorsa Türkiye de bu yolu izlemelidir.

125

Aslında 1915 gerçeğiyle yüzleşmek bu süreç için kolay bir başlangıç olabilir. Çünkü bu katliamlar, çağdaş Türkiye'nin kahramanı tarafından devrilmiş olan bir rejim tarafındanyapılmış ya da yapılmasına göz yumulmuştur. Atatürk'ün Osmanlıları sert bir şekilde mahkum etmiş olduğunu düşünürsek, mirasçılarının da Ermenilere karşı işlenen suçları kınaması imkânsız değildir Oysa tarihin yakın bir dönemiyle yüzleşmek çok daha zor olacaktır,

Türk ordusu 1980 darbesini gerçekleştirdiğinde, birçok vatandaş derin bir nefes aldı. Çünkü ülkelerinin bir kaosa sürüklendiğinin farkındaydılar, içlerinden bazıları korkutucu derecede radikal olan solcu gruplar giderek güçleniyordu. Çoğunlukla tek yöntemleri cinayet olan sağcılar ise, onları durdurmak amacıyla bir araya gelmişlerdi. Sokaklarda " teröristler gezinirken, insanlar evlerinde korkudan sinmiş , durumdaydılar. Bombalama ya da cinayet haberi olmadan tek bir gün bile geçmiyordu. Ancak hükümet devrilip ülke ' subayların emirleriyle yönetilmeye başlayınca şiddet sona erdi. Bir kez daha ordu Türkiye'yi Türkiye'den korumuştur. Türkiye'nin 1970'lerin sonlarında nasıl olup da böylesine şiddet içeren bir karışıklık içine düştüğü halen çok açık değildir. Hem militan solun hem de solun yükselen gücüne . karşı tepki gösteren silahlı sağcı çetelerin destekçilerinin kimler olduğu konusunda birçok tartışma vardır. Darbeden sonraki tutuklama ve işkence dalgasının ortaya çıkardığı sorular ise daha da acıdır. Binlerce Türk nezarete atıldı, hakları ellerinden alındı ve aylarca, hatta yıllarca kötü koşullar altında yaşamak zorunda bırakıldı. Savunma şansı vermek bir yana, birçoğuna neden dolayı suçlandığı bile söylenmedi. Bugün bir gazetecinin, politikacının, sanatçının, iş adamının ya da üniversite profesörünün kurbanlardan biri olduğunu öğrenmek son derece sıradandır.

Türk arkadaşlarımdan bazıları da o dönemden nasibini

126

almıştır. Bu insanlardan biri olan Orhan Taylan, 1970'lerde askerlerin politikaya müdahale etmesine karşı olan solcu bir gruba katılmış yetenekli bir ressamdır.

Tutuklanmasından sonra Ankara'daki bir karakola götürülmüş, burada 12 gün boyunca dayak yemiş ve işkence görmüştü. Sonra da 36 saat süreyle dayak yediği Mamak Askeri Hapishanesi'ne yollanmıştı. Bundan sonraki aylar boyunca, o ve diğer tutuklar düzenli olarak dövüldü, uyumalarına izin verilmedi ve üzerlerinde yalnızca hapishaneden verilen pantolonlarla, buz tutmuş bir avluda saatlerce dolaşmaya zorlandılar. Hücre arkadaşlarından ikisi ölmüş olmasına rağmen, Orhan'ın inancına göre bu uygulamalar onları öldürmek için yapılmıyordu. Amaç, serbest kaldıktan sonra kısa sürede ölmelerine neden olacak kadar sağlıklarını bozmaktı. Orhan 3 yıldan fazla askeri gözaltında kaldı. Serbest bırakıldığında o kadar zayıftı ki arkadaşları onu tanımadılar, o kadar ezikti ki mahkemesinde konuşamadı. Orhan ve Barış Derneği'nin diğer üyeleri bütün suçlamalardan ancak on yıl sonra beraat ettiler.

1999'da bir taşra savcısı, darbeyi düzenleyen Kenan Evren hakkında anayasanın ihlalinden yargılanmak üzere bir soruşturma başlattığını açıkladı. Birkaç gün sonra bu savcı gizemli bir şekilde emekli olduğunu söyledi. Kısa bir süre sonra ise Adalet Bakanlığı Evren hakkındaki soruşturmayı feshetti ve savcıyı da görevini kötüye kullanmakla suçlayıp mahkemeye vermekle tehdit etti.

Türkiye, 1980 darbesinin gerçekleriyle yüzleşmeyi sonsuza kadar reddedemez. Gerçekleri belirlemenin tek yolu cezai sorgulama olmayabilir ama bir yol bulunmalıdır. Türkler, 1970'lerin sonlarında ülkelerinin neden anarşi içine düştüğünü ve darbeden sonra Orhan Taylan gibi birçok vatandaşın tutuklanmasını, işkenceye uğramasını kimin emrettiğini öğrenmelidir. Amaçlar intikam değil, istikrarlı ve barışçı bir gelecek için yaşananlardan ders almak olmalıdır.

Türkler bir gün başka önemli sorulara yanıt aramak zorundadır. Bunların içinde en önde gelini Türk ve Kürt milliyetçileri arasındaki düşmanlıkla ilgili sorulardır. Bu gruplar arasındaki savaş, 1980 ve 1990'larda Türk yaşamının başat bir gerçeği olmuştur ama halen özgürce tartışılmamaktadır. Çok az ülkede böylesine önemli bir konuda konuşabilmek bu kadar zor olmuştur. Kürtler acılarının öykülerini bir kuşaktan diğerine aktarmaktadır ama en kültürlü Türkler bile bunlar hakkında neredeyse hiçbir şey bilmemektedir.

Kürtler hakkında iyi bir çalışma olan kitabın yazarlarından siyaset bilimci Kemal Kirişçi, araştırmasını bitirdikten sonra "Araştırmama başladığımda tam anlamıyla şaşkına döndüm," dedi. "Kürt şiddetinin hemen hemen aniden ortaya çıktığını düşünüyordum. Türklerin çoğu da buna inanmaktadır. Ancak derinlere daldıkça fark ettim ki, Cumhuriyet'in kuruluşundan ikinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönem boyunca birbiri ardına Kürt isyanları çıkmıştı. Kendime sormak zorundaydım: Bunu nasıl bilmiyor olabilirim? Neden bize okullarda öğretilmiyor? Neden Türkiye'de insanların kendi tarihine ulaşması engelleniyor?"

Kürt isyancılar ile Türk ordusu arasındaki savaş, neredeyse 15 yıl boyunca tüm hızıyla sürdü. Ama gazetecilerin bu konuda yazması yasaktı ve çok az yabancı bu savaşta kullanılan yöntemler konusunda bilgi sahibiydi. Her iki tarafın da ağır suçlar işlediği kesindir. Bu suçlar hakkındaki gerçeği ortaya çıkarmak yaşamsal öneme sahiptir, çünkü hiçbir ulusun tarihinde bu kadar büyük etkiye sahip bir olay incelenmeden kalamaz.

Türk hükümeti, Kürt savaşı sırasında olanları inkâr etmek ya da üstünü örtmek çabası içine girdi. Ama bu çaba içinde ön plana çıkan bir olay vardı. Türk arkadaşlarımdan biri olan gazeteci Nadire Mater, ön saflarda savaşan eski askerleri bulmak için iki yıl harcadı. Bulduğu askerlere, kendi

hikâyelerini anlatma şansı tanıdı. Türk askerlerine verilen isimle kullanırsak Mehmet, ilk kez böyle bir şansa sahip olmuştu. Nadire bu çalışmada kendisini geri planda tutarak yalnızca teybini çalıştırdı ve arkasına yaslandı. Bu öyküler, Vietnam'da savaşan Amerikalıların, Afganistan'dan dönen Rusların veya herhangi bir isyanı bastırmaya yönelik operasyonda görev alan askerlerin anlattıklarından farklı değildi. Birçok asker gibi onlar da ölümden korkmaya başlamıştı. Ama aynı zamanda subaylarına da güvenmiyorlardı. Kimi zaman düşmanlarına sempati duyuyorlar ve savaşa gönderilirken kendileri için kullanılan basit klişeleri reddediyorlardı.

Nadire, yaptığı görüşmeleri Mehmet'in Kitabı adı altında yayımladı. Birçok ülkede bu kitap, anlamadıkları bir savaşa ölmek üzere gönderilen çocukların acı dolu haykırışı olarak değerlendirilecekken Türkiye'de yıkıcı bir faaliyet olarak görüldü. Her ne kadar içinde yorum niteliğinde tek bir kelime bulunmuyorsa da, yalnızca ülkelerine üniformalı olarak hizmet eden genç insanların kelimesi kelimesine anlattıklarının yer aldığı bu kitap ordunun tahammül edebileceğinden fazlaydı. Savcılar eski askerleri bulamadılar (Nadire onlara dürüstlükleri karşılığında isimlerinin gizli kalacağı sözünü vermişti) ve dolayısıyla öfkelerini Nadire'ye yönelttiler. Kitabı yasaklandı, kendisi ise 12 yıla kadar hapis cezası gerektiren orduya hakaret etmek suçlamasıyla mahkemeye verildi. Ancak bir yıl süren yasal manevralardan sonra, savaş yaralarının kapanmasıyla siyasi ortam da yumuşamaya başlayınca beraat etti.

Kürt isyancılar karşı savaşan eski askerleri bulmak ve onları konuşmaya ikna etmek Nadire için çok zor olmuştu. Diğer mutsuz eski askerler gibi, onlar da anılarını

ve duygularını dikkatle koruyarak sivil yaşama tekrar uyum sağlamışlardı. Ancak savaşın sivil kurbanlarını bulmak hiç de

129

zor değildir. Türkiye'nin güneydoğusundaki kentler bu insanlarla dolup taşmaktadır. Zorla göç ettirme, işkence ve diğer baskı örneklerinin bulunduğu yürek parçalayıcı bir öykü duymak için bütün yapmanız gereken, yoldan geçen bir yayayı durdurmak ya da buradaki bir oturma odasına girmektir. Bu öykülerin her biri, kişisel bir trajedinin yanı sıra çağdaş Türk tarihinin de bir parçasını oluşturmaktadır.

Türlere bu savaş hakkında yazmak ve okumak hakkı tanınmadığı için, büyük bir çoğunluk bu savaşı bir şiddet ve terör karmaşası olarak algılamaktadır. Ancak savaşı yaşayanlar her günü, her kurşunu, her işkence sahnesini hatırlamaktadırlar. Ölmüş olan kardeşleri, intikam için değil, yaşadıklarının bilinmesi ve kabul edilmesi için mezardan seslenmektedir. Onları kim öldürdü? Emirleri kim verdi? Neden ve hangi yetkiyle? Hiçbir savaş, iç savaş kadar acı olamaz ve zulüm bile yaşandığı ortama göre değerlendirilmelidir. Ancak bu tür sorular cevaplanmadan kalamaz.

Türkiye'nin karşı karşıya olduğu sorunlar artık yavaş yavaş kamu bilincine sızmaktadır. Bazıları ise birdenbire gazetelerin ön sayfalarında yer alarak tüm ulusu sarsmaktadır. 1996 sonbaharının yağmurlu bir gecesinde, Susurluk'tan geçen bir Mercedes benzin istasyonundan çıkan bir kamyonu çarptığında bu sarsıntı yaşanmıştır. Bu kazanın etkileri Türk toplumunda halen hissedilmektedir. Susurluk kelimesi hemen tanınan bir şifre kelime haline gelmiştir: Siyasetçilerin, çetelerin, Türkiye'nin en önemli askeri ve güvenlik kuruluşlarının çıkarlarının birbirine geçtiği karanlık ve korkutucu bir komplolar ağı.

O gece Mercedes'te üç adam vardı, ilki, Kürt asilere karşı kontrgerilla operasyonlarını yöneten ve daha sonra polis akademisinin yöneticiliğine getirilen üst düzeydeki polis komutanlarından Hüseyin Kocadağ'dı. ikincisi, feodal bir Kürt aşiretinin başı olan Sedat Bucak'tı. Bucak kendisini

130

Meclis'e seçtirmeyi başarmıştı ve Kürt milliyetçilerine karşı kendi silahlı adamlarını devlete kiralayarak milyonlarca dolar almıştı. Arka koltuktaki ise, eski bir güzellik kraliçesi olan parlak dudaklı sevgilisinin yanında oturan Abdullah Çatlı'dan başkası değildi. Çatlı, ülkenin en ünlü gangsterlerinden biriydi, isviçre'de hapisneden kaçmış ve Interpol tarafından aranan bir eroin kaçakçısıydı. Aşırı sağcılar, "devlet düşmanlarını" yok ettiği gerekçesiyle Çatlı'ya büyük saygı duyuyorlardı.

Bu garip üçlü birlikte ne yapıyordu? Susurluk skandalinin can alıcı sorusu budur. Arabadakilerin hiçbiri bu soruyu yanıtlayamaz. Çünkü Çatlı, sevgilisi ve polis komutanı Hüseyin Kocadağ kaza anında ölmüşlerdi. Kazadan kurtulan Bucak ise konuya açıklık getirmedi. Çünkü kaza sonucu kendisinde tedavi edilemez bir hafıza kaybı olduğunu iddia etti.

Kaza yerine gelen trafik polisi, bagajda Çatlı'nın adına düzenlenmiş diplomatik bir pasaportla birlikte tabancalar ve susturucular buldu. Kısa süre sonra, Çatlı'nın sadece bir tane değil, her biri farklı bir isme düzenlenmiş altı diplomatik pasaportu, çeşitli kimlik kartları ve içişleri Bakanlığının en üst düzey yetkilileri tarafından imzalanmış silah taşıma ruhsatları olduğu ortaya çıktı. Çatlı'nın, 1978'de yedi solcu öğrencinin öldürülmesinden, Papa II. Jean Paul'e suikast yapmak üzere Roma'ya

gönderilen kiralık katil Mehmet Ali Ağca'nın 1979'da cezaevinden kaçırılmasına kadar birçok suçu planlayan kişi olduğu polis dosyalarından sızan bilgiler arasındaydı.

Çatlı'nın kiralık bir katil olmadığı kısa sürede ortaya çıktı. Devletin güvenlik görevlileri tarafından, başka suçlarla birlikte suikastçı olarak görevlendirilmişti. Hizmetleri karşılığında da, eroin kaçakçılığı yapmasına, kumarhaneler yoluyla para aklamasına ve ne zaman isterse rakiplerini öldürmesine

131

göz yumuluyordu. Muhabirler bu olguları doğrular doğrulamaz Türk gazeteleri de gerçekleri yayımlayarak görevini yerine getirdi. Türkler, Çatlı'nın neden tutuklanıp Interpol'e verilmediğini, hatta polis tarafından korunduğunu kısa süre sonra anladı.

Susurluk skandalini tamamıyla aydınlatacak bir soruşturma, önemli birçok politikacının ve komutanın adını lekeleyebilirdi. Bazı Türkler ise böyle bir soruşturmanın çirkin gerçekleri açığa çıkarmakla kalmayıp, aynı zamanda Türkiye'yi siyasi ahlak açısından temiz bir yola sokacağını da düşünerek soruşturmanın gerektiği gibi yapılması için seslerini yükselttiler. Bazıları ise, ardından gelecek olan siyasi karmaşadan korktu. Bu görüşe göre, bu tip suçları görmezden gelip affetmek kötüydü ama onları açığa çıkarmanın sonucu daha da kötü olabilirdi. Bir gazetenin köşe yazarı şöyle yazdı:

Devletin yasadışı bazı faaliyetleri gerçekleştirmek için zaman zaman gizli operasyonlar yaptığı artık bilinmektedir. "Vatanseverliği" kendilerine göre tanımlayan anti-demokratik kişiler, tehdit olarak gördükleri insanları ortadan kaldırmak için silahlı adamlar kullanma yolunu seçtiler. Kamuoyunun inancına göre, bu çeteler hakkındaki gerçekler hiçbir zaman tam olarak ortaya çıkmayacaktır. Bu gerçeğe çözümün imkânsız bir sorun mudur? Hayır. Ama pek çok güçlü kişi ve örgüt bu düğümün çözülmesinden rahatsızlık duyacağı için, olduğu gibi bırakmak fikri daha iyi geliyor.

Çağdaş Türkiye tarihinde, Susurluk bir dönüm noktasıydı. Kuşaklardan beri Türkler işler ne kadar karmaşık olursa olsun devletin en iyisini bildiği şeklinde çocukça bir inanç besliyordu. Susurluk, hem skandalin açığa çıkardığı gerçekler hem de devlet tarafından üzeri örtülen soruşturmayla

132

bu inancı sarsıp yok etmeye başladı. Güvenlik güçlerinin hukuku uygulamak için var olduğu ve polis ile suçluyu birinden ayıran kesin bir çizgi bulunduğu inancını ortadan kaldırdı. Bu süreç içinde, birçok Türk yaşadığı toplumun yeni gerçekleri üzerinde düşünmek ve onları kabul etmek zorunda kaldı.

Susurluk sayesinde bilinçlenen Türkler, dört yıl sonra ülkeyi sarsan bir başka skandalin özünü kavramak için de hazırды. Tıpkı Susurluk gibi bu skandal da bir şiddet eylemiyle patlak verdi. Ama bu olayda eylem, İstanbul'un merkezinden uzakta bulunan bir eve yapılan polis baskınıydı. Evin içindekiler ateş ederek karşılık verdiler. Böylece başlayan ve birkaç saat süren silahlı çatışma, televizyonda canlı olarak yayınlandı. Sonunda, iki adam sağlam bir şekilde evden çıktı ve polis tarafından götürüldü. Ölü bulunan üçüncü adamın vücudunda ise otuzdan fazla kurşun vardı.

Bundan sonra ortaya çıkanlar çok daha korkutucuydu. Müfettişler, evin yanındaki toplu mezarda, on Kürt iş adamının tüyler ürpertici işkencelerin izini taşıyan çıplak cesetlerini buldu. Bazılarının kolları ve bacakları yoktu, bazılarının ise

kafataslarına çivi çakılmıştı. Evin, Türkiye'yi inançsızlardan temizleyip İslâmî bir yönetim için hazır hale getirmek amacıyla savaştığını ileri süren Hizbullah adındaki fanatik bir terörist gruba ait olduğu ortaya çıktı (bu grubun, İsrail'in Lübnan'daki rolüne karşı çıkan aynı isimli grupla ilgisi yoktur). Daha sonra, Ankara, Konya ve Diyarbakır'da, Hizbullah'a ait başka gizli evler de bulundu. Hepsinde de, zalimce işkence edilmiş cesetlerle dolu mezarlar vardı. Bunlardan birinde, Konca Kuriş'in cesedi de bulundu. Kuriş, İslâm'ın kadınlara eşitlik getiren şefkatli ve hoşgörülü bir din olduğunu savunuyordu ve bu konuda birçok makale yazmış bir feministti. Onun ve diğer kurbanların maruz kaldığı korkunç işkenceler video kasetlere kaydedilmişti.

133

Bunlar gizli evlerde bulundu ve Meclis üyelerine gösterildi. Yetkililer önce, Hizbullah vahşetini, dinsel fanatizmin gidebileceği uç noktalara bir örnek olarak göstermeye çalıştılar. Ancak kısa süre sonra, gerçeğin çok daha kötü olduğu ortaya çıktı. Hizbullah kanun kaçaklarının oluşturduğu bir grup değil, Türk devletinin gizli bir koluydu. Güneydoğu'daki güvenlik güçleri bu teröristlerle işbirliği yapmışlardı. Büyük bir kısmı laik solculardan oluşan Kürt miliyetçilerine karşı duydukları ortak nefretle, son derece basit bir anlaşma yaptılar. Güvenlik güçleri, soruşturma açılmayacağını bilen Hizbullahçı katillerin düşmanlarını kaçırmalarına ve öldürmelerine göz yumdu.

1990'lı yıllar boyunca, Türkiye'nin güneydoğusunu kana bulayan yüzlerce "faili meçhul cinayet" için akla yakın başka hiçbir açıklama yoktur. Bölge o sırada, bir serçenin bile dikkat çekmeden uçamayacağı kadar sıkı bir askeri kontrol altındaydı. Ancak polis bu cinayetlerin birini bile çözemedi. Ancak çözmeyi istememeleri durumunda bu mümkündür. Eğer katil kendileri değilse, kim olduğunu biliyor olmalıydılar.

Gazeteler, Hizbullah'ın gizli evlerinde bulunan silahların, güneydoğudaki bir askeri cephanelikten çıkmış olduğu haberini verince "faili meçhul cinayetlerin" büyük bir kısmının işlendiği dönemde başbakan olan Tansu Çiller, sorumluluğu gururla kabul etti. "Evet, bu silahların verilmesi emrinin altında benim imzam bulunmaktadır," dedi. "Görüşтік ve bir karara vardık. Terörün en önemli sorun olduğuna ve durdurulması için gerekli olan her şeyin yapılmasına karar verdik." Bir terör örgütünü diğerine karşı kullanmak-la yetkisini aşmış olduğunda ise, son derece basit ve şüphe yok ki doğru olan şu cevabı verdi: "Genelkurmay, valiler, polis, herkes bu işte birlikte çalıştı."

134

Güneydoğudaki savaşın şiddeti azalmaya başlayınca, Türk devleti ile Hizbullah arasındaki ittifak da çöktü. Artık devletin kirli işlerini yapması için Hizbullah'a gereksinim duyulmuyordu. Örgüt de, İslâmî devrime hazırlık olarak Türkiye'nin inançsızlardan temizlenmesi gündemine geri döndü. Bu durumda devlet, Hizbullah'ı düşman olarak gördü ve ezdi.

Yaptıklarından dolayı cezalandırılmayacaklarından emin olan güvenlik birimleri, uzun yıllar boyunca bunun getirdiği güvence içinde yaşamışlardır. Eylemlerini, demokrasiye olan bağlılıklarını veya vatanseverliklerini sorgulamak, bir çeşit vatana ihanet olarak değerlendirilmiştir. Polis ve ordu darbe düzenledi, işkence ve cinayet emri verdi, istediklerini yaptırmak üzere suç çeteleri kurdu. Bu tür günahları kamuoyu önünde itiraf etmek herkes için, özellikle de subaylar için zordur. Asıl zor olan ise, bu tür itirafların uzun vadede daha faydalı olacağını kabul etmektir. Açıklık, samimiyet ve her şeyi tam olarak açıklama çağrılan, Türk komutanlarını korkutmaktadır.

Uzun süredir Türkiye'de bulunan Amerikalı bir ajan bana "Bunu farklı şekilde

görmelerini sağlayamazsınız," demişti. "Ordumuzda cinsel taciz skandallarının patlak verdiği sıralarda, bazılarıyla oturup rakı içiyordum. Kadın askerlerin öykülerim basına anlatmasına izin vermemiz ve generallerimizi küçük düşürüp cezalandırmamız karşısında dehşete düşmüşlerdi. 'Buna nasıl izin verirsiniz? Ordunuzun çamura bulanmasını nasıl kabul edersiniz?' diyorlardı. Hatalarımızı kabul ettiğimizi ve sır saklamadığımızı gösterdiği için, bunun uzun vadede halkın bize olan güvenini güçlendirdiğini söyledim. Bunu hiçbir şekilde kabul etmediler. Biri, 'Askerleri sivillere karşı kötü davranışlarından dolayı cezalandırdığımız zaman bunu asla kamuya açıklamayız,' dedi. Şok geçirdim çünkü hiç böyle bir olay duymamıştım. 'Sivillere

135

kötü davrandıkları için askerleri cezalandırıyor musunuz?' dedim. Bunu her zaman yaptıklarını söylediler. Bu olayları gazetelere açıklamaları gerektiğini, çünkü böylelikle ordu içinde disiplinin sağlandığını ve suiistimallere izin verilmediğini göstereceğini açıklamaya çalıştım. Hayır, dediler. Bunu göstermezdi, insanlarda disiplinsiz bir ordumuz olduğu izlenimini yaratırdı ve düşmanlarımızın elinde koz olurdu. Bazı şeyler kötü gittiğinde bunu düzeltmeye çalışabilirsiniz ama yabancıların bu yanlışları öğrenmelerine asla izin veremezsiniz."

Her ulus, efsaneleri kendi yararına kullanır. Türkiye de istisna değildir. Ancak bu efsanelerin hiçbiri sonsuza kadar yaşayamaz. Ne zaman ki onları yaratan uluslar, acı gerçekleri hoş bir kurguya tercih ederler, o zaman bu efsaneler yıkılır ve yok olurlar. Susurluk'un ve Hizbullah terörünün gerçekleri konusunda resmi yorumu reddeden Türkler, tarihle yüzleşmeye hazır olduklarını gösterdiler/Bu da geçmişle aralarında büyük bir kopuş olduğunu göstermektedir. Eğer Türkler, son yıllardaki yöneticilerinin ölüm mangalarını koruduğunu, uyuşturucu kaçakçılığına ve diğer suçlara göz yumduğunu kabul edebiliyorlarsa, Kürt savaşı ve Ermenilerin katliama uğraması konusundaki gerçekleri de kabul etmeye hazır demektir. Bunu yaptıkları zaman, özgürlüklerini engelleyen kısıtlamalardan kurtulduklarını hissedecekler ve ülkeleri de daha önce hiç görmediği siyasi ve ahlaki konuma yükselecektir.

136

Sıcak bir günde Fırat Nehri'nin kıyısında yürürken, Akhilleus'un annesi, deniz perisi Thetis gözlerini kaldırıp bana baktı. Arkeologların gün ışığına yeni çıkardığı nefis bir Roma mozaiğinin ortasında bulunan yüzü, yunuslarla, yengeçlerle ve diğer deniz canlılarıyla çevriliydi. Etraftaki arkeologlar kumlu toprağı kazmaktaydı. Antik kolonlar, duvar kalıntıları ve çömlek parçalarından, Mars'ın muhteşem bronz heykeline kadar birçok el yapımı eşya buldular.

Burası, bir zamanlar Roma imparatorluğunun doğu sınırında bulunan ve yetmiş bin insanın yaşadığı Zeugma kentiydi. Tüccarları son derece yengin olan kent, dünyanın en önemli ticaret yollarının birleştiği noktada bulunuyordu. Kim daha orijinal mozaikler yaptırarak diye birbirleriyle yarıştılar ve villalarının zeminine en güzel mozaikleri yaptırmak için dönemin önde gelen sanatçılara büyük paralar harcadılar.

Zeugma, üçüncü yüzyılda doğudan gelen istilacıların eline geçti ve ardından da bir depremle sarsıldı. Halk buradan kaçtı ve doğa zamanla kenti ele geçirip toprağı gömdü. 1970'lerin ortalarında, arkeologlar kentin yerini tam olarak saptadılar

137

ve zaman zaman kazı yaptılar. Ancak Fırat üzerinde Zeugma'dan bir kilometre

uzağa bir baraj yapılana kadar, kimse burada yoğun bir kazı çalışmasına başlama gereğini hissetmedi. Zeugma, daha doğrusu Zeugma'nın aşağıda kalan kısımları, yapay bir gölün sulan altında kalacaktı. Arkeologlar kurtarabildikleri kadar çok eseri kurtarmak istediler ve çalışmalar başladıktan sonra, bugüne kadar ortaya çıkarılmış en önemli Roma mozaiği koleksiyonlarından birine rastladıklarını anladılar. Bu mozaiklerden bir düzine kadarını en yakın müzeye taşıdılar. Ama gün ışığına çıkmayan kaç mozaiğin suların altında kaldığı bilinmemektedir.

Zeugma'daki hazinenin duyulması üzerine, bir Amerikan vakfı burada milyonlarca dolarlık bir proje başlattı. Vakıf yöneticilerinin düşüncesine göre, antik kentin büyük bir kısmı, su seviyesinin üzerinde kalan tepelerin altında bulunmaktadır. Bu sitedeki kazı çalışmalarının birkaç yıl süreceğini düşünüyorlar ve eğer kentin yeri konusundaki fikirleri doğruysa, bu bölgeyi açık hava müzesi haline getirmeyi planlıyorlar.

Bu mozaikler, Türkiye'nin yabancılar tarafından anlaşılmayan bir yönünü göstermektedir. Bu ülkenin topraklarında, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana birçok uygarlıktan izler kalmıştır: Yunanistan'dan, Roma'dan, Mısır'dan, Arabistan'dan, İran'dan ve hatta daha uzak yerlerden gelen hem çok tanrılı hem de Hıristiyan ve İslam uygarlıkları. Kral Midas ve Kral Krezüs, Aziz Paul ve Aziz Nikola, Homeros ve Herodot, bunların hepsi bugünkü Türkiye topraklarından çıktılar. Burada Aristoteles felsefe öğretti, Diyojen bir adam aradı, Florence Nightingale hasta ve yaralılara baktı. Büyük İskender, Darius, Timur, Hannibal ve Selahaddin de dahil olmak üzere, büyük fatihlerin çoğu bu topraklarda savaş kazandılar ya da kaybettiler. Dünyanın hiçbir coğrafyasında, yüzyıllar boyunca kültürleri birbirinden farklı bu kadar çok sayıda halk yaşamamıştır.

Türkiye'de seyahat etmeye başlamadan önce, ben de antik

Yunanistan'ın bugün bildiğimiz Yunanistan'dan ibaret olduğunu düşünüyordum. Atina, Sparta ve Peloponnes'deki kent devletleri de dahil olmak üzere büyük bir kısmı gerçekten de oradadır. Ancak Yunan uygarlığının en büyük, en zengin ve en güçlü kentleri bugünkü Türkiye'de yükselmiştir. 19. yüzyılda gün ışığına çıkarılan ve bütün olarak Berlin'e taşınan Zeus'a adanmış olağanüstü güzellikteki tapınağıyla ünlü Bergama Türkiye'dedir. Antik dünyanın en büyük kütüphanelerinden birine sahip olan Efes, dev feneri ile tanınan, bir zamanlar dünyanın kavşak noktalarından biri olan Halikarnas da Türkiye'dedir. Türkiye'nin Ege ve Akdeniz kıyıları boyunca seyahat ederken, insan buralardaki Yunan kalıntılarının çokluğundan şaşkına dönüyor.

Bu kalıntılar içinde en sevdiğim, Akdeniz'de büyük bir koya bakan ve bir zamanlar gelişmekte olan büyük bir kent iken, şimdi bölgenin en büyük şehri Antalya yakınlarındaki sessiz, görkemli ve terk edilmiş bir anıt niteliğindeki Phaselis'tir. Antik çağlardaki yaşamı canlı bir şekilde hissettirecek kadar iyi korunmuştur. M.Ö. 7. yüzyılda Rodos'tan gelen koloniciler tarafından kurulmuş ve kısa sürede kendi parasını basmak üzere bir darphaneye sahip olacak kadar zengin bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Bu paranın üzerinde, yaşamlarını da yansıtan, denizcilikle ilgili sahneler bulunmaktadır. Kentteki en etkileyici el yapımı eşyayı, Akhilleus tarafından kullanıldığı söylenen kırık bir mızrağı görünce uygulanan ve bu yüzden bu kenti diğerlerine tercih ettiği söylenen Büyük İskender, Phaselis'te birkaç ay kalmıştır. "Olağanüstü derecede güzel olan kentin üç limanı, düz caddeleri,

bir tiyatrosu ve meydanları vardı," diye yazıyor. "Kış olmasına rağmen her yerde güller açmıştı."

Phaselis'in kesme taşla döşenmiş ana caddesi boyunca birçok Roma yapısının kalıntıları sıralanır: Hamama açılan bir spor salonu, uzun bir su kemeri, Hadrianus'a adanmış bir kapı ve yirmi tane taş sırası olan klasik stilde inşa edilmiş bir tiyatro

139

Tiyatrodayken, o zamanların sahnesi olan yerin üzerinde şimdi kıpırdayan tek canlı büyük bir kaplumbağaydı ama gözlerimi kapattığım zaman, denizci kahramanların öykülerini anlatan toga giymiş bir şairi dinlediğimi düşündüm. Kleopatra'nın Phaselis'i ziyaret ettiği söylenir. Onu bu sıraların birinde otururken düşünmek için çok fazla hayal gücü gerekmez.

Phaselis'e ilişkin en dikkate değer nokta ise, bütün ihtişamına karşın çok az tanınması ve ziyaret edilmesidir. Eğer Türkiye'deki tek antik site o olsaydı her gün turistlerle dolar taşardı ama Phaselis bu topraklardaki binlerce antik siteden sadece biridir. Türkiye'de böyle yerlerden çok fazla vardır. Bırakın kazı yapmayı ve korumayı, onların tam bir katalogu bile çıkarılamamaktadır. Antik döneme ait bir kalıntıya denk gelmeden bir kürek dahi atmak çok zordur, İstanbul'da bile, uzun süredir planlanan metro sistemi en kalabalık bölgelere götürülememektedir çünkü buralarda açılacak bir tünelin paha biçilmez kalıntıların içinden geçmesi gerekecektir.

Bir yaz tekneyle Phaselis'in batısındaki yarımada da bir hafta dolaşım. Bin yıl önce bu bölge, çeşitli zamanlarda Yunanlıların, Romalıların, Perslerin, Mısırlıların ve hatta korsan grupların kontrolünde bulunan Likya Birliği adındaki bir konfederasyonun merkeziydi. Deniz kenarındaki köylerden birinde Likyalılara ait bir mezarlık buldum. Burası, ölülerini gömdükleri toprak üzerinde yapılan mezarlarla doluydu. Mezarların kimisi tek başınaydı, kimisi ise tepelerin yamaçlarına oyulmuştu. Yakındaki bir tepenin üstünde, önceki dönemlerden kalma Likya kalesinin yıkıntıları üzerine yapılmış bir Bizans kalesi vardı. Aşağı inerken o zamana kadar gördüğüm en küçük antik amfitiyatroya rastladım. Taşlara oyulmuş düzgün bir yarım daire şeklindeydi ve sadece 250 kişi alacak büyüklükteydi.

Gezimin bir gününü karada dolaşarak geçirdim. 50 km. araba kullandıktan sonra, Akdeniz kıyı şeridi boyunca uzanan Toros sıradağlarındaki derin bir kanyonun dibinde park ettim.

140

Buraya daha önce gelmiş olan arkadaşımın rehberliğinde, eski Roma yolunu izleyerek ve keçilerin atladığı meradan geçerek bir saat kadar yürüdüm. Birdenbire, kavak ağaçlarının arkasından ortaya çıkan bir Bizans kilisesinin kule ve duvarlarıyla karşı karşıya geldim. Bu süslü kilisenin karşılıklı köşelerinde iki tane sekizgen oda vardı. Hiçbir rehber kitapta böyle bir kiliseden bahsedilmez ve büyük bir olasılıkla son yüzyıllarda çok az yabancı bu kiliseyi görebilmiştir. Kim bilir Türkiye'nin geniş topraklarında bunun gibi ne çok keşfedilmemiş yerler vardır.

Ortaya çıkarılmış siteler ise birbirinden o kadar uzak ve dağınıktır ki, pek çoğunun ziyaretçisi çok azdır. Türkiye'de Jul Sezar'ın ve Aziz Petrus'un geçtiği yolları izledim. 3000 yıl önce Hititli heykeltıraşların yaptığı esrarlı dev taşların arasında yürüdüm, ilk Hıristiyanlar tarafından kilise olarak kullanılan mağaralara

girdim. Haçlıların kaleleri olan kayalık tepelere tırmandım. Türkiye'nin doğusunda, yalnızca dört gün içinde, yarım düzine büyük kültürün unutulmaz kalıntılarını gezdim.

İlk durağım, Van Gölü kıyısındaki Ahlat'ta, 15. yüzyıldan kalma dev Osmanlı mezarlığıydı. Karmaşık Arap harfleriyle donatılmış uzun mezar taşları, artık hayal meyal hatırlanan zamanlardan kalan dilsiz habercilerdir ve son derece güçlü bir güzellik taşımaktadırlar. Ahlat'tan İran sınırı boyunca kuzeye doğru gittiğimde ise, karşımda görülmeye değer güzellikteki İshak Paşa Sarayı vardı. Burası, 18. yüzyılda Çıldıroğlu aşireti tarafından dağın yalçın kayalıkları üzerine yaptırılmıştı. Bu aşiretin Gürcü, Türk, Ermeni ya da Kürt olduğunu iddia eden uzmanlar bulmak mümkündür. Zirvesi karlarla kaplı Ağrı Dağı'nın yanından geçerek bir zamanlar Rus garnizon kenti olan Kars'a gittim. Oradan da 1000 yılı civarında kralların, piskoposların ve refah içindeki yüz bin yurttaşın yaşadığı, terk edilmiş Ermeni başkenti Ani'ye gittim. Büyük kilise ve saraylardan geriye yalnızca iskeletlerinin kalmış olduğu Ani, insana ihtişamın geçiciliğini hatırlatan gerçek üstü bir niteliğe sahiptir.

141

Son durağım ise yemyeşil tepeleriyle Artvin'di. Gürcistan sınırının yakınındaki bu kentin tepelerinde, bin yıldan daha eski ve hayranlık uyandıran Gürcü kiliseleri vardı.

Dünyada başka hiçbir yerde, insan böyle bir gezi yapamaz. Türkler sahip oldukları zenginliklerle haklı olarak gurur duyarlar ama bir anlamda da bu yeterli değildir. Kültür Bakanlığı yeterli derecede bütçeye sahip değildir. Sahip olduklarıyla sadece çalışanların ücretini ödeyebilmekte ve ülkenin ancak en ünlü anıtlarını koruyabilmektedir. Daha az tanınan anıtları koruyacak veya yeni kazılara başlayacak maddi imkâna sahip değildir. Ülkelerindeki antik sitelerin çokluğu onları bezdirmiştir. Hükümetteki üst düzey görevlilerden bazıları, Türk topraklarının paha biçilmez hazinelerle dolu olduğunu görmezden gelmektedirler. Bu hazinelerin birçoğu artık yavaş yavaş yok olmaktadır.

Bazı Türkler ise, ülkelerinin islâmiyet öncesi tarihinden rahatsızdır. Eğer Arap, Kürt, Rum, Ermeni ve Gürcü geçmişlerini kabul ederlerse, Türkiye'ye tam anlamıyla sahip olamayacaklarından endişe duymaktadırlar. Türklere, atalarının 10. yüzyılda efsanevi bozkurtu izleyerek Orta Asya'dan gelen kabileler olduğu öğretilmiştir. Bu nedenle, büyük bir çoğunluğu dar ve Türk merkezli bir dünya görüşüne sahiptir. Bu görüş, devletin birçok yer ismini kulağa daha Türk gelmesi amacıyla değiştirmesiyle de güçlenmiştir. Ankara'nın (eski adı Angora) belediye başkanı, kentin Hitit güneş kursu olan sembolünü bir cami tasarımıyla değiştirmek için kampanya başlatacak kadar ileri gitmiştir. Belediye başkanı Hititlerin "Türk olmadıklarını" söylemektedir.

Aslında Türkler, Anadolu'da yaşamış bütün kültürlerin mirasçısıdır. Bu miras, enerjisiyle, kozmopolit olmasıyla ve farklılığıyla büyük zenginlik içermektedir. Bu mirası bütün kalpleriyle benimsemeli ve Anadolu tarihine ait parlak zenginliklerinin koruyucusu olmalıdırlar.

142

KÜRT BİLMECESİ

Bir öğleden sonra, Diyarbakır'ın dönemeçli pazarının en saygı duyulan

kişilerinden olan yaşlı bir adam, eski püskü divanında oturarak Kürt mücadelesinin anılarını uzun uzun anlattı. Yaşını göstermeyen bir kesinlik ve enerjiyle, öyküsüne 1930 'lu yıllardan başladı. Her on yılda bir tekrarlanan kalıplar vardı: Bastırılan isyanlar, yakılan köyler, tutuklanan akrabalar ve bilinmeyen katiller tarafından öldürülen dostlar.

"Bunu söylemek benim için tehlikeli ama bütün hayatım boyunca büyük bir baskı altındaydım," dedi çenesini ahşap bastonuna dayayarak. "Bir çok kez işkence gördüm. Oğullarımdan biri, polis in 40 gün boyunca uyguladığı işkenceden sonra öldü. Tüm bunlar benim ve birçok kişinin başına geldi. Çünkü haklarımızı istiyoruz. Çoğunlukta olduğumuz bir bölgede, azınlık haklarına bile sahip değiliz. Ama bunları istemeye devam etmek zorundayız. Vazgeçemeyiz. Bu, 1938'dekinden beri üçüncü isyanımız. Hepsi aynı nedenle yapıldı. Her kuşak, haklarımız için savaşmak üzere kendi liderini çıkarıyor."

143

Bir kenarda ise sessizce oturup dikkatle dinleyen ciddi görünümlü bir grup genç vardı. Siyasi bağlılıkları bu öykülerle ateşlenen gençler, yeni, kuşak Kürtlerdi. Bu sahneyi izlerken bir meşalenin elden ele geçtiğini hissettim. Kürtlük bilinci bu şekilde beslendiği sürece Türk yetkililerinin uyguladığı hiçbir askeri veya siyasi baskı bu insanları yatıştıramayacaktır.

Dolambaçlı yollar, gizli avluları ve antik kent duvarıyla Diyarbakır, fakirliğine ve hep var olan baskı havasına rağmen Türkiye'de en sevdiğim kentlerden biri oldu. Ancak Kürt bölgesinde beni gerçekten büyüleyen unsur kentler değil, kırsal alanın ihtişamıydı. Türkiye'nin batısı, ya deniz kenarındaki ovalarla ya da çiftlik ve meyve bahçeleriyle çevrili olan inişli çıkışlı tepelerle kaplıdır. Orta kesim engebeli ve kıraçtır. Karadeniz bölgesi serin, yeşil ve yüksek dağlarla çevrilidir. Ancak hiçbir bölge, ülkenin doğusu kadar muhteşem değildir. Geçit ve göllerin üzerinde sarp zirveler ve uçurumlar yükselir. Sıcak aylarda, insanı göz kamaştıran renkler ve güzel kokular sarar. Kar acımasızca yağar, geniş alanlar karla kaplanır. Köylerin hepsi kar altında kalır, bazılarının dış dünyayla ilişkisi tamamen kesilir. Manzara, tıpkı bin yıldır burada yaşayan aşiret insanların ihtirasları gibi devasadır. İlimliliği teşvik eden bir coğrafya değildir bu. Gerillalar için de çok uygun bir coğrafi yapı sunmaktadır.

Kürt sorunu Türkiye'nin iltihaplanmış yarasıdır. Çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu Diyarbakır'a ve doğudaki diğer illere seyahat etmek, ülkenin çirkin yüzünü görmek anlamına gelir. Türk liderleri kürt milliyetçiliğini ezmek için ne gerekiyorsa yaptılar. Çünkü bu konuda hiçbir deneyimleri yoktu ve uluslarının varlığını koruduklarına inanarak, dünya çapında yaygınlık kazanmış olan bölgeselcilik ve yerel özerk yönetim eğilimlerine karşı savaşıyorlardı. Uzlaşmayı

144

reddetmelerine rağmen, belki de bunun için, Kürtlük bilinci bugün her zamankinden daha güçlüdür.

Binlerce yıldan beri Kürtler, Mezopotamya denilen bölgede yaşamaktadırlar. Bu bölgeye bugün Kürdistan diyenler de vardır ama Türk hükümeti bu ismi siyasi bir anlam taşıdığı gerekçesiyle reddetmektedir. Bugün dünyadaki Kürt nüfusunun yaklaşık otuz milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bunların yarısı Türkiye'de, dörtte biri Irak'ta, yüzde on beşi İran'da, yüzde beşi Suriye'de ve geri kalanı da Ortadoğu'ya ve dünyanın çeşitli

bölgelerine dağılmış durumdadır. Yakın zamana kadar bu insanların çoğu, kendilerini Kürt olarak değil, bir aşiretin üyesi olarak görürdü. Ancak 20. yüzyılın son çeyreğinde kendilerini bir ulusun ya da halkın parçası olarak görmeye başladılar. Yaşadıkları ülkelerin hükümetleri, onlara şüpheyle bakmaktadır.

M.Ö. 4. yüzyılda Yunanlı komutan Ksenophon, bugünkü Kürtlerin atası olabilecek aşiretlere rastladı ve şöyle yazdı: "Dağlarda yaşıyorlardı, savaşçıydılar ve krala itaat etmiyorlardı." Bugün de doğru olan bu söz Kürtleri en iyi anlatan tanımdır. Hiçbir zaman kendilerine ait bir ülkeleri olmadıysa da, Kürtlerin itaat etme alışkanlıkları yoktur.

Bugün, çağdaş Türkiye'de Kürt olduğu için hiç kimse ayrımcılıkla karşılaşmamaktadır. Kürtler, iş, eğlence ve hatta siyaset dünyasında birçok başarı kazanmıştır. Türk kimliğini kabul etmeleri halinde, diğer Kürtler de bu başarıya ulaşabilir. Ama milyonlarca Kürt bunu reddetmektedir ve bu inatçılıkları yüzünden Türkiye'nin en fakir vatandaşları durumundadırlar. Bir kısmı, atalarının topraklarından çok uzakta olan Safranbolu gibi zengin ve güzel kasabaların çamurlu varoşlarında yaşarken, çoğunluğu işsiz ve mutsuz bir halde doğuda kalmıştır.

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın insan hakları raporunda, "Hükümet çoğunlukla güneydoğuda yaşayan Kürt halkının

145

temel siyasi, kültürel ve ana dilini kullanma haklarını tanımayı uzun süreden beri reddetmektedir, denmektedir. "PKK'ya karşı yürüttüğü savaşın bir parçası olarak Devlet, savaşa katılmayan insanları zorla yerinden etmiş, yargısız infazların üzerine gitmemiş, sivillere işkence yapmış ve düşünce özgürlüğünü askıya almıştır."

İhtilalci PKK, Kürdistan işçi Partisi, güneydoğunun yoksul köylerinde değil Ankara'da doğmuştur. Marksist eylemci Abdullah Öcalan ve bir avuç yoldaşının 1970'lerin ortalarında bir araya gelerek örgütü kurdukları yer Ankara'dır. Bu örgüt, Türk devletine karşı silahlı mücadeleye giren en etkin isyancı güç olacaktır. Ortak hafızalarında güçlü bir isyan geleneği olan Kürtler, fakirdir ve sorunlarını çözmek için keşfedildiğinden bu yana hep silah kullanmışlardır. Öcalan'a göre, bu nitelikleriyle Kürtler, Türkiye'de devrimci bir hareket başlatmak için çok uygun bir çıkış noktasıydı. Dünyanın bu bölgesinde politikayı yönlendirmekte olan laneti Öcalan ve silah arkadaşları da paylaşıyordu: etnik şovenizm, diktatörce bir kibir ve hiçbir şeye aldırmandan uygulanan şiddet.

1978'de bir grup Marksist olmayan Kürtle bir araya gelen J Öcalan ve arkadaşları, resmi olarak PKK'yı kurdular. 1980 darbesinden sonra merkezlerini Suriye'ye taşıdılar. Devlet başkanı Hafız Esat, Suriye ile Türkiye arasındaki süregelen çatışmada onları kullanabileceğini düşünmüştü. Türkiye'yi | zayıflatmak isteyen Moskova'daki patronlarından da destek bulan Esat, PKK'ya eğitim kamplarının yanı sıra silah ve büyük mali destek de verdi. Kısa süre sonra gerillalar savaşa hazırды. 15 Ağustos 1984'te, doğudaki iki kasabada bulunan ileri karakollara roket ve makineli tüfeklerle saldırarak savaşlarını başlattılar.

Birkaç yıl içinde, gerillalara binlerce militanın katılmasıyla savaş, doğuya yayıldı. Hükümet, bölgede bir tür sıkıyönetim

146

olan "olağanüstü hal" ilan ederek yanıt verdi. Olağanüstü hal ile sansür, uzun süreli gözaltı ve bölücülerin yargılanması için hızlandırılmış mahkeme kuralları getirildi. Ancak bu önlemlerin yetersiz kaldığı ortaya çıktı. Birkaç yıl sonra, PKK birimleri doğuda serbestçe dolaşıyor, hatta kendi belediye başkanlarını seçtiriyor, hâkimlerini ve vergi

memurlarım atıyordu. Bu başarının etkisiyle daha da cesaretlenen PKK, kura sonucunda doğuya atanmış öğretmenleri, Türk gazetelerini dağıtan bayileri ve orduyla yakın olduğunu düşündükleri köylüleri öldürmeye başladı.

1990'ların başlarında hükümet, resmi dille kana susanmış teröristler olarak adlandırılan bu grupların aslında disiplinli bir askeri güç olduğunu anladı. Geniş bir toprak parçasında en azından geceleri kontrole sahiptiler ve çatışma bölgesinde artmakta olan bir halk desteğinden yararlanıyorlardı. Yalnızca Suriye'den değil, aynı zamanda Rusya, Irak, Ermenistan ve Yunanistan'daki güçlü gruplardan da destek görüyorlardı, Hazine, eroin kaçakçılığından elde edilen gelirler ve Avrupa'da sürgünde olan körtlerin gönüllü ya da zorla bağışlarıyla dolmuştu., Türk anavatanını parçalamayı amaçlayan hain bölge insanı ile dış güçlerin bir komplosu olan PKK, Kemalistlerin karabasanı haline gelmişti. Komutanlar dönemin başbakanı Tansu Çiller'e, savaşı, hiçbir engelle karşılaşmadan yürütmelerine izin verilirse bu tehdidi yok edeceklerini ..söyledik* Değişik bir alternatif sunmaktan aciz olan Çiller bunu hevesle kabul etti. Kışa bir süre sonra, isyanı bastırmak için yüzyılın en büyük harekâtlarından birini başlatmak üzere yüz binlerce Türk askeri doğuya akıyordu.

Ordu, PKK yanlısı olduğundan şüphelenilen yüzlerce köy ve mezrayı belirleyerek işe başladı. Ekipler sistematik bir şekilde bu köyleri dolaşarak sakinlerini toplayıp köyün bir saat içinde yakılacağını duyuruyorlardı. Askerler sığırlarını

147

öldürüp tarlalarını ve ambarlarını yakarken, aklı başından giden köylüler çok az eşya kurtarabildiler.

Güvenlik güçleri, silahlanmış milliyetçi çetelere de yardım etti ve Kürt milliyetçiliğine sempati duyduğundan şüphelenilen sivilleri öldürmek için onları kullandı. Polis "özel timleri" ve jandarma, bilgi edinmek ya da düşmanın sesini bastırmak amacıyla gerekli gördükleri zaman işkence yapmaya teşvik edildiler. Kürt siyasi partisi yasaklandı. Görevine son verilen Meclis'teki temsilcileri ise hızlandırılmış yargılamaya tâbi tutularak vatana ihanetten suçlu bulundu ve büyük hapis cezalarına çarptırıldı.

PKK'nın sergilediği acımasızlık gibi, bu yöntemlerin de acımasız olduğu tartışma götürmez. Ancak haklı olmalarına rağmen bazı yabancı devletlerin, Türkiye'yi kınamakta gösterdikleri istek hiç de dürüst değildir. Türkiye devleti, varlığına ve bütünlüğüne yönelmiş bir saldırıyla karşı karşıyaydı, ikinci Dünya Savaşı sonrası, egemenlikleri altındaki halkların isyanı karşısında diğer devletlerin davranacağı şekilde karşılık verdi. Türkiye'nin PKK ya karşı yürüttüğü harekât, birçok yönden Hollandalıların Endonezya'da, İngilizlerin Malaya'da, Fransızların Cezayir'de Amerikalıların Vietnam'da, Sırp'ların Bosna'da ve Rusların Çeçenistan'da yürüttükleri harekâtlara benzetilebilir. Bu eski sömürgeci güçler, yakın tarihte kendilerinin mükemmelleştirdiği taktikleri kullandığı için Türkiye'yi kınayınca, doğal olarak Türkler de tepki gösterdiler.

Ordularının iyiliğine inanmak isteyen ve savaşı yalnızca hükümet yanlısı basından takip eden Türk halkının büyük bir kısmı, bu savaşı teröristlere karşı kahramanca bir mücadele olarak algıladı. Yüzlerce asker evine bayrağa sarılmış tabutlarla döndü ve Türkler PKK'yı, adını lanetle andıkları büyük bir kötülük yuvası olarak görmeye başladı. Ancak güneydoğuda her şey çok farklı görünüyordu. Orada halk

148

madalya takılarak askeri törenle toprağa verilen askerler için değil, işaretsiz

mezarlara atılan gerillalar için şehit sıfatını kullanıyorlardı. New England büyüklüğündeki çalışma bölgesine yaptığım geziler sırasında, güvenlik güçlerini baskı, işkence ve cinayetle suçlamayan tek bir Kürt bile görmedim. Bölgedeki herkes ya üniformalıların elinde acı çekmişti ya da çeken birini tanıyordu.

Bu harekât, Kürtlerin büyük bir kısmının Türk ordusundan ve temsil ettiği devletten nefret etmesine neden oldu. Aynı zamanda, Abdullah Öcalan'ı ve onun PKK'sını bir umut ışığı olarak görmelerine de yol açtı. Hemen hemen bütün Kürt örgütlenmelerine yasak getiren hükümet, böylece ılımlı Kürt liderlerin ortaya çıkmasını da imkânsız hale getirmişti. Bu politika sonucunda, hem zekâ hem de siyasi olgunluk açısından zayıf olan Öcalan, Kürtlük bilincinin tek temsilcisi haline gelmiştir. Bugün bile, bölgedeki herhangi bir ilçe ya da kentte rahatlıkla belediye başkanı seçilebilir.

Tabanca taşıdıklarını beceriksizce saklamaya çalışan güvenlik görevlileri, Kürtlerin resmi olmayan başkenti Diyarbakır'da dolaşmaya çıktığımda hep beni takip ediyorlardı. Ama kimi zaman onları atlatmayı başardım. Ana caddelere açılan tozlu ara sokaklarda dolaşırken, sohbet etmek için manavlara, mağazalara ve kahvelere uğruyordum. Güçlü bir etnik kimlik duygusuna sahiplerdi ve Kürtlük bilincini kaybetmedikleri sürere gerçekten yenilmeyeceklerine inanıyorlardı.

Bir gün nargile salonunda otururken bir futbol antrenörü "insanlar bunun yeni bir sorun olduğunu söylüyor, ama ben 44 yaşındayım ve bildim bileli bu sorun hep vardır," dedi. "Avrupalılar, bu sorunun konuşulması ve tartışılması yoluyla, insanların nefret etmekten, ölmekten ve öldürmekten

vazgeçeceklerini sanabilirler. Ama Türkiye farklıdır. Burada, konuşmak yerine savaşmak arzusu var. 1915'te öldürülmesi gerekenler Ermenilerdi Şimdi biziz, insan yaşamım kutsal görmeyen bir rejimde yaşıyoruz, insanların ölmesine aldırıyorlar. Önemli olan gücü ellerinde tutmak."

Bir süre nargile içtikten sonra, etrafımdakilere PKK hakkında ne düşündüklerini sormaya cesaret edebildim. Uzun bir sessizlik oldu. Ya etrafımdakiler nargile salonlarındaki düşünmeye uygun atmosferin tadını çıkarıyorlardı ya da yasak alana girmiştim. Sonunda biri konuştu. "Bu soruyu bize nasıl sorabiliyorsunuz?" dedi. "Ne hissettiğimizi tahmin edebilirsiniz."

Gazetecilerin çatışma bölgesine gitmek için izin alması gerekiyordu ve başvurularım uzun süre görmezden gelinmişti. 1998 ilkbaharında, çözemediğim sebeplerle bir başvurum kabul edildi ve hemen Diyarbakır'a gidip arabayla dağlara doğru yola çıktım. Kent dışındaki ilk askeri kontrol noktasında, kâğıtlarım incelenirken bir masaya oturmaya davet edildim. Burada üç subay çay içiyordu, izlenimlerimi merak ediyorlardı. Ama ben onları paylaşmak yerine sorular sormayı tercih ettim. Çatışma bölgesinde destek görmedikleri söylenen gerillalar, nasıl olup da bu kadar uzun süre hayatta kalmış ve savaşmışlardı? Onları sıradan Kürtler destekliyor olamaz mıydı?

Bu düşünceyi saçma bulan subaylar kuşkuyla baktılar. Güneydoğudaki üçüncü görev yerinde bulunan bir binbaşı "Bu çatışmanın hiçbir siyasi ya da toplumsal temeli yok," dedi. "Tamamen yabancı devletlerin kışkırtmasının sonucudur. Siz bunun savaş olduğunu söylüyorsunuz ama ben sizi düzeltmek zorundayım. Bu savaş değil. Bir barış operasyonu. Dünyadaki tüm orduların yaptığı gibi, ülkeyi terörizme karşı koruyoruz. Buradaki tek fark, biraz daha uzun sürmesi."

Yarım saatimi bu subaylarla konuşarak geçirdim.

150

PKK'nın tam anlamıyla kötü olduğuna, halk desteği bulunmadığına ve Türk devletinin Kürt milliyetçiliğine dair bütün kalıntılar ortadan kaldırılana kadar savaşmak zorunda olduğuna içtenlikle inanıyor gibi görünüyorlardı. Daha da şaşırtıcı olan, Kürt milliyetçiliğinin ortadan kaldırılabilmesine inanmalarıydı.

Sonunda geçmeme izin verildi. Belki de istediğim yere, çatışma bölgesinin ortasında kalan Lice'ye gitmeme izin verilecekti. Lice'nin yıllardır yabancılara kapalı olduğunu düşünürsek, bu gerçekten heyecan verici bir düşünceydi. Milletvekillerine bile ziyaret etme izni verilmiyordu. Lice yalnızca Kürt milliyetçiliğinin odağı değil, çok az insanın ziyaret edebildiği ama birçoğunun bildiğine inandığı bir efsane, bir söylentiydi.

Lice'nin etrafındaki kırsal alan yıllarca PKK'nın kontrolünde kalmıştı. 1990'ların başında harekâta başlandığı zaman, ordunun ilk hedeflerindendi. Askerler önce uzaktaki köyleri yerle bir ettiler, sonra gerillaların kaçtığı ormanları yaktılar ve 1993'te bir gün Lice'yi ateşe verdiler. On bin kişilik nüfusun yüzde doksanı birdenbire evsiz kaldı ve doğum yerinde Lice'nin yazılı olduğu ya da diğer kentlere kaçtılar Bu kentlerde hemen şüpheli kişiler olarak mimmendiler. Yok edilmiş köylerden Lice'ye getirilip yıkıntıların üzerinde yeni evler yapmalarına izin verilenler onların yerini aldı.

Lice girişindeki kontrol noktasında, bakış açısına göre görevleri ya teröristleri bulmak ya da Kürtleri bastırmak ve işkence yapmak olan "özel timler"e mensup sivil giyimli görevliler vardı, iri yan, kalın enseli, sert görümlü adamlardı. Diyarbakır'daki meslektaşlarının aksine, tabancalarını saklamaya çalışmadılar. Birkaç dakika sonra, içlerinden bazıları sivil bir arabaya binerek kendilerini takip etmemi söylediler. Lice'ye doğru giderken, girişimize izin verilmeyeceğini

düşünen Kürt çevirmenime döndüm. Sinirli sinirli gülümsüyor ve inanmaz bir şekilde başım sallıyordu.

Bölgedeki karakola götürüldük. Kapıdan girerken ister istemez ürperdim. Kimbilir, suçlu ya da suçsuz olduğuna bakılmaksızın, kaç bahtsız bu kapıdan zorlu, belki de çok zorlu sorgulamalar için geçirilmişti? İçeride, Hasrettin Bayraktar adındaki kısa boylu bir adam kendisini Lice'nin güvenlik şefi olarak tanıttı. Bana planlarımı, kiminle görüşmek istediğimi, Lice hakkında ne bildiğimi ve ne öğrenmek istediğimi sorarken dostça davranıyordu.

Herhangi bir planım olmadığını, sadece biraz dolaşıp ilçe halkıyla konuşmak istediğimi söyledim. Bu konuda özgür olduğum güvencesini verdi ve Lice'nin sakin olduğunu söyledi. "Artık işler, buraya ilk geldiğim üç yıl öncesine göre daha iyi. İlçeden çok insan göç etti ama artık gidenler fazla değil. Burada bir fabrikamız var. İnsanlar çiftçilik yapmakta özgürler. Çalışmadıkları zaman akıllarına kötü fikirler geliyor ama artık daha fazla iş olduğu için daha az insanın aklından böyle fikirler geçiyor."

Lice halkının büyük çoğunluğu yabancılarla konuşmayı istemez ama ilçenin bazı sınırlarını keşfetmeyi başardım. Yıllardan beri saat sekizden itibaren sokağa çıkma yasağı uygulanıyordu. Eğer serbestçe satış yapılmasına izin verilirse insanların fazla yiyecek alıp gerillalara vereceğinden korkan polis, yiyecek dağıtımını kontrol ediyordu. Birkaç ay önce, bir manavın önünde intihar saldırısı olmuş ve birkaç asker yaralanmıştı. Canlı bomba bir kadındı.

Otlarla kaplanmış bir arsada, ilçeyi yok eden büyük yangın sırasında eriyerek garip bir şekil almış bir cam parçası buldum. Yoldan geçen bir adama yangını kimin başlattığını sordum. Omuzlarını kaldırıp bilmediğini söyledi. Yangının yıldırım düşmesi sonucunda başlayıp başlamadığını sorduğumda ise yüzünde bu düşünceyi komik bulan bir gülümseme

belirdi. Bir süre bu fikri düşündü ve "Yıldırım" dedi. "Doğrudur. Yıldırımdır."

Merakımla konuştuğum insanların başını belaya sokmamak isteği arasında kalmıştım. Çoğunluk, dikkatle seçtiği bir ya da iki kelimeyi söyleyip hemen uzaklaşıyordu. Birine, polisin Lice halkını terörist ya da potansiyel terörist olarak görüp görmediğini sorduğumda, yürümeye devam ederken başını salladı ve yanıtladı: "Evet öyle." Yakılmış köylerden gelen birine köyünü kimin yaktığını sordum. Bir an yüzüme baktı ve sordu: "Sizin köyünüzü kim yaktı?"

İşsizler çay ve sigara içerek günün büyük bir kısmını geçirdikleri kahveler Lice'nin tek ana caddesinde sıralanır. Üzerinde, "Vatan Bir Bütündür. Parçalanamaz" uyarısının bulunduğu kaide üzerinde duran dev Atatürk heykelinin karşısındaki kaldırımında, nargile içen gruplar gördüm, içlerinden yetmiş yaşlarında görünen biri, yalnızca elli yaşında olduğunu söyledi, ilçedeki birçok insan gibi onun da işi yoktu. Ancak çoğunluğun aksine serbestçe konuştu.

"Önce köyler yakıldı, sonra da bizim sıramız geldi," diye başladı. "Burayı bir çeşit mabet olarak gördüler ve yok etmek istediler. Bu, bize istediklerini yapma gücüne sahip olduklarım, bizimse karşılık olarak hiçbir şey yapamayacağımızı göstermenin bir yoluydu. Burası artık açık bir hapisane gibi. izlenmeden konuşmamız ve hareket etmemiz mümkün değil."

"Ama kendimizi hâlâ özgür hissediyoruz" diye devam etti. "Gerçek özgürlük insanın kendi içindedir. Hâlâ her istediğimi düşünebiliyorum. Bir Kürt olarak doğduğumu ve Kürt olarak öleceğimi biliyorum. Bunu benden alamazlar. Dolayısıyla, her şeye rağmen mutlu bir insanım. Bireysel savaşımlı kazanıyorum, çünkü zihnimi yok etmeyi başaramadılar." Nargilesinden bir nefes daha çekerken oldukça sakin görünüyordu.

153

Kişiliğinin gücü karşısında duygulanmıştım ama aynı zamanda endişelenmiştim. Ben gittiğim anda polis onu rahatsız etmeyecek miydi?

"Edecekler" dedi sakince. "Buna da hazırım." Tam bu sırada yeni bir müşteri geldi ve oturdu. Bir muhbir olduğu ve bunu herkesin bildiği çok açıktı. Arkadaşım hızlı bir el hareketiyle konuşmamızın bittiğini işaret etti. Birkaç dakika daha nargile içtim, çayımı bitirdim ve oradan ayrıldım.

Türk ordusunun sahip olduğu asker ve silah üstünlüğü sayesinde, PKK karşısındaki zafer sadece zamana bağlıydı. 1990'ların sonunda durum tersine döndü. Askerler dağların denetimini ele geçirdiler. Bu, yalnızca akıtılan kan ve para açısından değil, güneydoğu halkının yabancılaştırılması ve ülkenin yurtdışındaki imajını bozması açısından da pahalıya mal olmuş bir zaferdi. Generaller zaferin bedelinin bu olacağını büyük olasılıkla anlamışlardı ama başka bir seçenek göremediler. Çatışmanın ilk yıllarında PKK, Türkiye'nin güneydoğusunda bağımsız bir Marksist devlet kurma amacını açıklamıştı. Daha sonra Öcalan defalarca ateşkes görüşmeleri yapmaya ve siyasi uzlaşmayı kabul etmeye hazır olduğunu söylemişse de, artık çok geçti. Ordu çok fazla kayıp vermişti ve siyasi maliyeti ne olursa olsun isyancıları yok etmeye kararlıydı.

Savaşın gücü azalırken, PKK'ya da şaşırtıcı bir zaferle karışmış sefil bir başarısızlık miras kaldı. Örgütün savaş gücü, Türkiye dışındaki kamplarda gizlenen dağınık gruplara kadar indi ve Türkiye topraklarında vur-kaç saldırılarından başka bir eylem yapamaz duruma geldi. Halk desteği, hükümetin etkili askeri harekâtı sonucunda engellendi. En önemlisi PKK, uzun süreden beri acı çeken halkın umutlarını

154

demokratik bir harekete dönüştürmeyi başaramadı. Tam aksine, Öcalan'ın megalomanisi nedeniyle, terörü yalnızca düşmanlarına karşı kullanmakla kalmayıp, kendi muhalif üyelerini de işkence ve yargısız infazla cezalandıran katı bir Leninist güç olarak kaldı.

Bu başarısızlığa rağmen PKK, kendi açısından iki büyük zafer kazandı. Birincisi ve en önemli olanı, Kürtler bu savaştan hiç olmadıkları kadar güçlü bir kimlik bilincine sahip olarak çıktılar. Bütün bir yeni kuşak, Kürtlerin Türklerle savaşta olduğunu bilerek büyüdü, isyanı desteklemeyenler bile, Kürt ulusunun varlığına ve kendilerinin de bu ulusa mensup olduğuna inanmaya başladılar. Öcalan'ın acımasızlığı ve yozlaşmışlığı hakkında pek çok şey söylenebilir ama, iyi ya da kötü, sayısız kişide kürtlük bilincini ateşlemiş birisi olarak görülebilir. Öcalan'ın ikinci kazanımı, isyanı bastırmaya çalışan Türk ordusunu sert yöntemler uygulamak zorunda bırakmasıdır. Türk güvenlik güçleri savaşı kazanmalarının bedelini, dünya devletleri tarafından kınanarak ve Türk halkının kutup taşmasına neden olarak ödediler. Öcalan Türkiye'ye ağır bir darbe indirmek istemişti ve bunda başarılı oldu.

Öcalan Suriye'de geçirdiği savaş yılları boyunca diktatör Esat'ın misafiri gibi görünmekle birlikte, aslında bir tutsak olarak yaşadı. Bölgedeki diğer liderler gibi Esat açısından da Kürtlerin hiçbir önemi yoktu ve gerek gördüğünde Suriye'deki Kürt nüfusu bastırmakta tereddüt etmedi. Öcalan'ı desteklemesinin Kürt davasıyla bir ilgisi yoktu, asıl sorun Türkiye'nin artan gücünden duyduğu korkuydu. Öcalan'ın isyanını desteklerse Türk ordusunun büyük bir kısmını bağlayacağını ve Türk ekonomisinin zayıflamasına neden olacağını biliyordu.

Suriye'nin, bu bölgeyle sınırdış olan topraklarını çöle çevirdiği şikâyetlerini dikkate almayan Türkiye, 1980'lerin

155

başından beri Fırat Nehri'nden sulama ve hidroelektrik santral projeleri için su çekmekteydi. Esat, eğer gerillalar iyi savaşırsa, Türk liderleriyle bir pazarlığa oturabileceğini düşündü. Buna göre, daha cömert bir su politikası karşılığında PKK'ya verdiği desteği kesecekti. Bir PKK zaferi sonucunda, Suriye'ye doğru uzanan ve etnik olarak Arap olan Hatay'ın yeniden topraklarına katılabileceğini bile hayal etmiş olabilir. Hatay, Roma döneminden 20. yüzyılın başına kadar hep Suriye'nin bir parçası olarak kabul edilmişti. Ancak 1939'da, Suriye'ye bağımsızlığını veren Fransız koloni yönetimi, bir referandum yaparak halka, Suriye'ye mi yoksa Türkiye'ye mi bağlanmak istediklerini sordu. Çoğunluğun Türkiye'yi seçmesi üzerine, Fransa, Hatay'ı Türklere bıraktı. Bugün bile birçok Suriyeli, Türkiye'nin referanduma hile karıştırarak bu bölgeyi çaldığını düşündürmektedir ve resmi haritaları halen Hatay'ı Suriye sınırları içinde göstermektedir. Esat, Öcalan'ı destekleyerek Türkleri hainliklerinden dolayı cezalandırabileceğini ve belki de hükümetten ödünler koparabileceğini düşündü.

Ancak 1990'ların sonunda, Türkiye ile Suriye arasındaki askeri denge belirgin bir şekilde bozuldu. Türk ordusu yüzlerce tank ve savaş uçağı satın almıştı. Bunlar ileri teknoloji ürünü silah sistemleriyle donatılmıştı. Böylelikle Türk ordusu, Ortadoğu'da israil'den sonra en modern savaş gücü olmuştu. Suriye, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra yalnız kalmıştı ve hem askeri hem de siyasi yönden daha zayıftı. PKK'yı başsız bırakma zamanının geldiğine karar veren Türk generaller, Suriye'den Öcalan'ı teslim etmesini istediler.

Bu operasyon da Türkiye'deki benzerleri gibi bir generalin konuşmasıyla başladı. Bu mesajı ileten, Türk ordusunun kara kuvvetleri komutanı General Atilla Ateş'ti. 1998 sonbaharında ileri sürdüğü bu tehdit oldukça basitti: Suriye ya

156

Öcalan'ı sınır dışı edecek ya da Türkiye ile bir savaşı göze alacaktı. Ciddi olduğunu göstermek için de on bin askeri Suriye sınırına yığıdı. Esat hemen boyun eğdi ve Öcalan Şam'dan ayrıldı. Birkaç gün boyunca kimse Öcalan'ın nerede olduğunu tahmin edemedi. Ama istihbarat örgütleri kısa sürede onun Moskova dışındaki bir villada gizlendiğini belirledi. Başkan Boris Yeltsin Öcalan'ın derhal Rusya'dan çıkarılmasını istedi. Başında eski komünistlerin olduğu italyan hükümeti ile bağlantılı bir grup italyan solcu, hemen yardımına koşarak Öcalan'ı Roma'ya getirdi. Bundan birkaç gün sonra, italyan Başbakanı Massimo D'Alema, Öcalan'ın Türkiye'ye iade edilemeyeceğini, çünkü ülkesinde ölüm cezasıyla karşılaşabilecek birinin iade edilmesinin, italyan anayasasına göre yasak olduğunu söyledi. Türkler çok öfkeleniler. Tanınmış bazı Avrupalılar, teröristlerin başka ülkelere gittiklerinde daha barışçı olduklarını, belki Öcalan'ın da aynı şekilde davranabileceğini ileri sürünce, öfkeleri daha

da arttı.

Fransa cumhurbaşkanının dul eşi olan ve uzun süredir Kürt davasını savunan Danielle Mitterrand, "Öcalan kendisini gerilla diye nitelendiriyor. Ancak, halkı sistematik bir şekilde öldürülürken başka ne yapabiliirdi?" diye sordu. Eğer Öcalan yargılanırsa, Türk generallerinin de sanık sandalyesinde oturması gerektiğini ileri sürdü.

Öcalan'ın Roma'ya ulaşmasından hemen sonra, sürgünde yaşayan birçok Kürt, sağlık kontrolü için gittiği hastanenin önünde toplandı. Kürt bayrakları sallayıp, liderlerine sonsuz sevgi ve bağlılıklarını gösteren sloganlar attılar. Kısa süre içinde, Avrupa'nın diğer bölgelerinden otobüs, tren ve karavanlarla gelen binlerce Kürt de onlara katıldı. Duyguları o kadar güçlüydü ki, haber yapmak üzere gelen Türk gazetecilere bile saldırıp onları dövdüler.

Roma Kardinalini Achille Silvetrini " Eğer onu desteklemek

157

için bu kadar çok Kürt geliyorsa, bu sadece bir terörizm sorunundan ibaret olamaz. Bu bir Avrupa sorunudur," dedi.

İlk başta Türkiye açısından kesin zafer gibi görünen durum, neredeyse bir gece içinde bir halkla ilişkiler felaketine dönüştü. Öcalan nehir kıyısında bir villaya yerleşti ve sanki bir devlet başkanıymış gibi ziyaretçileri kabul etmeye başladı. Avrupalı politikacılar, Öcalan Şam'da yaşarken hiç ilgilenmedikleri Kürt sorununa yakınlık göstermeye başladılar. Öcalan'ın yargılanmak yerine, davasını dünya kamuoyuna anlatabileceği uluslararası bir foruma davet edilmesi gerektiğini savunanlar oldu. Başbakan D'Alema, Türkiye'yi "Kuzey ılanda ve Bask sorunlarını örnek alarak, bu uzun ve kanlı çatışmayı çözmeye" çağırdı. Alman parlamentosunun dış ilişkiler komitesi başkanı Hans Ulrich Klose, Öcalan'ın yakalanmasını "Türkiye'nin PKK ile sorunlarını çözmesi ve ülkede gerekli reformları yapması için iyi bir fırsat" olarak niteledi. Avrupa Parlamentosu, Kürt sorunu üzerine uluslararası bir konferans çağrısında bulundu.

Türkler bu fikirleri, egemenliklerinin ihlali olarak değerlendirip şiddetle reddettiler. Politikacılar ve basının etkisiyle milliyetçilik krizine giren Türkler, öfkelerini Öcalan'dan italya'ya yönelttiler. Çılgına dönen göstericiler, sokak köşelerinde italyan bayraklarını ve Versace kravatlarını yaktı. Bazı göstericiler, italya'nın diplomatik binalarını işgal etmeye çalıştı. Elllerinde, vampir olarak çizilen D'Alema'yı Türk çocuklarını yerken gösteren pankartlar ya da kana bulanmış italya haritaları vardı. Bazıları da, "Kahrolsun italya! Kahrolsun italya!" diye bağırarak kalabalığa katıldı. Manavlar, müşterilerine italya'dan ithal edilmiş kivileri ezme fırsatını sundu. "Türk Gençliği" imzasını taşıyan broşürler, vatansever Türkleri pizza ve spagetti yememeye çağırdı. Televizyon kanalları bu aşırılıkların görüntülerini tüm Avrupa'ya taşıdı. Bu görüntüleri izleyen Avrupalılar şok geçirdi.

158

Türkiye'nin Öcalan'la davası unutuldu. Halkın kafasında, Türkleri Avrupa masasında oturanlara yakışmayan şekilde davranan fanatikler olarak gösteren bu görüntüler kaldı.

Ancak Türk liderler, Suriye'ye uyguladıktan baskının başarıya ulaşmasıyla, oldukça fazla olan güçlerini sergilemenin sonuç getirdiğini görmüşlerdi. Sadece gösterilerle değil, resmi kanallar yoluyla da italya üzerinde baskı uygulamaya başladılar.

Türk şirketleri, İtalyan ortaklarıyla sözleşmelerini iptal ettiler. Ordu, çok kârlı olan ihalelerine artık İtalyan şirketlerini kabul etmeyeceğini açıkladı. Önde gelen İtalyan politikacıları, birdenbire ülkelerinin içine düştüğü bu konumdan dolayı rahatsızlık duymaya başladılar. Başbakan D'Alema da kısa süre içinde bu kaygıları paylaşma noktasına geldi. Öcalan, gelişinden sekiz hafta sonra aniden Roma'dan ayrıldı. Birkaç gün sonra, içinde Öcalan'ın bulunduğu özel bir uçak Rotterdam'a geldi ancak iniş izni alamadı. Aynı durum Avrupa'nın başka kentlerinde de yaşandı. Kalacak yer bulma çabası bir kez daha başarısızlıkla sonuçlanan kaçak, yine ortadan kayboldu.

Bu garip uçuş gösterisinden 12 gün sonra, 16 Şubat 1999 sabahı telefonum çaldı ve Ankara'dan bir arkadaşım, büyük bir heyecanla, Öcalan'ın Türklerin eline düştüğünü haber verdi, ilk önce buna inanmakta güçlük çektim. Ben de Türkiye'deki herkes gibi hemen televizyonu açtım. Sadece bir ay önce başbakan olan Bülent Ecevit ekrana geldi. Elindeki kağıdı okurken duygularını kontrol etmeye çalıştığı belli oluyordu.

"Değerli basın mensupları, sizlere ve değerli yurttaşlarımıza bir haberim var," diye başladı. "Bu sabaha karşı saat 03.00'ten itibaren bölücü terör örgütünün başı Türkiye'dedir."

O kadar şaşırdım ki, ilk başta ayrıntılara dikkat edemedim. Sonradan, bunların inanılmaz bir ihanet ve kahramanlık

159

öyküsü oluşturduğu ortaya çıktı. Öcalan, kendisine sığınma hakkı tanıyacak bir Avrupa ülkesi bulma çabasındaki başarısızlığından sonra, Yunanistan'ın koruması altına alınmıştı. Uçağı yakıt almak için bir Yunan havaalanında beklerken, yetkililer de üst üste telefon konuşmaları yapmıştı. Sonra havalanarak hiç akla gelmeyecek bir yere, Kenya'ya gitmişti. Sahte bir Kıbrıs pasaportuyla Nairobi'ye giren Öcalan, apar topar Yunan Büyükelçiliği'ne götürülmüştü.

Diplomatik binalarından birini, sadece kendi ülkesinde değil, Interpol tarafından da aranan bir kaçağı gizlemek için kullanan Yunanlı yetkililer, hem uluslararası hukuku hem de temel diplomatik kuralları çiğnemişlerdi. Böyle davranmalarının nedeni, Öcalan'ın haksızlığa uğramış masum biri olduğu inancı ya da Kürt davasına duydukları ciddi sempati değildi. 'Düşmanımın düşmanı benim dostumdur' düşüncesiyle hareket etmişlerdi. Çıkarıcı bir mantıkla, Türkiye'yi büyük ölçüde zayıflatan Öcalan'ın değerli olduğu sonucuna varmışlardı.

Ancak Yunanlı güvenlik görevlileri, Öcalan'ı saklamak için Nairobi'yi seçmekle çok büyük hata yaptılar. Amerikan Büyükelçiliği birkaç ay önce büyük can kaybına yol açan bombalı bir saldırıya uğramıştı. CIA ve diğer gizli servislerin yüzden fazla ajanı, soruşturma için Nairobi'deydi. Öcalan da daha akıllıca davranmadı. Büyükelçiliğe ulaşınca gizlenmek yerine bahçede dolaşmak için ısrar etti. Nairobi'den ayrılıp kırsal alanda bir yere gitme teklifini de reddetti. En inanılmazı ise, sürekli bir yer bulmasına yardımcı olabilecek insanları aramak için cep telefonunu kullanmasıydı. Adres değişikliğini bildiren ilanlar verseydi, yerini bundan daha açık bir şekilde belli edemezdi.

Öcalan'ın yasadışı yollardan ülkelere girdiğini öğrenen Kenyalı yetkililer, Yunanistan büyükelçisinden onu derhal uzaklaştırmasını istediler. Bundan sonra olanları birkaç

160

istihbarat görevlisinden başka hiç kimse kesin olarak bilmemektedir. En yaygın öyküye göre, bir gece Öcalan Nairobi havaalanına gideceği söylenerek arabaya bindirildi. Büyük olasılıkla, gizlenmek üzere Yunanistan'a ya da Yunanlı koruyucuları tarafından ayarlanan yeni bir yere gittiğine inanıyordu. Ancak henüz yola çıkmıştı ki, araba bir grup komando tarafından durduruldu. Komandolar Öcalan'ı arabadan çıkarıp kendi ciplerine bindirdiler ve havaalanına gittiler. Havaalanında Öcalan'ı bir Türk uçağı bekliyordu.

Bu nasıl olabilirdi? Yunanlı diplomatlar, Öcalan'ı koruyamayacaklarını anladıkları için, tuzağa sürükledikleri iddiasını öfkeyle reddettiler. Kenyalılar operasyondan haberdar olduklarını, israil bu operasyonu Mossad'ın planladığı söylentilerini, ABD ise Amerikalı ajanların "doğrudan yardım" sağladığını reddetti. Sonuçta, bu retlerin doğruluğu önem taşııyordu. Önemli olan, Türklerin verdiği kod adıyla "Safari Operasyonu"nun başarılı olmasıydı. Türkiye'nin en çok aranan kaçağı olarak geçirdiği on yıldan sonra, Öcalan ülkesine bir tutuklu olarak döndü.

Hiçbir Türk filmi, komandoların gözleri bağlı devrimciyi özel uçağı götürüp koltuğa kelepçelediği ve sonra da ter içindeki yüzünü göstermek için maskesini çıkardığı üç dakikalık film kadar etkileyici değildir. Bu film, iki gün iki gece boyunca sürekli olarak televizyonlarda yayınlandı. Sanki izleyenlerin, önce gerçek olduğuna inanmak, sonra sevinçlerini göstermek ve sonra da nefretlerini yöneltmek için bu filmi defalarca görmeleri gerekiyordu.

Ancak konuşmalar, görüntülerden de şaşırtıcıydı. Dünyanın son Stalinci kültlerinden biri, binlerce Kürt için kahraman, milyonlarca Türk için şeytan olan ve iki öğün arasında hiçbir hazımsızlık sorunu çekmeden insanların öldürülmesini emredebilen bu önemli şahsiyet, çocuklar gibi ağlıyordu.

161

Kendisini esir alanlara, "Ben Türkiye'yi ve Türk halkını gerçekten severim," dedi. "Annem Türktü. Evet, doğruyu söylemek gerekirse Türkiye'yi ve Türk halkını severim ve ona hizmet etmek isterim. Eğer bir şans verilirse, hizmet etmekten memnun olurum, işkence veya başka şeyler olmasın. Hizmet etmekten mutluluk duyarım."

Büyük olasılıkla uyuşturucuların etkisi altında olan Öcalan, konuşurken bitkindi. Filmin kesildiği belliydi. Ancak, halkına yıllarca özgürlük veya ölüm sözü vererek meydan okuyan devrimciden eser yoktu. Acıklı bir görüntüydü.

Öcalan davası bütün dünyanın ilgisini çekmişti. Türk yetkilileri hukuksal koşulları yerine getirmek konusunda biraz dikkatli davransalardı, dünyadan olumlu tepkiler alabilirlerdi. Ama tam tersini yaptılar. Savcılar, on gün boyunca, tutukluyu bir avukatla görüştürmeden yoğun sorgulamaya tâbi tuttular. Sonra, yalnızca sağlığı hakkında konuşmak şartıyla, iki avukata yirmi dakika için izin verdiler. Ertesi gün, PKK ile işbirliği yaptığı şeklindeki eski bir suçlamadan dolayı avukatlardan biri tutuklandı. Korkan diğer avukat ise davadan vazgeçti.

Türkiye'de heyecan doruk noktasındaydı. O dönemde kırsal alandaki seyahatlerimde bunu görebiliyordum. Bir gün tutucu bir kent olan Kayseri'ye gittim ve orada yaşayan genç bir mühendisle yemek yedim. Mercimek çorbamızı içerken, Öcalan'a ölüm cezası verilmesi konusunun tartışılıp tartışılmadığını sordum. Evet, diye yanıtladı. Kentteki en çok konuşulan konu buydu, infazdan yana mı yoksa buna karşı mı olduklarını sordum. Arkadaşım önce boş gözlerle, sonra da inanamayarak baktı.

"Belki de sorunuzu anlamadım," dedi. "Onu asıp asmamak konusunda bir tartışma yok. Tartışma, onu bir yargılamadan sonra mı yoksa hemen mi asmak gerektiği

konusunda." Ben bu cevabı anlamaya çalışırken, hiç düşünmeden

162

ekledi: "Kişisel olarak ben yargılamadan asmaktan yanayım. Bir yargılamayı hak etmek için ne yaptı? Kendisi öldürdüğü insanları yargıladı mı?"

Öcalan'ın yargılanıp suçlu bulunması ve idama mahkûm edilmesi sürecinde, Türk yargı sisteminin kendine özgü yönleri ortaya çıktı. Öcalan'ın aleyhinde çok fazla kanıt vardı. Dolayısıyla, kendini bu yargılamadan kurtarmak için, belki de hükümetin, davayı uluslararası bir mahkemeye göndermesi en iyi yol olurdu. Ancak Başbakan Ecevit, Bir Numaralı Halk Düşmanı'nın "kimsenin en küçük bir şekilde etkileyemeyeceği, tamamıyla bağımsız Türk mahkemelerinde, vatana ihanet suçundan yargılanacağını açıkladı.

Türkiye'ye getirilmesinden sonra Öcalan, Marmara Denizi'ndeki Imralı Adası'na götürülmüştü. Yankesicilerin ve diğer küçük suçluların özgürce dolaştığı, deniz havası aldığı ve geçen gemileri seyrettiği Imralı, güvenlik önlemleri az bir hapisaneydi. Öcalan'a yer açmak amacıyla başka hapisanelere gönderilen bu mahkûmlar, onun yeni konumunun ilk kurbanları oldular. Her gece başka bir hücreye nakledilen Öcalan, adadaki tek tutuklu olarak kaldı.

Kimisi Kürt davasının eski destekleyicileri, kimisi de her sanığın iyi bir savunmaya hakkı olduğu gibi garip bir düşünceye sahip idealist birkaç cesur ya da aptal avukat, tutukluyu savunmak için başvurdu. Baştan itibaren çok büyük engellerle karşılaştılar. Imralı'ya gitmek için vapur beklerken bazı grupların taşlı saldırılarına uğradılar. Imralı'da ise, müvekkilleriyle ancak yüzü kapalı görevliler tarafından izlenen kısa görüşmeler yapmalarına izin verildi. Senaryosu belli olan bu dramda rol almak istemeyen bazı avukatlar davadan çekildiler.

Yüzlerce gazeteci davayı izlemek için başvurdu. Ben de, mahkemenin 31 Mayıs 1999'daki ilk gününde, salonda yer alan şanslı gazeteciler arasındaydım. Gün doğmadan uyandım

163

ve toplanmamız söylenen Mudanya limanına gittim. Vapura binişimizi izlemek için gelen fotoğrafçılar ve televizyon ekipleri limana yakın yerlerde duruyorlardı. Öfkeli anneler, sanki mahkemeyi izlemek isteyenler oğullarının öldürülmesinde suç ortağıymış gibi bize lanetler yağdırdı.

Bu dava için, modern ve havalandırması olan özel bir mahkeme salonu yapılmıştı. Türk mahkemelerinde görüldüğü gibi, hâkimler ve savcılar yüksek bir kürsüde oturuyordu. Çünkü hem devleti hem de adaleti temsil ettikleri kabul edilmektedir. Kürsünün altında ise savunma avukatları ve izleyiciler oturmaktaydı. Sanık için, Adolf Eichmann'ın İsrail'de yapılan ünlü mahkemesindeki gibi kurşun geçirmez bir bölme hazırlanmıştı.

İzleyicilere ayrılmış yerlere oturduk ve kendi aramızda fısıldaşarak bir süre bekledik. Hiçbir uyarı ya da duyuru yapılmadan bir kapı açıldı. Yalnız ve bir parça şaşkın görünen Öcalan, ayaklarını sürüyerek içeri girdi. Salonda gözlerini gezdirdi. Sonra kendi bölmesinin kapısını açtı ve oturdu. Takım elbise ve mavi gömlek giyiyordu. Kravatı yoktu. Şımartıldığı ve üstün bir şahsiyet olarak yaşadığı yıllar boyunca edindiği

göbeği kaybolmuştu. Zayıf, yorgun ve yenilmiş görünüyordu.

Salonda bulunan kurban yakınlarından, acılarından sorumlu tuttıkları adamı karşılarında görünce bir öfke patlaması bekledim. Öyle olmadı. Buna karşı uyarıldıkları belliydi. Ancak, bu yarı efsanevi kişinin fani biri olarak karşılarına çıkması, salondakilerin dikkatini üzerinde toplamıştı.

Savcılar, kısa bir PKK tarihinden oluşan, çeşitli savaş, pusu ve cinayetlerin de anlatıldığı iddianamelerini tekdüze bir şekilde okumaya başladılar. Beş hâkimden oluşan divanın başkanı, birkaç saat sonra öğle yemeği için ara verdi. Öğleden sonraki oturumun da sıkıcı olmasını bekliyorduk ama başladıktan kısa bir süre sonra Öcalan ayağa kalktı ve

164

konuşmaya başladı. Hâkimler onun bu olağan dışı konuşmasını kesmediler.

Önce yavaş yavaş, sonra hâkimlerin her an susturacağından korkar gibi daha hızlı konuşan Öcalan, gerillalarının iddia makamı tarafından ileri sürülen tüm eylemleri gerçekleştirdiğini kabul etti ve ekledi: "Eylemleri kabul ediyorum, hatta ölü sayısına ben de ek yapabilirim." Kürtleri "bir çıkmaz sokağa" götürdüğünü ancak şimdi fark ettiğini söyledi.

"Artık bu çatışmayı sona erdirmenin zamanıdır, yoksa daha kötüye gidecek," dedi. "Hayatımı Kürtleri ve Türkleri bir araya getirmeye adanmış istiyorum."

Öcalan, çatışma yılları boyunca geçici ateşkesler ilan ederek, Ankara'ya yaklaşmaya çalışmıştı. Bu nedenle, kendisini iki halk arasında banışı sağlayacak biri olarak gösterdiği zaman belki de şaşırılmamalıydık. Ama yine de, yıllarca büyük bir orduyu yönetmiş bu dev direniş sembolünden ve korkusuz savaşçıdan beklenen tavır bu değildi. Meydan okuması, baskı altındaki halkını savunması ve Kürt direnişini sürdürmek için binlerce insanın hazır olduğu uyarısında bulunmasıydı. Uysal bir şekilde merhamet dilenmesi son derece şaşırtıcıydı. Bu durum bana Öz Büyücüsü'nü anımsattı; bir kukla olduğu halde perdenin arkasına saklanarak korkutucu bir dev gibi görünmeye çalışan ve birinin perdenin arkasına bakacak kadar cesur olmasından korkan Öz Büyücüsü.

Öcalan mahkemeye "Silahlı mücadeleyi bırakarak tam demokrasi istiyoruz," dedi. "Türkiye Cumhuriyeti'yle birlikte, barış ve kardeşlik için çalışacağım. Örgütün birinci derecede sorumlusu benim. Ancak bugün bu doğru değildir. Hakikaten bir toplumsal yaradan kaynaklanan bu kanın durması için ve barış için elimden gelen her türlü çabayı göstereceğim sözünü veriyorum. Buna ister ateşkes deyin, ister başka bir şey. Söz konusu olan Türkiye'nin geleceğidir."

165

Türk devleti, öfkeli Kürtleri yatıştırmak için ne yapmalıydı? Öcalan'ın talepleri birdenbire son derece ılımlı hale gelmişti: "Kürt dili ve kültürüne karşı konulan engeller kaldırılmalıdır. Bugün en iyi politika, Kürtlere ana dilini kullanma hakkı verilmesi ve kültürel özgürlük tanınmasıdır. Kürtler, bu demokratik şansını en iyi şekilde kullanmakta tereddüt etmemelidir. Devleti, yolu tıkamamaya çağırıyorum."

Öcalan bu son cümlede devlet kelimesini kullandı. Bu durum, amacının, halktan, yargı sisteminden, Türk hükümetinden daha büyük bir yapılanmaya seslenmek olduğu anlamına geliyordu. Türklük bilincinin temelini oluşturan bu manevi ve kutsal varlıkla

işbirliği yapmayı öneriyordu. Bu çok şaşırtıcı, anlaşılması neredeyse imkânsız bir durumdu.

"Devlete hizmet edeceğim, çünkü şimdi bunun gerekli olduğunu görüyorum," diye devam etti. "Bunlar benim en önemli sözlerimdir. Benim hizmetim eğer ateşi söndürürse önemlidir." Daha sonra "kardeşlik ve devlet için çalışmak" istediğini söyledi ve PKK'nın "devlet karşıtlığına son vermeye" hazır olduğunu ilan etti.

Sonra teklifi geldi. "Dağdaki insanları indiririm, dedim. Bu imkânı sağlarsanız yaparım. Oysa devlet bunu yapamaz. Bu tehlikeye son vermek için bir araya gelelim. PKK, tek çözümün bu ülkede birlikte ve silahlar olmadan yaşamak olduğunu görmelidir. Bunu söylemekte çok geç kaldığımı farkındayım ama önemli olan, şimdi ne yapabileceğimdir. Belki yardım edebilirim. Kürtler için en iyi korunma, demokratik bir Cumhuriyet'tir."

Öcalan'ın kırk dakika süren konuşması, kendilerini daha fazla tutamayan şehit annelerinin zaman zaman gözyaşları içinde lanet okuyarak oğullarının fotoğraflarını göstermeleriyle kesildi. Konuşması bittikten sonra, mahkeme başkanı sorguya başladı. Öcalan, kesik cümleler ve birbirinden kopuk kelimelerle cevap veriyordu. Bu durum, yalnızca özgüven

166

ve zekâ eksikliğini değil, uzun yıllar boyunca bir yarı tanrı gibi yaşamanın etkilerini de yansıtıyordu. Ona karşı çıkan, tepeden bakan, onunla sert bir şekilde konuşan ve sözlerini ispatlamasını isteyen kimse olmamıştı. Hâkim bunların hepsini yaptı. Bu, Öcalan için o kadar alışılmadık bir durumdu ki, tutarlı bir şekilde cevap veremedi.

Bundan sonra mahkeme, kaçınılmaz sonuca doğru hızla ilerledi. Sanık suçlu olduğunu zaten kabul etmiş olduğu için, suçlamalarını açıklayan savcılara söyleyecek pek bir şey kalmamıştı, iddia makamı, suçlamalarını beş gün sonra bitirdi. Hâkimler 15 gün ara verdiler. Mahkeme yeniden toplandığı zaman, savunma avukatları, yargılama usulünün hukuka aykırı olduğunu ileri sürdü. Ancak bu iddiaları reddedildi. Öcalan bir kez daha konuştu ve ilk gün beklenmedik bir şekilde ileri sürdüğü temaları daha tutarlı bir şekilde tekrarladı. Birkaç haftalık bir aradan sonra, Öcalan'ın yakalandığı günden beri beklenen ceza, ölüm cezası verildi.

Öcalan'ın ölüm cezasına çarptırılacağı konusunda hiçbir şüphe bulunmadığı gibi, cezanın uygulanması ihtimalinin olmadığı da kesindi. Avrupalı liderler, infazın durdurulmasını istediler. Başbakan Ecevit de Türk halkını, mahkûmu canlı tutmanın devlet için "daha faydalı" olacağı yolunda güvence vererek yatıştırdı. Basın, kamuoyunun infaz konusundaki görüşünü değiştirmek için harekete geçti ve son derece kısa bir sürede bunu başardı. Öcalan, ada hapisanesinde uzun yıllar geçirecek gibi görünmektedir.

Karardan sonra, konu gündemin alt sıralarına düştü. Gerideki birkaç bin gerillanın çoğu, liderlerinin savaşı bırakma çağrısına uydu. Büyük bir kısmı kuzey Irak'taki Kürt kamplarına çekildi. Geri kalanlar ise Türkiye'deki Kürt nüfus içinde eriyip kayboldu. Bunca kan ve acıdan sonra, nihayet savaş bitmişti.

167

Bununla birlikte, Türk ve Kürt milliyetçilikleri arasındaki çatışmanın çözüm yolu halen bulunamamıştır. Yeni fikirler üretmek ya da kabul etmek konusunda isteksiz davranan hükümet, bu konuda hiçbir şey yapmamaktadır. Kürtler ve Türkiye'deki

destekleyicileri, özgürce konuşurlarsa hapse girebilmektedir, insanların, Kürtlerin geleceği konusunda serbestçe fikir üretebildiği tek yer, sürgündür. Almanya'da Türkçe konuşan 2.5 milyon insanın yarım milyonu Kurttur. Ayrıca, iki yüz bin kadar Kürt'ün de Avrupa'nın çeşitli ülkelerine dağılmış olduğu tahmin edilmektedir. Bu insanlar yıllarını, Kürt halkının içinde bulunduğu sorunları düşünerek geçirmişlerdir. Öcalan'ın yargılanması bittikten sonra, ne düşündüklerini öğrenmek üzere Avrupa'daki Kürt topluluklarıyla görüştüm.

İlk durağım, restoranları, dükkânları ve işyerleriyle Kürtlerin bir arada yaşadığı, kuzey Londra'daki Haringey bölge-siydi. Burada, Kürtlerle Türkler arasında görünür bir gerilim yoktu, ilk günümde, Kürtlerin seminer için toplandıkları bir merkeze gittim. Yaklaşık elli kişi, Kürt kimliği ve Ankara'nın dinmek bilmeyen düşmanlığı, karşısında bu kimliğin nasıl korunabileceği tartışmasını dikkatle dinliyordu. Ara verildiğinde, içlerinden birini çağırdım. Tıpkı İstanbul ya da Diyarbakır'daki gibi kebab, pilav ve salata sunulan bir kafeteryaya gittik.

Konuştuğum adam Kemal Miravdeli'ydi. Yirmi yıldır Londra'da yaşayan Miravdeli, pek tanınmamış bir şair ve Kürt davasının aktif destekçisiydi. Bu nedenle PKK yandaşı olarak görülüyordu. Ancak İmralı'daki zayıf ışıkta, bir süredir aradığı çıkış yolunu bulduğunu hissettim.

"Eskiden, bağımsız bir Kürdistan olması gerektiğine inanıyordum," dedi. "Ama bu düşüncem değişti. Ulusal sınırlar artık beni ilgilendirmiyor. Türkiye'nin demokratik ve çok-kültürlü bir devlet haline gelmesine yardım etmenin

168

görevimiz olduğu konusunda Öcalan'a katılıyorum. Bu, bir gecede gerçekleşemez. Belki de değişimin kalıcı ve istikrarlı olması için daha yavaş ilerlemesi gerekir. Semboller tabii ki önemlidir. Türk generallerin PKK ile el sıkıştığını görmeyi her şeyden çok istiyoruz. Biz Kürtleri öldüren eli sıkıya hazırız, ancak karşı tarafın hazır olmadığını biliyoruz. Dolayısıyla geriye bir tek yol kalıyor. Herkesin barış içinde yaşayabileceği demokratik bir Türkiye için elimizden ne gelirse yapmak istiyoruz."

"Değişen teknoloji ve politika karşısında, artık eski fikirlerimiz hiçbir anlam ifade etmiyor. Bir uydu anteni ya da internet sitesi aracılığıyla dünyayla bağlantı kurabilirsiniz. Ama biz kişisel özgürlük istiyoruz. Kültürel çeşitliliğe sahip, demokratik ve siyasi yönden çoğulcu bir ortamda yaşamak istiyoruz. Bu ortamın adı Türkiye ise, benim için hiçbir sakıncası yok."

Bu kanlı sorunun çözümü için sonunda mantıklı bir yol ortaya çıkmıştı. Londra'da konuştuğum Kürtlerin büyük bir kısmı, bu formülü kabul edebileceklerini söylediler. Sürgünde yaşayan en kalabalık Kürt topluluğunun barındığı Berlin'de de durum aynıydı. Burada da savaştan bıkmış ve geleceğe heyecanla bakan Kürtler vardı. Toplumun her kesiminden Kürtler Ankara'nın hiçbir olumlu adım atmamasından sıkılmıştı ama beklemeye de razıydılar.

Halkının parlak geleceğini temsil ettiğini düşündüğüm 21 yaşındaki Songül Karabulut, Berlin'de tanıştığım en etkileyici Kürtlerden biriydi. Eğitimli, düşünmeyi ve ifade etmeyi bilen Songül Karabulut, hayatını geçirdiği Batı Avrupa yaşam biçiminin bir ürünüydü. Onun gibi Kürtlerin, PKK içinde zorla uygulanan sıkı disiplinli yaşam ya da Türkiye'deki siyasi söyleme getirilen yasaklar konusunda hiçbir deneyimi yoktur. Koşullar, onların geri dönebileceği ölçüde değişirse, politikaya açık ve serbest bir yaklaşım getirmekle

kalmayıp, hem Türkiye'nin hem de Kürt hareketinin demokratikleşmesine katkıda bulunacaklardır.

Songül'le Kürtlerin bir merkezinde tanıştım. Ciddi bir şekilde siyaset tartışırken, inanılması güç bir şey oldu. Çay isteyip istemediğimizi sormak için içeri giren bir Kürt gencine, istediğimizi söyledik. Birkaç dakika sonra, gümüş tepside iki fincan ve bir tabak kurabiye getirdi. Başka isteğimiz olup olmadığını sorduktan sonra çıkararak bizi konuşmamız için baş başa bıraktı. Bu durum, Türk ve Kürt kültüründeki geleneksel rollerin tersine çevrilmiş haliydi ve beni en azından konuşmanın içeriği açısından umutlandırdı. Şaşırdığımı söylediğimde, Songül yalnızca hoşnut bir gülümsemeyle yanıt verdi.

Songül'e, Öcalan'ın barış çağrısına tepkilerinin ne olduğunu sordum. "Buna uyum sağlamak biraz zaman aldı," diye itiraf etti. "Çok iyi düşünmek zorunda kaldık. Davasına ihanet ettiğini düşünmesek de, ilk başta ne yapmak istediğini anlayamadık. Kürtler çok duygusal insanlardır, ilk önce, Türklere bağışlanmasını istediğini sandık ve insanlar bundan hiç hoşlanmadılar. Ancak bu konuda uzun tartışmalar yapıldı ve şimdi hemen herkes izlenmesi gereken yolun bu olduğunda hemfikir."

Avrupa'daki Kürtlerin büyük bir kısmı, uzun yıllar boyunca PKK'nın sadık destekçileriydiler. Türkiye'de yapamayacakları şekilde kendilerini ifade etmelerine izin verilmişti. Onlar da bu hakkı yürüyüş ve gösteri düzenleyerek, broşür yayımlayarak, hükümet üyelerine yönelik lobi yaparak ve isyan için para toplayarak kullandılar. Ancak artık hemen hepsi, Türk ve Kürt milliyetçilikleri arasında, daha özgür ve hoşgörülü bir Türkiye'de yaşamalarına imkân, verecek bir uzlaşmanın tek umutları olduğu düşüncesindedir. Suriye'den çıkarıldıktan sonra Avrupa'ya gelen PKK liderleri bile bu umudu paylaşmaktadır. Türk ordu birliklerine

törenle teslim olacak militan gruplar göndererek iyi niyetlerini göstermeye karar verdiler. Beklenen yanıt geldi. Teslim olan herkes derhal tutuklandı. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirci, PKK'nın askeri operasyonları durdurduğu açıklamasını "rutin, mevsime bağlı geçici bir geri çekilme" olarak değerlendirdi. Kürt milliyetçiliğine karşı savaşanlar arasında, uzlaşmaya en çok karşı çıkan askeri yüksek komuta grubu, Öcalan'ın barış çağrılarını "yalan ve aldatmaca" diyerek reddetti ve "Genelkurmay'ın PKK terör örgütüyle masaya oturması, tekliflerini tartışması veya herhangi bir taviz vermesi mümkün değildir," dedi.

Ancak yine de Türkiye'deki siyasi yumuşama gözden kaçmamaktadır. Doğudaki çatışma sona ermiştir ve koşullar yavaş yavaş düzelmektedir. Çok uzun süredir yaşanan gerilim ortadan kalkmaktadır. Artık Kürtler dillerini özgürce konuşabilmekte ve yasa dışı olan Kürt müziği kasetleri her yerde bulunabilmektedir, iki kez yasaklanan Kürt siyasi partisi, Halkın Demokrasi Partisi adıyla yeniden kurulmuştur. 1999 seçimlerinde, bu partinin adayları güneydoğudaki önemli kentlerin belediye başkanlıklarını ezici bir oy çokluğuyla kazanmıştır. Ülkenin önde gelen iki hakimi Kürt dilinin öğretilmesi yasağının kaldırılması da dahil olmak üzere geniş çaplı siyasi reformlar yapılması çağrısında bulunmuştur ve bu iki hâkimden biri olan Ahmet Necdet Sezer kısa bir süre sonra cumhurbaşkanı seçilmiştir. İçlerinde Yaşar Kemal ve Orhan Pamuk'un da bulunduğu

beş önemli sanatçı, devletin Kürt politikasını "vahim bir hata" olarak niteleyen ve Kürtlere "haklarının ve saygınlıklarının" verilmesini isteyen bir bildiri yayımladılar. Başkan Clinton, 1999 sonbaharında Türkiye'yi ziyaret ettiğinde, Meclis'te "Türkiye'nin Kürt vatandaşlarının, en temel hakları olan normal yaşama kavuşmaları" zamanının gelmiş olduğunu söylemiştir. Başka bir konuşmasında da, Kürtleri açıkça işaret etmemekle birlikte,

171

Türkiye'nin onların isteklerine kulak vermesini isteyen Clinton, "Teröristleri yalnız bırakmak ve yok etmek için, teröristlerle değil ama siyasi çözüm isteyenlerle diyalog kurulmalı ve uzlaşma yoluna gidilmelidir," demiştir.

Ancak Ankara'daki Kemalist seçkinlere göre, Kürt olan her şey şüphelidir. Çok az Türkçe bilen ya da hiç bilmeyen milyonlarca Kürt olmasına rağmen, Kürtçe televizyon yayını halen yasaktır. Okullarda ve üniversitelerde Kürtçe ders vermek yasaktır, insanların İngilizce, Fransızca, Almanca, hatta Japonca'yı serbestçe öğrenebildiği okullarda, Kürtçe öğretilemez. Savaş sırasında olanları tartışmak hâlâ mümkün değildir. Bazen İsrail'i çocuklardan, 1949'da yaşayan bir Filistinli köylü olsaydı neler hissedeceği konusunda deneme yazmaları istenir. Türklerden de, köylerinin yakılmasını izleyen Kürtlerin neler hissedebileceğini düşünmelerinin isteneceği günü özlemle bekliyorum.

PKK ve destekleyicileri, Türkiye'den ve özellikle de iktidarı elinde tutan Kemalist seçkinlerden hiçbir olumlu adım gelmeyeceğine inanıyorlardı. Artık bu da değişmektedir. Öcalan'ın yargılanması bittikten çok kısa bir süre sonra, bir Kürt arkadaşımın birlikte Cizre yakınlarındaydım. Güneydoğu'da bir ilçe olan Cizre'yi, sokaklarının tanklarla dolu olduğu ve izli mermilerin gökyüzünü aydınlattığı, 1990'ların başındaki kötü günlerden biliyordum. Arkadaşım, kendisinin ve yakınlarının, yağmacı Türk askerlerinden çektiklerini anlatırken çok öfkeliydi. Ama ona Kürt bölgesi bağımsız olursa ne yapacağını sorduğumda, "Hemen İstanbul'a taşınırım!" dedi.

Diyarbakır'daki en yakın dostum, çocuklarının Kürtçe eğitim yapan bir okula gitmesini yasaklayan kanundan kişisel olarak rahatsızlık duyan kültürlü ve meslek sahibi bir insandır. Ona bir gün, çocuklarının kullanımı sınırlı olan bu dilde eğitim görmesini gerçekten isteyip istemediğini

172

sordum. "Tabii ki istemiyorum," dedi. "Onları yalnızca Türkçe konuşulan bu çevrede yetiştirmek bile yeterince kötü. Çocukları Kürtçe değil, Almanca ya da İngilizce öğrenmesini istiyorum. Ama seçme hakkım olmalı. Çocukları Kürtçe eğitim yapan bir okula gitmemesi gerektiğine ben karar verebilmek istiyorum. Ankara'dakilerin bu seçimi benim yerime yapmasını istemiyorum."

Bu cevaplar, Kürtlerin yeni gerçekliğini yansıtmaktadır. Ortadoğu'nun bu uzak ve sorunlu köşesinde kurulacak yeni bir devletin, refaha kavuşmak bir yana, yaşamak için bile çok az şansı olduğunun farkına vardılar. Yenilenmiş ve demokratik bir Türkiye'de yaşamak çok daha iyidir. Ancak bu kadar çok kan aktıktan sonra, eski düşman olan Türk devletinin bu görüşü paylaşmasını sağlayabilirler mi?

Türk ve Kürt milliyetçileri arasındaki çatışma yıllardan beri devam ettiği halde, Türklerle Kürtler Türkiye'nin her yerinde barış içinde yaşamaktadır. Birbirlerinin etnik kökeninin bile tam olarak farkında olmayan iki taraf arasında evlilikler de sık görülmektedir. Türklerin Kürt taleplerine sempati göstermesinin vatana ihanet olarak

görüldüğü çatışma yılları artık geride kalmıştır. Yerleşik düzen içindeki bazı kişiler, Kürt kuzenlerine sempatilerini açıkça gösterebilmektedirler. Sadece profesörler ve diğer aydınlar değil, sıradan insanlar da Kürt sorununa daha soğukkanlı bakmaya başlamıştır. Kürtlere verilecek ılımlı kültürel tavizler, doğudaki ölümleri engelleyecekse, Türkiye'nin bunu derhal kabul etmesi gerektiğini görmektedirler. Aynı zamanda, mutsuz ve hayal kırıklığına uğramış halde bırakılırlarsa, Kürtlerle savaşın yeniden başlayabileceği de açıktır.

Ancak Türkiye'nin resmi politikası üzerinde kamuoyunun etkisi çok azdır. Seçmenlerin iradesi üstün değildir. Her türlü temel değişiklik, askerlerin egemen olduğu seçkinlerin onayından geçmelidir. Kürtler ve dostları, bu seç-

173

kinler grubunu, artık Türkiye Cumhuriyeti'ni tehdit etmediklerine, tam aksine onu güçlendirmeyi ve zenginleştirmeyi istediklerine ikna etmek zorundadır.

Ortadoğulu liderler, eski zamanlardan beri, bir güç ve çatışma kültürü geliştirmişlerdir. Kazanan her şeyi alır, kaybedenler yok edilir. Uzlaşma ise bir zayıflık işareti olarak değerlendirilir. Bu kültürün ürünleri olan Türk generaller ve sivil destekçileri, hem topluma yeniden kazandırılacak teröristlerle uzlaşmayı reddetmekte, hem de Kürt kimliğinin barışçı destekçileriyle diyalog kurmayı hiç düşünmeden geri çevirmektedir. Oysa Türkiye, çöl kabilelerinin ve göçebe savaşçıların zihinsel yapısı içinde sıkışıp kalan bir Ortadoğu halkı değildir. Aynı zamanda bir Avrupa halkıdır ve bir yüzyıldır hiç durmadan tekrarladığı en önemli arzusu, Batı'ya daha çok yaklaşmaktır. Bu açıdan, coğrafi olarak Ortadoğu'da bulunmakla birlikte, Avrupa kökenli demokratik hedefleri olan israil'e çok benzer. Ancak Kürtlerin talepleri, Filistinlilerininkine göre fazlasıyla ılımlıdır ve Kürtlerin Türk devleti ile uzlaşma isteği, Filistinlilerin israil ile uzlaşma isteğine göre çok daha fazladır. Kürtlerin büyük çoğunluğu, Türkiye'de üretken ve mutlu vatandaşlar olarak yaşamaktan daha fazlasını istememektedir.

Ulusal uzlaşma mantığı, 1990'larda dünyanın büyük bir bölümüne yayıldı. Bu akım, eski gerilla sözcüsünün San Salvador belediye başkanı seçilmesine, Güney Kore devlet başkanının Kuzey Kore'yi ziyaret etmesine, Meksika'daki Zapatistlerin silahlarını bırakarak siyasi sürece katılmak istediklerini açıklamalarına yol açtı. 30 yıl içinde, tek suçu demokrasiyi savunmak olan belediye başkanları ve il belediye meclisi üyeleri de dahil olmak üzere 800 insanın Basklı radikaller tarafından öldürüldüğü İspanya'ya, en azından geçici bir barış getirdi. Yine aynı süre içinde, Kuzey İrlanda'da 3200 kişi öldürüldü ve bütün bir kuşak teröristler ta-

174

rafından öldürülmekten korkarak yetişti. Barış ancak, barları bombalayan ve polisleri öldüren mahkûmların da serbest bırakıldığı ağır bir bedelle sağlanabildi. Bu kanlı çatışmaların tarafları, mücadelelerinde haklı olsalar bile, bunu devam ettirmenin bedelinin, çocuklarına ödetilemeyecek kadar ağır olduğunu anladılar.

İspanya ve İrlanda'daki olayları, Türkiye'deki 15 yıl süren çatışma ile karşılaştıralım. 3000 köy yıkıldı ya da boşaltıldı, milyonlarca insan evlerini terk etti ve sayısız yaşam yok oldu. Bu olaylar Türkiye'nin toplumsal dokusunu parçaladı. Göçler şehirlerde büyük kentsel sorunlar yarattı. Silahlanmaya milyarlarca dolar harcanmasına neden olduğu için ekonomiyi bozdu. Ordu ve polis, Türkiye'nin

dünyadaki prestijini sarsan taktikler kullanmak zorunda kaldı. En kötüsü ise, bir hesaba göre 23.000 gerilla, 5.000 Türk askeri, 9000 memur ve diğer siviller olmak üzere korkunç bir insan kaybına yol açtı. Otuz değil on beş yıl içinde ortaya çıkan bu tablo, kayıplar açısından 11 Kuzey İrlanda ve 45 İspanya'ya eşittir.

Savaşın, hem halklarını anlamsız bir isyana yönlendiren ve bu uğurda yollarına çıkan herkesi öldüren Kürt fanatiklerin hem de kürtleri yıllarca baskı altında tutarak onlara ayaklanmadan başka yol bırakmayan Türk devletinin suçu olduğu ileri sürülebilir. Ancak bunca zaman geçtikten ve bu kadar kan aktıktan sonra, bu görüşlerin hangisinin doğru olduğunun önemi var mıdır? İmkânsız olmakla birlikte, kimin suçlu olduğuna kesin bir cevap bulunsa bile, bu durum ancak geçmişin sorunlarını çözebilir. Türkiye'nin yapması gereken, geçmişin etkisinden kurtularak, yeni bir geleceğin temelini atmaktır.

Bir yabancı için, bu sorunun çözümü son derece kolaydır. Kürtler, Türk devletine bağlılık sözü versinler. Devlet onlara bütün vatandaşlar için daha fazla demokrasi çerçevesinde

175

haklar tanısın herkes sorunlarını görüşme masasında ve sandıkta çözmeyi kabul etsin. zaman barışa ulaşılacaktır. Ancak bu siyasi bir çözümdür. Oysa Türkiye'nin barış şansını kullanmaktaki isteksizliğinin nedeni siyasi değil psikolojiktir." Kürt sorunu temelde korkudan kaynaklanmaktadır. İktidarı elinde bulunduranlar Kürtlere daha fazla siyasi hatta kültürel hak tanınırsa, sonuçta ayrılıkçılığa ve Cumhuriyet'in ölümüne gidecek bir sürecin başlayacağından korkulmaktadır. Kürtlerin büyük bir kısmı ise, Türkiye'nin onlara hiçbir zaman kendi kaderlerini belirleme kültür ve dilleri çerçevesinde özgürce yaşama izni vermeyeceğinden korkmaktadır.

Bu çatışmayı sona erdirmek isteyen Kürt milliyetçilerinin, başta askerler olmak üzere tüm yönetici seçkinleri, artık Türk devletine karşı emelleri olmadığına inandırmaları gerekmektedir. Devletin de, çeşitlilik içinde birlik fikrinin, ulusun varlığına bir tehdit değil, istikrarın garantisi olduğunu kabul etmesi şarttır. Bu kolay bir iş değildir. Çünkü milyonlarca insanın, çocukluklarından bu yana içlerinde yaşattıkları korkulardan kurtulmasını gerektirmektedir. Onların başarısı, Türkiye'nin 21. yüzyıldaki kaderini belirleyecektir.

176

Bir önceki gece atıldığım hücrenin önünde korkutucu üç polis belirlediği zaman saatin kaç olduğunu bilmiyordum. Sabah olmalıydı. Bütün gece süren yoğun sorgulama sırasında, soğukkanlılığımı en azından biraz koruyabilmişim ve o zamandan beri uyanık halde yatıyordum. Ama hücremin kapısını açan bu adamları görünce, bütün kontrolümü garip bir şekilde yitirdim.

Dizlerime sarılıp dayağa hazırlanarak "Hayır!" diye bağırdım. "Hayır! Yapmayın! Bunu yapmayın!"

Bu, Türkiye'deki en kötü günümün en kötü anıydı. Savaş bölgesinde amaçsızca araba kullanmak gibi son derece şüpheli bir faaliyette bulunduğum için tutuklanmışım. Ordu, Kürt harekâtını gözlerden uzak yapmayı tercih ediyordu ve benim gibi zorla burnunu sokanları kesinlikle istemiyordu.

Kürdistan denmemesi gereken bölgede yaşananların çoğu gibi benim maceram da Diyarbakır'da başladı. Diyarbakır'a uçakla geldim ve 16. yüzyılda

ipek Yolu tüccarları için yapılmış olan bir otele yerleştim. Sonra da, boş zamanlarında kente gelen yabancılara çevirmenlik yapacak kadar cesur, aptal ya

177

da parasız olan güvenilir Kürt üniversite öğrencisi Hasan'ı aradım. Sıcak bir şekilde selamlaştık ve birkaç kadeh rakı içtikten sonra, kentin çevresindeki kırsal alanda yaşananları takip eden bir avukatı ziyaret etmeye karar verdik. Avukat, bizden daha fazla bilgisi olmadığını ama yine de birkaç söylentiye aktarabileceğini belirtti. Bir kâğıt parçasına, mutsuz olduklarını söylenen üç köyün adını yazdı. Bu köyler zorla mı boşaltılmıştı? Erkekleri orduya yardım etmeyi mi reddetmişti? Öldürülenler olmuş muydu? Kimse bilmiyordu.

Hasan ve ben, ertesi sabah Diyarbakır'dan kuzeybatıya doğru yola çıkıp dönemeçli bir yoldan ilerlemeye başladık. Köylülere ve çiftçilere sorarak, avukatın adını verdiği mezralardan biri olan Gümüşsorgu'nun yerini az çok belirlemeyi başardık. Mezranın arkasında olduğu tepeye ulaşmak üzereyken ordunun kurduğu bir barikata rastladık. Kötü birşeyler varsa bile, öğrenmemize izin verilmeyeceği açıktı. O gün karşılaştığımız diğer barikatlarda olduğu gibi geri dönmeyi kabul ettik. Ancak bu sefer görevli asker gitmemize izin vermedi. Bizi kulübesine götürdü ve oturmamızı emretti.

Telsiz konuşmalarının yapıldığı birkaç saat boyunca bekletildik. Sonunda, bölge karargâhına kadar bize eşlik edileceği söylendi. Zırhlı personel taşıyıcısı, tozlu yol boyunca önümüz-deydi. Arabanın arka koltuğunda da, herhangi bir kaçma düşüncesini aklımızdan çıkarmamız için otomatik tüfeğini sırtıma doğrultmuş bir asker oturuyordu.

Karargâhta, bölge komutanı olduğu anlaşılan heyecanlı bir teğmen bizi karşıladı. Bir saat boyunca, sürekli odada dolaşıp, güvenlik kurallarını neden çiğnediğimizi sorarak bize nutuk çekti. Devletin verdiği basın kartını göstererek bir hata yaptığını söyledim ama inanmadı. Bizim suçumuzun onu aşacak büyüklükte olduğunu söyledi. Sorgulama için, bölgenin en büyük kenti Batman'a götürülecektik.

"Bu çok saçma," dedim. "Ama bakın ne diyeceğim. Eğer

178

Batman'daki komutan bizimle konuşmayı gerçekten bu kadar çok istiyorsa, yarın sabah dokuzda orada olur, sorularını cevaplarız."

"Bana ne yapacağımı söylemeyin," diye bağırdı. "Bu kadar kolayca gidemezsiniz. Ayağa kalkın!"

Ancak o zaman, işlerin küçük bir tatsızlıktan ibaret kalmayıp kötüye gidebileceğini düşünmeye başladım. Gece oluyordu. Dışarı çıktığımızda, etrafta bize eşlik etmek için bekleyen dört zırhlı personel taşıyıcısından başka bir şey olmadığını gördük, ikisi önde, ikisi arkada gitti. Ateşe hazır makineli tüfekler taşıyan askerler, belki de beni kurtarmaya çalışacak pusuya yatmış hayali suç ortaklarımın bir yerlerden çıkmasını bekleyerek yolun kenarını gözleriyle tarıyorlardı.

Bir saat sonra, Suriye sınırının yetmiş kilometre doğusunda bulunan ve bölgedeki diğer kentler gibi başka yerlerden göç edenlerle dolup taşan kötü durumdaki Batman'a ulaştık. Caddelerden geçerken kimse dönüp bakmadı. Ağır ağır ilerleyen savaş makinelerinin üzerindeki askerlerin, Batman için yeni bir

görüntü olmadığı belliydi. Bir kapıda durduk ve üzerinde JANDARMA yazan büyük kemerin altından geçtik.

Kürt bölgesinde, üniformalılar sevilmez. Ama bölge insanı için, üniformalıların arasında da bir yabancıнын göremeyeceği farklılıklar vardır. Düzenli orduya mensup askerler, bir nebze de olsa saygıyla davranır. Kimi zaman sert olmasına rağmen kurallara göre davranır. Polis, dünyanın başka bölgelerinde olduğu gibi orduya göre daha serttir. En kötüsü ise, askeri bir kurum olmakla birlikte bir çeşit kırsal polis gücü görevi yapan jandarmadır. Kürtlere, eline düşmeyi en az isteyeceği güvenlik gücünün hangisi olduğunu sorun, yanıt büyük olasılıkla "jandarma" olacaktır.

Giderek artan endişeme rağmen, yirmi dört askerin gelişimi izlemek için dizildiğini görünce gülümsemeden edemedim. Daha önce hiçbir askeri kurum beni bu kadar ciddiye almamıştı.

179

Bodrumdaki hapis haneye giden birkaç merdiveni, bu acemi erlerin dikkatli bakışları altında indim. Yabancı olduğum için, çok ciddi bir şeyle karşılaşmayacağımı aslında biliyordum. Ancak yine de, bu beton merdivenleri inerken, suçlu ya da masum aynı yolu takip edip acımasız muamelelere maruz bırakılan talihsiz Kürtleri düşündüm

Tıraşsız sorgucularla dolu olan küçük bir odaya götürüldüm. Sekiz kişiydiler. Hücre, kısa sürede hepimizin ter kokusuyla dolmuştu. Bir tanesi arkamda oturuyordu ve kulağımın dibine konulmuş bir daktiloyu sürekli tıkırdatıyordu. Diğerleri ise, bağıarak soru soruyordu.

Kimdim? Ücra yollarda dolaşarak ne yapıyordum? Nereye gidiyordum? Beni kim göndermişti? Ne bulmayı umuyordum? Kiminle buluşmayı planlıyordum? Ne mesaj taşıyordum? Ne teslim edecek ya da alacaktım?

Dayanıklılık sınavı artık başlamıştı. Türk hükümetince yetki verilen bir gazeteci olduğumu defalarca açıklamama rağmen hiç etkilenmediler. Ters ters bakıp inanmadıklarını gösteren şekilde başlarını salladılar. Sonunda biri, "Senin bir PKK casusu olduğunu düşünüyoruz" dedi.

İşbirlikçi olduğundan kuşku lanılması, bir Türk vatandaşının başına gelebilecek en kötü şeydir. Bu durum, yabancılar için de pek hoş değildir. Hiç kimsenin nerede olduğumu bilmediğinin farkındaydım ve telefonu kullanmak istedim. Biri "Çok kötü," dedi kuru bir şekilde. "Bütün telefonlarımız bozuk. "

Saatler geçti. Sorgucular bağırma ya devam ediyorlardı. Arada bir bazıları odadan çıkıp, geri geliyordu. Bir ara, fotoğrafımın çekilmesi ve parmak izimin alınması için beni dışarı çıkardılar. Eğer kamera önünde konuşmayı kabul etmezsem beni "uzun süre, çok uzun süre" tutabileceklerini söyleyerek bir süre kayıt yaptılar. Neden dünyanın her yerinde polisin uzun, yoğun ve sürekli tekrara dayanan sorgulama tekniği kullandığını anlamaya başladım. Çünkü işe yarıyordu.

180

Dünyadan tecrit edilmişim ve tamamen bu adamların ellerindeydim. Direnme gücüm azalıyor. Suçlarımı itiraf etmek için güçlü bir arzu duydum. Beni durduran, itiraf edecek hiçbir şeyim olmamasıydı.

Bir ara adamlar ceplerimi boşaltmamı emrettiler. Bütün kartları ve kâğıtları büyük bir dikkatle incelediler. Aniden biri bağırdı: "İşte!" Diğerleri hemen onun etrafında

toplandılar ve başlarını sallayıp zaferle gülümsediler. Eğer olsaydı, PKK üyelik kartımın bulunmuş olduğunu anlardım. Ancak olmadığı için, neyin böyle bir tepkiye neden olduğunu merak ettim.

Sorgucuların şefi bulduğu kâğıt parçasını sallayarak sordu, "Eğer PKK için çalışmıyorsan bu ne?"

Kağıda baktım ama heyecanlarının nedenini anlayamadım. "Hiçbir şey," dedim, "İstanbul'daki Pera Palace barından bir makbuz. Bakın, en üstte: 'Pera Palace.'"

"Evet ama bu üzerine yazdığın nedir?"

"Jean-Paul Marthoz' yazıyor. Birlikte içki içtiğim adamın adı. Harcamalarım için adını yazmak zorundayım."

"Okumaya devam et. Adın altında ne diyor?"

Jean-Paul Marthoz, Human Rights Watch'un Brüksel ofisinde çalışıyordu ve siyasi bir mahkemeyi izlemek üzere İstanbul'a gelmişti. Beni arayıp buluşmak istedi. Ben de ona Pera Palace'ta bir içki ısmarladım.

Hâlâ anlamayarak, "'Human Rights Watch'yazıyor" dedim.

"İşte! PKK!"

"Hayır, PKK değil insan hakları."

"Ben de öyle dedim, insan hakları. PKK."

Bir an durdum ve anlamaya çalıştım. Bu adamların, "insan hakları" ile terörü eş anlamlı gördükleri açıktı. Adında insan hakları terimi bulunan bir grubun mensuplarıyla buluşmak, bir PKK ajanı ile buluşmakla aynı anlama geliyordu.

Sorgucular arabamı da arayacaklarını söylediler, izlemem için beni dışarı çıkardılar. Kaloriferi inceleyip lastikleri kont-

kontrol ettiler, ilkyardım çantasına baktılar ve koltukları yırttılar. Bir kez daha "İşte!" bağıırışı duyuldu, içlerinden biri, Diyarbakır'daki avukatın üç köyün adını yazdığı kâğıt parçasını bulmuştu.

"Bunlar PKK köyleri," diye bağırdı sorguculardan biri. "Orada ne yapıyordun? Kiminle buluşacaktın?"

Bu sözler bir itiraf anlamına geliyordu. Resmi açıklamalara göre "PKK köyü" diye bir yer yoktu ve olamazdı. Çünkü PKK, hiçbir sivil temele sahip olmayan bir terör örgütüydü. Bir bodrum hapisanesinde, başka türlü öğrenemeyeceğim bir şey öğrenmişim: Güneydoğuda dost köyler olduğu gibi, düşmana sempati gösteren köyler de vardı.

Fiziksel şiddet olmasa da, yedi saat süren sert sorgudan sonra, sabah saat dörtte bir hücreye götürülüp hapsedildim. Kendi kendime, bu kesinlikle eğlenceli değil, dedim. Ama buraya benden önce son getirilen ve benden sonra ilk getirilecek kişiden daha iyi durumda olduğum kesindi.

Birkaç saat sonra polisler hücremin kapısında göründüler. Korku dolu tepkime gülümseyip kapıyı açtılar ve dışarı çıkmamı istediler. O tatsız geceyi geçirdiğim odaya geri döndük. Sorgu tekrar başladı ama bu kez her soru sadece bir kez ve daha medeni bir tonda soruluyordu. Birçok kâğıt imzalatırıldı. Birkaç saat sonra, serbest bırakılmama karar verildiği söylendi. Dışarıda Hasan'la tekrar buluştuk. Polisler Hasan'ı, bir gece de onu içeri almakla ve "bu ülkeyi yıkmak için uğraşan yabancı orospu çocuklarıyla birlikte çalıştığı için" cezalandırmakla tehdit etmişlerdi. Biraz toparlanmış olan arabamıza götürüldük. Anahtar geri verildi. Arabayı çalıştırdım ve yavaşça kapıya doğru sürdüm. Hâlâ gitmemize izin verileceğinden emin değildim. Ancak kapı açıldı ve özgürlüğe doğru

yola çıktık.

Derin nefesler alarak ve durmadan arkamızı kontrol ederek Batman sokaklarından sessizce geçtik. Küçük bir dükkândan meyve suyu ve sigara aldık.

182

Tekrar arabaya bindiğimizde, Hasan'a "Çok kötüydü," dedim. "Korkunçtu. Bunun olduğuna inanamıyorum."

Hasan kuşkuyla başını salladı ve gülümsedi, "inan bana, bu hiçbir şeydi," dedi. "Daha kötü olabilirdi. Çok, çok daha kötü."

183

YÜKSELEN ÖZGÜRLÜK

Bir cumartesi günü, İstanbul'un ünlü İstiklal Caddesi'nde yürüyordum. Bir an için, Türkiye'nin bölünmüş ruhundaki geri kalmışlığın, beklenmedik bir görüntüsünü yakaladım, insana keyif veren koşuşturmanın içinde, en son bitlerin çalındığı müzik dükkânlarının yakınında ve Burger King'in karşısında, çoğunluğu kadınlardan oluşan yaklaşık yüz kişi kaldırımında oturuyordu. Desenli uzun etekleri ve renkli baş örtüleriyle bazı kadınların, bu kozmopolit çevrenin insanları değil köylü oldukları belli oluyordu. Çoğunun elinde, üzerinde büyütülmüş resimler, bir isim ve tarih bulunan el yapımı posterler vardı. Buraya sessiz tanıklar olmak için gelmişlerdi ama kimi zaman duygularına hâkim olamayıp "Nerede olduklarını bize söyleyin!" veya "Anaların öfkesi katilleri boğacak!" diye bağırıyorlardı. Tehditkâr bir havayla kenarda bekleyen yüzlerce polis vardı.

Bu gösteriler, iki yılı aşkın bir süredir her cumartesi günü öğle saatinde yapılmaktaydı. Yalnızca 30 dakika sürüyordu. Bu topluluk dağılırken, bazı kadınlarla konuşmaya çalıştım ama yanlarına yaklaştığımda korkmuş görünüp hızla uzaklaştılar.

185

Daha sonra, bazen polislerin topluluk dağılırken onları izlediğini veya yakaladığını öğrendim. Dolayısıyla mümkün olduğu kadar çabuk gitmek istiyorlardı. Konuşmaya istekli birkaçının öyküsü ise hemen hemen aynıydı. Çoğu Kürt olan oğulları ya da kocaları, polis gözetimi altındayken kaybolmuştu. Aylarca, hatta yıllarca, yaşadıklarına dair bir haber ya da öldüklerinin kabul edilmesini boşuna beklemişlerdi.

Adı Hanım Tosun olan orta yaşlı bir kadın, 1990'dan sonra milyonlarca Kürt gibi güneydoğudaki köyünden kaçtığını söyledi. Polis, kocasının Kürt gerillaları desteklediğinden şüphelenmişti. Polis baskısından kurtulmak isteyen kocası, onları İstanbul'a götürmüştü. 1995'te bir akşam, Hanım Tosun evden çıkan eşini uğurlamış ve hep yaptığı gibi onu pencereden izlemişti. Karanlıktan çıkan sivil giyimli üç adamın, kocasının etrafını sardığını, bir arabaya bindirip karanlıkta yok olduklarını görmüştü. Arabanın plakasını almış ve insan hakları eylemcilerinin yardımıyla, polise

ait olduğunu öğrenene kadar bu plakayı izlemişti. O günden beri yaşamını kocasını bulmaya adanmasına rağmen hiçbir şey öğrenememişti.

Hanım Tosun ve arkadaşları, o cumartesi günü kaldırımında keder içinde otururken, etraflarındaki insanlar özgürce kendi işleriyle ilgilenmişlerdi. Bayiler, hükümet karşıtı yazılarla dolu gazeteleri satıyordu. Bir avuç genç ve ciddi insan, Marksist devrim çağrısında bulunan el ilanları dağıtıyordu. Siyasi çıkar peşinde koşanlar, yakındaki bürolarda seçim kampanyası plânlan yapıyorlardı.

Özgürlük ile baskı arasındaki bu çarpıcı tezat, Türkiye'nin ikilemini açıkça göstermektedir. Bu kadar özgürlük ile temel insan haklarının sürekli olarak ihlal edilmesi, başka hiçbir ülkede birlikte görülmez, insan hakları sicili kötü olan ülkeler içinde, Türkiye en özgürüdür. Başka bir şekilde

186

söylersek, Türkiye, insan hakları sicili en kötü özgür ülkedir. Bu durum, Türkiye'nin en derin ve en sorun yaratan çelişkisidir. Türkiye'nin uygar uluslar topluluğuyla tam olarak bütünleşememesinin başta gelen nedeni, dünya çapında yeni ve gelişen insan hakları standartlarda uyum sağlayamamasıdır. Türkler bu lekeyi temizlemek zorundadırlar. Ancak bunu, isimlerini yurtdışında temize çıkarmak ve yabancı liderler tarafından takdir edilmek için değil, daha iyisini hak ettikleri ve istedikleri için yapmalıdırlar. Türk hükümeti, güvenlik güçlerinin alışkanlıkları ve cezai yargı sistemi nedeniyle, devleti ve halkı utandıran bir konuma düşmektedir. Hoşgörü ve karşılıklı saygıya dayalı yüksek bir kültürün mirasçısı olan Türkler, hem çağdaş dünyayı benimsemeyi hem de onun tarafından benimsenmeyi istemektedir. Artık çok az Türk vatandaşı, insan hakları siciline yönelik eleştirileri, yabancıların bir komplosu olarak görmektedir. Çoğunluğu, diğer ülkeler kadar özgür bir Türkiye hayal etmektedirler.

Bireysel haklara karşı resmi yaklaşımın temelinde, devlet'e hakları bireylerin haklarından önce gelen güçlü ve kutsal devlete- duyulan inanç yatar. Yakın zamana kadar birçok Avrupa ülkesinde de geçerli olan bu temel ilke, güvenliklerine yönelik tehditler kaybolunca geçerliliğini yitirdi. Türk liderler, ülkelerinin bu noktada farklı olduğunu söylemektedirler, ileri sürdükleri görüş şöyledir: Kanada, Norveç veya Portekiz, vatandaşlarına sınırsız özgürlükler tanıyacak durumdadır. Bir ülkenin ilerlemesinin komşularına da faydalı olacağını bilen dost ve müttefiklerle çevrilidirler. Ama bizim yaşadığımız yerde kurallar çok farklıdır. Biz, sokmak için bekleyen yılanlarla, gece gündüz bize karşı komplo kuran düşmanlarla çevriliyiz. Bizi eleştirmek çok kolay! Ama Belçikalıları ya da İsveçlileri, İran, Irak ve Suriye

187

ile komşu yapın ve insan haklarına duydukları bağlılığı nasıl hızla yok olduğunu görün. Halkımızın içine ayrılıkçılıklar ve nefret ekerek, bizi zayıflatmayı uman budan komşuların, özgürlüğümüzü kendi çıkarları için kullanmaya çalıştıklarını anlayacaklardır. Bu tohumlameye verirse, sadece Türkiye değil, demokrasi de kaybetmiş olacaktır. Demokrasiye bağlı özgürlükçü ülkeler, hatırladığımız çabalar için bize şükran duymalıdır. Kusurlarımız için bizi dışlamak yerine, başarılarımız için tebrik etmeli ve bu kritik dönüm noktasında, Ortadoğu'da ve İslâm dünyada halen tek örnek olan

Türkiye'de, özgürlüklerin sınırsız olamayacağını anlamalıdır.

1997'de, siyasi ve dini muhalifleri rahat bırakmayan Türkiye Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Güven Erkaya, "Türkiye'nin 'bir kumaş parçası', ulusal marşın ise 'müzikeseri' olarak adlandırıldığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin konusu ve lideri Kemal Atatürk'ün küçük düşürüldüğü tartışmalara izin vermeyeceğiz," dedi. "Bu gibi tartışmalar, bugünkü rejimin yerine daha eski bir model getirmek isteyenlere kötüye kullanabileceği bir boşluk yaratmayı amaçlamaktadır." Bu düşünce etkilidir ama artık ikna edici değildir. Her yerde, kamuoyu önünde yapılan konuşmalara belirli kısıtlamalar getirilmiştir. Almanların Nazi Almanyası'na hayranlıkle ifade etmesi yasaktır. Fransız vatandaşları, göçmenlere karşı nefreti teşvik edemezler. Hollandalıların Anne Frank'ın günlüğünün gerçek olup olmadığını sorgulaması yasaktır. ABD'de, başkanın öldürülmesi üzerine espri yapmak yasaya aykırıdır. Ancak çağdaş Türkiye'de etkili muhalefet bile suçtur. Kamuoyu önündeki konuşmaların kısıtlanması, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında belki de gerekliydi. Birçok vatandaş, Atatürk'ün radikalliği karşısında şok geçirmişti.

188

Onun "dine küfür anlamına gelen" rejimine karşı isyan teşvik edilirse, bu çağrıya uyacaklar çıkabilirdi. Artık bu tehdit yok olmuştur. Ancak kemalist yapılanma, düşünce özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaları kaldırmak bir yana, bunları devam ettirmek için sürekli olarak yeni bahaneler aramaktadır.

1960 ve 1970'lerde, bu kısıtlamaların sürdürülmesi için ileri sürülen bahane komünizm tehdidiydi. Daha sonra Kürt savaşı, savaş bittikten sonra da islâmcı köktendinciliğin güç kazandığı varsayımı gerekçe oluşturdu. Bu düşünceler güçlüydü. Hiçbir hükümet, olağanüstü hal durumlarında, vatandaşlarının silahlı güçleri kınamasından memnun olmaz. Temel ilkeleri reddedenlere karşı kendini savunmaktan vazgeçmek Ancak, Türk liderlerin düşünce özgürlüğüne getirdiği kısıtlamalar, dünyaya ayak uydurmak isteyen Türkiye'nin yüzleşmek zorunda olduğu yaşamsal konuların tartışılmasını engellemektedir. Bu liderler iktidarda kaldığı sürece Türkiye, adaletsiz ama anlaşılabilir bir biçimde, baskıcı memurların yönettiği geri kalmış bir ülke olarak görülecektir.

Ulusun elde ettiği başarıları korumak hakkı ve görevi, Türkiye'yi yöneten vatanseverlere aittir. Ancak ülkelerinin güvenlik gereksinimlerini, derin ve geniş bir bakış açısıyla değerlendirmeyi öğrenememişlerdir, inançlar bastırıldığı ve tartışma özgürlüğü kısıtlandığı zaman hem istenmeyen fikirlerin gerçekten tehlikeli hale gelebileceği yeraltına itildiğini hem de bireysel vicdanların dolayısıyla Türkiye'nin gelişmesinin engellendiğini artık anlamalıdır. B Vatandaşlarının fiziksel ve ahlaki değerlerine saygı göstermeyen uluslar, her zaman mutsuz olurlar. Ulusal birliği korumak amacıyla yapılan kampanyalar, tam aksi bir etki yaratarak hoşnutsuzluğa neden olmaktadır. Türkiye'de siyasi söylemin son derece özgür olması ise

189

ironiktir. Politikacılar birbirlerine sert bir şekilde saldırmaktadır. Gazeteler, iktidarın kötüye kullanılmasına karşı ses getiren kampanyalar yürütmektedir. Sabaha kadar süren televizyon programlarında, ulusal sorunlar üzerine tartışmalar yapılmaktadır. Bütün hatalarına rağmen, Türk basını sivil toplum için önemli bir platformdur ve Türk

gazetecileri içinde kahraman denilebilecek insanlar vardır. Ancak kamuoyu önünde konuşan Türkler, açık ve gizli sınırlar olduğunu bilmektedir.

Bu yasaları getiren kanunlar, üstü kapalı yazılmıştır ve uygulamada seçici davranılmaktadır. Bugün zararsız görülen bir gazete yazısı, yarın hapis cezasına neden olabilmektedir. Yüksek tirajlı gazetelerin eski ve yeri sağlam yorumcuları, devlete bağlılıkları şüpheli görünen küçük yayınların acemi gazetecilerine göre daha fazla hareket alanına sahiptir. Ancak kamuoyu önünde yazan, yayınlayan, konuşan veya başka bir biçimde görüş açıklayan herkes, yasanın ürperten gölgesini üzerinde hissetmektedir.

Türk anayasasının giriş bölümünde, "Hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılaptan ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği" söylenmektedir. Bu girişin ruhuna uygun olarak, baskıcı birkaç yasa çıkarılmıştır. "Devletin iç ve dış güvenliğini tehdit eden makalelerin," "halkı yasaları çiğnemeye teşvik eden makalelerin," "halkı askerlik görevini yerine getirmekten soğutan makalelerin" ve "Türklüğün, Cumhuriyet'in, TBMM'nin, Hükümet'in, bakanların, askeri ve güvenlik güçlerinin veya yargı gücünün manevi şahsiyetine saldıran ya da küçük düşüren" makale veya açıklamaların yayımlanması suçtur. Benzer şekilde, televizyon ve radyo istasyonlarının, "toplumun milli ve manevi değerlerini" baltalayan yayınlar

190

yapması, "Türkiye Cumhuriyeti'nde ulusal, din, mezhep, ırk veya dil farklılıklarına dayanan azınlıklar olduğunu" ileri süren siyasi parti platformları ve doğal olarak "Atatürk'ün anısına saldıran ya da tahkir eden" her türlü yayın suçtur.

Hapse atılan gazeteci, aydın ve politikacıları yargı önüne çıkarmak için kullanılan iki yasa vardır ve bu durum çağdaş Türk yaşamının kınanması gereken uygulamalarından biridir. Kürt milliyetçiliği konusunda kabul edilenlerden farklı bir yönetime başvurulmasını isteyenlere karşı, 1991 Anti-Terör Yasası'nın 8. maddesi kullanılmaktadır. Bu madde "devletin bölünmez bütünlüğünü yıkmak amacı taşıyan yazılı ya da sözlü propaganda, toplantı, gösteri ve yürüyüşleri" yasaklamaktadır, islamcı politikacılara karşı yargının elinde en önemli silah haline gelen hüküm ise, Türk Ceza Kanunu'nun 312. maddesidir ve "suç olduğu kabul edilen bir eylemi övmeyi" ve "sınıf, din, mezhep veya dil farklılıklarına işaret ederek halk arasında düşmanlık ve nefret duygulan yayan" konuşmaları yasaklamaktadır.

Bu yasaları çiğnemekle suçlanan sanıklar, sekiz kentte kurulmuş olan Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde yargılanır. Yıllardır iki sivil hâkim, iki savcı ve bir askeri hâkimin bulunduğu bu mahkemelerde, Abdullah Öcalan'ın yargılanmasına sivil meşruluk havası verebilmek amacıyla askeri hâkim bulunması zorunluluğu kaldırılmıştır. Türkiye'deki bütün mahkemeler gibi Devlet Güvenlik Mahkemeleri de resmen bağımsızdır. Üst düzey yetkililer, suçlu kararı çıkarmak amacıyla hâkimlere baskı uygulamazlar ya da bunu çok nadiren yaparlar. Ancak hâkimler de siyasi ortamın farkındadır ve çoğu, bu ortam nasıl bir karar gerektiriyorsa ona göre davranmayı görev saymaktadır. Düşünce ve düşüncesini açıklama suçlarından mahkûm edilen yüzlerce insan arasında şu isimler vardır: Devleti islâm karşıtı gösteren bir oyun yazan Mehmet Vahi Yazar, çeşitli büyük terör

191

eylemlerinden dolayı televizyonda devlet görevlilerini suçlayan solcu politikacı Doğu Perinçek, Türkiye'deki Kürtlerin bastırılmış bir azınlık olduğunu söyleyen âmâ avukat Eşber Yağmurdereli, 1999 depreminin Allah'ın laik devletten aldığı intikam olduğunu söyleyen tarikat lideri Mehmet Kutlular, "Türkiye Cumhuriyeti Kürtlerle Barış Yapmak istemiyor" başlıklı bir makale yazan yayıncı Ahmet Zeki Okçuoğlu, "Anadolu'da çeşitli ırklara mensup birçok halk yaşadığını" ve "birliğin ancak Islâmî çerçevede sağlanabileceğini" ileri süren ilahiyatçı Mustafa Islâmoğlu.

Türkiye'de, sonuçları ne olursa olsun özgürce çalışmaya kararlı küçük bir grup yola gelmeyen insan vardır. Sürekli olarak suç işleyen bu kişiler arasında en sevdiğim, Ayşe Nur Zarakolu'dur. Zarakolu 1976'da küçük bir yayınevi kurmuştur ve bu yayınevini İstanbul'un merkezindeki dağınık bir bodrum katından yönetmektedir. Devletin Kürtlere yönelik politikasını kınayan ve güvenlik güçlerini ölüm mangalarını desteklemekle suçlayan kitaplarla, 20. yüzyılın başındaki Ermeni katliamına ilişkin belgeler yayımlamıştır. Birçok özelliği arasında, bir tek kelime yüzünden mahkûm edilmiş olmak da vardır: Yayımladığı bir Human Rights Watch raporunun çevirisinde, kimliği açıklanmayan Amerikalı bir diplomatın, Türk askerlerini "katiller" olarak tanımlayan sözleri bulunmaktaydı. 1980 ve 1990'larda dört kez hapis yattı. Şu an bile hakkında açılmış en az yirmi dava vardır. Yeraltındaki sığmağını ziyaret ettiğimde, "Türkiye'de gerçek özgürlüğe sahip olacaksak, resmi ideolojiden kurtulmak zorundayız," dedi.

Bir ilke uğruna mücadele edenler, dünyadaki otoriter rejimlerin hayatını zorlaştırmaktadır. Uygulamaya geçmesi halinde, uluslarının tarihini değiştirecek aykırı görüşler ileri sürmektedirler. Sağlam ve kendine güvenli ülkelerde, böyle insanlar hoşgörülle karşılanmakta, hatta onurlandı-

onurlandırılmaktadır. Ama istikrarsız ülkelerde, neredeyse vatan haini olarak değerlendirilirler. Türkiye bu kategorilerden hangisine uymaktadır? Liderlerine göre, dışarıda savaşa hazır düşmanlarla çevrili, içeride ise potansiyel ya da gerçek bölücülerin bulunduğu bir ülke olarak ikinci grupta yer aldığı açıktır. Türk halkının düzeyini, gerçekte olduğundan daha düşük görmektedirler. Türkler, 1923'ten beri ne çok şey başardıklarını iyi bilmektedirler. Özgürlük ve refahlarını ellerinden alabilecek ideolojilere karşı son derece duyarlıdırlar. Birçoğunun, ülke yönetim biçiminde büyük değişiklikler istediği doğrudur. Bunlardan bazıları felaketle sonuçlanabileceği gibi, bazılarına ise acilen gereksinim vardır. Ancak bunların birbirinden ayrılıp değerlendirilebilmesi için, öncelikle tartışılmaları gerekmektedir.

Bir akşam, İstanbul'un sanatçı mahallesi Asmahmesci'te güzel bir restoranda bir veda yemeğine katıldım. Fransızca eğitim veren Galatasaray Üniversitesi'nin gazetecilik bölümünde öğretim üyesi ve France-Presse'in temsilcisi olan, çeşitli Türk gazetelerinde köşe yazılan yazar Ragıp Duran'a veda ediyorduk. 43 yaşındaki Ragıp, uzun bir tatile çıkmıyordu. Yurtdışında bir burs ya da iş de bulmamıştı. Hapse gidiyordu.

Ragıp, yıllardır gerilla hareketleriyle özel olarak ilgileniyordu. Kürt çatışmasını yakından izlemiş ve köşelerinden birinde Abdullah Öcalan'la yaptığı bir görüşmeye yer vermişti. Öcalan'ı, "Zerdüş'te ve Freud'dan alıntılar yapan," "eşitlik ve kardeşliğe büyük önem veren" bir düşünür olarak tanımlamıştı. Bu tanım, ceza gerektiren bir suç oluşturuyordu. Çünkü, Öcalan'ı hiçbir erdeme sahip olmayan acımasız bir terörist

olarak gösterme çabalarını baltalıyordu.

Bu yemeğin bir cenaze töreni havasında geçeceğinden korkmuştum ama tam aksi oldu. Herkesin keyfi yerindeydi. Espriler yapıldı, öyküler anlatıldı ve bol miktarda

193

Rakı içildi. Türkiye'de, yalnız siyasi suçlardan mahkûm olanlar için değil, adi suçlular da dahil hapse giden herkes için bu tür eğlenceler düzenlenir. Bu yemek bir kutlamaydı. Orada bulunan birçok gazeteci için de, bu toplantı özgür gazeteciliğe duyulan bağlılığı yenileme fırsatıydı.

Çok fazla rakı içmeden önce, Ragıp'a suç yaşamı hakkındaki değerlendirmesini sordum. Omuz silkti ve bunu birkaç kelimeyle nasıl anlatacağını düşünerek durakladı. Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana dört ya da beş konu tabu kabul edilmiştir. Ancak resmi görüşü kabul edersen bunlar hakkında yazabilirsin," dedi. "Kürtlerin aslında Türk olduğunu veya Türkiye'de kürt olmadığını söylemekte özgürsün. Ama kürt sorununu anlamaya çalışırsan ve Kürtlerin bazı hakları olduğunu söylersen, bu sorun yaratacaktır. ikinci tabu islamdır. Cumhuriyet rejiminin, İslâmın etkisini günlük yaşamdan silemediğini ileri sürmektir. Üçüncüsü, ordunun Türk devletindeki rolü ve işlevidir. Ermeni sorununun serbestçe tartışılması da mümkün değildir. Aynı şey Yunanistan'la ilişkiler ve Kıbrıs için de söylenebilir. Devlet, basını bu konulardan uzak tutmaya çalışıyor ama bana göre bunlar, incelenmesi ve tartışılması gereken karmaşık sorunlardır. Başımı belaya sokan da bu."

Ragıp'ın Abdullah Öcalan hakkındaki fikrine katılmamak mümkündür. Ama tartışma özgürlüğü olmadan, değişik görüş ve alternatifler sunulmadan, bilgiye dayalı bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Oysa Türkiye'de, ulusal öneme sahip konularda bu tür tartışmalar yapmak yasaktır. Devlet belirli görüşleri reddetmekle kalmayıp, onların açıklanmasını da yasaklamaktadır. Herkesin dilediğini söylemesine izin verilirse, aykırı seslerden oluşacak uyumsuz koronun, tatsız görüşleri savunacağı kesindir. Ancak demokrasinin müziği budur ve Türk liderler bunun değerini öğrenmek zorundadırlar. Bu, ülkelerini bölmeyecek ya da yıkıma

194

götürmeyecektir. Tam aksine, özgürlüğün getireceği sorunlarla başa çıkabilecek kadar olgunlaşmış halkı güçlendirecek, birleştirecek ve canlandıracaktır.

Her ne kadar Türkiye'de resmi sansür uygulaması yoksa da, tüm ülkeye yayılmış bir memur ordusu basılmış her şeyi incelemekle görevlidir. Çalışma yöntemlerini merak ettiğim için, ciddi görünümlü bir memur olan Erol Canözkan'ı ziyaret ettim. Boğaz'a yakın güneşli bir büroda, denetlemekle görevli olduğu gazetelerle çevrili bir halde oturuyordu. Masasının üzerinde pembe dosyalar vardı. Türkiye'de gazeteci iseniz, bu pembe dosyalara girmemeyi tercih edersiniz. Canözkan, yasaları ihlal edebileceğini düşündüğü yazıları bu dosyalara yerleştirip, sorunlu bölümleri altı çizili olarak savcılara göndermektedir. Bunlarla ilgili cezai işlem başlatmak için karar verecek kişiler savcılardır.

Canözkan bana, "Özel yasalarımız var çünkü bu ülkede savaş halen devam etmektedir," dedi. Sadece Kürt sorununu değil, aynı zamanda Türkiye'nin geleceği üzerine yapılan kapsamlı tartışmayı kastediyordu. "Teröristler, stratejilerinin bir parçası olarak, Türkiye'nin şiddet yoluyla yıkılmasını açıkça savunan küçük gazeteler kurdular. Bu gazetelerde yazan insanlar gazeteci değil, terörist grupların sözcüleridir." insanların yazılarından dolayı hapse girmesine yol açan bir iş yaptığı için rahatsız olup olmadığını

sorduğumda, sanki görevini anlamamışım gibi gülerek baktı, içten bir şekilde, "Bu işi yapmaktan çok memnunum," dedi. "Türk devletini ve onun birliğini koruyorum. Tek üzüntüm, Batı'daki dostlarımıza burada yaptığımız işin ne kadar önemli olduğunu bir türlü anlatamamış olmamızdır."Türkiye'nin insan hakları düşmanı olarak tanınmasının temel nedenlerden biri, siyasi diyalogu engelleyen yasalardır.

195

Daha korkutucu nitelikteki diğer önemli neden ise zanlıların kötü muameleye maruz kalmalarıdır Türkiye'de polis, yerleşik yöntemlere göre çalışmaz. Bir suçu çözmeye çalışan dedektifler, diğer ülkelerde yapıldığı gibi ipuçları arayarak işe başlamazlar. Tam güvenilir olmayan muhbirlerin verdiği bilgilere dayanarak hareket ederler. Polis bir zanlıyı gözetim altına aldığı andan itibaren, suçlu olduğu varsayımıyla hareket eder ve zanlı suçunu itiraf etmezse öfkelenir, itirafı elde edene kadar, acımasızca fiziksel baskı uygularlar. Türk gazetelerinde, polisin bir suçun failerini bulduğunu ve suçlarını itiraf ettiğini okumak olağandır; suçlamaları reddeden tutuklular hakkında ise çok az yazı çıkar.

Bütün ülkelerde polis, suç işlediğine inandığı ama kesin kanıt bulamadığı insanları tutuklar. Hukukun üstünlüğü ilkesine göre yönetilen ülkelerde, zanlının ifadesinde çelişki yaratmak ya da başka bir yol bulmak amacıyla zorlayıcı sorgu teknikleri kullanılır ama şiddet uygulanmaz. Bu tekniklerle sonuç alınamazsa ve görgü tanığı ya da fiziksel kanıt da yoksa, suçlu olduğundan emin olsa bile, polis, zanlıyı serbest bırakmak zorundadır. Türkiye'de polis bu şekilde çalışmaz. ABD ve birçok ülkede yaygın olan araştırma teknikleri bilinmemektedir ve kötü muameleyi engelleyici hiçbir ahlaki sınır bulunmamaktadır, itiraf edene kadar işkence yapılması ya da devletin mutlak gücü karşısında zanlının güçsüzlüğünün vurgulanması, son derece yaygındır.

Türkiye'nin tecrübeli polis muhabirlerinden biri, İstanbul'un en büyük hapisanesinde birkaç yıl çalıştığını anlattı. Bir gün, ziyaretçilerin ayrıldığı saat beşten sonra binada kalmasına izin verilir. Gece, işkence kurbanlarının çığlıkları gelmeye başlar. Buna karşı çıktığı zaman, polis arkadaşlarından biri cevap verir: "Merak etme. Bunu yalnızca suçlu olanlara yapıyoruz."

Türklerin büyük bir kısmı, devletin düşünce özgürlüğü-

196

ne getirdiği kısıtlamaların aşırı ve anti-demokratik olduğuna inanmaktadır. Söyledikleri ya da yazdıkları yüzünden yazarların, gazetecilerin ve politikacıların hapse atılmasından utanç duymaktadır. Belirli kavram ve fikirleri yasaklayan yasaların kaldırılması için bir referandum yapılsa, büyük olasılıkla sonuç olumlu olacaktır. Ancak hapisanede uygulanan işkencelere karşı konsensüs yeni oluşmaktadır. Kişi dokunulmazlığı kavramının bilinmediği kırsal yörelerde insanlar, devletin kamu düzenini korumak için şiddet kullanabileceğine, hatta bunun görevi olduğuna inanmaktadır, insanlar, polisin merhametli olmasını değil, korku ve itaat yayan sert bir imaja sahip olmasını istemektedir. Siyasi gösteride polisin dövdüğü bir adam, "Çocukken beni annem babam dövdü," dedi. "Okulda öğretmenler dövdü. Askerliğimi yaparken çavuş dövdü. Dolayısıyla, yaptıklarımdan hoşlanmadıklarında polisin beni dövmesini neredeyse

normal karşılıyorum."

Her ülkede, belirli davalar, cezai yargılama sistemini herkesin anlayabileceği şekilde ortaya koyar. Türkiye'de bu tür davalardan biri, yaşarken çok az bilinen ama öldükten sonra bütün insan hakları savunucuları için bir sembol haline gelen, gazeteci Metin Göktepe davasıdır. 1996 yılında Metin Göktepe, solcu bir gazete olan ve hükümetin daha sonra kapattığı Evrensel için çalışmaktadır. Göktepe, hücrelerinde esrarengiz bir şekilde ölen iki tutuklunun cenazesini izlemekle görevlendirilir. Cenaze töreni, polis karşıtı bir protestoya dönüşür ve polis, düşman olarak gördüğü gruplara hep yaptığı gibi karşılık verir. Kime denk geldiğine aldırmadan, coplarıyla kalabalığa saldırır. Göktepe de kurbanlardan biridir. Polisler, onu ve birkaç kişiyi daha döverek arabaya attılar ve toplama merkezine götürdüler. Diğerleri kısa sürede serbest bırakıldılar. Göktepe ise, ertesi gün yakındaki parkta ölü olarak bulundu. Polisler ilk önce onu

197

gözüne aldıklarını inkâr ettiler. Ama görgü tanıkları gerçeği ortaya koyunca öykülerini değiştirip onu gerçekten gözüne aldıklarını ama ne yazık ki bir duvardan düşüp öldüğünü söylediler. Yapılan otopside, ölene kadar dövüldüğü ortaya çıktı.

Önceden olsa, konu burada kapanırdı. Ancak Türk toplumu değişmektedir ve Göktepe'nin öldürülmesi birçok kentte protesto gösterilerine neden olmuştur. Milletvekilleri olayın örtülmeye çalışılmasını kınadı ve dürüst bir soruşturma yapılmasını istedi. Sonunda, 48 polis memuru zanlı olarak belirlendi. Mahkeme yolda sadece birkaç gün toplandığından, Türkiye'de hep olduğu gibi dava yıllarca sürdü. Hâkimlerden bazıları, karanlık çevrelerden baskı geldiğini öne sürerek çeşitli aşamalarda davadan çekildiler. Kamuoyunu mahkemeyi izlemekten vazgeçirmeyi uman yetkililer, davayı İstanbul'dan uzağa, taşra kentlerine yolladılar. Mahkemenin, hem İstanbul hem de Ankara'dan uzak olan ve sadece kaymaklıyla tanınan Afyon'da toplanacağını okuyunca, oraya gitmeye karar verdim.

Afyon'a ulaştığım sırada, Göktepe'yi destekleyen otobüsler dolusu insan çoktan kentteydi. Ama bir polis ordusuyla mahkeme salonundan uzak tutuluyorlardı. Bütün kent merkezi, mahkeme yakınındaki binaların çatılarına yerleştirilen keskin nişancılarla, yüksek bir güvenlik bölgesine dönüştürülmüştü. Yarım saat süren zorlama ve yalvarmalarla, davanın görüleceği tika basa dolu salona girmeyi başardım. Çok az dinleyici alabilen salon, büyükçe bir oturma odası kadardı, içerideki ortam karmakarışıktı ve hâkimler salona girdikten sonra da düzelmedi. Hâkimlerden biri, gazetecilerin dışarı çıkarılmasını emretti. Ancak bu emir, birkaç dakika süren protestolarla karşılandı ve sonra unutuldu. Avukatlar, bir saatin büyük kısmını hakaretler yağdırarak ve birbirlerine Türkiye'yi yıkmak isteyen pis herif gibi sıfatlar

198

yakıştırarak geçirdiler. Göktepe'nin ailesini temsil eden avukatlar, suçla doğrudan ilişkisi olan beş polisin tutuklanmasını talep etti. Fısıltıyla yürütülen görüşmelerden sonra, hâkimler tutuklama karar verdiler. Polislerin avukatları bu kararı tanımadıklarını açıkladılar. Hâkimlerin salonda denetimi sağlayamadığı üç saatten sonra, kargaşa içinde geçen oturum sona erdi ve suçlanan polisler gülümseyerek dışarı çıktılar. Aylar sonra çoğu beraat etti. Diğerlerinin yargılanması ise bir kez daha ertelendi, işkenceci polislerin sadece cezadan muaf olmakla kalmayıp terfi için de en aranan adaylar

olduklarını gösteren bir işaret olarak, şefleri Ankara'da daha üst bir göreve atandı.

Benzer bir uygulama, Metin Göktepe öldürüldükten birkaç ay sonra Diyarbakır'da yaşandı. Cezaevinde on Kürt tutukluyu ölene kadar döven, 24'ünü de ağır şekilde yaralayan 65 gardiyanın işine ve özgürlüğüne bir zarar gelmedi. Aynı dönemde Manisa'da, bir grup lise öğrencisine işkence yapan polisler de korundu. Bu polisler, bekleme odasında yalnız bırakılmasından yararlanıp gençlerin işkenceye uğradıkları üst kattaki hücreye gizlice giden kurbanlardan birinin milletvekili avukatı sayesinde mahkemeye çıkarılabildi. Bu olaylar, Göktepe davasıyla aynı mesajı gönderiyordu: Güvenlik güçleri için, görevleri olduğuna inandıkları eylemlerde aşamayacakları hiçbir sınır yoktur.

Bu ve benzeri yüzlerce dava kadar öfke uyandıran bir başka uygulama, hükümetin işkence hakkında doğruyu söyleyen doktorlara karşı yürüttüğü kampanyadır. Türk yasalarına göre, sanıkların işkenceye uğrayıp uğramadıklarını araştırma yetkisi savcılara aittir. Ancak polis, kimi zaman ilgili savcıların da yardımıyla bu yasanın uygulanmasını etkili bir şekilde engellemektedir. Tutukluları işkence gördüklerini iddia etmemeleri konusunda uyarıp aksi takdirde daha fazla kötü muamele görecekları tehdidinde bulun-

199

makta ve doktorlara da yanlış rapor vermeleri için baskı yapmaktadırlar. Bunu reddeden doktorlara ise, teröristlerle veya suçlularla işbirliği yaptıktan suçlamasıyla dava açılmaktadır.

Ancak işkencecilere bu şekilde dokunulmazlık sağlanmasına giderek daha çok karşı çıkılmaktadır. Metin Göktepe ve Manisalı gençler olayları gibi kamuoyuna mal olmuş davalar, konuyu gündeme getirmiştir. 1990'ların sonlarında yapılan birçok filmde, tutuklulara korkunç işkenceler yapan polisleri gösteren sahneler vardır. Önde gelen politikacılar artık Türkiye'de işkence olduğu gerçeğini açıkça kabul etmektedir. Nüfus yapısı, daha genç ve iyi eğitilmiş insanlardan yana değiştiğinde, polisin vatandaşlara davranışı konusundaki eski düşünceler de ortadan kalkmaktadır.

Ancak liderlerin güzel sözleri, tutukluların en fazla kötü muamele gördüğü polis karakollarına işlememiştir. Bunun nedenlerinden biri de, polisi denetlemekle görevli içişleri bakanlarının çoğunlukla eski polis ya da Türk polisinin geleneksel rolünü destekleyerek yükselmiş devlet görevlisi olmasıdır, işkenceye göz yuman bir kültürün ürünleri olan ve işkencenin yaygın olduğu sistemde yükselen bakanlar da işkence nedeniyle kirlidir.

Son dönemlerde göreve gelen Türk hükümetlerinde, bir de insan haklarından sorumlu bakan vardır. Bir taraftan aslında işkence olmadığını, varsa bile sadece münferit olaylar olduğunu ileri sürerken, diğer taraftan da işkence olaylarını soruşturmak ve durdurmakla görevli olan bakana acımak gerekir. Meclis İnsan Hakları Komitesi, insan hakları savunucularına bir süre için umut vermişti. Bu Komite, 2000 ilkbaharında İstanbul'un işkence merkezi olarak bilinen karakollardan birine habersizce giderek ciddiyetini göstermişti. Üyeler, bir "Filistin askısı" da dahil olmak üzere, birçok işkence aleti buldu. Filistin askısı, ilk olarak Filistinli tu-

200

tuklulara karşı İsrail polisi tarafından kullanıldığı için bu adı almıştır ve tutukluyu yerden yukarıda asılı tutmak için kullanılır. Komite başkanı Sema Pişkinsüt bu aleti

savcılara verdi ama karakol amiri hiç de pişman değildi. "Bir sopa buldular," diye içini çekti. "Ne olmuş yani?" Sema Pişkinsüt geri çekilmeyi reddedince, güçlü polis yetkilileri ve sağcı politikacılar, işini ciddiye alan biriyle karşılaştıklarını anladılar. Başbakan Ecevit'e şikâyet ettiler ve yaptığından utanması gereken Ecevit, Pişkinsüt'ün başkanlıktan alınmasını destekledi. Bu da işkencecilere bir başka önemli mesaj gönderdi.

Hükümetin isteğine rağmen polisler işkenceyi sürdürmektedir. Çünkü hükümetin istekleri ciddiye alınmamaktadır. Neden alınsın? Başbakanlar insan hakları soruşturmalarını engellemektedir, içişleri bakanlarının bazıları, işkence ile ilişkisi konusunda kamuoyunda yaygın şüpheler olan eski polis memurlarıdır, işkenceye karşı çıkan doktorların yargı önüne çıkma ihtimali, işkencecilerin çıkması ihtimalinden daha yüksektir. Böyle bir ortamda, polisin de işkenceyi kınayan açıklamaları, kamuoyuna yönelik açıklamalar olarak değerlendirmesi anlaşılır bir durumdur, işkence yapanlar ya da işkenceyi onaylayanlar hızla yargılanıp, suçlu bulunarak hapse atılmadıkça da buna inanmaya devam edeceklerdir. Birkaç merhametsiz kovuşturma, polisi eski alışkanlıklarından vazgeçirme yolunda güzel sözlerden çok daha etkili olacaktır.

Örnek bir ulus olmak isteyen Türkiye'nin uymak zorunda olduğu insan hakları standartlarına ulaşması için iki adım atması gerekmektedir. Düşünceyi açıklama özgürlüğünü kısıtlayan yasaları kaldırmak, karakolda ve gözaltında uygulanan işkenceye son vermek. Bunların ikisi de siyasi irade gerektirmektedir. Bunun da ötesinde insan aklı ve bedeninin dokunulmaz olduğu kabul edilmek zorundadır. Bu

201

da köklü bir tavır değişikliği gerektirir. Türkiye'de yaygın olan kötü muamele vatandaşların kendi beden, düşünce ve kaderlerinin efendisi olarak değil, tam aksine, yönetilmesi gereken tebaa olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Türkler istedikleri gibi örgütlenebilmeli, konuşabilmeli ve yazabilmelidir. Polis memurları ise yalnızca yasaları uygulamakla kalmayıp, kendileri de o yasalara bağlı kalmalıdır. Türkiye ancak bundan sonra utançtan kurtulacaktır. Daha da ötesi, çalkantılı Balkanlar'a, demokrasinin zorbalığa karşı mücadele ettiği Kafkasya ve Orta Asya'ya, liderleri insan hakları düşüncesinden korkan Müslüman ülkelere ve dünyadaki tüm özgürlük sevenlere örnek olacaktır.

202

Kıyı kasabası Adrasan'da herkes Ali Taşgan'ı tanıyordu ama gerçek adıyla değil. Ali Taşgan, yarım yüzyıldır on bin vatandaşıyla aynı lakabı paylaşıyordu: Koreli. Akdeniz'in kumlarında kurulmuş restoranının adı da aynıydı. Türkiye'de Koreli ismini taşıyan birçok restoran vardır. Ayrıca, Rize'de bir manav, Adana'da bir kahvehane ve İstanbul'da işlek bir bölgede bulunan lastik satıcısı gibi işyerlerinde de aynı isme rastlamak mümkündür. Türk limanlarında, en azından bir tane tek kişilik kayık ya da küçük balıkçı teknesi "Koreli"dir. Bu adı kamyonlarda, otobüslerde, otomobillerde ve hatta ücra köylerdeki kapıların üstünde bile gördüm. Bu isim, belirli yaştaki Türkler arasında bir onur göstergesidir ve saygı uyandırır.

Ali Taşgan'da da, bu adı taşıyan diğer Türklerde de Koreli kanı yoktur. Bu kişiler, Türkiye Cumhuriyeti askerlerinin yer aldığı ilk ve tek yabancı savaş olan Kore Savaşı'na katılmış insanlardır. Kore'de gösterdikleri cesaret sayesinde, Güney Korelilerin şükran dolu anılarında asla unutulmayacak bir yer kazanmışlardır. Aynı zamanda, Kuzey Kore'ye ve Çin'e karşı ittifak güçlerinde savaşan birçok askeri de

derinden etkilemişlerdir.

203

Kore'de savaşmış olan bir Amerikalı, "Ne zaman gerçekten zor veya tehlikeli bir görev verilirse Türkleri çağırırdık," dedi. "ister dondurucu soğuk olsun ister havada kurşunlar uçuşsun, hiç fark etmezdi. Onlar her yere giderdi."

Kore Savaşı'nda yaklaşık 800 Türk askeri öldü ve soğuk Kore topraklarına gömüldü. Bu sayı büyük bir kayıp anlamına gelmektedir. Savaşlardaki cesareti takdir edenler için, bir zamanlar dünyanın en korkulan savaşçıları olan Türklerin, hâlâ aynı ateşe sahip olduklarını da kanıtlamaktadır. Ancak zamanla başka bir gerçek daha ortaya çıktı. "Koreliler" in önemi, sadece bir mayın tarlasından geçerken ya da makineli tüfek yuvalarına saldırırken gösterdikleri cesareten kaynaklanmıyordu. Onlar, Cumhuriyet'in ilanından bu yana, ülkelerinden ayrılarak dünyaya açılan ilk büyük Türk grubuydu. Geri dön-meleriyle birlikte, sonsuza dek sürecektir olan değişimin ilk adımı atıldı.

Atatürk'e göre, Türkiye'nin iç sorunları o kadar acil ve büyüktü ki, enerjisini dış ilişkilere ayıramazdı. Büyük bir imparatorluğa sahip olan Osmanlılar, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'yla yaptıkları çılgın ittifaktan da anlaşıldığı gibi ölçsüz bir ihtirasa sahipti ve onları yok eden de bu hırs oldu. Tarihin bu dersini iyi öğrenen Atatürk, her türlü bedeli göze alarak, dışarıda bağlantılara girmekten kaçındı. Cumhurbaşkanı olduğu on beş yıl boyunca Türkiye'den hiç ayrılmadı ve hiçbir önemli yabancı devlet adamını konuk etmedi. Halkını çağdaşlığa yöneltmek yeterince zor bir işti. Aynı zamanda ülke dışına güç ya da etki yaymaya çalışmak aptalca olurdu. Dikkatini Türkiye'nin gelişmesine verdi ve gücü yeten birkaç Türk hariç, yurtdışına seyahati imkânsız hale getiren kurallar koydu.

Arkasından gelenler de, Atatürk'ün izolasyonist ilkelerine sadık kaldılar. Birinci Dünya Savaşı'nda yaşadıkları felaket akıllarını başlarına getirmişti ve büyük hatalar yapmaktan korkuyorlardı. Bu yüzden, Türkiye ikinci Dünya Savaşı

204

neredeysen sona erene kadar savaşa girmede. Ancak savaş bittikten sonra, sonsuza kadar içeriye bakamayacaklarını anladılar. Birleşmiş Milletler'in kurulduğu konferansa temsilci yollayarak, Türkiye'nin kurucu üyelerden biri olmasını sağladılar. Birkaç yıl sonra, Güvenlik Konseyi Kore'de bir "polis eylemini" onaylayıp, bütün devletlerin ABD liderliğindeki savaş gücüne katılmaları çağrısında bulundu. Türkler de bu çağrıya olumlu yanıt verdiler ve çoğu daha önce Kore'nin adını bile duymamış on beş bin Türk genci, savaşmak üzere Kore'ye gitti.

Yıldızların altında oturup, birkaç metre uzaktaki sahile yavaşça vuran dalgaları dinlerken, Ali Taşgan "Kore'nin nerede olduğu konusunda hiçbir fikrim yoktu," dedi. "Kimse savaşa gitmekten mutlu değildi ama özgürlük için savaşacağımızı hissediyorduk."

Diğer Koreliler gibi Ali de uzun ve maceralı bir kara ve deniz yolculuğundan sonra Kore'ye ulaştı. Henüz 18 yaşındaydı ama hayal bile edemeyeceği olaylar gördü, yaşamları kendisinininkinden tamamen farklı olan insanlarla tanıştı. 225 kayıp veren 300 kişilik bir Türk gücünün yerini almak üzere gönderilen askerlerle birlikte Pusan'a ulaştığında ise, dünyası hiç düşünmediği sınırların ötesine genişlemeye devam etti. Yaklaşık iki yıl boyunca Korelilerin, Amerikalıların ve diğer yabancıların arasında yaşadı. Tanıdığı herkesten ne kadar farklı olduklarını gördüğünde önce çok şaşırды, sonra bu durum ilgisini çekti. Savaş sona erdiğinde ülkelerine döndüler. Ama artık

dünyayı görmüş ve canlanmışlardı. Türkiye'ye güzel bir virüs getirmişlerdi. Bu virüs o zamandan beri yayılmaya devam etmektedir.

Korelileri, onlara hayran olan komşuları karşıladı. Türkler daha önce bu kadar uzağa giden birilerini görmemişti. Onlar için, bu eski askerlerin savaş bölgesinde yaptıkları ikinci plandaydı: Asıl önemli olan, çok şey görmüş ve öğrenmiş olmalarıydı. Döndükleri zaman, çevrelerinde sözü geçen insanlar

205

oldular. "Saygı göstererek büyüdüğüm yaşlılar, artık tavsiye almak için bana geliyorlardı," dedi Ali Taşgan. "Henüz yirmi yaşındaydım. Ama böyle olması garip bir şekilde doğruydü. Hiçbiri katırla bir günlük mesafeden daha uzağa gitmemişti. Bense dünyanın diğer ucuna gitmiştim. Beni dinlemeleri mantıklıydı. Artık sadece Ali değildim. Koreli'ydim."

Birçok yerde birden ortaya çıkan bütün hareketler gibi bu da önce yavaş yavaş gelişti ve Korelilerin dönüşü ilk zamanlarda önemli bir toplumsal olgu olarak görülmedi. Ancak Türklerin etraflarına ördüğü duvardaki bu çatlak giderek büyüdü. Türkiye'nin dünya sahnesinde görünmesi, ABD başta olmak üzere, büyük güçlerin ilgisini çekti ve Türkiye'nin NATO'ya üye olduğu 1952'den sonra binlerce yabancı asker ve denizci Türkiye'ye geldi. Türk liderler, güçlü müttefiklerle ortak olmanın sorumluluklarını kabullenmeye başladılar.

On yıl kadar sonra, Batı Almanya başta olmak üzere Kuzey Avrupa ekonomilerinin büyük bir hızla gelişmesiyle birlikte, Türkiye daha fazla açılmaya başladı. Avrupa'da, savaşta yıkılan fabrikalar yeniden inşa ediliyor, yeni iş alanları ortaya çıkıyordu ve eski girişimci sınıf bir kez daha kendini göstermeye başlamıştı. Yeniden canlanan bu ekonomiler, kendi ülkelerinin sağlayabileceğinden fazla işgücüne gereksinim duyuyordu. Bu işgücü için, Batı Almanya ve komşuları Avrupa'nın güneyine, özellikle de Türkiye'ye yöneldiler. 1960'ların sonunda, büyük bir kısmı ilçe ve köylerden gelen yüz binlerce Türk, Batı Avrupa ekonomik "mucizesinin" kas gücü haline gelmişti. Yıllık izinlerinde Türkiye'ye döndükleri zaman komşularına tecrübelerini aktararak, tıpkı Koreliler gibi, bir değişim gücü haline geldiler. Ama bu kez hem sayıları hem de etkileri daha büyüktü. Komşularına, kâfirlerin refah içinde yaşayan özgür bir toplum kurmuş olduklarını anlattılar. Türkiye'nin yöntemleri izlenecek tek yol değildi, hatta belki de en iyi yol bile değildi.

Uzun vadeli etkilerini anlamak bir yana, Türk seçkinleri

206

başlarda bu mesajı bile alamadılar. Bu dönemin başat politikacıları, özellikle Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit, Türk halkını, tıpkı ikinci Dünya Savaşı'ndan önce olduğu gibi, uluslararası sahneden uzak tutabileceklerine inanıyorlardı. 1980'de bile Türkler pasaportu zor alabiliyor ve ülkeden yüz dolardan fazla para çıkaramıyorlardı. Yabancı para ya da bir paket Amerikan sigarası bile olsa yabancı mal bulundurmamak suçtu. Türk şirketleri yalnızca iç pazar için üretim yapıyordu; ithalat ve ihracat neredeyse bilinmiyordu. Sadece bir televizyon kanalı vardı ve o da devlete aitti.

Koşullar böyle devam edemezdi. Tabuları yıkan Turgut Özal, 1983'te iktidara geldikten sonra, yıllardan beri kapalı duran kapıları ve pencereleri açiverdi. Türkler; Turistik ya da ticari amaçlarla istedikleri yere seyahat etmeye başladılar, yabancılar da Türk kent ve kıyılarına akın etti. Çok kısa süre içinde Türkiye,

bölgesel konularda, önce ekonomik sonra da siyasi yönden önemli bir unsur haline geldi. Ülkesinin kendi isteğiyle uyguladığı izolasyonist politikadan kurtulması gerektiğini gören Özal'ın hakkını yememek gerekir. Ama aslında Özal'ın yaptığı, sadece eski sisteme son darbeyi indirmektir. Türkleri kendi sınırları içine hapseden duvara ilk darbe, ilk saldırı, Ali Taşgan ve diğer Korelilerden gelmiştir. Türkiye'nin neden hâlâ dünyadan uzak durduğunun sorulmasının nedeni, onların öyküleridir. Batı Avrupa'ya giden "misafir işçiler" için yolu açanlar ve her zaman iyi karşılanmasa da, ülkelerine özgürlük, demokrasi, toplumsal adalet ve insan hakları konularında yeni fikirlerle dönenler onlardı.

Yeni kuşağın Korelilere karşı özel bir yakınlık hissetmemesi ve pek şükran duymaması belki de kaçınılmazdır. Onlar için Kore Savaşı unutulmuş bir döneme aittir. Orada savaşanlar ise, kahramandan çok bir çeşit kalıntıdırlar. Bir Korelinin be-dava yemek, bir şişe rakı ve sıcak bir karşılama bulabileceği pek çok kafe ve restoran vardır ama bunlar yaşlı insanlara ait

207

yerlerdir. Koreliler yaşlandıkça, onlara ayda altmış dolar emekli maaşı veren devlet ve fedakârlıklarını hatırlamak için hiç zamanı olmayan halk tarafından unutulduklarını hissetmektedirler. Hatta, kendileri veya ülkeleri için anlamı olmayan bir savaşta çarpışmak üzere, kim olduğu belirsiz generaller tarafından dünyanın öbür ucuna gönderilmeyi kabul ettikleri için deli olduklarını söyleyen kişiler, onlarla alay bile etmektedir.

Bana aldığı yaraların izini gösteren Kore gazisi Selahattin Sanlı, "Genç insanlar bizim yaşadıklarımıza saygı duymuyorlar," diye şikâyet etti. Ankara'da tek başına yaşıyordu. "Çoğu farkında bile değil. Ceketimde gazi madalyasını gördükleri halde otobüste yer bile vermiyorlar artık."

Ali Taşgan, Selahattin Sanlı ve diğer Kore gazileri Türkiye için neler yaptılar? Hemen hepsi, seyahati ve sınıf atlamayı aklına bile getirmeyen köylü ailelerin çocuklarıydı. Henüz çok gençken, önceki üç kuşağın hayatları boyunca gördüğünden daha fazla şey görmüşlerdi. Ülkelerine döndükten sonra bu deneyimlerini, insanların merakını kamçılamak amacıyla kullandılar. Bugün Türkiye'nin sunduğu fırsatların tadını çıkaran bütün Türkler, onlara çok şey borçludur.

208

7

KORUYUCULAR

Türkler, otobüsle şehirlerarası bir seyahate çıktıkları zaman, çekingenliklerini nedense bir tarafa bırakırlar. Saatler geçtikçe Anadolu manzaraları pencereden akıp giderken, tesadüfen yanlarında oturan yabancılara bütün sırlarını anlatırlar. Bu zorla kurulan yakınlığı, bir süre sonra yorucu bulmaya başladım. Bir yaz günü Konya'dan Ankara'ya üç saatlik yolculuk için otobüse binmem gerektiğinde, bir subayın yanına oturmayı tercih ettim. Bir askerin kendi işiyle meşgul olacağına emindim. Genç adam gerçekten de öyle yaptı. Ben otururken başını eğerek selam verdi ama hiç konuşmadı.

Türkiye'deki yolcu otobüsleri, çay, soğuk içecekler ve hatta limon kolonyası getiren bir görevli de dahil olmak üzere her türlü konfora sahiptir. Ancak Konya'dan çıktuktan hemen sonra, havalandırmanın bozuk olduğu anlaşıldı. Terlemeye başlayan yolcular giysilerini çıkardı. Ancak yanımdaki subay, kıvrandığı ve alnını silip durduğu halde ceketini çıkarmadı. Bir saat sonra, tereddüt etmekle birlikte, kravatını hafifçe gevşetecek kadar ileri gitti. Mola verdiğimizde ise, sadece tuvalete gideceği halde kravatını düzeltti.

209

Bu subay beni rahatsız etmeyecek kadar düşünceliydi ancak ben onun nezaketine aynı şekilde karşılık veremedim. Otobüse bindiğimizde, neden ceketini çıkarıp kravatım gevşetmediğini ve herkes gibi rahatlamadığını sordum. Bir otobüste ya da tuvalete kadar gidilecek birkaç adım için görünüş bu kadar önemli miydi?

Ciddi bir şekilde, "Ben Türk ordusunda bir subayım," dedi. "Diğer insanlar dağınık görünebilirler ama ben, hayır. Takımım gol attığında, herkes gibi zıplayıp çığlık atamam. Otobüs ve asansörlere yetişmek için koşmam. Barlarda dolaşım kadınlara kur yapmam. Bunları siviller yapar. Onlar böyle davranabilirler ama biz yapamayız. Biz farklıyız. Ağırbaşlıyız. Bir görevimiz var. Kendimizi disiplin altına sokuyoruz çünkü bu ülkenin geleceğinden biz sorumluyuz. Doğal olarak daha yüksek standartlarımız var." Uzun bir süre dışarı baktıktan sonra dönüp ekledi, "Çok daha yüksek."

Demokrasinin en büyük başarılarından biri, askeri gücü sivil denetim altına almasıdır. Demokratik bir ülkede, devleti subaylar yönetemez. Hatta savaş alanında güçlerini ne zaman, nerede ve nasıl kullanacaklarına bile karar veremezler. Bu kararlar, seçilmiş sivil liderler yoluyla, siyasi gücün sahibi olan halka aittir. Demokratik ülkelerde, kamuoyu önünde devlet politikaları hakkında konuşan bir general resmen kınanır veya işine son verilir. Ayrıca kendi meslektaşları tarafından da kınanır.

Askeri kanadın sivil denetim altına alınma süreci, yüzyıllardır devam etmektedir. Bu çerçevede demokrasi yandaşlarının, askerlerin siyasete karışmasını özgürlüğe ters düşen bir nitelik olarak görmesi doğaldır. 20. yüzyılın ikinci yarısında birçok Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkesinin yaşadığı uzun ve korkunç askeri yönetim dönemleri, bu temel ilkeyi doğrulayan örnekler olarak görülür. Askerlerin bir ülkenin kaderini şekillendirmeye çalışmasının, demokrasiye

210

zarar vereceği düşünülür. Generaller sessiz ve itaatkâr olduğu zaman, ülke daha demokratik, halk da daha mutlu ve özgür olur.

Dünyada bu düşünce biçimine en ters düşen ülke Türkiye'dir. Devrimini subaylar yönetmiştir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde kurdukları çağdaş devlet, bu yüzyılın olağanüstü başarıları arasındadır. Türkler bunu iyi bilir ve ordularına karşı derin bir şükran ve bağlılık duyarlar. Ordunun kendileri için var olduğuna ve çalıştığına inanmaktadırlar.

Ancak 21. yüzyılın şafağında, Türk ordusu ve büyük bir coşkuyla koruduğu Kemalist ideoloji, Türk halkının bağlılığını ve dolayısıyla toplumdaki lider konumunu yitirme tehlikesiyle yüz yüzedir. Ordunun tarihsel rolü, Atatürk devrimlerini korumak, Türkiye'yi toplumsal kalkınma ve evrensel ideallerin benimsenmesi yolunda düzgün bir şekilde ilerletmektir. Bugün ordu, kendi başarılarının kurbanı durumundadır. Türkiye'nin dünyayla bütünleşmesi çabalarında o kadar başarılı oldular ki, Terkler artık ordunun aşırı müdahaleci ve boğucu hale gelen siyasi gücünden kurtulup, iyi öğrendikleri

demokrasi dersini uygulamayı istemektedirler

Türk halkının bilinç düzeyindeki bu yükseliş, orduyu en önemli soruyla karşı karşıya bırakmaktadır. Ordunun önünde iki yol vardır: Ya gerçek demokrasinin önünü keserek halkın iradesine karşı koymak ya da iktidardan gönüllü olarak ayrılıp, ülkenin kaderini hiçbir zaman tam olarak güvenmediği sivillerin yeteneğine ve iyi niyetine bırakmak.

Osmanlı gücünün temeli, askeri fetihlerdi. Büyük sultanlar, aynı zamanda büyük fatihlerdi. Nitekim imparatorluk, ocakbaşının ve haremın zevklerini askeri seferlere tercih eden sultanlarla birlikte gerilemeye başladı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imparatorluğun çökmesiyle, yönetici

211

sınıf Türk ulusu fikrinden tamamen vazgeçti ve yabancı güçler Anadolu'yu aralarında bölüşürken sesini çıkarmadı. Ulusal onur ve Türklük ideali, ancak subayların ve topladıkları köylü askerlerin büyük kahramanlığı sayesinde kurtarılabildi.

O zamandan beri Türk subayları, Türkiye'yi bir dizi iç ve dış tehditten korudu. 1960-1980 döneminde üç askeri darbe gerçekleştirdiler. Her seferinde büyük halk desteğiyle hareket ettiler ve birkaç yıl sonra, onları iktidardan ayrılmaya zorlayan olmadığı halde, gönüllü olarak çekildiler. Sicilleri tamamen lekesiz olmayabilir. Ama generaller, iktidarı her seferinde kendi istekleriyle bırakmış olmalarından haklı olarak gurur duyarlar. Hem onların hem de Türk halkının çok başarılı bulunduğu yöntemlerden vazgeçmek için hiçbir neden görmemektedirler.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında olduğu gibi, bugün de Türkiye'deki yaşam ve siyaset hakkında son kararı komutanlar vermektedir. Seçilmiş yetkililer, onların rızası olmadan hareket edebilirler ama komutanların itiraz etmeleri durumunda hiçbir şey yapamazlar. Başbakanlar, Milli Güvenli! Kurulu'na egemen olan generallerin emirlerine uyarlar. Askerler herhangi bir yasanın geçmemesi gerektiğini söylediği zaman, Meclis geri çekilir. Savunma bakanları, üniformalıların sunduğu projeleri hiç sorgulamadan onaylar. Hükümeti yöneten askerler değildir. Sadece ulusal güvenlik açısından hayati gördükleri devlet politikalarına müdahale ederler. Ancak "ulusal güvenlik" kavramını da kendileri tanımladığından, askerler aslında istedikleri zaman belirleyici olabilmektedir.

Askerlerin sivil politikalara müdahalesi, dönemlere göre artmış veya azalmıştır. 1960, 1971 ve 1980'deki darbelerden sonra en üst noktaya erişmiş, askerler kişilerine döndüğünde ise azalmıştır. Bunların içinde en çarpıcı olanı,

112

1983'te generallerin iktidarı bırakmasından sonra yaşanan gerilemedir. Komutanlar, politikada söz sahibi olmalarını güvence altına alan yeni bir anayasa hazırladılar. Ayrıca, seçmenleri de, yeni kurulan istikrarı korumak için ordunun adayı emekli bir generali başbakan seçmeleri gerektiği konusunda uyardılar. Ancak seçmenler, bu tavsiyeyi büyük çoğunlukla reddedip, sivil rakibi Turgut Özal'ı seçtiler. Özal, Türkiye'nin potansiyeli konusundaki geniş öngörüsü ve kişisel gücü sayesinde orduyu denetimi altına aldı. Generaller, genelkurmay başkanı olmasını istedikleri kişiyi söylediler. Ama Özal bu seçimi reddedip başka birini atadı. Türkiye'nin Körfez Savaşı'nda ABD'nin yanında aktif bir rol almaması gerektiğini söylediler. Özal bu görüşü reddetti ve kendi istediği gibi davrandı. Hatta bir askeri kıtayı şort ve tişört giyerek denetledi. Ulusun liderinin bir sivil olduğunu ve generallerin onun emrine

girmesi gerektiğini gösteren daha açık bir işaret olamazdı.

Özal'ın görev süresi boyunca, ordunun iktidardan çekilme konusundaki istekliliği üstlendiği rolün ve kendini algılama biçiminin önemli bir yönünü ortaya koymuştur. Ordu sırf yönetme hırsıyla iktidarı ele geçirmeye kalkışmıyordu. Ancak sivil liderlerin yetersiz kalmaları durumunda, bu , boşluğu doldurmanın kendi görevi olduğuna inanıyordu. Özal yönetimi sırasında böyle bir boşluk yoktu. Ancak Özal'ın 1993'teki ölümünden sonra, hükümetin dümeninde sağlam bir kaptan bulunmadığı görüldü. Kürt isyanı en üst noktasına ulaşmış, ekonomi çökmüş, enflasyon aşırı derecede yükselmişti. Ama sorumsuz ve yozlaşmış parti liderleri incir çekirdeğini doldurmayan konularda atışmakla ve kişisel servetler biriktirmekle zaman harcıyorlardı. Ordunun başta büyük umutlar bağladığı, ABD'de eğitim görmüş bir ekonomist olan Başbakan Tansu Çiller'in dağınık kafalı bir düzenbaz olduğu ortaya çıktı.

213

1995 seçimlerinden sonra, görünürde laik olan Çiller, Is- j lâmcı lider Necmettin Erbakan'la bir çıkar anlaşması yaptı. ! Erbakan, başbakanlığa karşılık, Çiller hakkındaki yolsuzluk suçlamalarını ortadan kaldıracaktı. Bu hükümet, Türklerin çoğunluğunun paylaştığı ilkelerden tehlikeli şekilde uzaklaşınca, bir müdahaleyle ülkeyi doğru yola sokacak ve disiplini sağlayacak bir güce gereksinim olduğu yalnızca generallerin değil, birçok sivil Türk vatandaşının da düşüncesiydi. Bu güç ancak ordu olabilirdi. Generaller, bir yıldır iktidarda olan Erbakan ile Çiller'i istifaya zorladılar. Sonrasında ise, bir daha bu tür kişilerin iktidara gelmesini engellemek için siyasi sınırlamalar getirmeye başladılar. Ancak Erbakan'ın bir yıllık iktidarının en kötü sonucu, Türklerin henüz demokrasi için hazır olmadığına orduyu inandırmasıdır.

20. yüzyılın son yıllarında, her zaman Meclis'teki, bürokrasideki ve yargıdaki dostlarının gönüllü desteğiyle hareket eden Türk ordusu, toplumda tehlikeli olarak nitelediği eğilimlere karşı yeni ve güçlü bir saldırı başlattı. Birlikte hareket eden bu seçkinler, siyasi partileri yasaklayıp politikacıları ve gazetecileri hapse attı, Kürt eylemcilere baskı uyguladı ve kişi özgürlüğünü kısıtlayan yasaları kaldırma çabalarına engel oldu. Yeni olan bu uygulamalar değildi. Bunlar, Türkiye'deki yaşamda her zaman var olan moral bozucu yönlerdi. Yeni olan siyasi ortamdı. Türklerin çoğu, devletin kısıtlayıcı yapısı altında ezilmeye başladı, Türk, ulusunun karşı karşıya olduğu tehditlerin, gerçekten de askerlerin söylediği kadar ciddi olup olmadığı konusunda şüpheler doğdu. Türkler demokrasinin ne olduğunu bilmektedirler. Dolayısıyla, ülkelerinin demokrasiden ne kadar uzak olduğunun da farkındadırlar. Artık kendi kararlarını verecek ve kendi hatalarını yapacak kadar gelişmiş olduklarına inanmalarına rağmen, komutanlar hâlâ ikna olmamıştır.

214

Kendilerini Atatürk'ün mirasçıları .olarak görmekte ve yaptıkları her şeyi Atatürk'ün ülkesi için ne istediğini sadece kendilerinin anladığı gerekçesiyle açıklamaktadırlar. Onun ülkesi için istediklerini gerçekten savunuyorlar mı, yoksa bunun gerçekleşmesini engelliyorlar mı? Dar ulusal güvenlik anlayışları ve özgürce soru sorup tartışmaktan duydukları korku, Türkiye'nin gereksinimleri ile bugün her zamankinden daha da çok çatışma halindedir.

On dört yaşındaki Türk öğrencileri, askeri liseye girdikleri andan itibaren görev

duygusu ile doldurulmaktadır. Tıpkı Konya otobüsünde karşılaştığım subay gibi, kendilerini sivillerden daha temiz, açgözlülük ve sahtekârlıkla daha az kirlenmiş, ulusu için daha fazla fedakarlık yapmaya hazır kişiler olarak görmektedir. Toplumun geri kalanından büyük ölçüde soyutlanmış olan subaylar, birlikte yaşayan ve büyüyen bir tür kapalı grup oluştururlar. Tanıdıkları insanların büyük kısmı, diğer askeri öğrenciler ve subaylardır. Kendi mahallelerinde yaşarlar ve birbirlerinin kariyerlerini dikkatle izlerler, içlerinde en hırslı olanlar, eşlerini bile asker ailelerinden seçer.

Askeri öğrenciler, diğer öğrencilere göre çok farklı bir eğitimden geçmektedir. Başka ülkelerdeki subay adayları gibi, onlara da disiplin, düzen ve sıkı çalışma değerleri öğretilir. Sıradan devlet okullarındaki öğrencilere göre çok daha iyi olanaklara sahiptirler. Eğitim gördükleri binalar modern ve bakımlıdır. Yeni bilgisayarları, her türlü aracın bulunduğu laboratuvarları vardır ve kütüphaneleri doludur. Yetersiz olanaklarla en iyi sonucu alması beklenen, kötü eğitilmiş ve az maaş alan sivil okullardaki öğretmenlerin aksine, bu okullardaki öğretmenler akıllı ve deneyimlidir. Ancak en büyük farklılık, öğretilenlerdedir.) Onlara, Atatürk'ün çocukları oldukları ve kötülüklerle dolu dünyada çıkarını düşünmeyen bir kadro oluşturdukları defalarca

215

insanlığın ve bireyciliğin değerlerinden çok, devlet ve ulus değerlerini öğrenmektedirler. En başarılıları, derin bir görev duygusuyla, sadece askeri yönden değil, siyasi ve manevi yönden de Türkiye'nin kaderinin kendilerine bağlı olduğu inancıyla mezun olmaktadır.

Akademide ise, dünyayı tehlikelerle dolu gösteren stratejik doktrin öğretilmektedir. Her yerde tehdit vardır. Yabancı güçler, Türkiye'yi yıkmak, bölmek ve zayıflatmak için hiç durmadan komplolar kurmaktadır. Atatürk düşmanı olan kötü Türkler de bu komplolara katılmaktadırlar. Bu kadar ciddi sorunlarla karşı karşıya olan ulusu savunmak için, ordunun elinde çok sayıda tank, helikopter ve top olması yeterli değildir. Nankör bir iş olsa da, toplumu düzenlemek, ulusu felakete götürmek isteyen tehlikeli fikirleri ve bireyleri bastırmak görevlerini de üstlenmelidir. Günler yıllar boyunca bu mesajla doldurulan öğrenciler, kişi hakları ve sivil gücün üstünlüğü gibi insancıl değerlerden çok, "devlet" ve "görev" gibi soyut idealleri benimsemiş subaylar haline gelmektedirler. Onların Türkiye'si, birçok sivilin gördüğü yaşam dolu, kendine güvenli ve hırslı Türkiye değildir. Düşmanlarla çevrili ve kolayca yönlendirilebilen saf insanların oluşturduğu bir halk görmektedirler. Bu kırılğan ulus ile kötü akıbeti arasındaki tek güç ise ordudur.

Kemalist öğretinin büyük kısmı gibi, bu garip bakış açısı da bir zamanlar mantıklıydı. 1920 ve 1930'larda, Türkiye gerçekten de kırılğan ve düşmanlarla çevriliydi. Ordudan başka onu savunabilecek toplumsal sınıf veya siyasi güç yoktu. Eğitimli seçkinler grubu çok küçüktü. Ne orta sınıf ne de sivil toplum bulunuyordu. Ancak bunlar artık değişmiştir. Türkiye enerji yüklüdür ve ülkeyi en az subaylar kadar iyi yönetecek insanların sayısı hiç de az değildir. Komutanlar, Türkiye'nin, kendilerini ve durağan dünya görüşlerini geride bırakmakta olduğunu anlamamış görünmektedir.

216

Ordu, kurallara sorgusuz uymayı teşvik eden ve yaratıcı düşünceyi cezalandıran bir kurum olduğu için yavaş yavaş ulustan uzaklaşmaktadır.

Her yıl, yaklaşık dokuz yüz askeri öğrenci teğmen olarak göreve başlamaktadır. Bunlardan yalnızca otuzu general, Türklerin kullandığı isimle, "paşa" olmaktadır. Kısmen komuta yeteneklerine ve askeri uzmanlıklarına göre rütbe kazanmaktadırlar ama Kemalizmin katı ilkelerine bağlılıkları da etkili olmaktadır, islamcı çevrelerle ilişkisi olan bir subayın ilerlemesi çok zor olduğu gibi, ordudan atılma riski de mevcuttur. Ordunun Türk toplumundaki rolünü sorgulayanlar için de aynı şeyler söylenebilir. Subaylar yükseldikçe ve giderek azalan üst rütbeler için yarıştıkça, rakiplerine göre daha fazla Kemalist görünmek -ve olmak- yönünde doğal bir baskı hissetmektedirler. Bu sistemin yarattığı ve varlıklarını korumak için çalışan seçkinler, değişime karşı son derece dirençlidir.

Ancak Türk generallerini umutsuz derecede tutucu göstermek yanlış olur. Ortalama bir general, ortalama bir politikacıya göre daha iyi eğitilmiş, dünyaya daha açık ve bazı yönlerden daha liberaldir. Milletvekillerinin, teşkilat ve belediye başkanlarının birçoğu, fanatik milliyetçilerden, cahil demagoglardan veya dolandırıcılardan oluşmaktadır. Çok az general bu kategorilerden birine girer. Bu durum, siyasetçilerin nitelikleri nedeniyle moral bozucudur. Ancak, komutanlar her ne kadar bu değişimden korkuyorlarsa da, Türkiye'nin değişmek zorunda olduğunu bilmektedirler ve bu da cesaret vericidir. Komutanlara göre, Türkiye, daha uygun bir coğrafyada yer alan ve geleneksel olarak demokratik sisteme sahip olan ülkeler gibi değildir. Toplumunu onlar gibi tam olarak açma riskini göze alamayacak özel bir konuma sahiptir. Ancak bu klişeyi en sık tekrarlayanlar komutanlar olsa da, bu imajdaki çelişkilerin günümüzde daha

217

önce hiç olmadığı kadar keskin olduğunu bilmektedirler.

Türk subayları, yarım milyon askerden daha büyük bir güce komuta etmektedir. Bu, Avrupa'daki en büyük ordudur ve NATO içinde ABD'den sonra ikinci gelmektedir. Askerlerin büyük kısmı, orduda 1-2 yıl görev yapmak üzere silah altına alınan gençlerdir. Zorunlu askerlik, kuşaklardan beri vatandaşları orduya bağlayan ve orduyu günlük yaşamlarının bir parçası olarak görmelerini sağlayan bir uygulamadır. Bir asker gördüklerinde, onun aşağı sokaktan ya da diğer köyden Mehmet olduğunu içgüdüsel olarak bilmektedirler.

Başlangıçta, zorunlu askerlik, yalnızca büyük bir ordu kurmak için değil, aynı zamanda toplumsallaştırma işlevi için getirilmiştir. Köylü çocuklarına bir parça çağdaşlık göstermek, temel toplumsal becerileri kazandırmak, vatanseverlik ve disiplin ideallerini öğretmek için paha biçilmez bir araç olmuştur. Ancak artık bu işlevleri eğitim, seyahat ve kitle iletişim araçları yerine getirmektedir. Türk gençlerinin büyük kısmı, askerliği zaman kaybı olarak görmektedir.

1999'da ordu, kısmen giderek büyüyen bu hoşnutsuzluğa yanıt olarak, gençlerin on beş bin Alman markı ya da on bin Amerikan doları ödeyerek askerlik yapmalarını sağlayacak bir sistem getirdi. Bu miktarı ödeyemeyenler doğal olarak kızdılar. Ama yararlananlar bile sonunda hayal kırıklığı yaşayıp sistemle alay etti. Bu gençlerin, ödemeyi yaptıktan sonra 28 gün bir askeri kışlada kalmaları gerekiyordu. Birçoğu, orduyu neredeyse gülünç bir kurum olarak gösteren öykülerle döndü.

Bu 28 günü Burdur'da geçiren bir arkadaşım, "Taktik ya da nasıl savaşılabacağı konusunda hiçbir şey öğrenmedik," dedi. "Sabahları, Türklerin neden dünyadaki en iyi askerler olduklarını anlatan konuşmalar dinledik; sebep Türk olmamızdı. Sonra, Avrupa Birliği'ne katılmanın Türkiye açısından-

218

dan stratejik bir hedef olduğu hakkında konuşmalar dinledik. Haftada dört ya da beş kere, öğleden sonraları göbek dansı ve striptiz şovları vardı. Herkes bilet için dört milyon (o sırada yedi dolar) ödemek zorundaydı. Başlarda, paralan olmadığı ve çıplak kadın görmek fikrinden hoşlanmadıkları için Anadolu'dan gelenler gitmek istemediler. Ama gitmeyenler, öğleden sonrayı sıcak güneşin altında koşarak geçirmek zorundaydı. Dolayısıyla ilk birkaç günden sonra herkes geldi. Şovlar sırasında kola ve dondurma satılıyordu. Bunların amacı, bizden para kazanmaktı. Dört hafta sonra eve döndüm. Orduma saygı duyarak mı geldiğimi sanıyorsunuz? Tabii ki hayır."

Türk ordusu, bu gibi uygulamaları hiçbir sorunla karşılaşmadan yapabilmektedir, çünkü dış denetime tâbi değildir. Mantıksal olarak, subayların bu özgürlüğü, yalnızca askerliğini yapmak için gelenlerden para temin etmek için kullanmakla yetinmeyip, bundan kendilerine de pay çıkarmaya başladıkları düşünülebilir. Ancak, ilginçtir ki bunu yapmamaktadırlar. Siyasetçilerin aksine, generaller rüşvet almamakta ya da müteahhitlerden para kabul etmemektedir. Emekli olduklarında villalarda yaşamazlar, çocukları pahalı okullara gitmez veya gösterişli arabalar kullanmaz. Dürüstlük örneği sergilerler ve üniformalı herkesin de buna uymasını beklerler.

Ancak, özellikle görev nedeniyle, her zaman başıbozuk olan güneydoğu bölgelerine giden subaylar başta olmak üzere, buna uymayanlar da vardır. Kürt isyancılara karşı savaş, bazı subaylar da dahil olmak üzere birçok insanı suça itmiştir. Çatışmaların en üst düzeye çıktığı 1990'ların başında, bazı subaylar acımasız yöntemler kullandılar ve milyonlarca Kürtü yabancılaştıracak şekilde terör gruplarıyla işbirliği yaptılar. Bazıları ise paranın çekimine karşı koyamadı. Uzun yıllardan beri İran ve Afganistan'dan gelen

büyük miktarda eroini Türkiye'nin iyi bilinen yollarından geçirerek Avrupa'ya sokan kaçakçılarla kazançlı anlaşmalar yaptılar. İran sınırında geçirdiği altı yıldan sonra emekli olarak İstanbul'daki evine dönen bir yüzbaşı, Marmara Denizi'ne bakan 12 villalık bir tatil merkezi satın aldı. Asker maaşı ile böyle bir lüks hayal bile edilemez. Bu durumdan rahatsız olan bazı eski arkadaşları onunla konuşmamaya başladılar. Ancak kendisi buna hiç aldırmıyor gibiydi.

Türkler, bu tür olayların istisna olduğunu bilmekte ve haklı olarak ordularının temelde dürüst olduğunu inanmaktadır. Ayrıca ordunun kibar ve insancıl olduğunu düşünmelerine rağmen, Kürt isyanının bastırılma öyküsünü hiç duymamışlardır. Endonezya'dan Şili ve Zaire'ye kadar çeşitli ülkelerin nefret edilen ordularının aksine, Türk ordusu, acımasız, baskıcı ve açgözlü davranarak günlük yaşamdaki konumunu veya prestijini kaybetme tehlikesini göze almamaktadır. Ancak, kendisi ile Türk halkı arasında bir boşluk oluştuğunu ilk kez görmektedir.

Türk ordusu, bir anlamda Osmanlı sultanlarını koruyan ve imparatorluk döneminde askeri gücün iskeletini oluşturan seçkin yeniçeri askerlerine benzemeye başlamıştır, ilk başta, yeniçeriler devletin hizmetindeydiler ama zamanla o kadar fazla güç kazandılar ki, devletin efendisi durumuna geldiler. Bir atasözü, "Yeniçeriler kaşını çatınca sultan titrer," diyor. Yeniçerilerin haydutluğa ve eziyete başlaması sonucunda, ocakları 1826'da Sultan II. Mahmut tarafından kapatılmıştır. Bu olay Türk tarihine "Vaka-i Hayriye" olarak geçmiştir. Türk subayları, yeniçeriler gibi başıbozuk değildir ama özgür düşünceli siviller, generallerin kaşını çatması karşısında titremektedir. Birçok Türk, subayların siyasetten çekilmesinin, Cumhuriyet Türkiye'si için de bir "vaka-i hayriye" olacağına ve aynı derecede yaşamsal önem taşıdığına inanmaktadır.

Türklerin neredeyse tamamı, kısa süre öncesine kadar orduyu, kendini ülke savunmasına adanmış fedakâr vatanseverlerden oluşan cesur bir güç olarak görürdü. Bugün ise gençlerin çoğu, zorunlu askerlik modasının geçtiğine ve ulusal kalkınma için zararlı olduğuna inanmaktadır. Çünkü okuyarak ya da çalışarak değerlendirecekleri zamanı boşa harcamaktadırlar. Genel olarak vatandaşlar arasında ise şüpheler daha da derine inmektedir. Giderek daha çok sayıda Türk, ordunun kendi amaçlarına ayak uydurmadığını, Avrupa değerlerine bağlılığını açıklamış olmasına rağmen, Türkiye'nin çağdaşlaşması ve demokrasi önündeki belki de en önemli engel durumuna geldiğini düşünmektedir.

Bazı Türk generalleri, tıpkı 1920'de Sevr'de yapmaya çalıştıkları gibi, yabancı güçlerin Türkiye'yi kendi aralarında paylaşmak amacıyla asla vazgeçemediklerine inanmaktadır. Özellikle Avrupa Birliği'nin, Türkiye'nin üniter yapısını ve Türk ulusunu yok etmek için insan haklarını ve Kürtlerin statüsünü araç olarak kullandığından şüphelenmektedirler. Coğrafi olarak yakınlara geldikçe, generaller tehlikelerin daha da büyüdüğüne inanmaktadır. Onlara göre, İran, Türkiye'yi gerici mollaların yönetimine sokmayı amaçlayan bir istikrar bozma kampanyası yürütmektedir; Suriye, etnik olarak Arap olan Hatay'ı, etrafındaki su ve diğer doğal kaynaklar açısından zengin bölgeyi ele geçirmek için komplolar kurmaktadır; Irak, yeni bir saldırı için uygun zamanı bekleyen Kürt gerillaları barındırmaktadır; Ermenistan, Türkiye'nin adını lekelemek ve doğu bölgelerini ele geçirmek için Türkiye'yi karalama kampanyası içindedir; Yunanistan'a güvenilemez, Ege'de işbirliği yapmak için gösterdiği nispeten yakın tarihli istek, alçakça emellerini gizleyen bir hiledir. Bunların en kötüsü ise, Türkiye'nin kendi içinden gelen tehdittir. Generallerin inancına göre, Türk ulusunun kötü çocukları, demokratlar, insan hakları savunucuları,

savunucuları, barışçı dindarlar ve kültürel çeşitlilik savunucuları kılığı altında gizlenmiş, yabancı düşmanlarla işbirliği yapmaktadırlar.

Türkler, uzun süre boyunca bu görüşü doğru kabul etmişti. Bunun en önemli nedeni, subaylara duydukları büyük güven ve onların en iyiyi bildiği varsayımıydı. Ancak bu durum 1990'larda değişti. Türkler artık daha çok ses, daha genç ve yeni sesler, duymaktadır ve liderlerin söylediklerinden kuşkulandırmaya başlamıştır. Generallerin gördüğünden çok farklı bir dünya görmektedirler: yabancı güçlerin ille de Türkiye'nin kötülüğünü istemedikleri, aksine daha özgür ve zengin olmasını istedikleri bir dünya. Avrupa Birliği, Türkiye'nin de diğer adaylarla eşit olduğunu ilan ederek dost elini uzatmıştır. Türkiye'nin düşmanı olduğu varsayılan devletlere gelince; İran, yaşamın her yönünü kapsayan bir iç siyasi çatışma içindedir, Suriye son derece zayıftır, Irak ise bölünmüş ve yalnız kalmıştır. Türkiye'deki Kürt isyanı bastırılmıştır ve lideri de hapsedir. 1990'larda, politikacılar da dahil olmak üzere birçok dindar önemli dersler almıştır. Daha açık ve hoşgörülü bir toplum yaratmak için laiklerle işbirliği yapmayı istemektedirler. Her zamankinden daha canlı olan sivil toplum, sıradan insanları olumlu yönde etkileyebilecek gibi görünmektedir.

Bu bakış açısı, ordunun toplumdaki yeri açısından son derece yıkıcıdır. Açığını kollayan düşmanlarla çevrili bir ülkenin korunma için orduya sığınması ve ordunun isteklerini karşılaması doğaldır. Ancak bir Ülkenin acil toplumsal ve siyasi sorunları olsa da askeri sorunları yoksa, barış içinde ve güvenli ise. Ordu o kadar da öncelik taşımaz.

Bazı Türkler, sahip oldukları üstünlüğü, korumak isteyen generallerin tehditleri abarttığını, hatta, olmayan tehditleri varmış gibi gösterdiğini düşünmektedir. Bunu söylemek haksızlık olur. Generaller, büyük kurumsal güçlerini korumayı

222

doğal olarak istemektedir. Ancak korkularında, artık zamanın gerçeklerine uymayan bir stratejik doktrine göre eğitildikleri ve yaşadıkları uzun yılların büyük etkisi vardır.

Türk ordusu yıllar boyunca tipik bir üçüncü dünya gücü görünümündeydi. Siyasi gücü büyüktü. Safları doldurmak için zorunlu askerliği kullanmakla birlikte ciddi savaş gücüne sahip değildi. Ancak, Türk askerleri, Kore'de gösterdikleri kahramanlıkla yabancı komutanları etkilediler. Türkiye'nin 1952'de NATO'ya katılmasından sonra ise, başta ABD olmak üzere Batılı devletler, Sovyetler Birliği'ne karşı bir ön cephe ülkesi olan Türkiye'ye büyük önem verdiler. Türk subaylarını eğitip orduyu modern silahlarla donattılar ve kendi askerlerini, gemilerini, uçaklarını ve hatta nükleer silahlarını Türk topraklarına yerleştirdiler. Bu durum, Türk subaylarının düşünce biçimini değiştirdi. Türkiye NATO'ya yaklaştıkça, NATO'nun onlara verdiği önemin tadını çıkararak anti-komünist oldular. Ancak 1980'lerde Kürt milliyetçileri isyan edince, Varşova Paktı'ndan gelecek bir saldırıya hazır olmalarına rağmen, iç ayaklanmayı bastırma yöntemlerini bilmediklerini anladılar. Bunun üzerine, generaller orduyu yeniden düzenleyip, modern silahlarla donatılmış ve savaş deneyimine sahip zorlu bir güç haline getirdiler. Yüksek teknoloji ürünü olan çok başlıklı roket sistemleri, F-16 savaş uçakları ve M-60 tankları gibi silahların büyük bir kısmı Amerikan yapımıydı. Savaş alanındaki komutanlar, bu silahları kullanmayı ve isyan-karşıtı taktikleri öğrenerek Kürt isyancıları yenmeyi başardılar.

Bugün Türk generallerinin elinde tam anlamıyla çağdaş bir ordu vardır. Savaş alanında kazandıkları başarıyla heyecanlanan ve tüm isteklerinin karşılanması gerektiğini düşünen generaller, 21. yüzyılın ilk on yılında, yeni silahlar için 50 milyar dolar harcayacaklarını açıkladılar. Birinci aşamada, yedi milyar dolara bin tank ve dört milyar dolara

223

Amerikan helikopter gemileri alınacaktı, ilk defa, sessiz bir direnişle karşılaştılar. Türkler bu parayla kaç tane okul ve hastane yapılabileceğini, ne kadar kentsel ve ekonomik gelişme sağlanabileceğini sormaktan kendilerini alamadılar. Yine ilk defa, generaller kamuoyunun bu hoşnutsuzluğuna olumlu yanıt verip, ülkenin 2001'de yaşadığı ekonomik şoktan sonra bu alımları ertelediler. Atatürk'ün bir sözünü izliyorlardı: Bir ulus, ruhsal, bilgi, bilim ve ahlak açısından güçlü olmak zorundadır. Askeri güç en sonda gelir.

1997'de Necmettin Erbakan'ı "postmodern bir darbeyle" indirdikleri zaman, Türk komutanlarının tepkisi sadece onun dine dayalı siyaset yapma biçimine karşı değildi. Tepkileri, Batı'ya karşı isteksizliği ile Türkiye'nin fikir ve müttefikler için islâm dünyasına dönmesi gerektiği inancına karşıydı. Erbakan'ın bu düşüncesi, Kemalizmin özüne karşıydı. Atatürk'e göre, Avrupa değerleri "evrensel uygarlık" değerleriyle eş anlamlıydı ve ulusun en büyük amacının bunları benimsemek olması gerektiğini defalarca söylemişti. Avrupa Birliği, 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'yi üyelik için resmi aday olarak kabul edince, ülkede coşkulu bir kutlama yaşandı. Ciddi gazeteler, bunun Cumhuriyet tarihinin en önemli olayı olduğunu yazdılar.

Ancak Avrupa Birliği Türkiye'nin üyelik koşullarını belirleyince, askeri ve sivil yöneticiler duraksadılar. Düşünce özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması,

her vatandaşa kendi kültürünü ifade etme hakkı tanınması, ordunun sivil denetim altına sokulması, toplumsal sorunların uzlaşmayla çözülmesi, vatandaşların dinlerini istedikleri gibi yaşamalarına izin verilmesi gibi öneriler, generalleri bir anda durdurdu. Helsinki'deki bu karardan altı ay sonra, doktora tezi için araştırma yapmak isteyen Amerikalı bir öğrenci Ankara'ya geldi. On gün boyunca, siyasetçilere, gazetecilere ve profesörlere, Türkiye'nin demokrasiye doğru

224

yaptığı uzun yürüyüşü ne zaman tamamlayacağını sordu. "Hepsi askerler hakkında konuşmak istedi," dedi. "Teybi kapattırdılar ve sonra, demokrasi önündeki en önemli engel ordu olduğunu söylediler."

Sonunda bu da olmuştu! Türkiye'nin temellerini oluşturanlar, askerlerin gücünden korktukları için, gizli tutulacağı sözü verilmedikçe, generalleri demokrasi yönünde zorlamaya cesaret edememektedir. Ordunun bu işaretleri görmezden gelmesi, krizler sırasında sahip olduğu halk desteğini yitirme tehlikesini de göze alması demektir.

Türk subayları kariyerlerine bir ant içerek başlarlar: "Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık kalacağım ve onları koruyacağım." Bu anda uymaları, daha önce hiç bu kadar önemli olmamıştı. Kemalist yapılanmanın diğer unsurları gibi, onlar da Türk ulusuna güvenmek ve sözlerini tutmak zorundadırlar. Türk halkının güvenini istiyorlarsa, onlar da halka güvenmelidir. Bunu yaptıkları zaman, ordu bir kez daha Türkiye'nin birleştirici gücü olacaktır. Türkiye'de demokrasiden korkan başka Kemalistler de vardır ama komutanlara duydukları saygı, korkularından daha büyüktür. Bu durumda, ordu, Türkiye'ye gerçek demokrasiyi getirebilecek büyük ulusal koalisyonun ayrılmaz bir parçasıdır. "Evrensel uygarlık" yolunu kapatmak yerine, bu yolda öncü olmalıdırlar.

Üst düzey subayların çoğu, orta rütbedekilerin de büyük kısmı, bu sorunun farkındadır. Çağdaştırma görevlerine sadık kalmak için yapılması gerekeni bilmektedirler. Tehlike içeren bir adım atmaları istenmektedir ve askerler de tehlikeyi göze almaktan hoşlanmadıkları için tereddüt etmektedirler. Ancak tarihe, Türkiye'yi Atatürk'ün belirlediği yoldan geri çeviren güç olarak geçmeyi tercih etmeleri de düşünülemez.

225

Devesinin omzuna damlayan salyasına hiç aldırmadığını gördüğüm zaman, Hamza Akmeşe'nin gerçek bir erkek olduğunu anladım. Devesini seviyordu. Mümkün olsaydı, onunla birlikte uyuyabilirdi. Biraz tükürük, hatta epeyce tükürük onu hiç rahatsız etmiyordu.

Hamza'yla karşılaştığım gün, yabancıların Efes antik kentine giden yol üzerinde olduğu için bildiği Selçuk kasabasında yapılan büyük deve güreşi öncesiydi ve Hamza gizlice diğer develeri izliyordu. Kısa sürede, tasalanmasına gerek olmadığını anladı. "Devem güçlüdür," dedi. "iyi bir vücudu ve tekniği var ön ayaklarıyla çelme takmayı da biliyor"

Türkler, her geçen gün biraz daha Avrupalı olmaktadırlar Yaşamlarını zenginleştirecek ve daha verimli kılacak fikirlerle bakış açılarını benimsemeleri açısından bu iyi bir gelişmedir Ancak hiçbir zaman tam olarak Avrupalı olmayacaklardır ve bu da aynı derecede iyidir Türklerin farklı bir geçmişi ve psikolojisi vardır. Birçok Avrupalı gibi futbolu severler ama deve güreşi gibi daha egzotik sporlardan da hoşlanırlar Kırk yıldır bu oyunun içinde olan Hamza Akmeşe, ispanyolların boğa

227

güreşi ile Türklerin deve güreşinin benzer olduğunu söylemektedir. Hörgüçlerinden çanlar sarkan, üzerinde aynalı bir battaniye olan ve kuyruğu renkli ponponlarla süslenmiş iri devesini güreş alanına doğru götüren Hamza Akmeşe, "Bu bizim geleceğimiz, " dedi. "Çok büyük ve çok önemli."

Orta Asya'dan göç etmelerinin üzerinden bin yıl geçmiş olmasına rağmen, Türkler geçmişlerinden gelen bazı özellikleri korumuşlardır. Bunu sağlayan unsur, bir tür ortak hayal gücü olsa gerek. Kişisel bir gen olamaz, çünkü bugün Türkiye'de yaşayan insanların büyük kısmının ataları arasında Orta Asyalı kimse yoktur. Çağdaşlığa doğru hızla ilerleyen Türkler, geriye de bakmaktadırlar. Avrupalı olmak fikri onları heyecanlandırmaktadır ama aynı zamanda huzursuz da etmektedir. Onları farklı ve özel yapan nitelikleri kaybetmek istememektedirler. Üç aylık kış sezonunda, binlerce Türk'ün her pazar deve güreşi izlemek üzere toplanmasının nedeni de budur.

Güreş devesi sahipleri, köylerinde önemli insanlardır. Çocuklar ona hayranlık duyar, erkekler ondan fikir alır, kadınlar dikkatini çekmeye çalışır. Ayakkabı boyacılığı yapabilir, sebze satabilir veya bir büroda çalışabilir ama devesiyle olduğu zaman, Türklüğün ete kemiğe bürünmüş halini temsil eder. Güreş develeri, Yıldırım, Şahin, Kader, Kara Ali ve Çakal gibi kahramanlık ve cesaret anlatan isimler taşır. Onlara da sahiplerine de saygısızca davranmak mümkün değildir.

Deve güreşi hayranları, bu sporun kendine özgü noktalarını uzun uzun tartışabilirler. Develerin şecerelerini karşılaştırıp, tekniklerini değerlendirir ve geleceğin şampiyonları gibi görünen genç develer hakkındaki söylentileri aktarırlar Ancak, alışkın olmayan göz, oyunun ince noktalarını hemen anlayamaz.

Deve güreşi maçları, daha dev boyutta yapılan sumo güreşi gibidir. Büyükleri bir tonun üzerinde olan iki devenin birbirine doğru sürülmesiyle başlar. Bazen, develerden biri korkup kaçar. Bu durumda maçı kaybeder. Ama çoğu zaman çarpışır ve

itmeye başlarlar, iki rakibin birbirini ittiği birkaç dakika boyunca çok az hareket olur. Sahipleri develerini teşvik eder, izleyiciler tezahürat yapar ve bir spiker hiç durmadan oyunu izleyenlere anlatır. Sonunda develerden biri yere yığılır. Kazanan devenin sahibine ödül olarak halı verilir.

Selçuk'ta olduğum gün, başarılı deve sahiplerinden biri "Evde bunlardan çok var," dedi. "Hepsi makine halısı ve iyi değiller. Onları başkalarına veriyorum. Ama önemli olan para ya da halı değil. Atalarımızdan gelen bir geleneği canlı tutmak."

Oysa deve, Türk kimliği açısından hiçbir zaman önemli bir hayvan olmamıştır. Türkler binicilikleri ile tanınmıştır ve ata binenleri izlemek halen Türklerin en büyük zevklerinden biridir. Az sayıdaki şanslı insanın at terbiyesi ve gösteri atlayışı yaptığı kulüpler vardır. Ancak özellikle Erzincan ve Bayburt gibi vahşi hayatın korunduğu düzlükler başta olmak üzere, bir zamanlar antik kültürlerin geliştiği ve geleneğin halen çok güçlü olduğu iç bölgelerde, Türkleri çeken ve heyecanlandıran spor cirittir.

Cirit karşılaşmaları son derece hızlıdır. Oyuncular, toz bulutu içinde birbirine doğru dörtnala ilerleyip ahşap ciritler atarlar. Rakibe isabet ettirilmesi ya da rakibin atının yön değiştirmesi durumunda puan alınır. Bu oyuncular da, tıpkı güreş develerinin sahipleri gibi, en azından kendi zihinlerinde kahraman kişiliklerdir. Büyük kısmı, Türkiye'den çok Afganistan ya da Kırgızistan gibi vahşi ve atların çok sevildiği ülkelere uygun gibi görünmektedir. Artık Ankara ve İstanbul'da bile yapılan bu sporun giderek artan

popüleriği, Türklerin yeni kimliklerini benimserken eskisini kaybetmemekteki kararlılığını göstermektedir.

İnsanların, ilk kez dört bin yıl kadar önce Orta Asya'da ata binmeye başladığı sanılmaktadır. Ata ilk kez binenler, büyük olasılıkla bugünkü Türklerin atalarıydı. M.Ö. 8. yüzyılda, Hazar Denizi ile Karadeniz'in kuzeyindeki engebeli arazide

229

görölmeye başlayan ilk atlı okçular da büyük olasılıkla onlardı. Türk kabile üyeleri, yaşamlarının büyük kısmını at sırtında geçirirdi. At sürmenin verdiği duyguya alışmaları için, çocuklar daha yürümeye başlamadan önce koyunların sırtına bindirilirdi. Büyükler ise at sırtında yer içer, işlerini yürütür, toplantı yapar ve hatta uyurdu. Eski Çinliler onları "atlı barbarlar" diye tanırdı.

Sipahi denilen süvariler, yüzyıllar boyunca zaferden zafere koşan Osmanlı ordusunun belkemiğiydi. Yayayken neredeyse tamamen korunmasız olan sipahiler, ata bindiklerinde yenilmez olurlardı. Son hızla dörtlüye giderken geri dönüp uzaktaki düşmana ok atmak, bilinen becerilerinden sadece biriydi.

Sipahiler, neredeyse her ilkbaharda savaşa giderdi. Komutanları ciriti, savaş zamanı dışındaki eğitim ve alıştırma için geliştirmişti. Yarışmacılar, dörtlüye giderken mızraklarını halkaların içinden geçirmek ve havada asılı pirinç kürelere ok atmak zorundaydılar. 20. yüzyılın başında, yeni savaş biçimleri süvarinin yerini alması ve makineleşme sonucunda köylüler ile atlan arasındaki bağın zayıflaması sonucunda gerileyen bu spor, 1990'larda yeniden popüler hale geldi. Kurallar yazılı hale getirilip resmi bir federasyon kuruldu ve öğrencilerin büyük kısmı çevredeki kırsal alanda bulunan yalıtılmış köylerden gelen Erzincan Üniversitesi'nde, istekli oyuncular için resmi eğitim kursları verilmeye başlandı. Türkler, fetih amacıyla ata binmeyi bir süre için unutmuştu ama artık yeniden öğrenmektedir.

Türkiye'nin geleneksel sporlarından üçüncüsü olan yağlı güreş ise, 15. yüzyılda, bugünkü Yunanistan sınırından birkaç kilometre uzakta bulunan Kırkpınar kasabasında doğdu. O zamandan bu yana, hemen her yıl ülkenin dört bir yanından gençlerle erkekler, güçlerini ve becerilerini sınamak için buraya gelirler. Kırkpınar, yarışmacıların üç ton zeytinyağı tükettiği tek güreş turnuvasıdır.

230

Bu güreşlerin kuralları yüzyıllar içinde çok az değişmiştir. Eski zamanlarda, bir karşılaşma saatlerce hatta günlerce sürebilirdi. Çünkü, kazanmanın tek yolu rakibinin sırtını yere getirmektir. Aşın enerji harcayan bazı yarışmacılar oyun sırasında öldüler. Bugün puanla da kazanmak mümkündür ve karşılaşmalar 45 dakika ile sınırlıdır. Ancak güreşçiler halen bele kadar soyunup özel tasarlanmış deri pantolonlar giyerler ve vatandaşlarının sınırsız hayranlığının tadını çıkarırlar. En önemlisi, baştan ayağa zeytinyağına bulanmış olarak güreşirler.

Yağlanan güreşçiler, sahaya sıralanarak dizlerine vurur ve zıplayarak ilerler. Osmanlı kostümleri içindeki davulcular sabit bir ritim tutturur. Karşılaşma saati yaklaşınca, spikerler "Ey büyük güreşçiler" diye övgüler dizip aşağıdaki gibi şiirler okurlar:

Söğüt dalından odun olmaz.

Her kızdan kadın olmaz.

Her kadın ana olur,

Her delikanlı greŖçi olmaz.

Bu sporu sevenler, yağlı greŖin hem fiziksel hem de psikolojik bir spor olduğunu söyler. KarŖılaŖmalar ok uzun sürdüğü iin, greŖiler aralıksız greŖemezler. Birbirinin etrafında dönerek, homurdanarak, saldırıyormuŖ gibi yaparak ve rakibini korkutmaya alıŖarak zaman geirirler. Bir aılıŖ imkânı buldukları anda atılıp, rakibini oęu zaman iki bacağının arasından yakalar ve yere vurmaya alıŖırlar. Rahibinin omuzlarını u saniye boyunca y erde tutan veya rakibini daha ok yere fırlatan taraf, oyunu da kazanır.

aędaŖ yağlı greŖin tartıŖma götürmeyen efendisi, Ahmet TaŖı adında eski bir fabrika iŖisidir. Ağır siklette sekiz kez Ŗampiyon olmuŖtur ve 40 yaŖın üzerinde olmasına rağmen halen kazanması nedeniyle bir tür üstün insan olarak görülür. 1980'lerde bu konuma yükselmesinden beri, onu yenebilen tek

231

kiŖi Cengiz Elbiye adındaki otuz yaŖlarında ve kendine güvenli bir gen olmuŖtu. Onları yüz yüze gördüğüm zaman, bunun bir spor karŖılaŖmasından ibaret olmayıp, aynı zamanda yaŖlanan Ŗampiyon ile yeni ortaya ıkan rakibi arasındaki klasik atıŖma olduğunu anladım.

Ma baŖlayalı yarım saatten fazla olmuŖtu. O kadar hızlı oldu ki gördüğümden emin değilim. TaŖı gen rakibini yere vurup omuzlarını yere getirdi ve yeniden Ŗampiyon ilan edildi. Yenilen Elbiye, yüzünü yere yapıŖtırarak dizlerinin üzerinde birkaç dakika boyunca kaldı. Ağladığını dŖndm ama daha yakında olsaydım bile, yüzünün gzyaŖlarıyla mı yoksa zeytinyağı damlalarıyla mı ıslanmıŖ olduğunu ayırt edemezdim. Ŗphesiz o da ayırt edilmesini istemezdi.

232

8

DEPREMDE ÖLMEK

New York'un insan kaynayan Chinatown bölgesinde, kk bir sokakta bulunan salaŖ Joe's Shanghai'da, ördekler belirli bir yöntemle yenmek zorundadır, ileri sos dolu olan bu ördekler, sosun ısırırken fıŖkırması iin ok dikkatli yenmelidir. Sıcak yaz akŖamında yemeğimi yerken, aklımda bundan daha ciddi bir Ŗey yoktu. Saatin 8.11'i gemesi hi dikkatimi ekmedi.

Dünyanın öbür ucundaki Türkiye'de, o sırada saatler sabaha karŖı 3.11'di. GeliŖmekte olan endüstri kentleri izmit ve Adapazarı'nda, tatil yöreleri Gölcük ve Yalova'da, insanlar benim New York'taki yemeğim kadar sakin bir Ŗekilde uyuyordu. Ancak tam o an, acımasız, nefret edilesi ve öldürücü dehŖetin derinlerden yükseldiği andı. Yer sarsılmaya baŖladı ve binalar 45 saniye boyunca sallanıp yıkıldılar. Milyonlarca insan uyanıp dıŖarı katı ve etraflarındaki hava toz ve ięlikla dolarken korku iinde izledi. Binlerce insan kamaya alıŖırken lmŖt. YaŖlı ve dindar olan bazıları ise, battaniyeleri kafalarına ekip kaderini beklemiŖti.

O korkunç 17 Ağustos 1999 günü, daha geç saatlerde

233

İstanbul'a gitmek için Kennedy Havaalanı'nda bekliyordum. Yanımdan geçen bir adam durup beklediğim gişenin üstündeki Türk Hava Yolları logosuna baktı.

Arkadaşına, "Aman Allah'ım, kim şimdi Türkiye'ye gitmek ister ki?" dediğini duydum.

Depremi ne kadar ciddi olduğunu henüz kimse bilmiyordu. Türk haber ajansları, ölü sayısını yüzlerle ifade ediyordu. Bu sayı, arkadaşlarını veya akrabalarını aramak için ülkelerine koşan yol arkadaşlarının canını sıkmak için yeterliydi, İstanbul'a inince, salonda elinde tabelayla dolaşan, şaşkın genç bir adam gördüm. Yolcuları inceliyor ve bazılarının yanına gidiyordu. Kısa süre sonra benim yanıma geldi.

"Deprem için mi geldiniz?" diye sordu. Tabii ki öyleydi ama aslında o yardım görevlilerini arıyordu. Kurtarma ekipleri gelmeye başlamıştı ama yetkililerin onları tanımadığı belliydi. Dolayısıyla, onları bulmanın tek yolu havaalanında yakalamaktı.

Bu durum, Türkiye'nin bundan sonraki birkaç gün boyunca yaşayacaklarının sadece bir örneğiydi. Başbakan Bülent Ecevit, uzun süren bir şok durumuna girdi; bir helikoptere atlayıp felaket bölgesine giderek yardımcılarını hemen harekete geçmelerini emretmek yerine, her şeyin denetim altında olduğunu ve kaygılanacak bir şey olmadığını söyleyerek zaman kaybetti. Tabii eğer kendisini dinleyen biri varsa. Binlerce askeri hemen felaket bölgesine göndereceği sanılan komutanlar da hiçbir şey yapmadılar. Türkiye, dünyadaki en tehlikeli fay hatlarından birinin üzerindedir ve her yıl birkaç deprem geçirir. Buna rağmen, hükümetin bu tür felaketlerle başa çıkmak için ne planı, ne kurtarma örgütü, ne sivil savunma ağı ne de böyle durumlarda yönetimi ele alacak yetkilisinin bulunmadığı ortaya çıktı. Devletin deprem fonunda sadece 4 dolar 45 sent olması ise acı bir şaka gibiydi.

234

Depremi merkez üssü, İstanbul'dan yalnızca seksen kilometre kadar doğuda, Marmara Denizi kıyısındaki güzel bir koy yakınlarındaydı. Ulaşan ilk haberlerden çok daha büyük sayıda ölüm ve yıkım getirmişti. Çöken apartmanlarda binlerce insan hemen ölmüştü. Felaketin boyutlarını kavramaktan aciz hükümet yetkilileri, işe yarar bir şey yapmadan vakit geçirirken, binlercesi de bu binaların altında yavaş yavaş öldü. Daha sonra Başbakan Ecevit, hükümetin geç tepki göstermesini, yolların kurtarma ekiplerinin yıkılmış bölgelere ulaşmasına engel olacak derecede tıkanmış olmasıyla açıkladı. Ancak televizyon ekipleri böyle bir sorunla karşılaşmamıştı. Kısa süre sonra, bütün Türkiye çıplak elleriyle yıkıntıları kaldıran, kürek ve birkaç buldozer için birbiriyle kavga eden depremzedeleri izliyordu. Birçok televizyon kanalı normal yayını kesip gece gündüz felaket bölgesinden canlı yayın yapmaya başladı. Milyonlarca Türk ekrana yapışmış, yürek parçalayan yıkım sahnelerini ve öfkeli depremzedelerle yapılan röportajları izliyordu. Devlete duyulan aşın saygının her zaman ulusal psikolojinin parçası olduğu bu ülkede, öfkelerinin yoğunluğu daha da sarsıcıydı.

Ecevit ve Türkiye'yi onunla birlikte yöneten generallerden ancak bir hafta sonra tepki geldi. O zaman da enerjilerinin büyük kısmını basını suçlamaya harcadılar. Bir televizyon kanalı, resmi kurtarma ekiplerinin içine düştüğü karmaşayı canlı bir şekilde gösteren haberler yaptığı için yedi gün kapatıldı. General Hüseyin Kıvrıkoğlu, bazı gazetelerin editörlerini çağırıp, gerçek sorunun kurtarma çalışmaları değil, basanlar yerine başarısızlıktan ön plana çıkaran sorumsuz gazeteciler olduğunu

söyledi. Bu saptırmaları dünyaya yayan benim de içinde olduğum beş yabancı gazeteciye ne olduğu belirtilmeyen yıkıcı "çıkarlara" hizmet etmekle suçladı. Aslında şikâyeti, Türk" devletinin prestijine

235

ne gibi bir etkisi olacağını düşünmeden gerçekleri haber yapmış olmamızdı.

Bu arada depremzedeler birçok korkunç olay yaşadılar. En büyük acıyı, sevdiği insanlar enkazın altında kalan depremzedeler çekti. Hiçbir şey yapamadan, günlerce enkaz yığınlarının yanında oturdular. Çoğunu özel şirketlerin gönderdiği kepçeler ve diğer ağır teçhizat, sonunda yıkılmış kentlere ulaştı. Ama artık yıkıntıların altında canlı bulma ümidi kalmamıştı ve çalışmaların yavaşlığı nedeniyle, hayatta kalanlara ulaşmak uzun zaman alıyordu. Bazıları ümidini günlerce korudu. Ama zaman geçtikçe gerçeği kabul edip, sadece cesetleri almak için beklediler.

Depremden sonraki beşinci sabah, Yalova'da bir sitenin önünde nöbet tutan bir grup depremzedeye birlikte otuyordum. Son yıllarda sınıf atlayan binlerce Türk vatandaşı, daha ucuz daire, deniz havası ve istanbul'a yakınlığı nedeniyle, deniz kıyısındaki bu kente yerleşmişti. Baktıkları on beş metre yüksekliğindeki enkaz yığını, depremden önce güzel bir apartmandı. Dev sarı kepçeler enkazı kazıyor, deprem vurduğunda duvarların çökmesiyle "birbirine geçen" tavan ve tabanları birbirinden ayırıyordu. Bunlar birbiri üstüne düşerek birçok insanı uykuda öldürmüştü. Enkazdan birkaç ceset çıkarılmıştı. Sıcak ve yapışkan havadaki ağır koku, enkaz altında başkalarının da bulunduğunu haber veriyordu.

Elektrikli kepçeler çalıştıkça, yaşamdan geriye kalanlar tozun içinden döküldü: elbiseler, kilimler, halılar, televizyon, çamaşır makinesi, kalorifer, tuvalet, Balzac çevirilerinden oluşan bir set. Makinelerin gürültüsü ile, yüzlerinden akan terle bu korkunç sahneye gözlerini kırpmadan bakan izleyicilerin sessizliği, korkunç bir tezat oluşturuyordu.

Öğleden önce, bir gruptan bağırırlar duyuldu. Kepçe bir yatak odasına girmişti ve içeride insan olduğunu görmüşlerdi.

236

Makine geri çekildi. Çalışanlar enkazı elleriyle temizlemeye başladılar. Yarım saat sonra, genç bir kadının şişmiş bedenini çıkarıp battaniyeye sararak yeşil bir torbaya koydular ve ambulansa taşıdılar. Ambulans siren çalarak hızla uzaklaştı.

Birkaç dakika sonra yakınımda oturan bir adam bembeyaz oldu ve derin derin solumaya başladı. Hıçkırıklara boğularak bağırdı. "On üç yaşında! Burada gömülü! Daha bebek sayılır! Daha on üç yaşında!" Elleriyle etraftaki otları yoluyordu. Kurtarma görevlileri alnını ıslak bezlerle sildiler ve yatıştırmayı başardılar. Ama korkunç nöbetini bırakıp gitmeyi reddetti.

Bu korkunç sahneyi özellikle trajik kılan, etraftaki diğer binaların ya çok az hasar görmüş ya da hiç görmemiş olmasıydı. O binalar, doğru malzeme kullanmış, sorumluluk sahibi müteahhitlerin yaptığı binalardı ve komşuları yataklarında korkunç şekilde ölürken, bu binalarda oturanlar yara almadan kurtulmuşlardı. Deprem doğal afet olarak tanımlanır. Ama sismologlar, insanları öldürenin deprem değil, binalar olduğunu söylerler. Burada da öyleydi. Kurbanlar, sadece ayaklarının altındaki vahşi toprağa değil, o pazar gününü önünde geçirdiğim binayı yapan Veli Göçer'e ve diğer müteahhitlere de lanetler yağdırdılar.

Depremden hemen sonra, kalabalıklar, linç etmek için Göçer'i aradılar ama binaları mezara dönüşen diğer müteahhitler gibi o da ortadan kaybolmuştu. Bir hafta sonra, bir Alman gazetesine telefonda, "Suçluluk hissetmem için bir neden yok," dedi. "Tabii ki kurbanlara ve ailelerine sempati duyuyorum. Ama neden beni günah keçisi yaptıklarını anlamıyorum. Yalova'daki Bahçekent sitesine altı yıl önce başladım, inşaatçılık hakkında hiçbir şey bilmiyordum. Ben okulda edebiyat okudum. Bir şairim, inşaat mühendisi değil, ilk şantiyemi görmeye gittiğimi hatırlıyorum, işçilerin

237

beton yapmak için plaj kumu kullandıklarını gördüm. Mimarlara sorduğumda, bunun normal olduğunu söylediler. Daha sonra yanlış ve tehlikeli bir teknik olduğunu öğrendim ve bu uygulamayı durdurdum. Ancak ne yazık ki sitenin yansı tamamlanmıştı."

Birkaç gün sonra Göçer, İstanbul'da saklandığı evde tutuklandı. Soruşturma için daha önce yaklaşık on müteahhit tutuklanmıştı ama basın "ölüm müteahhidi" adını verdiği Göçer kamuoyu öfkesinin odak noktasıydı. Götürüldüğü karakolu üç sıra polis korudu. Cezaevinde ise, tutuklular onu ilk fırsatta öldürmeye yemin ettiklerinden diğerlerinden ayrılması gerekti.

Depremden sonraki birkaç hafta boyunca, Türkiye'nin kuzeybatısı, kimisi küçük çapta depremler olan artçı şoklarla sallanmaya devam etti. Sallanan binalardan atlayan birçok insan yaralandı. Depremın ilk günü ağır hasar gören Adapazarı'nda, çöktüğünü sandığı binadan çıkmak için koşan bir kadın kalp krizi geçirerek öldü. Bu panik, Türklerin yaklaşan tehlikeleri abartma alışkanlığının ötesinde bir durumdu. Huzursuzluklarının ölçüsünü, 17 Ağustos felaketi ve devletin başarısızlığı sonucunda ortak psikolojinin ne kadar derinden yaralanmış olduğunu gösteriyordu.

Doğal afetleri izlemenin zaman kaybından başka bir şey olmadığı, gazetecilerin iyi bildiği bir gerçektir. Korkunç trajedilerle yüz yüze gelmeye zorlaması bakımından ağır bir duygusal yük getirir. Fakat aslında bütün doğal afetler birbirinin aynıdır. Ölen çocuklar, yok olan aileler gibi çok acı öyküler bile neredeyse aynıdır. Üstelik doğal afetler, yaşamın sürekliliği içinde hiçbir değer taşımaz. Sarsıntı durduğunda, sular çekildiğinde ya da alevler söndüğünde, insanlar geriye kalanları toplar ve mümkün olan en iyi şekilde yaşamını devam ettirmeye çalışır. Ulusların kaderiyle ilgilenenler için, afetler ancak ikinci derecede önem taşır.

238

Oysa Türkiye'deki deprem, ilçeleri, kentleri ve yaşamları mahvettiği gibi bu klişeyi de yok etti. Çok az doğal afet, bu kadar derin siyasi, toplumsal ve kültürel etki yaratmıştır. Bazı Türk aydınları, yüzyıllar sonra Türkiye Cumhuriyeti tarihi yazılırken, deprem öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayrılacağını söyleyecek kadar ileri gittiler. Deprem, Türklerin daha önce eleştirel gözle bakmadıkları kurumları sorgulamalarını ve yıllardır karşı koydukları değişikliklerin gerekliliğini kabul etmelerini sağladı. Depremzedeler, evleri depreme dayanıksız malzeme ve inşaat teknikleri kullanılarak yapıldığı için binlerce insanın gereksiz yere öldüğünü kimine göre öldürüldüğünü gördüler. Tek suçlunun Veli Göçer gibi müteahhitler olmadığını, bu durumun, rüşvete göz yuman ve insan yaşamına saygı duymayan siyasi sistemin bir sonucu olduğunu biliyorlardı. Kendilerini "devlet" diye adlandıran Türk seçkinleri, güvenliğin sadece onlar tarafından sağlanabileceğini söyleyerek kuşaklardan beri

varlığını sürdürmüştü. Ama deprem vurduğunda, bu gösterişli devlet hiçbir yerde yoktu. Zihinlerdeki imajı ise, vicdansız müteahhitlere, dünyanın en faal fay hatlarından biri üzerinde büyük yerleşim birimleri inşa etme izni veren kurum olarak kaldı.

insanın aklına, Türk devletinin başarısızlıklarını ortaya koyan birçok görüntü geliyor. Akılda kalanlar şunlardı: Deprem ertesinde, sersemlemiş bir halde ortalıkta dolaşan soluk yüzlü Başbakan Ecevit; dışarıdaki acı çeken sivillerin durumunu görmezden gelen ve deniz üssünün yıkıntıları altında kalan subayları çıkarmaya çalışan askeri kurtarma ekipleri; felaket bölgesini uzun bir gecikmeden sonra ziyaret eden kırmızı yüzlü Cumhurbaşkanı Demirel. Bu gezi tam bir fiyaskoydu. Çünkü geziden önceki ve sonraki saatler boyunca, boşa geçirilen her dakikanın enkaz altındaki kurbanların ölümüne neden olduğu bir anda, bütün yollar kurtarma

239

ekipleri de dahil olmak üzere herkese kapatılmıştı. Acılan, kutsal saydıkları kurumlara karşı öfkeye dönüşen depremzedeler, bunu en iyi anlayan kişilerdi. Demirel, hükümetin hatalarını kabul etmekle birlikte "devletin, yerine başka bir şey koyamayacağınız bir kurum olduğu" uyarısını yapınca, sanki başka bir dünyadan gelmiş gibi göründü.

Ancak, haber bültenlerinin baş köşesine oturan kişi, cumhurbaşkanı, başbakan ya da genelkurmay başkanı değildi. Ecevit'in kısa süre önce kurduğu koalisyon hükümetinde Sağlık Bakanlığı görevine atanan ve tanınmamış bir politikacı olan Osman Durmuş'tu. Göreve geldiğinden beri odaklandığı iş, yerlerine, bağlı olduğu aşın sağ Milliyetçi Hareket Partisi'nden arkadaşlarını atamak üzere, bürokratları ve hastane yöneticilerini sessizce görevden almaktı. Ancak depremden sonraki günlerde, yıllardır Türkiye'yi gerçekten uzak bir dünya içinde hapseden dar kafalı milliyetçilerden olduğunu gösterdi, ilk önce, Türkiye'nin her şeyi tek başına gayet iyi idare edebildiği gerekçesiyle, dışarıdan gelen deprem yardımlarına ihtiyaç olmadığını söyledi. Sonra da, yardım kabul edilse bile Ermenistan'dan alınmaması ve depremzedelerin özellikle Yunanistan'dan gönderilen kanı reddetmesi gerektiğini söyledi. Durmuş'a göre, camilerde sıhhi tesisat bulunması nedeniyle deprem bölgesinde portatif tuvalete ihtiyaç yoktu ve zaten Marmara Denizi de çok yakındı. Bu sözleri, istifa çağrıları da dahil olmak üzere büyük bir öfke yarattı ama Durmuş gururla görevinde kaldı. Hiçbir üst düzey görevli onu resmen kınamadı. Özür dilemeye en fazla yaklaştığı an ise, bir gün ölümün eşiğinde olursa Yunan ya da Ermeni kanı alacağını söylemesiydi.

Durmuş'un fütursuz şovenizmi, liderlerin çoğunun duygularını temsil etmiyordu. Ancak başka örneklerle birleştiği zaman, hükümetin ve "devletin", huzursuz halkın gereksinimlerinden ne kadar uzak olduğunu gösteriyordu. .Deprem,

240

1983'te-askeri rejimin sona ermesinden sonra, halkın ve siyasi sistemin gelişiminde bazı temel hatalar olduğunu açıkça gösterdi.

O zamana kadar Türk halkı, onları dünyanın geri kalanından etkin bir şekilde yalıtılmakla birlikte, yolsuzluklara karşı da koruyan bir dizi kısıtlayıcı yasa ve yönetmelik altında ezilmişti. Liderler, ekonomik büyüme yerine dürüstlüğü tercih ediyordu ve birçok sıradan vatandaş da onların peşinden gidiyordu. Bu durum, büyük bir siyasi kişilik ve Atatürk'ten sonra Türkiye'nin sahip olduğu en devrimci lider olan Turgut Özal'ın ortaya çıkmasıyla değişti. 1983-1989 döneminde başbakan, 1993'deki

ölümüne kadar ise cumhurbaşkanı olarak görev yapan Özal, yüzlerce kısıtlayıcı kuralı kaldırdı. Feshedemediği kurallara ise uyulmamasını teşvik ederek, Türk girişimcilerinin dev enerjisini açığa çıkardı, iktidara gelişinden sadece birkaç yıl sonra, bu çok önemli kampanya Türkiye'yi uluslararası sahneye taşıdı. Ancak Türk halkını, uzun süredir elini kolunu bağlayan modası geçmiş kuralları yıkmaya teşvik eden Özal, aynı zamanda genel olarak bütün kuralların kötü olduğu yönünde pek de ince olmayan bir mesaj vermekteydi. Bazı hırslı Türkler onu, zengin olmak o kadar önemlidir ki nasıl başarılı olduğu önemli değildir, şeklinde anladılar.

Eğitimsiz ve sermayesi az Türkler zengin olmak için ne tür işler yapabiliirdi? ihale almak için belediyelerdeki dostlarına güvenenler, inşaat şirketleri kurdular. Baş döndürücü bir hızla büyüyen açık ekonomide, bu amatör müteahhitlerin çoğu kısa sürede zengin oldu. Onların zenginliği için Türkiye'nin ödediği bedel, bu apartmanların depremde mezara dönüşmesiyle trajik bir şekilde ortaya çıktı.

Türklerin duyduğu öfke sadece müteahhitlere ve onların rüşvet verdiği denetçilere yönelseydi, depremin yarattığı trajediler münferit hatalar olarak görülseydi, bunlar yavaş

241

yavaş unutulabilir ve ülke tekrar eskiye dönebilirdi. Tam aksine, ülkede sanki yeni bir güneş doğdu. Farklı toplumsal sınıflardan ve siyasi inançlardan insanlar, her şeyin pazarlığa tâbi olduğu ve devlet baba'nın her zaman en iyisini bildiği bir toplumsal sisteme dayanan ülke kurmanın ne kadar tehlikeli olduğunu anladılar.

Devlete duyulan saygı, 1996'da Susurluk skandali ile sarsılmaya başlamıştı ama komutanlar ve liderler bu olayı gerçekler ortaya çıkmadan örtbas etmeyi başarmışlardık Deprem sonrası kurtarma çalışmalarındaki başarısızlığı da örtmeye çalıştılar. General Kıvrıkoğlu, ordunun yaptıklarını yeterince övmeyen gazetecilerin isimlerini isteyecek kadar ileri gitti. Ancak bu çabalar boşunaydı. Çünkü, adına kurtarma denilen çalışmalar, zaten güvensiz olan kamuoyunun gözü önündeydi, içten gelen yoğun hoşnutsuzluk, çağdaş Türkiye'nin daha önce hiç yaşamadığı bir sivil isyanı ateşledi.

Türk halkı, devletin başarısızlıklarını, insan yaşamının her zaman geri planda kaldığı sistemin mantıklı, hatta kaçınılmaz sonucu olarak değerlendirdi. Kızıl Haç-Kızılay örgütünün ülkedeki kolu Kızılay'ın, bütçesini gezilere ve lüks otellere harcayan beceriksiz ve açgözlü yetenezsizlerin toplandığı bir kuruma dönüştüğünü öğrendi. Deprem sonrasında Kızılay'ın hızla kurduğu birkaç eski püskü çadır, hükümetin beceriksizliğinin ve açıkça görülen umursamazlığının sembolü haline geldi.

Depremzedelerin su geçiren Kızılay çadırlarında yaşadığı deniz kenarındaki parkta dolaşırken, tüm bunlardan ders çıkardığını söyleyen bir marangozla tanıştım. "Avrupa'da işçi olarak çalıştım, on sekiz ay İsrail'de yaşadım," dedi. "Başka ülkelerde, insan yaşamının her şeyden önemli olduğunu gördüm. Biz burada o şekilde düşünmüyoruz. Liderlerimiz insan yaşamına önem verselerdi, bu deprem için hazırlıklı

242

olurlardı. Ama depreme hazırlıklı olmak, onlar için öncelik değil. Değişmesi gereken en önemli şeyde bu.

Yardım etmek için bölgeye koşan özel arama ve kurtarma ekiplerinin üstün performansları, devletin başarısızlığına duyulan öfkeyi daha da artırdı. Bir araya

gelerek acil durum ekibi kuran dağcılar ve zor sporlarla uğraşanlar, depremden on iki saat sonra enkaz altından kurbanları çıkarmaya başlamışlardı. Özel yardım kuruluşları ve kişiler, yiyecek ve battaniye dağıtıyordu. Yetkililer, yardım ekiplerinin yolların dolu ya da bozulmuş olması nedeniyle deprem bölgesine ulaşamadıklarını açıklarken, onlar çalışıyordu. Ankara'daki politikacı ve generaller, depremedelerin yanlış insanlara şükran duymaya başladığını kısa sürede anladılar. Dini hayır kurumlarının yardım toplamasını ya da dağıtmasını yasakladılar ve katkıda bulunmak isteyenlerin nakit parayı Kızılay'a veya bir devlet bankasında açılmış resmi fona göndermelerini istediler. Son olarak da, yardımın askerler tarafından dağıtılması amacıyla, özel grupların ellerindeki malzemeleri orduya teslim etmelerini zorunlu hale getirmeye çalıştılar. Durumu kendi lehine çevirme manevraları, yalnızca devletin ahlaki duyarsızlığını vurgulamaya yaradı.

Bugün bile, 1999 depreminde ölenlerin kesin sayısını kimse söyleyememektedir. Yetkililer, on sekiz bin ölüden sonra saymayı bıraktılar ama binlerce kişinin deniz altında kalmış veya enkazla birlikte kaldırılmış olması ihtimali yüksektir. Ölenlerin kesin listesi bile hazırlanmamıştır.

Daha trajedinin acısı geçmeden, hükümete öfkeyle başlayıp kendini keşfetme sürecine dönüşen karmaşık duygular Türkiye'yi sardı. Sıradan insanların ve özel grupların yaptığı cömert ve etkili bağışlar sayesinde, milyonlarca Türk vatandaşı, yukarıdan hiçbir yönlendirme olmadan, kendi yaşam ve ortak" geleceklerinin sorumluluğunu üstlenebileceklerini ilk kez anladı. Böylece gerçek bir demokratik bilinç

gelişti. Bunu sağlayan, konuşmalar veya kuramsal öğretim değil, kişi bazında hemen özümşenen olaylardı. Bu gelişen bilinç, yıllardır karşılaştıkları engellemeler ve hayal kırıklıkları nedeniyle ümitsizliğe düşen aydınları ve diğer reform yanlılarını heyecanlandırdı.

Turgut Özal'ın sadece on yıl önce yasal hale getirdiği özel televizyon kanalları, deprem bölgesinden sürekli yayın yapmaya başladı. Bir taraftan devletin başarısızlığının unutulmaz görüntülerini yayınlarken, diğer taraftan duygularının ağırlığını sözlerine de yansıtan yüzlerce öfkeli depremede-nin sesi oldular. Kamera karşısında ağlayanların birçoğu, hâlâ enkaz altında hayatta olan yakınlarından bahsettiler. En çok tekrarlanan haykırış, hayal kırıklığı yansıtan iki cümledeydi: Devlet nerede ? Asker nerede ?

Türkiye'nin vazgeçilmez kurumu olduğu sanılan ordunun başarısızlığı, özellikle büyük bir şok yarattı. Felaketin hemen ardından, ordu hiçbir yerde yoktu. Ecevit onların harekete geçmesini emretmemişti ve komutanlar da gönüllü olarak asker yollamamıştı. Deprem bölgesine birkaç saatlik mesafedeki kışlalarda bulunan on binlerce asker, günlerce bölgeye gönderilmedi. Gittikleri zaman ise, enkaz kaldırma çalışmalarına yardım etmek yerine güvenliği sağlamakla ve malzeme dağıtmakla uğraştılar. Türk vatandaşlarının yaşamını koruyamayan bu kurum devleti nasıl savunacaktı? Susurluk skandali, devlet açısından önceliğin bireylere hizmet değil, kurulu düzeni korumak olduğunu göstermişti. Şimdi de, kurtarma çalışmalarında aynı güdüleri sergiliyordu.

Bu trajedi, 1939'da yüzyılın en kötü depreminin yaşandığı Erzincan gibi uzak bir kentte olsaydı, bu kadar hassas bir noktaya dokunmayabilirdi. Ancak bu deprem, istanbul'a çok yakın olan yoğun nüfuslu kentleri vurmuştu. Bu kentler, istanbul'lulara ait fabrikaların yakınında kurulmuşlardı veya istanbul'luların gittiği tatil yöreleriydi, istanbul'da

yaşayan milyonlarca insan, arkadaşlarını ya da akrabalarını kaybetti. Binlercesi, daha ilk gün yardım amacıyla bölgeye koştu. Bunun ardından gelen ve bazı açılardan depremden daha yıkıcı olan sivil isyanı orta sınıf başlattı.

Enerji ve becerileriyle Türk hükümetinin yavaşlığı karşısında çarpıcı bir tezat oluşturan yabancı yardım kuruluşlarına insanların verdiği tepki, belki de her şeyden daha şaşırtıcıydı. Türk hükümeti uyuklarken, yabancı ekipler neredeyse hemen deprem bölgesinde ortaya çıktılar. Türkiye'ye hava yoluyla geldikten sonra, yıkılmış kentlere kendi imkânlarıyla giderek çalışmaya başladılar. Türklere, düşmanlarla çevrili oldukları, kötü güçlerin her an onlara ve ülkelerine karşı planlar yaptığı öğretilmişti. Ama yetmişten fazla ülke, ölmek üzere olan insanları kurtaran yardım ekipleri yollamıştı. Bu durumda, milliyetçilerin uzun zamandır söylediği gibi "Türk'ün tek dostu Türk'tür" sözü nasıl doğru olabilirdi?

Türklerin Yunanistan'ı algılama biçimi de dikkate değer ölçüde değişti ve kuşaklardır süregelen kızgınlık birkaç gün içinde silindi. Birkaç ay önce, yani Abdullah Öcalan'ın yakalanmasıyla patlak veren skandaldan sonra, Yunanlı liderler güçlü Türk düşmanlarını hükümetten uzaklaştırmıştı. Deprem günü, zeki bir insan olan Yunan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu, Türk meslektaşı ismail Cem'e telefon ederek Türkiye'nin gereksinim duyacağı her türlü yardımı önerdi. Hemen ardından, yardım görevlileri, malzemeyle dolu gemi ve uçaklar, depremedelerle dayanışma sözü veren mesajlar gönderdi. Daha da önemlisi, Yunan televizyon ekipleri deprem bölgesine gidip canlı yayına başladılar. Sayısız Yunanlı, ailesi yok olan insanların acısını, sevdiklerini bulması için gözyaşları içinde yardım ekiplerini bekleyenlerin çektiklerini ve enkaz altından canlı çıkarılanların sevincini paylaştı. Bu, Yunanlıları duygusal olarak derinden sarsan çok özel bir deneyimdi.

Sadece yirmi yedi gün sonra, çok daha küçük olmakla birlikte, ortak kader duygusu yaratacak kadar büyük olan bir deprem Yunanistan'ı sarstı. Bu sefer Türk gönüllüler yardıma gitti. Akıllı Yunanlı yetkililer, onları yaşayan ve kurtarılabilecek depremedelerin bulunduğu yerlere gönderdiler. Yunanlı çocukları kurtaran Türklerin görüntüleri, Ege'nin iki yakasında da yürekleri eritti. Kısa süre içinde, yıllardır anlamsız bir düşmanlık içinde olan iki ulus, çok uzun süredir ayrı olduklarının farkına varan âşıkların coşkusuyla birbirlerine sarıldılar.

Ne zaman Türk dostlarıma Boğaz'da yüzmek istediğimi söylesem, hep aynı tepkiyle karşılaştım: "Neden?" Bana farklı uyarılarda bulundular. Boğaz çok kirliydi ve ters akıntı vardı. Geçen dev tankerler ve yük gemileri nedeniyle tehlikeliydi. En önemlisi, Boğaz'da sadece kıyıda yüzülmesine izin verilirdi.

İsteğimden vazgeçemedim. Boğaz kıyısında yaşayan ve onu her gün gören birinin, Boğaz'a âşık olmamasına imkân yoktur. Kendimi onun içine atmayı, ona sahip olmayı, benim olmasını istiyordum.

İstanbul'un dünyadaki en muhteşem kent olup olmadığı tartışılabilir. Ama konumunun muhteşem olduğu kesindir. Yüzyıllar boyunca, dünyanın etrafında döndüğü kutup noktası, kralların kışkandığı, dünyanın arzu ettiği kent olarak tanımlanmıştır. 18. yüzyıl Osmanlı şairi Nedim, "Bu şehir-i İstanbul ki bi-misl ü bahadır" der, "Bir sengine yek-pare Acem mülkü fedadır." İstanbul, iki kıta üzerine kurulmuş tek kenttir. Boğaz

ise, onu hem ayıran hem de birleştiren unsurdur. Bizans/Konstantinapolis/İstanbul, Boğaz olmadan düşünülemez. Boğaz olmasaydı,

247

kent de bu kadar önemli olmazdı ve birçok büyük fatih onu ele geçirmeye çalışmazdı. Bu kadar zengin, güzel ve romantik de olmazdı.

Kuzeyde Karadeniz ile güneyde Marmara Denizi ve Akdeniz arasındaki bağlantıyı oluşturan Boğaz, bu nedenle çok eski zamanlardan beri imparatorlukların anahtarı olmuştur 16. yüzyıl Fransız yazarı Pierre Gilles, "bu boğaz, dünyadaki diğer bütün boğazlardan üstündür, çünkü bir anahtarla iki dünya yayı, iki denizi açmakta ve kapatmaktadır," diye yazar. Dünyada eşi benzeri olmayan otuz kilometre boyunca uzanır. Onu görmekten, kıyısında yürümekten ve üzerinde dolaşmaktan asla bıkmadım. Boğaz'ın her gün farklı bir rengi, dokusu, ruh hali vardır. Kendine özgü bir dünyadır.

Bilim adamlarına göre, Boğaz bugünkü boyutlarına bir nehir gibi yavaş yavaş ulaşmamıştır. 7500 y il önce, bir günde sular altında kalmıştır. O gün görülecek bir gün olmalı! Kuzeyden kırk milyar metre küp su getiren dalganın, o zamana kadar kuru bir vadi olan bölgeye aktığı sanılmaktadır Sonraki aylarda, Karadeniz kıyısı boyunca büyük toprakları su üstüne çıkaran bir o kadar su daha aktı. Bu afetin, incil'de, Gılgamış destanında ve diğer antik metinlerde sözü edilen tufan olması mümkündür.

Boğaz sözcüğünün, antik Yunanca'da "inek sığılı" anlamına gelen kelimedenden türediği söylenmektedir. Öyküye göre ismini, Zeus'la ilişkisi nedeniyle Hera'yı kızdıran, bunun üzerine Zeus'un ineğe çevirerek korumaya çalıştığı İo adlı güzel genç kızdan almıştır. Hera bunu öğrenir ve işkence etmesi için ineğe bir at sineği musallat eder. Bu sinekten kaçmaya çalışan inek, Boğaz'ı yüzerek geçer.

Boğaz'dan geçen ilk maceracılar, Altın Post'u bulmak için Karadeniz kıyısındaki bugünkü Gürcistan'a giden İason'un önderliğindeki efsanevi Argonautlardır. İçlerinde, Herkül, Theseus ve Orpheus da bulunmaktadır. M.Ö. 512'de, yetmiş bin

248

askerlik ordusunu karşıya geçirmek isteyen Pers imparatoru Darius, Boğaz'ın sadece 640 metre olan en dar yerinde dubalardan oluşan bir köprü kurdu. Konstantinopolis'i fethetmek isteyen Sultan II. Mehmet, aynı noktaya bakan yerde nefes kesici bir kale olan Rumelihisarı'nı yaptırarak işe başladı ve 1453'te kenti ele geçirdi. Yeryüzündeki en zarif ve güzel askeri mimari örneği olan Rumelihisarı halen ayakta.

Rumelihisarı Boğaz'daki en güzel eserdir ama Boğaz kıyıları, su üzerinde inşa edilmiş olağanüstü güzellikteki yapılarla doludur. Tarihte adı geçen bu yapıların en muhteşemleri, çoğu 19. yüzyılda Ermeni Balyan ailesi tarafından yapılan süslü Osmanlı saraylarıdır.

Beylerbeyi Sarayı, Fransız İmparatoriçesi Eugenie, Rus Çarı II. Nikola, Avusturya imparatoru Franz Josef ve İngiltere Kralı VII. Edward gibi Avrupa'nın 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı monarklarının gittiği çok sevilen bir yazlık saraydı. Çırağan Sarayı, tahtta sadece üç ay kaldıktan sonra otuz yılını o ihtişamın içinde geçirmiş bir deli olan Sultan V Murat'a akıl hastanesi ve hapisane olarak hizmet etti. İçlerinde en abartılı olan ve inşasıyla devletin iflas etmesine neden olduğu söylenen Dolmabahçe Sarayı ise bir aşırılık mabedidir. Üç futbol sahası uzunluğundaki cephesi mermerle kaplıdır. 285 odası, kristalden yapılmış

merdivenleri, toplamı 2.5 kilometre kareden fazla olan Hereke ipek el halıları vardır ve dünyanın dört ton ağırlığındaki en büyük avizesi buradadır.

Her bahar ortalığı eflatun-kırmızı çiçeklere boğan erguvanların altına inşa edilmiş, kıyı boyunca uzanan yalılar da aynı derece etkileyici ama boyut olarak daha insancıldır. Bu ahşap yalılar, neo-klasik ve baroktan art nouveau ve eklektik arabeske kadar çok çeşitli üsluplarda inşa edilmiş ve güzel pastel renklerde boyanmıştır. Eski üst sınıftan ya da yeni zenginlerden olan sahipleri, çoğunu sevgiyle korumuş ve restore etmiştir. Çoğunun kayıkhanesi ve hepsinin bir ismi vardır: Mısırlı

249

Yalısı, Yılanlı Yalı, Aslanlı Yalı, hatta Sultan II. Abdülhamit'e baskıcı yönetimine karşı çıkacak kadar cesur bir 19. yüzyıl saraylısından adını alan Deli Fuat Paşa Yalısı. Lora Byron bu evlerden dolayı şaşkına dönmüştü: "Boğaz üzerindeki villalar yeni boyanmış bir vitrin gibi/ veya güzel bir opera sahnesi."

Sultanlar, vezirler ve büyükelçiler, saraylarında ve yalılarında bol ışıklı büyük partiler verirlerdi. Boğaz kıyısında evlenmek halen modadır ve evlilik törenlerine, yine eski bir gelenek olarak havai fişekler eşlik eder. Bu törenlerdeki ana yemek çoğu zaman balıktır, çünkü Boğaz'dan yakalanır ve yanımızdaki denizin ürünü de uzak denizlerinki kadar tatlıdır. Menü mevsime göre değişir. Çünkü her balık türünün dayanabildiği ısı farklıdır ve Akdeniz ile Karadeniz arasında farklı zamanlarda göç eder. Benim en sevdiğim balık, sonbahar bitiminde çıkan ve uskumrunun bir türü olan palamuttur. Ama daha narin ve lop etli lüferi tercih edenler, marketlere ve restoran menilerine girdiği yazıya kadar sabırsızlıkla beklerler.

Boğaz, yalnızca muhteşem bir güzelliğe sahip olmakla kalmayıp, aynı zamanda İstanbul'un trafiği en yoğun caddesidir. Vapurlar, Boğaz kıyısındaki yerleşim bölgeleri arasında günde bin kere gidip gelerek yolcu taşır. Vapurlar ve yüzlerce küçük balıkçı kayığı, İstanbul'un günlük yaşamını sürdürmek için bu ana damara ihtiyaç duyduğunu gösterir. Boğaz aynı zamanda dünyanın en işlek ticari su yoludur. Rusya ve Ukrayna'ya ait hantal ve paslı gemilerden, Hazar Denizi'nden çıkarılan petrol ve sıvılaştırılmış doğal gazı taşıyan dev tankerlere kadar, her gün 150 gemi geçer. 1923 Lozan Antlaşması ve on üç yıl sonra imzalanan Montrö Sözleşmesi hükümlerine göre, Türk hükümeti bu gemiler üzerinde hiçbir denetime sahip değildir. Kılavuz kaptan almalarını zorunlu hale getiremez, hatta sigortalı olduklarını ispatlamalarını bile isteyemez. 1992'de, içindeki on bin koyun ve keçiyle birlikte batan ve halen deniz dibinde

250

yatan Lübnan bandıralı yük gemisi gibi, birçok gemi sigortalı değildir.

Boğaz'ın dibinde kim bilir başka neler vardır? Yalnızca batık hazineleri ve binlerce suç delilini değil, hükümdara karşı komplo kuranların veya sadakatsiz harem kadınlarının suya atılmadan önce içine sokuldukları ağırlıklı çuvaları da hayal ediyorum. Romancı Orhan Pamuk, Boğaz'ın kurduğu ve "kalyonlar dolusu çamur içindeki iskeletin, hayaletlerin parıldayan dişleri gibi parladığı zift karası bir bataklığa" dönüştüğü bir fantezi yazmıştır. Pamuk, deniz analarının ve kola kapaklarının yanı sıra, "batan Amerikan transatlantiğinin ve yosun kaplı iyon sütunlarının arasında, artık bilinmeyen tanrılara yalvarmak için ağzını açmış Kelt ve Liguryalı iskeletleri" bulmayı da beklemektedir.

Benim açımından en cazip Boğaz fantezisi, karşıdan karşıya yüzmektir. Bu konuda epey düşündükten sonra, teknesi olan ve bana eşlik etmek isteyen bir arkadaş buldum. Yüzme zamanı olarak, trafik daha az olduğu ve akıntıların yönü bilindiği için şafak sökmeden önceyi önerdi.

Boğaz'ın kuzey ucuna yakın olan Tarabya'daki evimden Karadeniz girişine kadar arabayla gittik. Asya'dan Avrupa'ya, batıya doğru yüzmek istiyordum, çünkü Türk tarihinin yönü buydu. 12. yüzyıldan kalma bir Bizans kalesi olan Anadolu Kavağı'nın hemen altında küçük bir koy bulduk. Bir yük gemisinin sessizce geçmesini bekledikten sonra yüzmeye başladım.

Güneş henüz doğmamıştı. Deniz hafif dalgalıydı. Su, beklediğimden daha ılık ve temizdi. Yürerken, İason'u, Darius'u ve Fatih Sultan Mehmet'i düşünerek büyük bir coşku hissettim. Arkadaşımın küçük teknesi ve birkaç denizanası hariç yalnızdım ve orada olduğum için şükran duyuyordum. Yönümü kaybetmemek için, önce bir yalı sandığım ama Avrupa yakasının en kuzeyindeki Yenimahalle'de demirlemiş bir balıkçı teknesi olduğu anlaşılan küçük yeşil bir şekil üzerine odaklanmıştım.

251

Ona doğru yüzdüm ve yarıdan geçtim. Yüzmeye başladıktan yalnızca 39 dakika sonra, 1.5 kilometre kadar bir mesafeyi katederek iskeleye çıktım. Türkiye'de yaşadığım hiçbir şey, bana o anki kadar zengin ve karmaşık bir doyum hissi sağlamamıştı.

252

EGE ŞAFAĞI

Atina'ya gitmek, İstanbul'da yaşayan biri için garip bir deneyimdir. Atina'da, Türk yaşam tarzına benzer birçok özellik vardır. Aynı müziği dinleyen ve aynı şakalara gülen Yunanlılar ve Türkler, aynı yemeği yer ve aynı içkiyi içerler. Duygulan ve sahip oldukları büyük ihtiraslar da aynıdır. Gece boyunca dans eder, bir saat içinde ömür boyu dostluk sözü verirler. Doğalarındaki kadercilik bile, hayata bağlılıklarını bozmamıştır.

Yunanlılar ve Türkler, birbirlerine tarih, kültür ve depremlerde yaşadığı gibi, muhteşem ama korkutucu coğrafyayla bağlıdır. Beş yüz yıl boyunca Osmanlı yönetimi altında birlikte yaşayarak "tarihin en yoğun kültürel ortak yaşamlarından birini" paylaşmışlardır. Ancak, kötü giden bazı olaylar sonucunda uzlaşmaz rakiplere dönüşmüşlerdir.

Depremden birkaç hafta önce, Atina'nın ana caddelerinden birinde dolaşıyordum ve daha sonra emekli kimyager olduğunu öğrendiğim Evangelos Katsaounis adında şık bir beyle tanıştım. Ülkesi ile Türkiye arasındaki sorunları açıklamak için zaman ayırmaya hazır ve son derece klasik bir

253

açıklama yaptı. Bunun çok utanç verici olduğunu ama yapacak bir şey olmadığını söyledi.

"Türkiye, Ege'nin kontrolünü almak ve adalarımızı ele geçirmek istiyor," dedi üzüntüyle. "Türkiye askeri bir ülkedir. Biz dost olmak istiyoruz ama onlar bizim dostluğumuzu istemiyorlar."

Yunanlıların çoğunluğu buna inanmaktadır ve Türklerin büyük kısmının inancı

da bunun tam tersidir: Türk liderler, sorunlu komşularına karşı sayısız barış girişiminde bulunmuşlar ama hiçbiri başarılı olmamıştır. Piyango bileti satan bir istanbul'lu, "Yunanistan'ın düşmanca davranmaktan vazgeçmesinin zamanı geldi," dedi. Durumu kabullenmiş bir iç çekişle, "Bize zarar vermek için ne yaparlarsa yapsınlar, her zaman soğukkanlılıkla karşılık veriyoruz, iyi niyetimizi reddetmekten vazgeçmeliler," dedi.

Atatürk'ün 1922'de Yunanlıları ezici şekilde yenmesi sonucunda, binlerce yıldır kültürel yönden Yunanlı olan ve Osmanlı döneminde bile çoğunlukla Rumların yaşadığı Ege kıyıları Türk kontrolüne girdi. Yunan bilincindeki bu travma daha yeni iyileşmektedir. 20. yüzyılın son dönemlerinde, iki ülke arasındaki gerilimler, bazıları savaşın eşiğine kadar giden bir dizi çatışmaya yol açmıştır. Ancak yine de, ilişkilerinde asıl olan duygu düşmanlık değildir. Düşmanlıkları, yükselen milliyetçiliğin ve Ege'nin iki yakasında da yaşanan kimlik arayışı sonucunda ortaya çıkan modern bir olgudur. Doğal ya da kaçınılmaz değildir ve hiçbir zaman halkların ruhunda yer etmemiştir. Tam bu nedenle, doğanın felaket getiren darbesinden sonra hızla çözülmeye başlamıştır.

1453'te Konstantinopolis'i fetheden Türkler, böylece Bizans İmparatorluğu'na son verdiler. Ancak uzak görüşlü padişahları Fatih Sultan Mehmet, Yunanlılara karşı dikkate değer bir hoşgörü, hatta hayranlık gösterdi. Fethin üzerinden

254

bir yıl geçmeden, uzun zamandır boş olan patriklik makamına George Gennadius Sholarius'u getirdi. Gennadius, sadece Rum cemaatinin dinsel sorunlarında değil, aynı zamanda Rumlara ait hâkimler, yasalar ve hapisaneleri olan özerk adalet sistemi gibi dünyevi konularda da söz sahibiydi.

Rumlar, Osmanlıların yükselmesine büyük katkıda bulundular ve 19. yüzyıl ortalarında reformcular imparatorluğu modernleştirmeye başladığında, Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasında eşitliğin güvence altına alınması için çok çaba harcadılar. Aydınlanma ruhuyla hareket eden Rumlar, Sultan Abdülmecit ve Abdülaziz'i, "hangi mezhebe mensup olursa olsun, bütün tebaamız" için eşit muameleyi güvence altına alan emirnameler çıkarmaları için teşvik ettiler. Eğitimde, vergide, sivil ve askeri görevlerde herkes eşit olacaktı. 1876'da yürürlüğe giren ilk Osmanlı anayasası, "...dine dayalı hiçbir ayırım yapılmaksızın...bütün Osmanlı vatandaşları kanun önünde eşittir" diyordu. Rumlar 1877'de Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına seçildiler. Berlin, Londra, St. Petersburg, hatta Atina'da büyükelçi olarak görev yaptılar. Çoğu yetenekli zanaatkarlardı, içlerinde doktorlar, mühendisler, hukukçular, bankacılar ve tüccarlar da vardı. 1914'te, Osmanlı İmparatorluğu'nda yatırım sermayesinin yansı Rumlara aitti.

Türkiye'deki Osmanlı Rumları zenginleşirken, Yunanistan'daki kuzenleri 1820'lerde bağımsızlık için silaha sarıldılar, istanbul'lu Rumlar bu devrimcileri, imparatorluğun kozmopolit yapısını anlamayan cahil haydutlar olarak görse de, birçok Avrupalı onların davasını coşkuyla benimsedi. Lord Byron'ın Yunanlı kahramanlara yazdığı ağıtlar ve ayaklanmanın doruk noktasında Missolonghi'de hummadan ölmesi, bu çatışmanın Avrupalılar tarafından nasıl görüldüğünü simgeliyordu: Onlar, Plato ve Sophokles'in

255

Müslüman boyunduruğundan kurtulmaya çalışan mirasçılarıydı. Osmanlı askerlerinin had safhada zalimlik göstererek Rumları katletmesi de bu basmakalıp görüşü

sağlamlaştırdı.

Yunanlılar, Türkleri yenerek bağımsız oldular. Tarihin garip bir cilvesiyle, Türkler de bundan yüzyıl sonra Yunanlıları yenerek kendi bağımsızlıklarını kazandılar. Türk zaferi, Atatürk'e bağlı güçlerin 1922'de binlerce Yunan askerini İzmir'de denize dökmesiyle elde edildi ve halen Yunanlılar tarafından "Küçük Asya felaketi" olarak adlandırılmaktadır. Bu iki komşu ülke, bağımsızlık savaşlarını birbirlerine karşı verdiler. Çağdaş bir ulus-devlet olabilmek için birbirlerinin ordusunu yenmeleri gerekti. Dünyada bunun başka örneği yoktur.

1922 çatışmalarından sonra, Yunanistan ve Türkiye "nüfus mübadelesi"ne gitmeye karar verdiler. Çağdaş standartlara göre değerlendirdiğimizde, bu çözüm hatalı görünmektedir ve birçok acının yaşanmasına neden olmuştur. Oysa mübadele, bu çetrefil sorunu çözenin nispeten insancıl bir yoluydu. Ortodoks Hıristiyan olan ve bu nedenle "Rum" denilen 1.5 milyon Türk vatandaşı, birçoğu Yunanca bilmemesine ve ailelerinin kuşaklar boyu yaşadığı topluluklardan ayrılmayı istememelerine rağmen, yurdundan koparılıp Yunanistan'a gönderildi. Birdenbire beş parasız ve şaşkın mültecilere dönüşmüşlerdi. Dağlan yürüyerek geçtiler veya gemilerin kargo bölümlerinde yolculuk ederek Yunan limanlarına ulaştılar. Benzer şekilde, anne babaları yalnızca Yunanistan'ı bildiği halde birdenbire "Türk" diye adlandırılmaya başlanan yaklaşık bir milyon şanssız insan Türkiye'ye gönderildi. Yerinden edilen kitlelerin bu göçü, maddi olduğu kadar maneviydi de. O zamana kadar siyasi ve askeri olan bir çatışmanın insanlık trajedisi yönünü oluştuyordu.

Ancak bu dramatik olaylar bile Yunanistan ile Türkiye'yi

256

düşman yapmadı. Her iki ülkede de liderler, uzun ortak geçmişlerinin onlara büyük fırsat sunduğunun bilincinde olan ileri görüşlü kişiler, parlak devlet adamlarıydı: Türkiye'de Atatürk., Yunanistan'da, Eleftherios Venizelos. Sorunu tipik Akdeniz ihtirasıyla karşıladılar ve çok kısa bir sürede halklarının uzlaşma ve dostluk yoluna girmesini sağladılar. 1934'te Venizelos Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterecek kadar ileri gitti ve onu, Yunanistan'a karşı tavrıyla "barış davasına çok değerli katkılarda bulunan büyük reformcu" sözleriyle övdü.

Ancak daha sonra, oy peşinde koşan Yunanlı ve Türk politikacılar, işbirliğinin faydalarını vurgulamak yerine saldırgan milliyetçiliği benimseyip, teşvik ettiler. Önyargıları, kaçınılmaz olarak kötü sonuçlar verdi. Bunların en acısı, İstanbul'daki Rum nüfusun yok edilmesiydi, İstanbul, yüzyıllar boyunca dünyanın en hoşgörülü kentlerinden biri olmuştu, İstanbul Rumları, kentte sahip oldukları yaşamsal rol nedeniyle mübadele dışında tutulmuştu. 19. yüzyıl Yunan başbakanlarından John Collettis ünlü bir konuşmasında, "Helenizmin iki büyük merkezi vardır: Atina ve Konstantinopolis," demişti. "Atina sadece krallığın başkentidir; Konstantinopolis ise büyük başkenttir, asıl kenttir, bütün Helen halkının çekim noktası ve umududur."

Ancak, 1934'ten sonra, yabancı uyrukluların avukatlık, diş hekimliği ve eczacılık gibi bazı meslekleri yapmaları yasaklanınca, Rumlar zaman içinde İstanbul'dan ayrılmaya başladılar. Rumlarla birlikte Yahudi ve Ermeni cemaatlerine de büyük zarar veren asıl darbe ise, sekiz yıl sonra varlık vergisiyle geldi. Türkiye o sırada, kısmen savaş vurgunculuğu, fiyat spekülasyonu ve istifçilikten kaynaklanan ağır ekonomik sorunlar yaşıyordu ve yiyecek sıkıntısı tehlikeli düzeye yükselmişti. Kentin Müslüman olmayan tüccarlarından para koparmak cazip bir seçenektir. Nitekim hükümet

257

büyük miktarlarda ve hemen yapılması gereken ödemeler talep etmeye karar verdi. Çoğunun, 1941 gelirlerinin yansı ile üçte ikisi arasında bir^ miktarı, on beş gün içinde ödemesi gerekiyordu. Bu kadar büyük miktarlardaki nakti on beş günde bulmak imkânsız olduğundan, mallarına el konuldu. Bazıları tutuklandı ya da sınır dışı edildi. Yasa daha sonra yürürlükten kaldırıldı ve hükümet özür diledi. Ama çok büyük zarar verilmişti. Müslüman olmayan tüccarlar istanbul'da iş yaparken, artık kendilerini güvende hissetmiyordu. Türkiye'nin dini hoşgörü konusundaki ünü, kalıcı bir zarar görmüştü.

Cemaatlerine yapılan bu saldırıya rağmen, istanbul'da halen çok sayıda Rum vardı. 1950'de yapılan sayımda, istanbul'da yüz binden fazla Rumun yaşadığı görülmektedir. Ancak Eylül 1955'te, Yunanlı şovenistlerin Atatürk'ün doğduğu evi yaktığını öğrenen Türk şovenistler, ilkel nefretlerini boşaltmak için bu bahaneye sarıldılar. Pogrom düzeyine erişen kundaklama ve şiddet gösterileriyle Rum komşularını korkuttular. Bu olayı hükümet örgütlememişti. Ama durdurmak için de hiçbir şey yapmadı. Günlerce devam eden olaylar yatıştığı zaman, atalarının da çok sevdiği istanbul'un kurulmasında emeği geçen birçok Ortodoks aile, istemeden de olsa daha fazla kalamayacaklarına karar verdiler. Onların gidişi, iki halk arasındaki güvensizlik ve düşmanlık döngüsünü hızlandırdı. Sonunda Atatürk'ün evinin yakılmadığı ortaya çıktı ama artık bunun önemi kalmamıştı. Bir tarihçinin yazdığına göre, ayaklanma ve Rum karışıklığı, "Türkiye'deki tarihi Rum cemaati için sonun başlangıcıydı."

İstanbul Rum cemaatine indirilen son darbe, TBMM'nin 1964'te Yunan pasaportu taşıyan Rumların Türkiye'de kalmasını yasaklamasıydı. Rumlar için bu, atalarının ülkesi ile geriye kalan son ve en önemli bağıdı. Daha önemlisi, yetkililerin

onları yabancı, beşinci kol ve potansiyel vatan hainleri olarak gördüğünü anladılar, ilk sultanlardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na ve kırk yıl boyunca Türkiye Cumhuriyeti'ne paha biçilmez katkılarda bulunan bu topluluk, geriye sadece kalıntılarını bırakarak Yunanistan'a gitti.

Azınlıklarla ilgili antlaşmalara imza atmış iki ülke de yükümlülüklerine uymamıştır. Yunanlı yetkililer, tıpkı istanbul Rumları gibi mübadele dışı tutulan ve Türkiye sınırına yakın bölgelerde yaşayan Müslümanlara her türlü zorluğu çıkarmış, toprak satın alma, camilerini koruma ve hatta traktör ehliyeti alma haklarını bile kısıtlamıştır. Türkler ise, ülkedeki tek Ortodoks din adamı okulu olan Heybeliada'daki (Yunanlılar tarafından Halki olarak bilinir) yüzyıllık ruhban okulunu kapatmıştır.

1974'te Kıbrıs nedeniyle patlak veren çatışma olmasaydı, Yunanlılar ve Türkler dostluklarını zamanla yeniden kurabilirlerdi. Türkiye'den seksen kilometre, Yunanistan'dan ise sekiz yüz kilometre uzakta bulunan ada, Yunanlı milliyetçilerin Yunanistan'a katılması için çalışmaya başladığı 1950'lerden itibaren gergindi. Giderek yayılan şiddeti bastıramayan ingilizler, 1960'ta Rum ve Türk vatandaşlara orantılı güç veren hassas bir anayasal düzenlemeyle Kıbrıs'a bağımsızlık tanıdılar. Ancak Rum katiller, göç etmelerini sağlamak amacıyla Kıbrıslı Türkler üzerinde terör uygulamaya devam ettiler. Atina'da iktidarda olan aşırı sağ albayların desteklediği Rum militanlar, 1974'te Kıbrıs'taki seçilmiş hükümeti devirdi. 1960 Antlaşması hükümlerine göre, adadaki Türk-Yunan dengesinin bozulması halinde müdahale etme

hakkı olan Türkiye, asker göndermek zorunda kaldı. Türk liderlere göre bu harekât, soydaşlarını Yunan saldırılarından korumaya yönelik bir kurtarma operasyonuydu. Ama Yunanlılar, bunu egemen bir devletin işgal edilmesi olarak gördüler. Sorunu yaratan etnik milliyetçilik ve iki

259

ülke arasında suçlama ve şüphe döngüsüne neden oldu. 1981-1989 ve 1993-1996 dönemlerinde iki kez başbakanlık yapan demagog Andreas Papandreu gibi Yunanlı liderler, Türkiye'nin Yunanlı olan her şeye karşı tehdit oluşturduğunun bir kanıtı olarak müdahaleyi sunarken, Türk liderler de sorunu şovenizm ateşini canlandırmak için kullandılar, iki taraf da krizdeki sorumluluklarını kabullenmek yerine, birbirini suçladı.

Bundan sonra, Türkiye ile Yunanistan birçok açıdan farklılaştılar. 20. yüzyılın büyük bölümünde iki taraf da zayıftı ve dünya sorunlarında söz sahibi değildi, ikisinin de uluslararası emelleri yoktu. Batı'nın, antik zamanların ihtişamıyla bütünleştiği Yunanistan'ı desteklemesi ve idealize etmesi nedeniyle, bu ülke manevi yönden avantajlı durumdaydı. Ancak zaman geçtikçe, iki ülkenin göreceli önemleri de değişmeye başladı. Nüfusu fazla olan Türkiye, ekonomik olarak da güçlendi ve daha etkin bir askeri güce sahip oldu. Batı ve Sovyet blokları arasındaki rekabet, Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Irak ile İran'da radikal rejimlerin kurulması, Türkiye'yi yaşamsal öneme sahip bir NATO müttefiki haline getirdi. 1980'lerin başında Türk ekonomisinde yaşanan açılma, genç ve hırslı girişimcilerin o zamana kadar gizli kalan enerjisini açığa çıkardı. Yoğun bir modernleştirme programı uygulayan Türk ordusunun, büyük, iyi teçhiz edilmiş ve savaş tecrübesine sahip askerlerin oluşturduğu bir ordu olarak ortaya çıkması sonucunda, Yunanlılar aşağılık duygusuna kapılıp kendilerini tehlikeye açık hissettiler.

Ancak tarih sadece Türkiye lehine gelişmemiştir. 1967-1974 dönemindeki mutsuz askeri diktatörlük yılları, Yunan halkına, ülkelerinin artık olgunlaşması, otoriter rejimleri reddetmesi ve kendini demokrasiye adanması gerektiğini gösterdi. Yunanistan, çağdaş Yunan tarihindeki belki de en önemli adımı atarak, 1981'de Avrupa Topluluğu'na (bugün

260

Avrupa Birliği) katıldı. Yunanlılar Avrupa toplantılarında hırçınlıklar yaptıysada, zamanla Avrupa standartlarına uyum sağladılar. Hatta karmaşa içindeki ekonomilerini, Avrupa Para Birliği'ne katılmalarını sağlayacak kadar kontrol altına aldılar. Askerlerin politika üzerindeki etkisi sifıra indirildi. Mahkemeler bağımsız olarak çalıştı ve yargı sistemi, bireysel hakların güvencesi haline geldi.

Bu değerlendirmelere göre, hangi ülkenin 20. yüzyıldan daha mutlu çıktığı söylenebilir? Ülkeleri, vatandaşlarına sunduğu sağlık, eğitim ve ekonomik olanaklara göre sıralayan Birleşmiş Milletler "kalkınma indeksi", Yunanistan'ın yüzyılı, Singapur'un ardından 25. en başarılı ülke olarak bitirdiğini göstermektedir. Aşırı nüfus artışı ve milyonlarca fakir köylünün büyük kentlere göçü ile baş edemeyen Türkiye ise, Sri Lanka ve Umman ile aynı başarıyı göstererek 85. oldu. Ulusların başarısını askeri ve jeolojik güçle ölçen ve artık geçerli olmayan ölçütlere göre, zaferle çıkan taraf Türkiye'dir. Ancak 21. yüzyılın dünyasında galip olanlar, seçmenlerin en yüksek otoriteye sahip olduğu, mahkemelerin özgürce çalıştığı, insanların barış içinde birlikte

yaşayabildiği ve sağlık hizmetleri ile eğitimin herkese açık olduğu ülkelerdir.

20. yüzyılın sonunda, dünyanın sempatisini kazanmak açısından da Yunanistan öndedir. Kimi zaman Batı karşıtı çıkışlar yapan huysuz bir müttefik olmakla birlikte, ahlaki yönden Yunanistan'ın daha üstün olduğuna inanılmaktadır. Ancak bu ahlaki üstünlük iddiası, 1999'da Abdullah Öcalan'ın Kenya'da, Yunanlı diplomatların gizli koruması altında olduğu ortaya çıkınca bozulmuştur. Türk liderler, bu olayın yıllardır tekrarladıkları gerçeği doğruladığını vurgulamışlardır: Yunanistan, Türkiye'de kargaşa yaratmak ve sonunda ülkeyi bölmek amacıyla bir katili desteklemektedir. Yunanistan'ın hainliğini kanıtlayan daha iyi bir delil olabilir mi

261

Cumhurbaşkanı Demirel , Yunanistan'ın "terörizmi destekleyen ve teröristleri barındıran ülkeler listesine konulması gerektiğini" söylemiş ve eğer Yunanistan tutumunu değiştirmese, Türkiye'nin "meşru savunma hakkını" kullanabileceği yönünde tehditkâr bir uyarıda bulunmuştur. Genelkurmay Başkanı General Kıvrıkoğlu, Yunanistan'ın "elleri kanlı yakalandığını" ve "söyleyeceği hiçbir şey, kaçabileceği hiçbir yer olmadığını" söylemiştir. Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Yunanistan'ın eylemlerinin "akıl almaz derecede korkutucu, acımasız ve sorumsuz" olduğunu söylemiştir.

Bu sözlü saldırıların en yoğun olduğu 1999 yazında, Cem ile Ankara'nın gözde restoranlarından birinde öğle yemeği yedik. Birkaç kadeh içtikten sonra, ona bugünlerde Yunanistan hakkında neler hissettiğini sordum. Nostaljik bir konuşma yaparak beni şaşırttı.

Güzel anıları serbest bırakmak için bir yudum votka aldıktan sonra, "İsviçre'de öğrenciyken, bir süre için kendimi çok yalnız hissettim," diye başladı, "İsviçreliiler çok soğuk olabilirler, biliyorsunuz. Bir Türk'ün, kendisini başka bir dünyadanmış gibi hissetmesine neden olabilirler. Bir gün, aynı üniversiteden bir Yunanlıyla tanıştım. Hemen anlaşıp her şeyimizi paylaştık ve çok iyi arkadaş olduk. Ortak noktalarımız o kadar çoktu ki, böyle olması doğaldı. Ayrıca bu arkadaşlık bir istisna da değildi. Yunanlılar ile Türkler ülkeleri dışında karşılaştıkları zaman, çok iyi arkadaş olurlar. Birey olarak iyi anlaşırız ama ulus olarak böyle değiliz."

Birkaç gün sonra Atina'da, Cem'in bana anlattıklarını Yunan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu'ya anlattım. Hem üzüntü hem de kabullenmişlik yansıtan bir tavırla, "Kesinlikle doğru," dedi. "Kardeşimin Princeton'daki oda arkadaşı da bir Türk'tü ve çok yakın arkadaştı. Ama siyasi sahnede, ne yazık ki bu tür yakınlıklar çok çabuk uçup gidiyor." Gerçekten de, Yunanlıların çoğu içgüdüsel olarak Öcalan'a

262

sempati duydu. Hatta Kürtlere özel bir sevgi duymadıkları halde, yüz Parlamento üyesi, ona siyasi sığınma hakkı-verilmesini isteyen dilekçeyi imzaladı. Ancak Öcalan'ı koruduğu için "Yunanistan" ı suçlamak, konuyu basitleştirmek olur. Ortodoks din adamlarının da onayladığı saldırgan milliyetçi şovenizm, tıpkı katı Kemalizmin Türkiye'deki etkisi gibi, ideolojik yelpazedeki bütün siyasi partilere yerleşmiştir. Bu şovenizm, içinde politikacıların, gizli polis ajanlarının, emekli ya da faal subayların bulunduğu, hükümet dışında çalışan küçük bir grubun ortaya çıkmasına neden oldu. Bu grup, Türkiye'deki "derin devlet"in Yunanistan versiyonudur. Uzun süre başbakanlık yapan Andreas Papandreu da bu gruba göz yummuş, hatta belki de onları teşvik etmiştir. 1996'da ölen Papandreu'nun yerine, daha ılımlı ama siyasi yönden

zayıf olan Kostas Simitis ,geçti Simitis'in milliyetçiliğini gösteren deliller, kendi partisindeki aşırıları bile tatmin etmeyecek kadar zayıftı. Hükümet içindeki ve yakınındaki etkili kişilerden oluşan bir grubun PKK gerillalarıyla birlikte çalıştığını, hatta onlara para yardımı yapıp silah bulmalarına yardım ettiğini bildiğinden kuşku yoktur, Bu faaliyetler, müttefikler arasındaki dayanışmanın ağır şekilde ihlal edilmesi anlamına geliyordu. Buna izin verdiği için Simitis'in affedilmesi mümkün değildir. Ancak siyasi gücü sınırlı olan Simitis, Kürt isyanını besleyen devlet-içinde-devletle çatışacak kadar güçlü değildi.

Öcalan'ın Kenya'da yakalanması, sadece hükümetin söz verdiği halde onu koruyamaması nedeniyle değil, aynı zamanda bu kişinin, nefret edilen Türklerin eline düşmesine izin vermesi nedeniyle de Yunanistan açısından bir felaketti. Öcalan yandaşları, bu fiyaskodan Yunanistan'ı sorumlu tuttular. Türkiye ile yumuşamaya karşı olan şahinler grubu üyeleri adalet, içişleri ve dışişleri bakanlarının yanı sıra, haber alma servisi başkanı da istifa etmek zorunda kaldı.

263

Dünya görüşü babasına göre çok daha mantıklı ve ilerici olan yeni Dışişleri Bakanı Yorga Papandreu da dahil, yerlerine atananlar onlardan çok farklıydı. Bu skandal, dış politikayı kendi başlarına belirleyebileceklerini sananların da içinde bulunduğu, Yunan siyasetinde önem taşımayan on sekiz Öcalan taraftarının yargılanmasına da neden oldu. Bundan böyle, Yunanlı ajanların bir komşu ülkenin en çok aranan kaçağını saklamak gibi kışkırtıcı maceralara girişmeyeceğini söylemek, abartılı olmayacaktır.

Öcalan krizi, Türk-Yunan ilişkilerini düzeltmek için mükemmel bir fırsat yaratmıştı. Yunanistan, çağdaş ve sınırlı da olsa manevra alanına sahip ciddi insanların yönetimi altındaydı. Türkiye ise Öcalan'ı ele geçirerek büyük amacına ulaşmıştı. Mantıklı düşünebilen herkes için, komşunun kapısını çalıp "Davranışların konusunda birçok şikâyetim var. Bunlardan bazılarını çözüp çözemeyeceğimizi görmek için oturup konuşalım" demenin tam zamanıydı.

Öcalan'ın yakalanmasının ardından Atina'ya gittim. Yunanlıları kafası karışık ve bunalmış, ama düşünceli bir ruh hali içinde gördüm. Herkes, birşeylerin çok yanlış gittiği konusunda hemfikirdi. Kendilerini suçlamaya değilse de, en azından daha önce hiç düşünmeden reddedecekleri bazı düşünceleri dinlemeye hazırlardı. Yunan politikasının yaşlılarından olan ve Türklere antipatisiyle bilinen, milliyetçi Savunma Bakanı Apostolos Çuhatopulos ile görüştim. O bile, Öcalan şokunun, Ege'nin iki yakası arasında yeni bir diyalog yolu açabileceği konusunda umutluydu.

"Bu Yunanistan için çok ağır bir darbeydi ve hem siyasi hem de ahlaki yönden kriz yarattı," dedi. "Bunun, mevcut kötü algılamaları değiştirmek için bir fırsat olduğunu düşünüyorum. Türkiye ile birçok konuyu tartışmak mümkün olmalıdır. Yeni bir döneme, yeni bir aşamaya girmek zorundayız. Artık pek çok şey değişebilir. Neleri ya da nasıl

264

değiştirebiliriz bilmiyorum ama bunu yapmak için birçok nedenimiz var." Ancak Türk liderleri, Yunanistan'ın siyasi yönden dezavantajlı olduğu bir zamanda dostluk elini uzatmak yerine, zafer duygusuyla kendilerini kutlama yolunu seçtiler. Yunanistan af dileyip küçük düşecek şekilde özür dilemedikçe, suçlu ile hiçbir diyalogun mümkün olmadığını ileri sürdüler. Hatta, Ege Denizi'ndeki Yunanistan'a ait adacıkların aslında "gri bölgeler" oluşturduğunu ve Türkiye'ye ait olabileceklerini bir kez

daha gündeme getirerek yangına körükle gittiler. Bu iddialarda bulunmak için seçtikleri zaman, Türkiye'nin yayılmacı, tedavi olmaz derecede militer ve uygarlığın dışında bir ülke olduğu şeklindeki eski Yunan inancının daha da güçlenmesine neden oldu.

Türkiye, bu ahlaki yönden üstün konumunu, zaferini ilan ettikten sonra, dezavantajlı konuma düşen komşusuna barış girişimlerinde bulunarak kullanabilirdi. Bunu yapmaması sonucunda, Yunanistan daha prestijli taraf olmayı sürdürdü. Kimi zaman şovenizm nöbetleri geçirse de, Avrupa normlarına göre hareket etti. Türkiye ise daha çok hata yaptı, isteksizliği nedeniyle eleştirildiğinde ise, yabancıların kendisini yargılama hakkı olmadığı şeklinde öfkeli bir karşılık verdi.

Atina Üniversitesi'nde siyasi tarih profesörü olan Thanos Veremis, bir kafede kırmızı şarap içerken bu noktayı vurguladığı zaman onunla tartışmak istedim ama yapamadım. "Yunanistan ile Türkiye'yi birbirinden ayıran nokta, iki ülkenin bugünkü halleriyle uyumsuz olmalarıdır," dedi. "Yunanistan Avrupa'daki en gelişmiş ülke olmayabilir. Ama doğru işleyen demokrasisi, sivil denetim altındaki ordusu ve istekleri ortalama bir Avrupalınmkinden farklı olmayan nüfusuyla, Avrupa sisteminin bir parçasıdır. Türkiye ise, ağır ekonomik sorunları olan kusurlu bir demokrasiye

265

sahiptir. Gelir dağılımında büyük uçurumlar vardır. Ayrıca, sanki bir ülkeyi güçlü yapan unsurlar demokrasi, insan hakları ve toplumsal barış değil de boyut, nüfus ve silahmış gibi, kendisini küresel bir güç olarak görmesine neden olan bir megalomanisi vardır."

Ancak yaşanan tüm çatışmalara ve acı duygulara rağmen, Yunanlılar ve Türkler, kendilerini bir araya getiren unsurları asla unutmamışlardır. Bunu, İstanbul'da bir taksidedeyken anladım. Önümüzdeki dev otobüsü geçemediğimiz için kaplumbağa hızıyla ilerliyorduk. Yirmi dakika sonra otobüsün Yunan plakalı olduğunu gördüm.

"Otobüs Yunanistan'danmış," dedim şoföre gülümseyerek. "Sorun buymuş. Yunanistan her zaman Türklere sorun çıkarır."

Birden heyecanlanan şoför hızla döndü. "Yunanistan'la problem yok!" dedi, parmağını yüzüme sallayarak. "Yunan halkı ile problem yok! Problem politik!"

Taksi şoförünün iki taraf açısından da çoğunluğun görüşünü yansıtıp yansıtmadığından şüpheliydim ama depremlerden sonra kuşku kalmadı. Deprem sonrası iki ülkenin liderlerini de şaşırtan gelişmeler, en ateşli Türk-Yunan uzlaşması savunucularının beklentilerini bile aştı. Türkiye'deki büyük depremden birkaç saat sonra, Atina'daki Türk Büyükelçiliği'nin telefonları çalmaya başladı. Endişe içinde olan ve ağlayan Yunanlılar, üzüntülerini bildirmek ve nasıl yardım edebileceklerini sormak için hatları kilitlemişlerdi. Binlerce Yunanlı, Yunan Kızıl Haç'ının açtığı bir fona para bağışladı ya da Atina belediye başkanının hazırladığı depolara bağışta bulundu. Bir Yunanlı ise, ihtiyaç duyulursa böbreğini bile bağışlamaya gönüllü oldu.

Yunan hükümeti de hemen harekete geçti. İlk iki günde, diğer bütün ülkelere daha fazla yardım gönderildi: Battaniye, konserve ve tıbbi malzeme dolu iki C-130 kargo uçağı

266

içinde on bir doktorun yer aldığı iki seyyar acil durum ekibi, izmit petrol rafinerisindeki yangını söndürmek için iki uçak ve bir helikopter, ilk yardım kliniği olarak kullanılan dört kamyon, yirmi beş askerden oluşan özel eğitilmiş kurtarma ekibi ve enkaz altındaki insanları bulmak üzere on iki köpek.

Bu durum hakkında açıklama istediğim Yunan hükümet sözcüsü, "Deprem felaketi

bizi duygusal olarak yıktı," dedi. "Böyle durumlarda gizli nedenler aramaya gerek yoktur, ihtiyacı olan, zor durumda kalan birine yardım etmeye çalışırsınız."

Deprem günü daha karanlık basmadan, Yunanistan'ın bütün televizyon kanallarından gelen ekipler, deprem bölgesinden canlı yayına başladılar. Türklerle birlikte aynı acı sahneleri izleyen Yunanlılar, Türkler hakkındaki basmakalıp düşünceleri sürdüremediler. Artık Türk, palasını sallayan ya da Yunan adalarını ele geçirmek için fırsat kollayan bir vahşi değil, çocuğunun enkaz altından çıkarılmış cansız bedenine ağlayan bir anneydi.

Önemli köşe yazarlarından Anna Stergiu, "Bize yıllardır Türklerden nefret etmemiz öğretilmişti," dedi, "Ama onların dayanılmaz acıları bizi mutlu etmedi. Ölü bebeklerin görüntüsü karşısında, o çok eski nefret yok olmuş gibi duygulandık ve ağladık."

Bundan sonraki günler, hızı ve yoğunluğu nedeniyle bir yandan korkutucu da olan bir sevgi festivaline dönüştü. Deprem bölgesine giden Yunanlı kurtarma ve yardım ekipleri, her yerde sevinçle karşılandı. Önceleri İstanbul'dan ayrılmaya korkan bir avuç Kıbrıslı Rum doktor, bekledikleri soğuk düşmanlık yerine öpücüklerle ve gözyaşı dolu kucaklaşmalarla karşılaştı. Bu büyük tavır değişikliği ciddi olabilir mi? Yoksa duygusal yönden değişkenlikleriyle tanınan iki halkın ruh halindeki beklenmedik bir kaymadan mı ibaret?

267

iki komşu arasındaki ilişkiler, depremden önceki aylarda çok yavaş da olsa düzelmekteydi. Dışişleri bakanları, bölgesel nefretlerin nasıl kolayca kontrolden çıkabileceğini gösteren Kosova savaşı dolayısıyla defalarca buluşmuştu. Ancak gerçekten ilerlemeyi sağlayan, Abdullah Öcalan'ın yakalanmasıyla başlayan krizdi. Çünkü bu kriz, yumuşamaya karşı çıkan Yunanlı yetkililerin istifa etmesine, bir avuç aşırı milliyetçi emekli subayın gözden düşmesine ve yıllardır bu subaylarla gizlice işbirliği yaparak Türkiye'ye karşı komplolar kuran Yunan gizli servisi başkanının görevden alınmasına neden oldu. Türkleri "hırsızlar ve tecavüzcüler" diye tanımlayan iri yarı Dışişleri Bakanı Theodoros Pangalos ile kibar ve yumuşak sesli yeni bakan Yorgo Papandreu arasındaki tezat, daha çarpıcı ve sevindirici olamazdı.

Türkiye'deki depremi duyar duymaz İsmail Cem'i arayıp Yunanistan'ın sağlayabileceği bütün yardımı teklif eden Papandreu'nun nedenleri tabii ki insancıldı. Ancak bunun, siyasi gündemi ilerletmek için bir fırsat olduğunu ilk andan itibaren görmemesi imkânsızdır.

Depremden sonraki her gün, Yunanistan ile Türkiye arasında giderek artan yakınlığı gösteren bir olay yaşandı. Yunan donanma komutanı, yıkılmış kentleri ziyaret etti ve Türk donanma komutanının emeklilik töreninde, dokunaklı bir barış çağrısı yaptı. Komutan Türkiye'deyken, 1974'teki Kıbrıs olayından sonra ilk kez, bir Yunan donanma gemisi Türk limanına geldi, iki ülke arasındaki gerilimi en canlı şekilde yansıtan Türk ve Yunan jetleri arasındaki çatışmalar birden durdu. Yunan ordusu, asıl amacı Türkleri rahatsız etmek olan yıllık sonbahar deniz manevralarını iptal etti.

Kısa süre sonra, Türk ve Yunanlı işadamları, Öcalan skandalından sonra askıya alınan işbirliği konseyini yeniden çalıştırmaya karar verdiler. Türk ve Yunanlı yetkililer,

268

ticaret, kültürel değişim, turizm, çevre koruması vb. alanlarda işbirliğini öngören bir dizi anlaşma imzaladılar. Türk Milli Eğitim Bakanı, okul kitaplarında Yunanistan'a yapılan olumsuz atıfların yeni basımlardan çıkarılması için emir verdiğini açıkladı. Türkiye'nin en iyi basketbolcusu, bir Yunan takımında oynamak için bir milyon dolarlık sözleşmeye imza attı. Aynı hafta Yunan Parlamentosu, Atina'da yüz yıldan sonra yapılacak ilk

caminin inşasını onayladı.

9 Eylül 1922'de Yunanlı işgalcilere karşı kazanılan zaferin yıldönümü törenleri ise, Türk-Yunan ilişkilerindeki değişimi gösteren en iyi kanıttı. Normalde o gün, zaferin kazanıldığı kent olan İzmir'de şovenizm patlaması yaşanırdı. Dönemin kıyafetlerini giyen Türk askerleri, Yunan üniformaları içindeki oyuncularını sembolik olarak süngüden geçirir, denize döker ve hükümet binasının gönderinde bulunan Yunan bayrağını indirip yerine Türk bayrağı çekerlerdi. Heyecanlı bir topluluk bunları neşeyle bağırarak izlerdi. Ama bu kez, sade bir törenle çelenk kondu ve ulusal marş söylendi.

İstanbul gazetelerinin tutucu köşe yazarlarından biri, "25 yıldır her 9 Eylül'de bir Türk-Yunan yazısı yazarım," dedi. "Hepsini arşivden çıkardım, yırtıp attım. Artık yeni bir 9 Eylül dizisine başlıyorum. Asıl başlangıç noktası budur, yeni bir başlangıç, 21. yüzyıla ilk adım."

Yunanistan'daki depremin ertesi günü, Atina'daki otel odamda kurtarma çalışmalarını izliyordum. Türk gönüllü grubu enkaz altındaki bir çocuğu kurtardığı zaman, spikerler duygularına hâkim olamadılar. Bu sahneyi anlatan spiker, "Türkler yaptı!" diye bağırды. "Küçük oğlanı çıkardılar! Onu kurtardılar! Şimdi de Türk görevli su içiyor! Bu şişe, Yunanlı yardım görevlilerinin su içtiği şişe! İşte sevgi bu! inanılmaz derecede güzel!"

Hayatta kalan birilerini bulma umudunun iyice azaldığı

269

birkaç gün sonra, depremde çöken bir dükkânın önünde görevli polislerle konuştum. Arkalarında büyük bir kepçe çalışıyor ve yıkıntı içinde ceset arıyordu. Polislere ne düşündüklerini sordum ama biri sadece tek heceli kelimelerle yanıt verirken, diğeri hiç ağzını açmadı. Defterimi kapatıp ayrılmak üzereyken, ikincisi aniden konuşmaya başladı.

Çevredeki izleyicilerin de dikkatini çekecek kadar yüksek sesle, "Bir şey söylemek istiyorum," dedi. "İyi zamanlarda düşmanını sevmek zordur. Ama düşman bir trajediyle karşılaştığı zaman, ağlar ve acı çekerken, artık onu düşman olarak göremezsin." Bir süre sessizlik oldu. Sonra, toplanmış olan küçük kalabalık onaylayarak başını sallamaya başladı. Bazıları yavaşça alkışladı. Birkaçı ise "doğru, doğru," diye fısıldadı.

"Aptalca iyimserliğe" karşı uyanda bulunan, "dostluk adına Ege'deki ve Kıbrıs'taki yaşamsal çıkarlarımızdan tek taraflı olarak vazgeçmeye" hazır olup olmadıklarını Türklere soran köşe yazarı gibi şüpheciler tabii ki vardır. Dışişleri bakanları bile, yumuşak uyarılar yayınlamak zorunda kaldılar. Cem televizyonda, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi sürecinin kendi kontrolünden çıktığını ve bunun iyi bir şey olduğunu söylediği zaman, inandırıcı görünmedi. Papandreu da, Ege'nin iki yakasındaki insanlara yönelik olarak "her şeyin birdenbire çözüleceğini" düşünmemeleri uyansında bulundu.

Ancak yine de, Türk askerleri sonraki yıl içinde bir ortak askeri manevraya katılarak Yunan kıyılarına çıktı. Daha da iyisi, Yunanistan, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine karşı muhalefetini kaldırdı. Yunan hükümeti, 4.5 milyar dolara yeni savaş uçağı almaktan vazgeçerek, o parayı emekli maaşlarını artırmak ve toplumsal refah programlarını genişletmek için kullanabileceğini söyledi. Papandreu Ankara'yı ziyaret etti ve Yunanistan ile "dost Türk halkının, birlikte barışçı

270

bir gelecek yaratmak için tarihi bir fırsata sahip olduklarını" belirtti. Yapılan görüşmeler sonucunda, iki taraflı sorunlar birbiri ardına çözüldü. Ancak, sadece adaların sahipliğine

ilişkin sorunlar değil, aynı zamanda bu adalar üzerindeki hava sahası ve etraflarındaki deniz yatağında yer alan zenginlikler de dahil olmak üzere Ege sorunları ve daha da önemlisi, Kıbrıs sorunu, siyasi ufukta kara bulutlar oluşturmaya devam etmektedir.

Her iki konu da abartılı sembollerle yüklüdür. Dış dünyanın arabulucuları, bu sorunları çözmek için mantıklı formüllerle gelmişler, ama her defasında milliyetçi tutku mantıktan üstün gelmiştir. Ancak Atina ile Ankara arasındaki atmosfer, daha önce hiç bu kadar sıcak olmamıştır. Liderler kendilerini tarihin kısılcısından kurtarabilirlerse, düşmanlığı da geride bırakabilir ve dünyanın bu değişken bölgesinde bir Türk-Yunan eksenini yaratabilirler.

271

Herkes gibi ben de Nazım Hikmet'i çok severim. Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkardığı en büyük edebiyatçının Nazım Hikmet olduğu bütün dünyada kabul edilen bir gerçektir. Şair, oyun yazarı ve romancı olan Nâzım son derece yetenekliydi ve yurdunu çok seviyordu. Ancak aynı zamanda, yaşamının büyük kısmını hapiste geçiren ve Türk vatandaşlığından çıkarıldıktan sonra, 1963'te sürgünde ölen bir komünistti. Her Türk adını bilir ama yazdıkları devlet okullarında öğretilmez. Nazım Hikmet'in yaşamı ve eserleri, Türkiye'nin zaferlerini ve başarısızlıklarını, cesur güzelliğini ve kıpırdamasına engel olan korkularını yansıtır

Nazım, -hayranları onu ilk ismiyle anarlar- Atatürk'ten yirmi yıl sonra, 1902'de Selanik'te doğdu. Atatürk'ün aksine varlıklı bir aileden geliyordu ama o da ülkesine en iyi asker olarak hizmet edebileceğine gençliğinde karar vermişti. Deniz Harp Okulu'nu hastalık nedeniyle bırakmak zorunda kalınca, ikinci aşkı olan şiire yöneldi. Henüz yirmi yaşına gelmeden, Anadolu'da yaptığı gezi sırasında bazı Türk komünistleriyle tanıştı, idealizmlerinden etkilenmiş, bolşevizmin vaatleri ilgisini

273

çekmişti. Bu ilgi 1922 'de Moskova 'ya yaptığı ziyarette daha da derinleşti ve komünist partiyi katıldı. Nâzım, Türkiye'ye duyduğu sevgi ile Marksist görüşleri arasında çatışma görmüyordu ama yetkililer onun gibi düşünmediler. Büyük bir şair olmasının yargılanmasına etkisi olmadı ve tüm yaşamı boyunca başı yasalarla dertten kurtulmadı.

Türkiye sini çekmişti. Bu ilgi, 1922'de Moskova'ya yaptığı ziyarette daha da derinleşti ve komünist Sovyetler Birliği sınırın her zaman gergin olmuştur. Sovyet liderleri, Türkiye'yi Sovyet etki alanına katmaya, hatta ele geçirip imparatorluklarının parçası haline getirmeye çalışmışlardı. Böyle bir ortamda, bir Türk şairinin Marksizme övgüler dizen ağıtlar ve Türkiye'deki baskıyı kınayan şiirler yazıp da hiçbir sorunla karşılaşmaması imkânsızdı. Nâzım çeşitli suçlamalarla hapse girip çıktı, ama bu arada şairliği giderek yetkinleşti. Üslubu da siyasi görüşleri kadar devrimciydi. O yazmaya başlayana kadar, Türk şiiri yapay ve zayıftı. Konuşma diliyle yazan ve kitapları yasak olmasına rağmen Türk halkının kalbine dokunmayı başaran ilk şair Nâzım'dı. Edebiyata ve hayata yaklaşımıyla Walt Whitman'a benzer. Geleneksel vatanseverliği küçümseyen ama her şeye rağmen ülkesini çok sevdiğini söyleyen Nâzım, sıradan insanların şairiydi. Şiirlerindeki kahramanların "generaller, sultanlar, önemli bilim adanılan, sanatçılar, güzellik kraliçeleri, katiller veya milyarderler değil, işçiler, köylüler, zanaatkarlar, ünü fabrikalarını, atölyelerini, köylerini ya da kendi çevrelerini aşmayan insanlar" olduğunu yazmıştır

Bir başka yazısında ise en büyük arzusunu şöyle açıklar: "Ben hem kendimden bahseden şiirler yazmak istiyorum, hem bir tek insana, hem milyonlara seslenen şiirler Hem bir tek elmadan, hem süpürülen topraktan, hem zindandan dönen insan ruhundan, hem kitlelerin daha güzel günler için savaşından, hem bir tek insanın sevda

kederlerinden bahseden şiirler yazmak istiyorum, hem ölüm korkusundan, hem ölümden korkmamaktan bahseden şiirler yazmak istiyorum."

274

Nâzım'ın 1930'larda yazdığı şiirler, tazeliğinden hiçbir şey yitirmemiştir istanbul'da cezaevindeyken yazdığı şu şiir Türkler için bugün hâlâ aynı derecede etkileyicidir:

Memleketimi seviyorum:
Çınarlarında kolan vurdum, hapisanelerinde yattım.
Hiçbir şey gidermez iç sıkıntımı
memleketimin sarkılan ve tütünü gibi...
Memleketim:
Ankara ovasında keçiler:
kumral, ipekli, uzun kürklerin pırıldaması.
Yağlı, ağır fındığı Giresun'un,
Al yanakları mis gibi kokan Amasya elması,
zeytin
 incir
 kavun
 ve renk renk, salkım salkım
 üzümler
ve sonra kara sapan ve sonra kara sığır
 ve sonra: ileri, güzel, iyi
 her şeyi
hayran bir çocuk sevinciyle kabule hazır
çalışkan, namuslu, yiğit insanlarım
yarı aç, yarı tok, yarı esir.....

Nâzım epik şiire büyük ilgi duyuyordu. Bu yöntemi ilk kez, eşitlikçi fikirleri nedeniyle Osmanlılara isyan eden 14. yüzyıl mistiği Şeyh Bedrettin için yazdığı uzun ağıtta kullandı. Askeri öğrencilerin bu şiiri okuduğu öğrenilince tutuklandı ve orduyu isyana teşvik etmek suçundan yirmi sekiz yıl hapse mahkûm edildi. Hapiste kaldığı on üç yıl boyunca, bir taraftan şiir yazarken bir taraftan da Ankara Devlet Operası için italyanca

275

librettolar çevirdi. Bu durum, Türk devletinin halen sürdürdüğü çalışma yöntemine mükemmel bir örnek oluşturmaktadır: Devletin bir kolu onu hapse atarken, başka bir kolu, Avrupa kültürüne ait başyapıtların meraklı Türk izleyicilerine sunulmasına katkıları nedeniyle ona para ödüyordu.

Nâzım'ın sağlığı kötüye gittikçe, serbest bırakılması için Sartre, Picasso, Robeson, Yevtuşenko ve Neruda gibi hayranlarının da desteklediği dünya çapında bir kampanya başlatıldı. Adnan Menderes, 1950 seçimlerini kazanıp Türkiye'nin demokratik yöntemlerle seçilmiş ilk başbakanı olduktan sonra, şairin de serbest bırakıldığı bir genel af çıkardı. Ancak ordunun Nazımla işi henüz bitmemişti. Serbest bırakıldıktan kısa süre sonra, 48 yaşında ve hasta olmasına rağmen, askerlik görevini yerine getirmesi için çağrıldı. Askerden asla sağ çıkamayacağını düşünen Nazım, Karadeniz yoluyla Sovyetler Birliği'ne kaçtı ve bundan sonra orada yaşadı. Komünist liderler onu sevinçle kabul ettiler. Nâzım da Lenin ve Stalin onuruna kötü şiirler yazdı. Ancak, Türk vatandaşlığından çıkarıldıktan sonra Sovyet

vatandaşlığına geçmeyi reddetmesi ve 18. yüzyıl Rus karşıtı ayaklanmalar sırasında savaşı Polonyalı atasına hürmeten Polonya'nın önerisini kabul ederek onların vatandaşı olması, ev sahiplerinin Nâzım'dan soğumasına neden oldu.

Nazım, hapisane şiirlerinde şife şife bir gün ölüm cezasına çarptırılıp infaz edilebileceği ihtimalini işler:

Ölüm

bir ipte sallanan bir ölü.

Bu ölüme bir türlü

razı olmuyor gönlüm. Fakat emin ol ki, sevgili,

zavallı bir çingenenin

kıllı, siyah bir örümceğe benzeyen eli

276

getirecekse eğer ipi boğazıma,
mavi gözlerimde korkuyu görmek için
boşuna bakacaklar Nazım'a.'

Çok sevdiği ülkesine dönmesine izin verilmeyen Nazım Moskova'da öldü. Hayranları mezarını Türkiye'ye getirmek için kampanya başlattıysa da, Türklerin hepsi bunu desteklememektedir.

Babası Atatürk'ün silah arkadaşlarından olan, ateşli milliyetçi arkadaşım Altemur Kılıç, "Bırak orada kalsın!" dedi. "Hikmet bizim kötü dehamızdır. Çok iyi bir şair ve söz ustasıdır, dikkate alınması gereken bir adamdır. Hatta kendine özgü bir vatanseverliği olduğunu da kabul edebilirim. Kurtuluş Savaşı şiirleri muhteşemdir. Ama Türkiye'nin özgürlüğünü, Sovyetler Birliği'nin uydusu haline getirmek için istiyordu. Türkiye'ye büyük zararı dokundu. Onu, bazı insanların gördüğü gibi bir demokrasi kahramanı olarak göremem."

1960'larda, Nâzım'ın çoktan yabancı dillere çevrilmiş olan şiir kitapları, Türkiye'de yeniden görünmeye başladı. Halen şiirlerinin yeni baskıları yapılmakta, tiyatro grupları oyunlarını dolu salonlara oynamakta ve pop müzik yıldızları şiirlerini bestelemektedir. Nâzım Hikmet Vakfı, yaşamına ve çalışmalarına ilişkin sergiler düzenlemekte, her yıl resimlerinin ve yazılarının bulunduğu kalın bir cep ajandası yayımlamaktadır. Ancak Milli Eğitim Bakanlığı'nın şiirlerini yasaklaması, ona duyulan tepkinin bazı çevrelerde devam ettiğini göstermektedir. Cumhuriyet'in ciddi tehditlerle karşı karşıya olduğuna inanan sadık Kemalistler, Nâzım'ı vatan haini olarak değerlendirir ve halen olduğundan daha fazla kahramanlaştırılmasını istemezler. Nâzım'ın haklarının iade edilmesi kampanyasının arkasında, kötü ve yıkıcı bir el görmektedirler.

277

Nâzım Hikmet "Ben yirminci asırlıyım ve bununla övünüyorum" der. İnsanların kitap okuduğu her yerde hayranları vardır. Denişe Levertov onu, "kendine güvenli, enerjik, tutkulu ve hayal gücü kuvvetli bir şair" olarak tanımlar. Raymond Carver "Memleketimden insan Manzaraları" adlı on yedi bin dizelik epik eserinin "çağdaş edebiyatın en büyük eserlerinden biri" olduğunu söyler. Nâzım'ın bazı şiirlerini Fransızca'ya çeviren Tristan Tzara, bu şiirlerin "Türk halkının hayallerini yücelttiğini ve

tüm ulusların ortak ideallerini anlattığını" belirtir. Ölümünden sonra ünü yayılmıştır ve artık kimse onun yaratıcı dehasından kuşku duymamaktadır. Türkiye'nin yönetici seçkinlerinin onu benimsemesi uzun sürmeyecektir ve bu süreçte, Nâzım'ın ülkesine ilişkin duygularını şekillendiren sancılı kuşkların aynısını onlar da duyacaklardır:

Sen esirliğim ve hürriyetimsin

Çıplak bir y az gecesi gibi y anan elimsin. Sen memleketimsin.

Sen, ela gözlerinde yeşil hareler Sen büyük, güzel ve muzaffer Ve ulaşıldıkça ulaşılmaz olan hasretimsin...

278

10

ÖDÜL

Tanıdığım çekici ve neşeli bir Türk kadını, halen anne babasıyla birlikte yaşamaktadır. Yirmili yaşlarda olmasına rağmen bu düzenlemeden hoşnuttur ve bunun nedeni, sadece babasının kredi kartı borçlarını ödemesi değil, aynı zamanda ailesinin birbirine bağlı ve sevgi dolu bir aile olmasıdır. Türkiye'de bu durum normaldir. Kız çocukların iffetinin korunması, anne babanın görevidir ve onları yanında tutmak en iyi güvencedir. Ancak bu kadın, liseden beri erkek arkadaşlarıyla birlikte olmaktadır. Onun tanıdığı başka birçok kadın da böyledir. Anne babalan, ya onların tutucu gelenekten ne kadar kopmuş olduklarının farkında değildir ya da yeni kuşağın daha önceki kuşaklardan ne kadar farklı olduğunu görmeyi reddetmektedir.

Bu anne babalar kendi kızlarının gerçek yaşamından ne kadar kopuk ise, devlet baba da Türk halkının gerçek yaşamından o kadar kopuktur. Artık var olmayan bir ülkeyi yönetmeye, kendisi karar verebilecek insanlar adına karar vermeye çalışmaktadır. Türk gençleri, cinsellik söz konusu olduğunda özgür davranabilmektedir. Ama Estonyalıların,

279

Tayvanlıların ya da Uruguaylıların sahip olduğu bir hak onlara tanınmamaktadır: Kendi geleceklerini belirlemek. Türkleri farklı yapan nedir? Bağımsız bir yönetimin sorumluluğu onlara neden verilemez? Çok mu tedbirsiz, duygusal ya da aptallar? Türkler bu sorulan sormakta ve yanıt istemektedir. Anne babalarını tatmin eden yanıtlar, onlara yetersiz gelmektedir. Atatürk'ün devrimci söylemiyle beslenen bu gençler, onun rüyasını gerçekleştirmek için sabırsızlanmaktadır. Tarihte ilk kez, bu rüya erişilebilir uzaklıktadır. Gerçekleşmesi gereken tek şey, çok farklı bir dönemde şekillenmiş olan yönetici seçkinlerin, çocukların artık büyüdüğünü, yetişkin insanların ve olgun bir ulusun haklarına sahip olması gerektiğini kabullenmesidir.

Türkiye zamanla mutlaka değişecektir ama artık zaman kalmamıştır. 21. yüzyılın başında, ulusların yoluna pek de sık çıkmayan bir fırsatla karşılaşmıştır. Avrupa'nın en uzak köşesinde, Asya'nın dış kenarında olan Türkiye, kurulduğundan beri bir çevre ülke konumunda kalmıştır. Bu bölgelere yakın olmakla birlikte, tam olarak Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya ülkesi değildir. Ancak Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra

yeni bir jeopolitik ortaya çıkmış ve Türkiye kendini çevrede değil, tam aksine dünyanın ortasında bulmuştur. Kendilerine göre doğuda kalan barbarlara karşı üstünlüklerini ortaya koymanın yollarını arayan Avrupalıların geliştirdiği yapay bir ayırım olan Avrupa-Asya ayrımı sona ermiştir. Artık Avrasya kara kütlesi, bir tek birim olarak kabul edilmektedir. Yeni yüzyılın çözüm bulmak zorunda olduğu en büyük sorunlardan biri, Avrasya'yı uzun süre bölmüş olan kalkınma ve algılama farklılıklarının yarattığı engelleri yok etmektir. Coğrafi, kültürel ve tarihsel olarak Türkiye, bu yeni oluşan dünyada anahtar role sahip olabilir. Ancak değişimin belirleyici unsurlarından olacaksa, her şeyden önce kendisinin değişmesi gerekmektedir. Eğer bunu

280

bir an önce başaramazsa, büyüklüğe erişme fırsatını da kaçıracaktır. 21. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye, siyasi ve toplumsal yönden, Fas'tan Makedonya'ya ve Malezya'ya kadar uzanan ülkelere model oluşturacak kadar gelişmiş olacaktır. Ancak o zamana kadar, bu ülkeler belki de daha az olumlu başka örnekler bulmuş olacaktırlar. Bu durum, yalnızca Türkiye ve Türk halkı için değil, dünya için de büyük bir kayıp olur.

Dünyanın gerisinde kalmak, Türkiye için yeni bir tecrübe değildir. Avrupa'nın büyük kısmı cehalet içinde yaşarken, tıpkı Tebriz, Semerkant vb. merkezlerdeki islâm bilginleri gibi, ilk Osmanlılar da ölümsüz şiirler yazıyor, matematik ve astronominin sırlarını keşfediyordu. Haklı olarak Avrupa'dan öğrenecekleri bir şey olmadığına karar verdiler ve kendi içlerine kapandılar. Ancak Avrupalılar Orta Çağ'dan çıkıp ilerlemeye başlayınca, sultanlar dünya görüşlerini buna göre değiştirmediler. Onlar çağdaş Türkiye'nin liderlerinin halen aşamadığı ruh haline benzer bir yadsıma içindeyken, Avrupa onları geçti, İstanbul'da matbaa kurulmasına izin vermeleri için, keşfinin üzerinden üç yüz yıl geçmesi gerekti. Demokrasi ideallerine de uzun süre direndiler. Dolayısıyla, evrensel özgürlük ve insanlık onuru standartlarına göre yaşamalarına izin verilirse Türklerin anarşiye düşeceğinden korkan yönetici seçkinler, aslında çok eski bir geleneğin mirasçısı durumundadırlar. Liderleri, Türkiye'nin düşmanı olan bu geleneği yıkmaya çalışan Türklere izin vermekten korkmaktadır. Korkuları nedeniyle kıpırdamaz olan bu liderler, uluslarını ve dünyayı, hem güzel hem de çok önemli bir şeyden mahrum etmektedir. Gelenek ile özgürlüğün, islâm ile demokrasinin, birlik ile çeşitliliğin, refah ile eşitliğin bir arada yaşayabileceğini dünyaya göstermek için yola çıkmışlardır. Ama bunu yapmaya korkmaktadırlar.

281

Türk toplumunun derinliklerinde üç fay hattı vardır: Türklerle Kürtleri ayıran etnik hat Sünnilerle Alevileri ayıran dini hat ve kamu yaşamında dine yer olduğuna inananlarla bunu reddedenleri ayıran siyasi hat. Bugün Türkler bu ayrımların farkındadır ama nasıl ortadan kaldırılabileceklerini tartışmak bir yana, varlıklarını kabul etmek bile uzun süre kötü bir davranış biçimi olarak kabul edilmiştir) Türk liderleri uzun zamandan beri inkâr yolundadır. Sovyetler Birliği ve Yugoslavya örnekleri de kararlılıklarını güçlendirmiştir. Türkiye'nin ne kadar zengin bir mozaik olduğunu çok iyi bilmektedirler. Ama bunu, farklı olduklarını söylemeye cesaret eden vatandaşları hapse atacaktır kadar reddetmektedirler. Bu tavrın geçmişte taşıdığı mantık ne olursa olsun, bugün sadece komik olmakla kalmayıp, aynı zamanda zararlıdır. Türkler güçlü bir vatansever birlik duygusuna sahiptir, farklı kimlik ve inançları açığa vurmalarına izin verilmesiyle devlet tehdit altına girmeyecektir. Hile ve yalanlara değil, açıklığa ve dürüstlüğe dayanan bir devlet haline geleceğinden, tam aksine güç kazanacaktır.

Kuşaklardır Türkler, itaatın en üstün erdem olduğunu öğrenerek yetişmiştir. Liderlerinin fikirlerini veya meşruiyetini sorgulamamışlardır. Sorumluluk sahibi bir tebaa olmakla kal-

mayıp, yönetilme ayrıcalığından dolayı şükran da duymuşlardır. Sultanların yerine coşkulu reformcuları getiren devrim birçok geleneği silmişse de, bu geleneği yok etmemiştir. Atatürk, reformlarını uygulatmasını sağladığı için bu geleneği faydalı bulmuştur. Birçok Türk'ün Atatürk'ü ve fikirlerini kabul etmesini tek nedeni, onun iktidarda olmasıydı. Sultanlar, Tanrı'dan korkmalarını, kadınlara boyun eğdirmelerini ve Avrupalı imansızları hor görmelerini söylediği zaman buna uymuşlardı. Çünkü, iktidardaki adamın haklı olması gerektiğini içgüdüsel olarak biliyorlardı. Atatürk onlara tam tersini söylediği zaman, aynı istek ve nedenle boyun eğdiler.

282

Atatürk'ün mirasçıları bu gelenekten fazlasıyla yararlanmışlardır ama artık hızla ortadan kalktığını korkuyla görmektedirler. Türkiye'nin yüzü ve halkın bilinci, Atatürk'ün siyasi devrimi kadar büyük etki yaratan teknoloji, nüfus ve eğitim devrimiyle yeniden şekillenmiştir. Türk halkının üçte ikisi otuz beş yaşın altındadır, ülke her geçen gün gençleşmekte ve gelişmektedir, insanlar, artık eskisi gibi itaat etmemektedir. Değişim istemektedirler ve bunun önünde duran liderlere sabırları yoktur. Ülkelerinin sahip olduğu büyük potansiyeli açıkça görmekte ve gerçeğe dönüştürmek istemektedirler.

Türk liderlerinin, daha fazla demokrasi isteğine karşı koymalarının nedenleri vardır. İktidarı kaybetmekten korkmalarının sebebi, sadece yönetme arzusu değil, bu iktidarı Türkiye'yi ölümcül tehlikelerden uzak tutmak için kullandıklarını düşünmeleridir. Düşüncesini açıklama özgürlüğü tanınırsa, sonunda ülkenin parçalanmasına neden olacak tartışmaların başlayacağına 75 yıldan beri içtenlikle inanmaktadırlar. Çağdaş dünyadan ve bireysel bilinçten korkmaktadırlar. Çağdaş oldukları iddiasına rağmen, iki eski Ortadoğu tabusundan kurtulamamışlardır. Birincisi, başarısızlığı kabul etmek olarak gördükleri değişim karşıtı tabudur. Diğeri ise, diyalog, uzlaşma ve görüşme karşıtı tabudur. Türkler çatışmadan bıkmıştır ve uzlaşma yolundaki ülkelere gıptayla bakmaktadır. Geçmişte dışlanan ve haksızlığa uğrayan Kürt milliyetçiler ve dindarlar gibi grupları benimseyerek toplumun bütünleşebileceğine inanmaktadırlar. Ancak liderleri aynı fikirde değildir. Onlar da ulusal birlik istemektedir ama buna ancak bölücü olarak gördükleri sesleri bastırarak ulaşılabileceği düşüncesindedirler.

Ayrılıkçılık ve köktendincilik tehlikeleri, haklı olarak uzun yıllardır Türk liderlerin kafasında yer etmiştir. Uzun Kürt isyanının gösterdiği gibi, Türkiye'yi parçalamayı

283

amaçlayan hareketler sadece kan ve gözyaşı getirmiştir. Bu hareketlerden biri başarılı dahi olsaydı, büyük olasılıkla bütün taraflar bu mücadeleden zarar görecekti. Köktendincilik de radikal Kemalistlerin inandığı kadar büyük bir tehlikedir. Çünkü Türklerin elinden özgürlüklerini ve geleceklerini alabilir. Devletin bu tehditlerle savaşmak için acil önlemler alması, doğru ve gereklidir. Ancak bunu yapmanın yolu, bütün vatansever Türkler statükodan memnunmuş gibi davranmak değildir. Toplumsal farklılıkları açığa çıkarmak, özgürce tartışmak ve yok etmeye çalışmak, çok daha etkili bir yol olabilir. Kendilerini Kürt olarak görenler veya Türban takmak isteyenler de Türkiye'yi diğerleri kadar çok sevebilir. Ancak basmakalıp düşüncelere uymamaları halinde damgalanıp toplumdan dışlanacakları söylendiği zaman devlete kızmaktadırlar ve devlet bunu uzun süredir yapmaktadır.

Türkiye'deki yerleşmiş yapı, öz eleştirinin önemini anlamaya daha yeni başlamıştır.

Siyasi veya toplumsal sistemdeki hatalara dikkat çeken insanların niyetinden şüphe duyulursa da, artık Türklerin çoğu, ülkelerinin gerçek anlamda çağdaş olabilmesi için bazı gerçeklerin değişmesi gerektiğinde hemfikirdir. Eğitim sistemi, ezbercilikten vazgeçip özgür araştırmayı ve farklı düşünceleri teşvik etmek zorundadır. 1980 darbesinden sonra, solcu eğilimlerinden şüphe duyulan profesörlerin atıldığı üniversiteler, özgür tartışma ve araştırmayı teşvik etme görevlerine geri dönmelidir, Basın, sansasyonu ve siyasi önyargıları bırakıp, sorumlu ve tarafsız haberciliğe geçmelidir. Ekonomik patlamanın meyvelerinin sadece zengin ailelerde ve gelişmiş bölgelerde toplanmaması için, gelir dağılımı sorununa acil çözüm bulunması şarttır. Vergiler tam ve adil olarak toplanmalıdır. Hâkim ve savcıların devlet aygıtından bağımsız hale gelmeleri, gazete editörleri gibi onların da kendilerini devletin değil,

284

ulusun hizmetinde görmeleri şarttır. Hem devlet işlerinde hem de özel sektörde, rüşvetin ülkenin refah ve enerjisini zayıflatan bir unsur olduğu kabul edilmelidir.

Türkiye'deki sorunların bir başka kaynağı, siyasi sistemin kötü liderler çıkarmasıdır. Bu liderler, ülkelerinin yıllarca geri kalmasına neden olmuşlardır. Yaşamlarını devlete adanmış Türkler bile, bu üzücü gerçeği kabul etmektedir. Avrupa'da seyahat ettiğim sırada, Türkiye'nin en eski diplomatlarından olan bir büyükelçi ile görüştim. Artık emeklilik zamanı geliyordu. Bütün kariyeri boyunca Türkiye'yi yönetmiş olan dar kafalı politikacılardan kurtulmayı sabırsızlıkla beklediğini söyledi. "Başka ülkelerde, krizler liderleri yaratır," diye şikâyet etti. "Bizde, liderler kriz yaratıyor."

Eline geçen büyük fırsatları en kötü kullanan politikacının Süleyman Demirel olduğuna kuşku yoktur. 1965'ten itibaren yedi kez başbakan oldu. Daha sonra, yedi yıl cumhurbaşkanlığı yaptı. Artık yaptıklarından tatmin duyarak emekli olabilmeliydi. Oysa yaptıkları, büyük ölçüde olumsuzdur. Ülkeyi yönettiği yıllarda, Portekiz'den İrlanda'ya, Güney Kore'den Tayland'a kadar birçok ülke refah ve demokrasi açısından büyük aşamalar kaydederken, Türkiye vasat düzeyde kaldı. Türkiye'de görev yapan bir Amerikan büyükelçisi, Demirel'i sörfçüye benzettiğini söylemişti: "Sörfçü her zaman dalgaların üstünde kalır. Altta olanlara ulaşamaz. Dengesini korumaya çalışarak denizin üstünde ilerler ama akıntıların yönünü etkileyemez."

Bülent Ecevit de Türkiye'nin seçkin ülkelerden biri olamamasının sorumlularındandır. 1970'lerde üye olma ihtimali doğduğu zaman, büyük bir sorumsuzluk örneği göstererek Türkiye'yi Avrupa Topluluğu dışında tutmuştur. Ayrıca, ideolojik önyargıları nedeniyle, ulusal ekonominin ve dolayısıyla ülkenin dünya ile bütünleşmesini engellemiştir. Daha sonra, gönülsüz de olsa Avrupa'ya dönerek bu günahların

285

bedelini ödemiştir. Ama özgürlüğü kısıtlayan yasaları inatla savunması, partisinde uyguladığı mutlak diktatörlük ve Kürtlerin şikâyetlerini kesinlikle reddetmesi nedeniyle, çağdaş Türkiye'nin mezarını kazananların ikincisidir. 1990'ların başında, artık kendine güvenen Türkiye'yi yukarılara taşıyabilecekken, acımasızlık, yolsuzluk ve ekonomik krize sürükleyen Tansu Çiller ise üçüncüsüdür. Atatürk'ten sonra ortaya çıkan liderler içinde, bir tek Turgut Özal ülkesinin potansiyelinin büyüklüğünü anlamış ve gerçeğe dönüştürmeye çalışmıştır. Hataları vardı ama aynı zamanda hayal gücü olan, cesur ve atılgan bir kişiliğe sahipti. Bugün Türkiye'de, öngörülerini onunkiler kadar büyük

olan insanların sayısı hiç de az değildir. Türkiye'nin yeni yüzyılda elde edeceği başarı, bu insanların, iktidarın dizginlerini yorgun eski seçkinlerden almasına bağlıdır.

10. yüzyılın son yıllarında, Türkiye'yi en fazla tehdit eden, siyasi seçkinleri en çok korkutan sorun, Kürt milliyetçiliğiydi. Sorunların büyük kısmının kökeninde, uzun Kürt savaşı yatmaktadır. Savaş nedeniyle, her şeyini kaybetmiş göçmenler, köylerini bırakıp zaten kalabalık olan kentlere hücum ettiler. Savaş nedeniyle, kamuya açık tartışma sansür edildi, barışçı muhalifler hapse atıldı, cezaevlerinde işkence rutin bir uygulama haline geldi, yabancılar Türkiye'yi baskıların kalesi olarak görmeye başladılar. Artık bu savaş bittiğine göre, zafer kazanan devletin cömert olması gerekir. Türkiye'de herkesin istediği ve demokrasinin ayrılmaz unsuru olan hakların Kürtlere tanınması, bu eski çatışmayı sona erdirebilir. Ancak zayıf görünme ve Türkiye'nin düşmanlarının en küçük tavizi bile kullanacakları korkusu, uzlaşma yolunu kapatmaktadır.

Bu sorunların içinde boğulan Türkiye'nin, basan yönünde olumlu işaretler veren büyük nitelikleri vardır. Kürt milliyetçiler taleplerini azaltmıştır ve devletin onlara hiçbir sorun

286

olmadan verebileceğinden fazlasını istememektedir. Çatışmanın en şiddetli olduğu dönemde bile Türklerle Kürtler arasında toplumsal şiddet yaşanmaması, Ankara'daki seçkinlerin gerçekten istemeleri halinde bu sorunun çözülebileceğini göstermektedir. Siyasi İslâmın evrimi de olumludur. 1990'lann ortasına kadar bu hareketi, laik devlete duyduğu nefreti zorlukla saklayan öfkeli ve kırgın bir kadro yönlendiriyordu. Ancak deneyimler onları büyük ölçüde olgunlaştırdı ve yabancı ideolojilere duydukları ilgiyi kaybetmelerine neden oldu. Reformcular liderlik için yaşlı tutuculara karşı çıkmaktadır ve hareketin onların eline geçmesi, sadece bir zaman sorunudur. Bundan sonra Türk toplumunda olumlu bir güç haline gelebilir ve dindarları siyasi sistemin içine çekerek ulusal uzlaşmaya hizmet edebilirler.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kısa tarihi boyunca, vatandaşlar kendilerini tebaa olarak görmüştü ama artık bu dönem sona ermiştir. Eğitim, seyahat, televizyon ve internet sayesinde elde ettikleri kendine güven, artık yalnız kalan seçkinleri rahatsız etmektedir ama Türkiye için olumlu bir işarettir, insan hakları sorunu, ulusal bir dava haline gelmektedir. Sivil toplum örgütleri hızla yayılmakta ve hayır işleriyle yetinmek yerine siyasi rol sahibi olmak istemektedirler. Yalnızca sıradan insanlar değil, büyük şirket sahibi olan ülkenin zengin sanayicileri de kendilerini toplumsal ve siyasal değişim

davasına adanmıştır. Türkiye, vergileri dürüstçe toplanıp hasılatı akıllıca kullanması halinde, kısa sürede gelişmiş ülkeler arasına girmesini sağlayacak bir hızlandırılmış program uygulayabilecek kadar zengin bir ekonomiye sahiptir.

Türkiye'nin korkularını aşamayacağına inanan kötümserler bile, 2000 ilkbaharında büyük bir şaşkınlık yaşadı. Meclis, artık yetmişli yaşlarını süren Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığını uzatacak anayasa değişikliğini yapmayı

287

reddetmiş ve ülkenin en açık sözlü reformcularından olan Ahmet Necdet Sezer'i cumhurbaşkanı seçmişti. Seçildiği sırada Anayasa Mahkemesi Başkanı olan Sezer, bir yıl önce yaptığı konuşmayla ön plana çıkmıştı. Bu konuşmada, 1983 Anayasası'nı

demokratik olmadığı gerekçesiyle eleştirmiş, düşüncesini açıklama özgürlüğünü kısıtlayan yasaların kaldırılmasını istemiş ve hükümetin Kürtçe eğitimi ve yayını yasaklamaya hakkı olmadığını söylemişti. Cumhurbaşkanlığı görevini alırken yaptığı konuşmada, Türkiye'nin "akla polis devletini getiren yapı ve düzenlemeleri" terk etmeden tam anlamıyla çağdaş olamayacağını söyledi. Göreve geldikten sonra, en şüpheli Türkleri bile geleneksel siyasi söylemin kısırlığına kapılmayacağına inandıran bazı adımlar attı. Sezer'in gücü sınırlıdır ama ülkesinin, değişim, özgürlük, dünyanın en ileri ve başarılı ulusları arasında yer almak isteğini simgelemektedir. Kamuoyu araştırmalarına göre, Sezer seçildiğinden beri, ülkenin en sevilen kurumları sıralamasında cumhurbaşkanlığı ordunun yerini almıştır. Artık kimse, ülkenin siyasi sistemini temelden ve sürekli olarak değiştirmek isteyenlerin sadece birkaç çığgın olduğunu söyleyemez.

Türkiye'nin 2001 ilkbaharında yaşadığı mali kriz, borsada büyük bir düşüşe neden olmuş ve milyarlarca dolarlık kişisel tasarrufu yok etmiştir. Ancak bu kriz sadece ekonomik faktörlerin değil, ölmekte olan eski düzen ile yeni ortaya çıkan yeni düzenin çatışmasının da bir sonucudur. Hukukun üstünlüğü ilkesine tutkuyla bağlı olan Cumhurbaşkanı Sezer ile Türkiye'nin kanını kurutan siyasi gelenekleri korumak için uğraşan Başbakan Ecevit arasında yaşanan çatışmayla başlamıştır. Sezer, hükümetini vurgunculardan ve üçkâğıtçılardan temizlemesi için Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Ecevit'e baskı yapmış, ancak Ecevit karşı çıkmıştır. Sezer Ecevit'e "Rüşveti önlemek konusunda neden

288

bu kadar kararsızsınız sayın başbakan?" diye sorduğunda ise, içine sindiremeyeceği ölçüde hakarete uğradığını ileri süren Ecevit toplantıyı terk etmiştir. Para piyasalarında büyük bir panik başlamıştır. Bu kriz, sadece sıradan insanlara çektirdikleri dolayısıyla değil, Türkiye'nin siyasi sorumsuz-luk-ekonomik kriz döngüsüne girdiğine inanan kötümser Türklerin görüşlerini geçici bir süre için doğrulaması bakımından da ciddidir. Ancak aynı zamanda, eski düzen ile ülkelerini değiştirmek isteyen Türkler arasındaki dev çatışmanın kendini gösterdiği bir doğum sancısı niteliği taşır.

Dünyadaki koşullar da Türkiye'nin lehinedir. Düşmanları ya zayıftır ya da Yunanistan örneğinde olduğu gibi, artık düşman değildir. ABD başta olmak üzere dostları, reformdan yana iç güçleri desteklemektedir. Çünkü bu güçlerin başarılı olması halinde, Türkiye'nin daha etkili ve güçlü olacağını bilmektedirler, islâm dünyası parçalanmıştır ve ilham verecek bir örnek aramaktadır. Sovyetler Birliği'nin yıkıntılarında doğan ülkelerin Moskova ile yakın ilişkileri vardır ama daha çekici adaylara kapalı değildirler. Türkiye yeterince çekici hale gelebilirse, komplekslerini alabilirse, halkının enerjisini kullanıp demokrasiye yürüyüşünü tamamlayabilirse, daha başarılı bir aday olabilir.

Ancak Türkiye üzerindeki yıldızların en parlağı, Avrupa yıldızıdır. Avrupa Birliği 1999'da Türkiye'yi tam üye adayı ülkeler arasına kabul edince, bütün hesaplar değişti. Türklerin ezici bir çoğunluğu, ülkelerinin iki nedenle mutlaka girmesi gerektiğini düşünmektedir. Birincisi, Avrupa Birliği üyeliğinin, refah ve özgürlük yolunda bir güvence oluşturmasıdır. Ancak üyelik olasılığı bir başka nedenle daha Türkleri heyecanlandırmaktadır. Her zaman çok istekli olmasa da, Türkler iki yüzyıldan beri batıya doğru ilerlemektedir. Ulusal kahraman Atatürk, aynı zamanda Türk tarihindeki en büyük Avrupa yanlısı kişiliktir. Avrupa Birli-

289

ğ'i'nin bugün Türkiye'den talep ettiği ise, Atatürk'ün rüyasının gerçekleşmesinden başka bir şey değildir. Katılma isteği, Türkiye'nin ilerlediği yönü belirleyen temel ilke haline gelmiştir, çünkü yıllardır ulusun hayalinde yaşayan umutları açıkça ortaya koymaktadır.

Türkler için Avrupa yalnızca bir hedef değil, aynı zamanda zorlu bir modeldir. Türkiye çağdaşlık yolunda ilerlemeye geç başlamış olabilir ama Avrupa da öyledir. Avrupa'nın büyük kısmının üniformalı barbarların elinde olduğu dönem halen anılarda yaşamaktadır. Bundan sadece birkaç yüzyıl önce, Türkler bütün standartlara göre Avrupalılardan çok daha ileriydiler. Türkler, bunun yeniden gerçekleşmemesi için ne gibi bir sebep olduğunu sorma cesaretine sahiptir. Yapabildikleri kadar yükseğe tırmanmalarına izin verilirse, Avrupa'nın gelişmişlik düzeyine erişip, sonra da onu geçemezler mi? Avrupa idealini benimsemekle kalmayıp, bu ideali düşünecek durumda bile olmayan halklara yaymak için Türkiye'den daha uygun ülke var mıdır?

Avrupa Birliği'ne katılmak, bekleyen on ikiden fazla devlet için siyasi, toplumsal ve ekonomik yönlerden caziptir. Türkiye için ise, üyelik psikolojik olarak da çekicidir. Türklerin bugün karşı karşıya olduğu en önemli soru, ülkelerinin tam demokrasi için hazır olup olmadığıdır. Ancak bu-nun arkasında, daha genel ve kafa karıştıran bir soru daha vardır: Biz kimiz? Osmanlılar, Allah'ın kulu, geniş ve çok büyük bir imparatorluğun efendileri olduklarını biliyorlardı. Bu imparatorluğun gerçek kalbi, Anadolu değil, Balkan-lar'dı. En güzel cami ve köprülerini yaptıkları, birçok vezirin ve valide sultanın doğduğu, uzun zamandır barış içinde olan milliyetlerin bir arada yaşadığı Balkanlar, en rahat ettikleri bölgeydi. Ancak tarihin bir cilvesiyle, Türkiye Cum-huriyeti'nin kurucuları kendilerini Balkanlar'dan yoksun buldular. Onun yerine Anadolu'nun efendisi olmuşlardı.

290

Daha da kötüsü, 20. yüzyıl boyunca ortaya çıkan bir dizi olay sonucunda, Balkanlar'ı çekici yapan zenginliklerin bir kısmını Anadolu'ya da sağlayan Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler kaybedilmişti.

Balkanlar'da doğmuş olan Atatürk, Anadolu halkından yeni bir ulus yaratmak istedi ve Türklük kavramını geliştirdi. Bu yeni bir kavramdı, Osmanlı döneminde "Türk" sözcüğü bir hakaretti ve aptallarla diğer gelişmemiş insanlar için kullanılırdı. Üstelik, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının büyük kısmında Türk kabilelerinin kanı da yoktu. Çoğunlukla Kürt, Arap, Gürcü, Azeri, Çeçen, Ermeni, Rus, Bulgar, Makedon, Arnavut, Boşnak, Karadağlı ya da bunların bir karışımıydılar. Atatürk onlara, geçmişte Orta Asya'da, geleceği Avrupa'da asil bir halk olan Türkler olduklarını söyledi. Ancak Türkler halen kim olduklarından emin değildir. Kimi zaman aşırı noktalara uzanan ırksal ve etnik gurur maskesinin altında, güçlü bir kuşku ve hatta aşağılık duygusu yattığını anlamak çok zor değildir. Avrupa Birli-ği'nin tarihi 1999 Helsinki zirvesiyle başlayan Avrupa'ya ulaşma atılımı, uzun kimlik krizinin çözülmesini sağlayabilecek bir odak noktası oluşturmuştur.

Helsinki zirvesi sabahından itibaren, Türkler, Avrupa Birliği'ne ne zaman gerçekten katılabilecekleri sorusuna odaklanmışlardır. Bazı Türkler, bunun en yakın 2010 ya da 2015 yılında olacağını ummaktadır. Ancak gerçek cevap, hem daha açık hem de daha belirsizdir. Türkler aslında ne zaman isterlerse katılabilirler. Enflasyonu düşürmek, tarımda çalışan nüfusu azaltmak ve birliğin gerektirdiği binlerce değişikliği

yapmak zaman alacaktır. Ancak diledikleri anda Avrupa'daki özgürlük düzeyine kavuşabilirler. Türkiye'nin atması gereken adımlar, sadece siyasi irade gerektirmektedir. Türkiye, etnik çeşitliliği bastırmayıp kabul etmek, muhalefeti engellemeyip teşvik etmek, gücü Ankara'da toplama-

291

mayıp dağıtmak, nihai siyasi otoriteyi komutanlara değil Meclis'e vermek zorundadır. Türk halkının bu siyasi iradesi vardır. Liderlerinin psikolojik engelleri atlatmasını ve onlara hem istedikleri hem de hak ettikleri özgürlüğü vermesini beklemektedirler.

1998'de, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. yılı kutlanırken, ülkenin her yerinde "Cumhuriyeti ve Demokrasiyi Seviyoruz" yazan afişler asılıydı. Bu slogan, Türk halkının büyük kısmının isteklerini o kadar iyi yansıtıyordu ki, kutlamalar bittikten sonra da yerlerinden kaldırılmadı. Bir tanesi, Çırağan Sarayı'nın dışındaki süslü kemerde hâlâ görülebilir. Oradan her geçtiğimde, ya bu sloganı yazan kişinin akıllı bir yıkıcı olduğunu ya da liderlerin bu sloganın gerçek anlamını ve etkilerini anlamaktan aciz olduklarını düşünürüm. Bu, sabırsız kitleler için çok uygun bir slogandır. Demokrasi istemekte ve Cumhuriyet'in bunu borçlu olduğuna inanmaktadırlar. Vatandaşlarını mutlu etmek üzerine değil, birtakım soyutlamalar üzerine kurulmuş bir ideoloji yollarını kesmiştir. Oysa hükümetlerin gerçek amacı, vatandaşlarını mutlu etmektir. Laiklik, bütünlük ve hatta demokrasi gibi kulağa hoş gelen kavramlar ise, bu amaca ulaşmak için kullanılacak araçlardır. Halk, mutluluğa giden yolu oluşturdukları için onları benimser, insanları tehdit eden, bölen ya da mutsuz eden araçlar haline geldikleri zaman, bütün değerlerini yitirirler. Türk liderler, demokrasi aşklarını göstermenin en iyi yolunun, anti-demokratik olduğuna inandıkları insan, fikir ve hareketleri bastırmak olduğunu düşünmektedirler. Ancak hem "Cumhuriyet ve demokrasiyi" sevdiklerini ileri sürüp hem de bunu yapmaya devam edemezler.

Türkiye'de üç yıl kaldıktan sonra başka bir göreve atanan bir diplomat arkadaşım var. Kendisinden sonra görevi alacak olan diplomata tavsiyeler içeren bir not hazırlaması ge-

292

-rekiyordu: "Dört emri asla çiğneme. Kürtlere sempati gösterme. 1915'te Ermenilere olanları tartışırken asla soykırım kelimesini kullanma. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin meşruiyetini asla sorgulama. En önemlisi, Türk halkının dini inançlarından bahsetme ve insanların Atatürk'ün reformlarını tam olarak benimsemediğim ileri sürme." işini gerçekten böyle mi tanımladığını sorduğumda güldü. "On ya da yirmi emir de yapabiliirdim ama dörtte bırakmaya karar verdim."

Tarihin bu aşamasında, Türkiye'nin hâlâ tabu ve korkularla yönetilmesi için hiçbir neden yoktur. Türk halkı, görevi hayır demek olanların yönetimi altında ezilip durmaktadır. Bu insanlar, hem kendilerinin hem de uluslarının hangi durumda olabileceğini bilmekte ve bugün oldukları yerden nefret etmektedirler. Türk liderlerinin barış ödülü vermek için yeterli ahlaki düzeye sahip olmadığını düşündüğü için, Nelson Mandela, Türkiye'nin en büyük barış ödülünü almayı reddetmiştir. Siyasi seçkinler, Mandela'nın Türkiye düşmanları tarafından yönlendirildiğini ve

yanlış bilgilendirildiğini söyleyerek şikâyetlendiler. Ancak sıradan insanlar Mandela'yı anlayıp ona sempati duydu. Onlar, Nelson Mandela'nın memnuniyetle ödül kabul edeceği türde bir ülke haline gelmek istiyorlardı. Türklerin hayalini kurduğu Türkiye, devletin hoşgörü, uyuşma ve uzlaşmayı araç olarak kullandığı bir ülkedir.

Türkiye'nin böyle bir ülke haline gelerek elde edeceği kazançlar ezbere sayılabilir. Ancak Türk liderleri, eğer değişmezlerse önlerinde yatan tehlikeleri de görmek zorundadırlar. Türkiye hareketsiz kalmaz. Siyasi durağanlık devam ederse, halk tehlikeli bir şekilde kutuplaşacaktır. Türk halkı, yapısal olarak çatışma ve kavgadan hoşlanmayan nazik bir halktır. Ancak hoşnutsuzlukları büyümektedir. Büyük-lerine yapıldığı gibi emirle yönlendirilemezler. Çağdaşlık

293

arzusu kritik noktaya ulaşmak üzeredir. Liderleri bu arzuya cevap veremezse, sorun çıkma olasılığı yüksektir.

Türkiye Cumhuriyeti, halen oluşmaya devam eden yeni bir ulustur. Sadece bir tek kahraman insan, bu ulusun yıllar sonra gideceği yönü öngörmek cesaretini göstermiştir. Ancak kimi başka olasılıkları tahmin etmek için çok az hayal gücü yeterlidir. En kötü durumda, öfkeli ve baskıcı askerlerin desteklediği ve Kemalizmin tutucu bir biçimine bağlı küçük bir grubun daha katı yönetimine girebilir. Buna, dünyadaki dostları bile zorlukla tahammül edecektir. Bu senaryo imkânsız görünmektedir, çünkü Türk halkı, bu sürecin bir noktasında mutlaka isyan edecektir. Hızla yeni dünyaya doğru ilerlemektedirler ve eski seçkinler onları engellemeye ne kadar çok uğraşırsa uğraşsın, oraya ulaşma azimleri büyüktür.

En iyi senaryo ise, aynı zamanda gerçekleşme olasılığı en yüksek senaryodur. Buna göre, Türk liderler bugünkü tavrından vazgeçecek ve halklarının demokrasiyi hak ettiğini kabul edeceklerdir. Kuşak değişimiyle yenilenen ve enerji kazanan siyasi partiler ve askeri komuta, çağdaşlığa giden yolda liderlik yapacaklardır. Korkularından kurtulacak, her vatandaşın özgürce konuşup yazdığı, ibadet ettiği ve örgütlendiği bir ülke yaratmak görevine kendilerini adayacaklardır. Muhteşem bir çeşitliliğe sahip olan Türkiye'de, bu haklar çok büyük bir enerji açığa çıkaracaktır. Dindarlar, Kürt milliyetçileri, insan hakları savunucuları ve her akımdan düşünürler, Avrupa'nın son derece renkli bu ulusa kapılarını açması için birleşecektir.

Bunların gerçekleşmesi zor değildir. Türkiye, tarihindeki en önemli kendini gözden geçirme dönemine girmektedir. Dayanabildiği kadar değişime karşı paylaşımıştır. Ancak artık buna inanmamaktadır. Genç, enerjik ve istekli Türk halkı, yeni yüzyıla şekil veren güçlerden biri olabilir. Ülkelerini modern bir demokrasi haline getirebilirlerse, bugüne kadar hiç sahip olmadıkları kadar güç ve refah kazanacaklardır. Böylece, gelişmekte olan ülkeler için benzersiz bir model, barış ve özgürlük yolunda çalışanlar için ise eşsiz bir müttefik olacaklardır.

295

İstanbul'daki radyo dinleyicileri, üç yıldır her cumartesi gecesi, aksanlı bir Türkçe ile bir başka blues gecesine hoşgeldiniz, diyen bir ses duyarlar Bu ses, her programın başında "Yalnız gerçek blues çalıyorum," der Yalnız gerçek blues çalıyorum.

O ses, benim sesimdi. Son akımları en yakından takip eden Türk radyo istasyonunun

"blues baba"sı olmaktan büyük zevk aldım. Türkiye'deki ilk veya tek blues programı benimki değil. Ama bildiğim kadarıyla, bir blues programı yapan ilk Amerikalı benim. Ayrıca, Türkiye'de Lightnin' Hopkins, Albert Hunter, Roosevelt Sykes, Big Joe Turner ve Muddy Waters gibi sanatçıları ilk kez çalmakla kalmayıp, onları canlı olarak izleyen ilk disk jockey de benim.

Türkler, Eric Clapton, Johnny Winter ve Blues Brothers gibi blues müziğinden etkilenen müzisyenleri bir kuşaktır dinliyorlar. Ama ben onların müziğini hiç çalmadım. Yalnızca "gerçek blues" ile ilgileniyordum ve birçok Türk bu müziği daha önce hiç duymamıştı.

Bu programı tasarlarken, çalacağım sanatçıların iki kritere uymasına karar vermiştim: Siyah ve ölü. ikinci kriteri za-

297

man zaman gevşettiysem de, hiçbir zaman blues-rock ya da blues müziğinden türemiş diğer türlere kaymadım. Bunun nedeni, diğerlerini dışlayan bir tür seçkinlik değildi. Görevim, dinleyicilerimin bilgisini ve zevkini geliştirmektir. "Little Red Rooster" parçasını Mick Jagger'ın yazmadığını, "Hound Dog"un Elvis Presley'e ait olmadığını öğrenmelerini istiyordum.

Her iki dilde yaptığım yorumlarda, müziğini çaldığım sanatçının yaşamına ilişkin birşeyler söylemeye çalıştım. Bu müzikten hoşlanmakla birlikte, çok fazla bilgi sahibi olmadıkları varsayımından hareket ederek, blues tarihinin ana hatlarını anlattım. Zaman zaman dinleyenler programımdan hoşlandıklarını söylediler ve sonra da sordular: "Ama yine de, blues nedir?" Onları yönlendirmek amacıyla, sık sık blues müziğinin güneyli köklerinden, kuzeye yayılmasından ve sonra da elektrikli aletlerle çalınmaya başlanmasından bahsettim. Dinleyicilerimin büyük kısmı "Jim Crow" ya da "Parchman Farm" gibi deyimleri hiç duymamışlardı ve neden bu kadar çok blues şarkısının evden ayrılmak ve başıboş dolaşmak üzerine olduğunu anlayamazlardı. Blues müziğinin tepki olarak ortaya çıktığı kültürel yapıyı anlatmaya, yoksulluğun ve ırkçılığın böyle bir müzik zenginliğinin doğuşuna nasıl sebep olduğunu açıklamaya çalıştım.

Ancak bir süre sonra, Türklerin açıklamalarını uzak ve anlaşılması güç bulduğunu hissettim. Bu müziği Türklerin kolayca anlayabileceği kavramları kullanarak açıklamam gerekiyordu. Sonuçta, dünya üzerinde blues müziğini hissedebilenler sadece Afrikalı-Amerikalılar değildi. Duygularını ortaya koyacak etkileyici bir yol bulmuşlardı ama bu duygular evrenseldi.

Benim yayınladığım bir konuşmadan dolayı, zaten yasaların tam kıyısında duran radyo istasyonumun başının derde girmesini istemedim. Bu nedenle, tasarladığım konuşmayı hiç-

298

bir zaman yapmadım. Eğer yayınlayabilseydim, aşağıdaki gibi olacaktı

Diyelim ki, koyunlarını otlatmak üzere dışarıya çıkmış bir Kürt köylüsüsün. PKK'lılar gelip yiyecek istediler. Sen bir Kurtsun ve belki de korkmuştun. Dolayısıyla onlara yiyecek verdin. Ertesi gün askeri devriye köyüne gelip sana ve komşularına küfretti, eşyalarını toplamak için bir saat tanıdı, itaat etmekten başka şansın yoktu. Bir saat sonra, atalarının mezarlarında yattığı, anılarının bulunduğu köy yanıyor. Dert etme. Blues dinle.

Diyelim ki, bu Kürt köylünün oğlusun. Yangını gördün, orduya ve temsil ettiği devlete karşı öfkeyle döldün. Bu kirli savaşta her şeyini kaybeden milyonlarca

göçmenden biri oldun. Ama şiddetin doğru yanıt olmadığını, bir tüfek alıp dağlara çıkarak yaşamını mahvetmenin anlamsızlığını kavrayacak kadar akıllısın. Dolayısıyla okula gittin ve çok çalıştın. Gecelerini ise, barışçı değişim yolları arayan Kürt dostlarıyla konuşarak geçirdin. Polis bu toplantıları öğrendi ve bir gece grubunuzu topladı. Sizi hapse atarak dayağa başladı. Dert etme. Blues dinle.

Diyelim ki, Kürtleri ve yaşamlarını merak eden bir Türk-sün. ilk adım olarak Kürtçe öğrenmeye karar verdin. Bunu bir dil okulunda yapamazsın, çünkü Kürtçe öğretmek yasak. Sonunda, aynı kentte yaşayan bir Kürt aydınının ders vereceğini duydun ve katılmaya karar verdin, ilk ders için gittiğinde, kapıyı kapatan polis mührünü ve kursun yasaklanarak öğretmenin tutuklandığını söyleyen yazıyı gördün. Dert etme. Blues dinle.

Diyelim ki, ülkedeki bazı uygulamalardan hoşlanmayan bir düşünürsün. Ordu çok fazla güce sahip, dini ve siyasi özgürlükler aşırı ölçüde kısıtlanmış, polis tutuklulara işkence

299

uyguluyor. Bu şikâyetler belki haklı, belki de değil. Ama vatansever bir yurttaş olarak bu konularda konuşmak ve yazmak zorunluluğu hissediyorsun. Kitabın hemen yasaklanıyor, sen de hapis cezası alıyorsun. Dert etme. Blues dinle.

Diyelim ki, milletvekili ya da belediye başkanı seçildin. Sana oy verenleri temsil etmek istiyorsan, düşüncelerini söylemek zorundasın. Ama bunlar, yönetici seçkinlerin hoşuna gitmeyen düşünceler. Ya dürüstçe konuşur hapse atılma tehlikesini göze alırsın ya da sessiz kalarak seçmenlerine ve kendine ihanet edersin. Dert etme. Blues dinle.

Diyelim ki, dindar bir Müslümansın ve çocuklarını atalarının inancına göre eğitmek istiyorsun. Her akşam bir saatini onlarla Kuran tartışarak geçiriyorsun. Bir süre sonra, bazı komşuların çocukları da dinlemek için katılıyorlar. Bir gece polis geliyor, seni yasalara aykırı bir biçimde dini eğitim vermekle suçluyor ve gözaltına alıyor. Dert etme. Blues dinle.

Diyelim ki, Türkiye'nin kadınlara sunduğu olanaklardan yararlanan hırslı bir genç kadınsın. Tıp fakültesine kayıt oluyorsun. Ama okula gittiğin ilk gün, sınıfın kapısında duran görevli, türban taktığın için seni içeri almıyor. Türkiye'de cinsiyet eşitliği olduğu söylendiği halde, Yemen ve Suudi Arabistan'daki kadınların içinde bulunduğu zor duruma benzer bir durumda kalıyorsun. Dert etme. Blues dinle.

Diyelim ki, bir polissin. Görevin, Türk toplumunun kurallarına uymayan suçluları tutuklamak. Ne kadar ciddi olduğunu anlamaları için, onlara dünyanın bu bölgesinde hep olduğu gibi davranıyorsun. Ancak bir gün, yabancı işgüzarlar sana işkenceci ve insanlık düşmanı diyor. Görevini yaptığın için, yetkililerin sana karşı dava açmasına bile neden olacaklar. Dert etme. Blues dinle.

Diyelim ki, bir generalsin. Meclis'e seçilen hilekârları ve aptalları görüyorsun. Türk demokrasisinin ölümcül bir tehlike altında olduğundan kaygılanarak geceleri uyuyamıyorsun.

300

Dini fanatikler bir yandan saldırıyor, Kürt ayrılıkçılar diğer yandan. Büronda asılı olan portresinden Atatürk'ün soğuk bakışını hissederken, onun yaşamını verdiği bu esere yapılacak salamlar karşısında sessiz kalamayacağını biliyorsun. Türkiye'nin laik yapısını ve bütünlüğünü korumak için ayağa kalkıyorsun. Türk ve yabancı demokratların kınamasıyla karşılaşıyorsun. Dert etme. Blues dinle.

Diyelim ki, bir hâkim, sava, güvenlik görevlisi, milliyetçi politikacı veya üst düzey bürokratsın. Yüzyılın büyük bölümünde, sen ve senin gibi insanlar Türkiye'yi sakin ve istikrarlı tutmayı başardınız. Ancak birdenbire sen ve savunduğun ideoloji saldırıya uğramaya başladı. Bütün ulus özgürlük istiyor Kürt bölgesindeki terör yatıştı. Yunanistan ile gerilim azalıyor Avrupa Birliği, tam anlamıyla modern olması halinde, Türkiye'yi büyük bir ödülün beklediği sözünü verdi. Ulusun tanınmayacak ölçüde değişti. Aykırı görüşler her yerde. Kendini, bozkır ateşinin ortasında kalmış kadar kuşatılmış hissediyorsun. Devlet avucundan kayıp gidiyor, insanlar senden uzaklaşıyor Gözlerinin önünde, yeni bir Türkiye doğuyor. Dert etme. Blues dinle.